

Marinko Banjac
Tomaž Pušnik

USTVARJAJE ZELENE EVROPE

Vloga, diskurzi in
prakse izobraževanja

**USTVARJANJE
ZELENE EVROPE
VLOGA, DISKURZI IN PRAKSE
IZOBRAŽEVANJA**

Marinko Banjac
Tomaž Pušnik

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE
ZALOŽBA FDV

Ustvarjanje zelene Evrope: vloga, diskurzi in prakse izobraževanja
Marinko Banjac
Tomaž Pušnik

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV
Za založbo: Hermina Krajnc

Ljubljana 2025

Copyright © po delih in v celoti FDV 2025 Ljubljana.
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Recenzenta: prof. dr. Igor Lukšič in
dr. Luka Zevnik Tomazin

Jezikovni pregled: Sonja Benčina

Prva elektronska izdaja.
Prosto dostopno prek <https://ebooks.uni-lj.si>

Financirano s strani Evropske unije. Izražena stališča in mnenja so zgolj stališča in mnenja avtorja(-ev) in ni nujno, da odražajo stališča in mnenja Evropske unije ali Evropske izvajalske agencije za izobraževanje in kulturo (EACEA). Zanje ne moreta biti odgovorna niti Evropska unija niti EACEA.

Sofinancira
Evropska unija

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca.

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici
v Ljubljani
COBISS.SI-ID 227458051
ISBN 978-961-295-110-8 (PDF)

KAZALO

	KAZALO	vi
1	UVOD	1
	1.1 EVROPSKA UNIJA KOT ZELENI KONTINENT: »ŽELJA« LJUDI, KI VODI PREK IZOBRAŽEVANJA	1
	1.2 VLADNOST: IZHODIŠČA TEORETIČNO-ANALITIČNEGA OKVIRA	6
	1.3 OSREDNJE TEMATSKE RAZSEŽNOST MONOGRAFIJE	11
	1.4 STRUKTURA MONOGRAFIJE	15
2	EKOVLADNOST: ZELENE (IZOBRAŽEVALNE) POLITIKE, ZELENE SUBJEKTIVITETE IN IZOBRAŽEVANJE	19
	2.1 EKOVLADNOST: ANALITIKA OBLASTI	19
	MOČ IN OBLAST	19
	VLADNOST KOT ANALITIKA	15
	BIOBLAST IN EKOVLADNOST	28
	2.2 ZELENE/OKOLJSKE (IN IZOBRAŽEVALNE) POLITIKE PREK EKOVLADNOSTI	32
	2.3 KONCEPTUALIZACIJA ZELENIH SUBJEKTIVITET: ZELENE SUBJEKTIVITETE PREK PERSPEKTIVE VLADNOSTI IN TEHNOLOGIJE (ZELENEGA) SEBSTVA	36
	2.4 PRAKSE V IZOBRAŽEVANJU, IZOBRAŽEVANJE V EU	42
3	ZGODOVINA EVROPSKIH OKOLJSKIH POLITIK: ARTIKULACIJE UPRAVLJANJA IN VLOGE ZOBRAŽEVANJA	47

3.1	HETEROGENOST IZVOROV UPRAVLJANJA OKOLJA NA EVROPSKI RAVNI OD KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE DO 70. LET	47
3.2	OKREPLJENA FORMALIZACIJA OKOLJSKIH POLITIK OD 70. LET DALJE	53
	STOCKHOLMSKA KONFERENCA ZN, PARIŠKI VRH 1973 IN SREČANJE OKOLJSKIH MINISTROV V BONNU: TEATRI PREBOJA OKOLJSKE AGENDE (IN IZOBRAŽEVANJA)	53
	PRVI OKOLJSKI AKCIJSKI PROGRAM EVROPSKIH SKUPNOSTI: ZGODNJE ARTIKULACIJE IZOBRAŽEVANJA O OKOLJU NA EVROPSKI RAVNI	57
	VLOGA SODIŠČA EVROPSKIH SKUPNOSTI PRI UTEMELJEVANJU OKOLJSKIH POLITIK NA EVROPSKI RAVNI	61
	DRUGI EVROPSKI OKOLJSKI AKCIJSKI PROGRAM 1977-1981: IDEJE PREVENTIVNEGA DELOVANJA, PARTICIPACIJE IN IZOBRAŽEVANJA	62
	TRETJI EVROPSKI OKOLJSKI AKCIJSKI PROGRAM 1982-1986: UPOČASNITEV POLITIK OKOLJSKEGA IZOBRAŽEVANJA V KONTEKSTU KRIZE	65
3.3	OD ENOTNEGA EVROPSKEGA AKTA DO PRODORA TRAJNOSTNEGA RAZVOJA V EVROPSKIH POLITIKAH	67
	VLOGA ENOTNEGA EVROPSKEGA AKTA PRI VZPOSTAVLJANJU OKOLJSKE POLITIKE	67
	ČETRTI EVROPSKI OKOLJSKI AKCIJSKI PROGRAM 1987-1992: ZAŠČITA OKOLJA NIČ VEČ STROŠEK, TEMVEČ PRILOŽNOST ZA GOSPODARSKO RAST	69
	RESOLUCIJA SVETA IN MINISTROV ZA IZOBRAŽEVANJE, KI SO SE SESTALI V OKVIRU SVETA, O OKOLJSKEM IZOBRAŽEVANJU (1988)	71
	DISKURZ TRAJNOSTNEGA RAZVOJA NA GLOBALNI IN EVROPSKI RAVNI DOBI ZAGON	74
3.4	EVROPSKA UNIJA OD TRAJNOSTNIH POLITIK K BOJU PROTI PODNEBNIM SPREMEMBAM	76
	REARTIKULACIJA INSTITUCIONALNIH OKVIROV EVROPSKEGA UPRAVLJANJA: MAASTRICHTSKA IN AMSTERDAMSKA POGODBA TER CARDIFFSKI PROCES	76
	PETI EVROPSKI OKOLJSKI PROGRAM 1992-2000: UTRDITEV KONCEPTA TRAJNOSTI	79
	OD LIZBONSKE STRATEGIJE DO VRHA V GÖTEBURGU, KI STRATEGIJI DODA OKOLJSKI STEBER	81
3.5	EU NAPROTI ZELENIM AGENDI	84
	ŠESTI EVROPSKI OKOLJSKI PROGRAM 2002-2012: POUČENJE PARTICIPACIJE DRŽAVLJANOV IN PREBOJ ZELENEGA DISKURZA	84
	GOSPODARSKA KRIZA 2008, ZELENE POLITIKE V STRATEGIJI EVROPA 2020: ODZIV NA KRIZO	89
	SEDMI AKCIJSKI PROGRAM 2014-2020: POGLABLJANJE »ZELENEGA« IN BIOPOLITIČNEGA UPRAVLJANJA	95

4	EVROPSKI ZELENI DOGOVOR	99
4.1	KONTEKSTI IN SPREJETJE EVROPSKEGA ZELENEGA DOGOVORA	99
4.2	ZELENI DOGOVOR: VSEBINSKE RAZSEŽNOST IN ARGUMENTACIJE O POMENU (ZELENEGA) IZOBRAŽEVANJA	107
	KOMISIJA PREDSTAVI EVROPSKI ZELENI DOGOVOR	107
	IZHODIŠČA IN VSEBINSKE RAZSEŽNOSTI ZELENEGA DOGOVORA	109
	IZOBRAŽEVANJE IN NJEMU PRIPISANA VLOGA PRI PODPORI ZELENEMU PREHODU	109
4.3	EVROPSKI PODNEBNI PAKT: ELEMENTI IN VLOGA IZOBRAŽEVANJA	123
	ZASNOVA IN ZASTAVITEV PODNEBNEGA PAKTA: ZAMIŠLJANJE IZOBRAŽEVANJA	124
	ZAGON EVROPSKEGA PODNEBNEGA PAKTA	127
	MEHANIZMI OSVEŠČANJA V OKVIRU PAKTA: VLOGA ZNANOSTI IN IZOBRAŽEVANJA	131
4.4	AMBASADORJI EVROPSKEGA PODNEBNEGA PAKTA: DISKURZI O IZOBRAŽEVANJU	134
	FORMALNE PODLAGE IN OSNOVE ZASTAVITVE MEHANIZMA AMBASADORSTVA	135
	DISKURZI AMBASADORJEV O IZOBRAŽEVANJU, OPOLNOMOČENJU IN OZAVEŠČANJU	140
5	IZOBRAŽEVANJE O OKOLJSKIH TEMATIKAH: KAKO SE UČITELJI IN UČENCI V SLOVENIJI VZPOSTAVLJAJO KOT ZELENI DRŽAVLJANI?	165
5.1	ZELENA SLOVENIJA: ODSHIRANJE PERCEPIRANJA NARAVE IN OKOLJA PRI UČITELJIH	168
5.2	PERCEPCIJE O AKTIVNEM DRŽAVLJANSTVU PRI UČITELJIH: KONSTRUKCIJA MLADIH KOT PASIVNIH SUBJEKTOV	176
5.3	OKOLJSKO IZOBRAŽEVANJE: INTERPELACIJA V SAMOODGOVORNE DRŽAVLJANE KOT PREVLAJUJOČ NAČIN SOOČANJA Z OKOLJSKO KRIZO	186
	OKOLJSKA KRIZA IN ODGOVORNOST ZANJO: ODSHIRANJE SUBJEKTIVITET UČITELJEV	189
	OKOLJSKO IZOBRAŽEVANJE: INTERPELIRANJE V (SAMO)ODGOVORNE OKOLJSKE DRŽAVLJANE	192
6	ZAKLJUČEK	204
	VIRI IN LITERATURA	226

UVOD

1.1 EVROPSKA UNIJA KOT ZELENİ KONTINENT: »ŽELJA« LJUDI, KI VODI PREK IZOBRAŽEVANJA

Evropska unija (EU) že dlje časa prepoznava in izpostavlja zeleni prehod kot strateško prednostno nalogo, zaradi česar okoljske in podnebne politike postavlja v središče svoje vizije za prihodnost. To se jasno kaže tudi v najnovejši strateški agendi za obdobje 2024–2029, v kateri so voditelji EU ponovno potrdili svojo zavezo, da bo Evropa postala prva podnebno nevtralna celina: »Za nadaljevanje te poti bo EU izpolnila želje svojih državljanov in okrepila svojo konkurenčnost, postala prva podnebno nevtralna celina [...] in prevzela vodilno vlogo pri reševanju svetovnih izzivov« (European Council, 2024b).

Ta naracija nakazuje, da zeleni prehod ni le gospodarska ali ekološka nujnost, temveč tudi odgovor na »voljo« državljanov. Kar torej lahko opazujemo, je pomenljiva uporaba jezika: EU svoje podnebne cilje predstavlja kot odraz volje ljudi, kar implicitno pomeni, da zelena usmeritev ni le »muha« in kaprica elit ali institucij na evropski ravni, temveč da naj bi šlo za odziv na željo državljanov; da si njeni državljanji želijo in podpirajo prehod k trajnosti.

Usmerjenost k zeleni tranziciji je sicer na ravni EU doživela izjemen preboj z evropskim zelenim dogovorom (European Commission,

2019a), obsežno strategijo, da Evropa postane prva podnebno nevtralna celina na svetu do leta 2050 in gre na pot transformacije »v pravično in uspešno družbo s sodobnim in konkurenčnim gospodarstvom« (European Council, 2024a). Zeleni dogovor je eden od osrednjih okvirov in izjemno relevantna referenčna točka praktično vseh področij politik na evropski ravni, kar v svojem opisu dogovora pokaže tudi Evropski svet: »potrben je celosten in medsektorski pristop, pri katerem bodo vsa relevantna področja politike pripomogla h končnemu cilju glede podnebja. Sveženj vključuje pobude, ki urejajo področja podnebja, okolja, energije, prometa, industrije, kmetijstva in trajnostnega financiranja, ki so vsa tesno povezana« (European Council, 2024a).

Citat iz zgornjega odstavka kaže ne le na vseobsežnost zelenih politik, temveč tudi na inherentno povezanost zelenega prehoda z vprašanjem konkurenčnosti; strateška agenda torej opredeljuje okoljske in podnebne politike in ukrepe kot neločljivo povezane z gospodarskimi imperativi. S povezovanjem podnebne nevtralnosti z gospodarsko konkurenčnostjo EU kreira diskurz, v katerem se (okoljska in podnebna) trajnost ter gospodarski napredek in blaginja vzajemno krepi: »prehod na podnebno nevtralnost bo prinesel velike priložnosti, kot je potencial za gospodarsko rast, za nove poslovne modele in trge ter za nova delovna mesta in tehnološki razvoj« (European Council, 2024a). V tem kontekstu je treba izpostaviti, da evropski zeleni dogovor seveda ni prva kodifikacija povezave med okoljsko-podnebnimi politikami in idejo nadaljnje rasti in razvoja EU.

Ta percepcija o sinergični povezanosti skrbi za okolje in podnebje ter možnega (kontinuiranega) gospodarskega razvoja ima, kot bomo pokazali v monografiji, daljšo zgodovino tekom evropskih integracijskih procesov na okoljskem področju. V kontekstu razumevanja evropskega zelenega dogovora (European Commission, 2019a) kot produkta daljših družbeno-politično-gospodarskih in *policy* procesov, je naša teza, da gre pri njem za »poskus razširitve neoliberalne hegemonске formacije v evropski podnebni politiki« (Samper idr., 2021, str. 8). Izhodiščno torej opozarjamo na artikulacijo zelene agende

skozi ekonomsko prizmo, pri čemer so izrazi, kot so »konkurenčnost«, »naložbe« in »gospodarski razvoj« pomembni v smislu uokvirjanja zelenega prehoda kot načina krepitev gospodarskega položaja Evrope na svetovnem trgu.

V luči osrednje tematike pričujoče monografije pa je uvodoma nujno izpostaviti vidno zavedanje EU, da mora zeleni prehod, v kolikor naj ima čim širšo legitimnost, za svoj uspeh pridobiti široko podporo ljudi. Zato tudi ni presenetljivo, da se na ravni EU politiki, dokumenti, mehanizmi itd. sklicujejo na sodelovanje, vključenost in prispevek državljanov (M. L. Brown, 2018, str. 78). Hkrati pa je jasno, da podpora, splošno zavedanje, prispevanje in usklajenost osebnih delovanj državljanov ne pridejo kar tako; v tem smislu se izobraževanje kaže kot specifični mehanizem, s katerim si EU prizadeva pridobivati podporo in spodbujati sodelovanje državljanov. V evropskem zelenem dogovoru je izobraževanje izrecno poudarjeno kot nujen element za uspeh zelene tranzicije: »Šole, ustanove za usposabljanje in univerze lahko z učenci, starši in širšo skupnostjo začnejo razpravo glede sprememb, ki so potrebne za uspešen prehod« (European Commission, 2019a).

Kako celovito in obsežno je bila sinergija med izobraževanjem in zeleno agendo zastavljena praktično od samega začetka, pokaže tudi nekdanja evropska komisarka Mariya Gabriel (2021), pristojna za področje inovacij, raziskav, kulture, izobraževanja in mladine.

Erasmus+¹ priznava tudi ključno vlogo izobraževalnih ustanov pri uspešnem prehodu v podnebno nevtralno Evropo do leta 2050. Ker je program postal sinonim za prosto gibanje evropskih učencev, mora biti zgled in spodbujati udeležence k uporabi prevoznih sredstev z nižjimi emisijami ogljika kot alternativo letenju. Zeleni

1 Erasmus+ je program EU, ki podpira izobraževanje, usposabljanje, mlade in šport v Evropi. Ocenjeni proračun programa (obdobje 2021–2027) znaša 26,2 milijarde evrov (European Commission, 2024b). V monografiji ta program sicer puščamo ob strani in ni zajet v analizo, v uvodu pa izjavimo omenjamo zato, da prikažemo obsežnost prodora zelene agende na različna področja delovanja EU in obenem tudi izhodiščno tezo, da je izobraževanje v svojih različnih dimenzijah razumljeno kot ključno za uresničevanje zelenega prehoda.

Erasmus+ pa je več kot to. Učencem in organizacijam bo ponudil več priložnosti za razvijanje znanja in spretnosti na področju trajnosti ter razvijanje okolju prijaznih pristopov, hkrati pa bo spodbujal vključevanje zelenih praks v vse projekte.

Vidimo lahko, da serija izobraževalnih institucij ni predstavljena le kot zadolžena za ozaveščanje o okoljskih vprašanjih, temveč tudi kot bistvena za osmišljanje in implementacijo dejanskih sprememb, ki so potrebne za uresničitev trajnostne prihodnosti. Postavitev izobraževanja kot stebra zelenega prehoda razkriva njegovo dvojno funkcijo diskurzivnega in praktičnega orodja. Po eni strani je izobraževanje opredeljeno kot način mobilizacije široke podpore zelenim politikam, saj posameznikom zagotavlja znanje in spretnosti za prilagajanje bolj trajnostni prihodnosti, po drugi strani pa služi kot mehanizem legitimacije zelene agende EU z vključevanjem njenih načel v izobraževalne ustanove.

Ključni okvir, prek katerega želi EU krepiti podporo evropskemu zelenemu dogovoru, zagotavljati mobilizacijo številnih deležnikov, akterjev in posameznikov–državljanov EU ter hkrati v ta okvir usmerjati tudi polje izobraževanja in izobraževalnih praks, je evropski podnebni pakt (European Commission, 2020a). Tako je v okviru promocije podnebnega pakta (European Commission, 2024a) Frans Timmermans, nekdanji podpredsednik Komisije, zadolžen za evropski zeleni dogovor, in evropski komisar za podnebno ukrepanje, povedal naslednje: »Podnebne spremembe zadevajo vse nas in vsi lahko ukrepamo tako za podnebje kot tudi za svoje zdravje in dobro počutje. [...] Skupaj moramo razumeti izzive in razviti rešitve, da lahko vsak prispeva svoj delež in da nihče ne bo zaostajal. Skupaj poskrbimo za planet in zgradimo prihodnost, kakršno si želimo.«

Kar lahko v uvodu torej izpostavimo, je, da zastavitev sodelovanja ljudi in izobraževanja na ta način kaže na njuno osrednjo vlogo: izobraževanje služi kot mehanizem za oblikovanje nove generacije okoljsko ozaveščenih državljanov, ki so pripravljeni podpirati zeleni prehod in v njem sodelovati. Natanko zato je v okviru okoljsko-podnebnih

politik in serije drugih ukrepov na tem področju treba preučiti vlogo izobraževanja. Kakšno okoljsko znanje se spodbuja? Ali je kritično in transformativno ali pa zgolj krepí obstoječi način produkcije in v tem kontekstu tudi ekonomistični diskurz, ki prevladuje v zeleni agendi? Kako je izobraževanje o varovanju okolja dojeta in prakticirano na mikroravnih pri učiteljih?

Pozicioniranje izobraževanja kot podpornega mehanizma pri izvajanju (evropskih) zelenih politik je v svojem bistvu globoko potopljeno v prevladujoč okvir izvajanja upravljanja v imenu okoljskih problemov in podnebnih sprememb (Pepermans in Maesele, 2016). Uokvirjanje izobraževanja kot (diskurzivnega in praktično-materialnega) okvira, forme in serije praks za spodbujanje sodelovanja državljanov pri zelenem prehodu ni nevtralna ali zgolj tehnična stvar oziroma proces, temveč gre za legitimacijo specifičnih okoljskih in podnebnih ukrepov prek oblikovanja diskurzov, naracij in ukrepov. Izobraževanje je s tem sredstvo opredeljevanja obsega in narave okoljskih problemov – kdo jih opredeljuje, kako jih razume in, kar je tudi ključno, kdo je odgovoren za njihovo reševanje (D. Olsson, 2022, str. 1111). Z vključevanjem različnih akterjev – učencev, učiteljev, staršev, institucij in skupnosti – v ta okvir jim EU pripisuje različne vloge pri zelenem prehodu, ki so, če ne popolnoma, pa v veliki meri v skladu z njenimi širšimi političnimi cilji. To umeščanje je del izvajanja oblasti: ne vzpostavlja le skupnega diskurza, temveč tudi odnos prebivalstva do sprejemanja in podpiranja določenih okoljskih in podnebnih politik. S tem izobraževanje krepí prevladujočo racionalnost, na kateri temeljijo te politike, in jih vgrajuje v družbeno tkivo kot ne le nujne, temveč tudi neizogibne. Spodbujanje okoljskih ukrepov prek in skozi najrazličnejše forme izobraževanja tako postane način upravljanja prebivalstva, ki oblikuje, kako posamezniki razmišljajo o okoljskih vprašanjih, kako se z njimi ukvarjajo in kako jih obravnavajo. Razmerja moči so prisotna v vseh vidikih in konstitutivnih elementih tega procesa: od opredelitve problemov do dodeljevanja odgovornosti in oblikovanja družbenih stališč. V tej monografiji bodo ti diskurzi in procesi kritično obravnavani kot inherentno vpeti v izvajanje oblasti, pri čemer je naše

izhodišče, da gre za del širše racionalnosti upravljanja v kontekstu in imenu zelenega prehoda.

Osrednji cilj te znanstvene monografije je kritično analizirati, kako okoljske in podnebne politike in ukrepi na ravni Evropske unije, zlasti evropski zeleni dogovor in evropski podnebni pakt, vključujejo in artikulirajo izobraževanje kot mehanizem spodbujanja zelene oza-veščenosti in delovanja različnih subjektivitet, od posameznikov do specifičnih kolektivitet. S preučevanjem predpostavljene, rezonirane in osmišljene vloge izobraževanja v teh politikah – s poudarkom na tem, katerim vsebinam se daje prednost, katere oblike učenja se spodbujajo in kako se opredeljujejo zelena vprašanja – skuša monografija te okvire navezati na in osmisлити tudi v kontekstu praktične realnosti srednješolskih učiteljev v Sloveniji. Z analizo tega, kako ti učitelji razumejo okolje in okoljevarstvo ter poučujejo in spodbujajo okoljske prakse med mladimi, želimo v monografiji premisliti presečišče med politiko in pedagogiko ter prispevati k razumevanju tega, kako se evropske politike prenašajo oziroma kako so povezane v lokalne izobraževalne prakse in delujejo kot mehanizmi moči oziroma so del izvajanja oblasti, ki preči različne ravni, od evropske oziroma EU do nacionalne in lokalne ravni, vse do mikroravni skupin in posameznikov.

1.2 VLADNOST: IZHODIŠČA TEORETIČNO-ANALITIČNEGA OKVIRA

Z namenom zasledovanja osrednjega cilja monografije, ki zahteva specifično analitično usmeritev, se obračamo h konceptu vladnosti (Elden, 2007; Enroth, 2013; Foucault, 1991; Rose in Miller, 2010), ki ponuja celovit pristop k razumevanju dinamike in načina izvajanja oblasti, vključno z upravljanjem, vodenjem in oblikovanjem kolektivnih in individualnih subjektov. Ta pristop, ki ga bomo kot ekovladnost sicer v celoti postavili v naslednjem poglavju, je artikuliran na podlagi idej in teoretizacij Michela Foucaulta (2008, 2009) in predstavlja analitični okvir, ki nam omogoča preučevanje tega, kako oblast ne operira (le) prek državnih aparatov, temveč prek številnih institucij, praks in

diskurzov, ki regulirajo posameznike in populacije. Vladnost je še posebej pomembna za analizo sodobnih okoljskih in podnebnih ter trajnostnih politik (Malette, 2009; Valdivia, 2015) in z njimi povezane predpostavljene in dejanske vloge izobraževanja, saj poudarja načine, na katere se vedenje in delovanje subjektivitet usmerja in oblikuje v kompleksnih družbenih in političnih kontekstih.

Kot že rečeno, bomo teoretično-metodološki okvir sicer celovito zastavili v naslednjem poglavju, na tem mestu pa je smiselno na kratko orisati osrednje konture, na katerih bo temeljil pristop. Vladnost kot koncept in analitični pristop naslavlja delovanje oblasti na presečišču artikulacij moči, vednosti in (formiranja) subjektivitet ter ponuja analitični okvir, ki gre onkraj konvencionalnih razlag. Michel Foucault je koncept razvil v okviru svojih predavanj na Collège de France, zlasti med letoma 1977 in 1979 (May, 2014, str. 175). V teh predavanjih je začel Foucault sistematično preučevati zgodovinski razvoj načina formiranja oblasti v okviru nastajajočih modernih držav v sodobni zahodni Evropi, pri čemer se je osredotočil na to, kako so države prehajale od suverene oblasti k bolj razpršenim oblikam upravljanja. Pri tem so ga zanimale nove oblike politične oblasti, katerih cilj je reguliranje in upravljanje populacije.

Foucaultovo pojmovanje oblasti se v tem kontekstu razlikuje od pojmovanja oblasti kot državnega aparata in njegovih mehanizmov, saj jo je namesto tega reflektiral kot decentralizirano, hkrati pa so ji inherentne prakse, ki usmerjajo dejanja posameznikov in skupin; gre za »upravljanje delovanja« (angl. *conduct of conduct*) (Foucault, 1982). Kot pojasnjuje Dean (2010, str. 17–19), ima ta besedna zveza dve razsežnosti: prvič se nanaša na proces usmerjanja ali vodenja drugih, ki pogosto vključuje strateški ali kalkulativen element. Druga razsežnost pa je povezana s (samo)usmerjanjem lastnega vedenja, delovanja, obnašanja, ponotranjanja specifičnih vrednot in norm kot temeljev, kako delujemo (Foucault, 1982, str. 789–790).

To razumevanje oblasti kot »upravljanje delovanja« je mogoče epistemološko razširiti v smislu zajemanja njenih širših učinkov: oblast je v tem smislu »preračunljiva in racionalna dejavnost, ki jo izvajajo

številni organi in agencije z uporabo različnih tehnik in oblik znanja, ki si prizadeva formirati delovanje s pomočjo želja, teženj, interesov in prepričanj različnih akterjev, za določene, a spremenljive cilje in z različnimi razmeroma nepredvidljivimi posledicami, učinki in izidi« (Dean, 2010, str. 18). Upravljanje torej niso določena posamezna oblastna dejanja, ukazi, del zakonodaje ipd. Gre za skupek institucij, postopkov, analiz in taktik, ki tvorijo specifično obliko oblasti, kar je za nas ključno, ker takšna opredelitev omogoča razumevanje tega, kako se okoljske politike, izobraževalni okviri in upravljavske strukture prepletajo pri oblikovanju delovanja skupnosti, populacije in posameznikov v kontekstu sodobnih izzivov, kot so podnebne spremembe.

Nadalje po Foucaultu konstituiranje polja oblasti in naposled njenega izvajanja ni zgolj naključno ali slučajno niti ni prepuščeno samovolji tistih, ki so na oblasti. Nasprotno: utemeljeno je v posebnih racionalnostih, ki usmerjajo njegovo delovanje. Foucault (1981, str. 254) poudarja, da je oblast kot dejavnost podprta z »določeno racionalnostjo«, ki v pomembni meri determinira metode in cilje vladanja ter strukturira načine izvajanja oblasti nad posamezniki in populacijami. Dean (2010, str. 25) to točko nadalje razvija in poudarja osrednjo vlogo (ekspertne) vednosti pri oblikovanju načina, na katerega razumemo oblast in njeno izvajanje. V tem pogledu vladnost kot pristop ne razkriva in se ne osredotoča le na mehaniko oblasti v smislu procedur, pravnih okvirov ipd., temveč tudi na sisteme vednosti, ki omogočajo vladanje. Politična racionalnost je sistematična oblika vednosti, ki je posebej namenjena oblikovanju tehnik in ciljev vladanja; racionalnost se opira na različna strokovna področja, od ekonomskega prek medicinskega do izobraževalnega, pri čemer vsako od njih prispeva k oblikovanju praks upravljanja. Za samo možnost sodobnih oblik izvajanja oblasti pa so »ključne povezave, ki se oblikujejo med subjekti, ki so konstituirani kot ‚politični‘, ter projekti, načrti in praksami tistih oblasti – gospodarskih, pravnih, duhovnih, medicinskih, tehničnih – ki si prizadevajo upravljati življenja drugih v luči predstav o tem, kaj je dobro, zdravo, normalno, krepostno, učinkovito ali donosno« (Rose in Miller, 2010, str. 273).

Pri vladnosti kot analitični perspektivi gre za osredotočenost na specifične artikulacije in forme vednosti kot okvirov, temeljev in izhodišč delovanja oblasti, s tem pa je povezana utemeljitev, zakaj je treba določena področja in v njihovem imenu tudi populacije urejati, vanje posegati ali jih upravljati. To je še posebej pomembno v smislu našega analitičnega izhodišča, saj nam omogoča, da kritično naslovimo okvire vednosti, na katerih temeljijo intervencije na področjih okolja in podnebnih sprememb. S preučevanjem vloge izobraževanja kot mehanizma in okvira reševanja teh »zelenih« vprašanj je na epistemološki ravni konstituirano izhodišče naslavljanja in kritične refleksije upravljanja populacije prek izobraževalnih pobud, katerih cilj je oblikovati vedenje in odnos do trajnosti in okoljske odgovornosti.

Uvodoma moramo v okviru predstavitve osrednje teoretično-analitične zastavitve nadalje izpostaviti, da oblastne racionalnosti (široko rečeno, okviri vednosti) niso povsem arbitrarno povezani s praksami, tehnikami ali cilji upravljanja. Sistematično so usklajene s cilji oblasti, saj služijo za upravičevanje in legitimiranje določenih ciljev in načinov posredovanja. Pri tem se prek izvajanja oblasti vzpostavljajo in konstruirajo objekti, cilji intervencij, in sicer tako, da se jih artikulira kot probleme. Oblast je torej »problematizirajoča aktivnost« (Bacchi, 2012). Kot pojasnjuje tudi Foucault (1988a, str. 257), problematizacija ne vključuje zgolj predstavljanja že obstoječega predmeta ali ustvarjanja novega s pomočjo diskurza. Prej se nanaša na skupek diskurzivnih in nediskurzivnih praks, ki nekaj konstituirajo kot predmet mišljenja v spektru resničnega in napačnega. Svojo utemeljitev in cilje oblast oblikuje na podlagi problemov, ki jih detektira, vzpostavlja in skuša reševati, pri čemer oblikuje cilje v povezavi z zaznanimi pomanjkljivostmi ali krizami, ki jih želi odpraviti. V tem smislu so cilji oblasti – najsi gre za trajnost, varstvo okolja ali zeleno izobraževanje – neločljivo povezani s problemi, ki jih želi obvladovati. Obvladovanje okoljskih kriz, na primer, postane osrednja točka, okoli katere se organizirajo prakse upravljanja, ki oblikujejo tako predlagane rešitve kot ciljno vedenje kolektivnih in individualnih subjektivitet (Fletcher in Cortes-Vazquez, 2020, str. 295).

Za našo analizo v tej monografiji je obravnava izvajanja oblasti, zlasti v okviru okoljskega upravljanja na evropski in drugih ravneh, bistvenega pomena. Gre za prepoznavanje tega, kako so podnebne spremembe in okoljska vprašanja postali prepoznani ne le kot problemi, temveč tudi kot problemi, ki zahtevajo upravljanje. Zelena vprašanja, trajnost in varstvo okolja so pridobili posebne pomene, ki so usklajeni s širšimi okviri upravljanja. Bistveno je razumeti, kako so bili ti pomeni oblikovani in zakaj so danes uokvirjeni na določene načine. To uokvirjanje omogoča, da se določene rešitve, kot so izobraževalne pobude in posamezni zeleni ukrepi, pojavljajo kot osrednji ali pa vsej relevantni odgovori na okoljske izzive.

Problematizacija kot aktivnost oblasti – prepoznavanje, določanje in opredeljevanje problema, procesa, vprašanja, ki postane stvar intervencij – je torej temelj artikuliranih rešitev, kar z drugimi besedami pomeni, da gre za oblastne prakse, strategije, programe, ki so sestavljeni iz

oblik praktičnega znanja, načinov zaznavanja, praks računanja, besednjakov, vrst avtoritet, oblik presojanja, arhitekturnih oblik, človeških sposobnosti, predmetov in naprav, tehnik zapisovanja in tako naprej, ki jih prečkajo in presekajo težnje po doseganju določenih rezultatov v smislu ravnanja tistih, ki so cilj oblasti (Rose, 1999b, str. 52).

Vladnost kot perspektiva torej cilja na analizo konkretnih elementov, prek katerih se izvaja oblast, pri čemer gre za oblastne tehnologije (Agrawal, 2005; Foucault, 1988c) – tiste vsakdanje programe, izračune, tehnike, aparate, dokumente in postopke, ki jih oblasti uporabljajo za uresničevanje svojih ciljev, tistih osrednjih in tistih bolj obrobnih. Te oblastne tehnologije niso zgolj izvrševanje političnih racionalnosti, temveč hkrati te racionalnosti artikulirajo. Z analizo soodvisnosti med političnimi racionalnostmi in tehnologijami, s katerimi se udejanjajo, lahko prek pristopa vladnosti bolje razumemo, kako upravljanje deluje.

Zadnji element perspektive vladnosti, ki jo velja omeniti v uvodu, je konstitutivnost jezika za izvajanje oblasti, od artikulacij in formiranja racionalnosti do tehnologij. Kot pravi Rose (1999b, str. 28): »Vladati je mogoče le v okviru določenega režima intelegibilnosti – vladati pomeni izvajati dejanja v okviru določenega opisa. Jezik ni drugoten v odnosu do vladanja, temveč ga konstituira«. Zato usmeritev analitike nikakor niso le oblastne prakse in tehnologije v smislu materialnega, temveč tudi skupki diskurzivnosti, besedilnosti družbenih ureditev, ki so z racionalnostmi in praksami inherentno povezani (McIlvenny idr., 2016a, str. 3). S tem nakazujemo, da bomo v monografiji prek perspektive vladnosti analitično naslavljali tudi forme in vsebine diskurzov (Arribas-Ayllon in Walkerdine, 2008; Howarth, 2000), pri čemer je pomembno vodilo, da je pri obravnavanju konstituiranja in delovanja oblasti na evropski in drugih ravneh v imenu zelenega prehoda, okoljskih in podnebnih politik ter ukrepov nujno jemati diskurz, jezik kot »nereduktibilen medij« (Haahr in Walters, 2004, str. 6).

1.3 OSREDNJE TEMATSKE RAZSEŽNOSTI MONOGRAFIJE

Izhodiščna umestitev vladnosti kot analitičnega pristopa odpira možnost postavitve alternativnih vprašanj z vidika opredelitve raziskovalnih razsežnosti naslovne teme monografije. Ta alternativna perspektiva izhaja iz tega, da Foucaultov koncept vladnosti problematizira prevladujoče analitične okvire, ki so pretežno usmerjeni v formalne strukture moči, politične institucije in formalnopravne kodifikacije. Konvencionalni pristopi k politični analizi se običajno osredotočajo na te eksplicitne oblike oblasti, pri čemer pogosto zanemarjajo subtilnejše, a vseprisotne tehnike oblasti, ki delujejo tudi drugje kot znotraj institucionalnih form in pooblastil. Foucaultova analitika vladnosti pa presega te uveljavljene okvire, saj nas spodbuja k raziskovanju načinov, na katere se moč kaže v raznoraznih vidnih, vsakdanjih praksah in diskurzih, pri čemer gre

za njihovo kritiko. Izhodiščno je pri tem mogoče slediti Foucaultu (1988b, str. 154–155), ki pravi, da

[p]ri kritiki ne gre za izrekanje, da stvari niso prave take, kot so. Gre za izpostavljanje, na kakšni predpostavkah, na kakšnih običajnih, nenaslovljenih in neprepoznanih oblikah misli temeljijo prakse, ki jih sprejemamo. [...] Kriticism pomeni izluščiti to misel in jo poskušati spremeniti: zato, da pokažemo, da stvari niso same po sebi očitne, ter zato, da vidimo, da tisto, kar je bilo sprejeto kot samoumevno, ne bo več sprejeto kot tako.

Kritika za Foucaulta cilja k naslavljanju in identificiranju ter izpostavljanju neprepoznanih oblik moči ali oblasti, ki zadevajo in določajo življenja ljudi. Gre za razkrivanje in prečenje oblik, v katerih razmerja smo ujeti, ko delujemo in mislimo. Ta perspektiva preusmerja pozornost od razumevanja moči od zgoraj navzdol k preučevanju tega, kako moč kroži skozi mrežo odnosov, praks in sistemov vednosti. Vladnost kot analitika nas usmerja h kritični obravnavi in razmisleku o vrsti vprašanj, katerih namen je razkriti razmerja moči, ki so vgrajena v različne družbene, politične in ekonomske procese. Usmerja k razlagi načinov, na katere moč ne le strukturira institucije, temveč tudi proizvaja specifične vrste subjektivitet. Skozi to optiko nas spodbuja k raziskovanju tega, kako diskurzi in prakse oblikujejo sisteme vednosti o redu stvari in procesov – kako konstruirajo same kategorije, s katerimi se razume in upravlja »resničnost«, konkretne družbeno-politične, gospodarske procese, fenomene, formacije, problematike, vsebine. V tem kontekstu se nam odpirajo nekatera raziskovalna vprašanja, ki nam bodo služila kot orientacija v okviru analize.

- Kako so se okoljske, podnebne in trajnostne politike in ukrepi razvijali tekom procesov evropskih integracij od druge svetovne vojne dalje in kako je bilo v tem kontekstu artikularno izobraževanje? Kakšna vloga je bila pripisana izobraževanju pri obravnavi okoljskih in podnebnih vprašanj ter reševanju problemov?

S tem sklopom vprašanj se usmerjamo k analitični intervenciji v problematiko historične dinamike okoljskih in podnebnih politik

v širšem kontekstu evropskih integracij, začeni z obdobjem po drugi svetovni vojni. Analiza se bo genealoško v smislu »zgodovine sedanosti« (Foucault, 1988d, str. 262; Garland, 2014) osredotočila na to, kako se je sodobna zelena evropska agenda v konkretni manifestaciji evropskega zelenega dogovora historično konstituirala prek heterogenih kontinuitet in diskontinuitet v navezavi na upravljanje okoljskih in podnebnih vprašanj, ki so bila sprva bolj obrobna, pozneje pa so pridobivala na pomenu in se artikulirala na specifične načine v različnih kontekstih. Hkrati s tem želimo ponuditi vpogled v to, kako so bile okoljske in podnebne politike v različnih obdobjih artikulirane v navezavi na prevladujoče ekonomske racionalnosti, s čimer želimo ponuditi osmislitev naše izhodiščne teze, da je zeleni dogovor utrjevanje hegemonskega neoliberalnega režima na evropski ravni. Izobraževanje je kot orodje za krepitve vednosti evropske populacije, ozaveščanje in spodbujanje spretnosti za reševanje problemov vse bolj veljalo za ključno pri reševanju teh vprašanj. S sledenjem temu razvoju stremimo k poglobljenemu razumevanju tega, kako je bilo izobraževanje oblikovano v političnih diskurzih, kakšno vlogo je imelo pri reševanju okoljskih problemov in kako odraža širše družbene, politične in gospodarske transformacije v Evropi vse do danes.

- Kako je v okviru sodobnih okoljskih in podnebnih politik EU, zlasti evropskega zelenega dogovora in evropskega podnebnega pakta, izobraževanje zamišljeno, artikulirano, predočano in spodbujano kot način upravljanja, mehanizem in orodje za spodbujanje zelene ozaveščenosti, participacije in ukrepanja različnih segmentov evropske družbe oziroma populacije?

To vprašanje se osredotoča na sodobne krovne strateške okvire, osrednje politike in mehanizme, predvsem na evropski zeleni dogovor in evropski podnebni pakt, pri čemer želimo prispevati k razumevanju tega, kako je izobraževanje zasnovano kot sredstvo za spodbujanje okoljske ozaveščenosti in zelenega ravnanja med različnimi segmenti populacije EU. S temi vprašanji se želimo usmeriti h kritični refleksiji temeljnih predpostavk teh politik v zvezi s transformativnim potencialom izobraževanja in načinom, na katerega je postavljeno kot dolgoročna rešitev za doseganje podnebnih ciljev v spregi z neoliberalno

vizijo nadaljevanja gospodarske rasti. V monografiji želimo hkrati tudi ponuditi interpretacijo mehanizmov, ki jih te politike uporabljajo za spodbujanje učenja, usmerjenega v krepitev trajnostnega/zelenega delovanja, in podpiranje podnebnih ukrepov.

- Katere oblike izobraževanja in vsebine so poudarjene v navezavi na zeleno agendo EU in kako so zelena vprašanja opredeljena v povezavi s širšimi cilji trajnosti in podnebnih ukrepov?

Z obravnavo tega problema odpiramo prostor premisleku posebnih oblik izobraževanja (formalno, neformalno in priložnostno), ki jih spodbujajo podnebne in okoljske strategije in politike EU, obenem pa želimo prispevati k razumevanju tega, kateri izobraževalni pristopi so prednostni za poučevanje zelenih tem, katerim vsebinam se daje prednost in kako so te teme opredeljene v okviru politik EU. S tem se to vprašanje bistveno navezuje na predhodno, saj želimo nasloviti, katere vednosti so po mnenju različnih akterjev, sodelujočih pri oblikovanju in izvajanju zelenih ukrepov na EU ravni, bistvene za spodbujanje zelenih individualnih in kolektivnih subjektivitet in kako se ta izobraževalna prizadevanja ujemajo s širšimi cilji trajnosti, inovacij, gospodarske konkurenčnosti in dolgoročnih podnebnih ukrepov.

- Kako srednješolski učitelji v Sloveniji razumejo, razlagajo in vključujejo zelena vprašanja v svoje pedagoške prakse in kako so te prakse usklajene/kompatibilne s cilji, določenimi v politikah EU? Kakšno vlogo pripisujejo učečim se posameznikom – dijakom – in na kakšen način artikulirajo njihov prispevek, odgovornost in sodelovanje pri okoljskih vprašanjih ter odpravljanju okoljskih in podnebnih problemov?

S tem vprašanjem se usmerjamo k praktični zastavitvi in implementaciji prenosa znanja o okolju, podnebnih spremembah, okoljevarstvu itd. v slovenskem izobraževalnem prostoru, specifično na srednješolski ravni. S pomočjo analize opravljenih fokusnih skupin s srednješolskimi učiteljicami in učitelji bomo v monografiji ponudili interpretacijo tega, kako razumejo in razlagajo zelena vprašanja, ki se spodbujajo na evropski ravni, ter kako jih vključujejo v vsakodnevno poučevanje. Namen tega vprašanja je tudi odpreti in usmeriti refleksijo k premisleku, kako učitelji percipirajo dijake kot »zelen« subjekte, kakšno

vlogo jim pripisujejo, na kakšen način jih spodbujajo k participaciji in sodelovanju pri odpravljanju problemov, povezanih z okoljem in podnebnimi spremembami.

- Na kakšen način evropske podnebne in okoljske politike, mehanizmi, diskurzi in prakse prek izobraževanja delujejo kot izvajanje oblasti, ki oblikuje vedenje, prakse in okoljsko zavest zelenih subjektivitet, vključno z učitelji in učenci na lokalni ravni (v Sloveniji)?

To vprašanje preči predhodna in predstavlja eno od ključnih točk kritične refleksije in interpretacij razvoja, artikulacij, implementacije zelenih politik, ukrepov in mehanizmov na EU ravni ter neposrednih pedagogizacij okoljskih in podnebnih vprašanj in problemov. Utemeljeno je v našem izhodišču o političnosti okoljskih in podnebnih problemov ter njihovih razreševanj, naslavljanj itd., s čimer jih beremo kot del izvajanja oblasti oziroma oblastnega režima. Pri tem, kot smo nakazali, izhajamo iz foucaultovskega razumevanja delovanja oblasti, še posebej njegove teoretizacije vladnosti kot specifične modalitete oblasti, hkrati pa iz te teoretizacije izhajajoče zastavitve analitike oblasti kot pristopa k umevanju in analitičnemu motrenju sodobnih načinov »upravljanja delovanja« t. i. »zelenih« subjektivitet.

1.4 STRUKTURA MONOGRAFIJE

Da bi odgovorili na zastavljena analitična vprašanja, kot smo že napovedali, najprej v sledečem drugem poglavju razvijemo teoretsko analitični aparat, s katerim želimo odpirati premisleke in interpretacijo. Pri tem bomo tematizirali ekovladnost, pri čemer sprva razgrnemo temeljne koncepte, ki omogočajo operacionalizacijo pristopa h historični (genealoški) analizi stičišč upravljanja zelenih politik in izobraževanja kot specifičnega (idejnega) okvira in zbirov materialnosti v smislu tehnologij in praks. Osrednji cilj tega poglavja bo tudi postavitev analitičnega aparata sodobnih konstelacij in delovanja oblasti na EU ravni v imenu zelenega prehoda, pri čemer se orientiramo ne le na analitične elemente, ki omogočajo proučevanja formalnopravnih

kodifikacij, temveč tudi na druge modalnosti oblasti, kot so tehnologije sestva, prek katerih so subjektivitete interpelirane in se hkrati sami konstituirajo v okviru oblastnih mehanizmov, struktur, diskurzov.

Tretje poglavje ponuja historično sledenje formativnim zasnovam, izvorom in epizodam izvajanja upravljanja in politik, tehnik, formalnopравnih kodifikacij in ukrepov na evropski ravni, pri čemer je naša intenca opraviti interpretacijo procesov, v katerih so bila okoljska in podnebna vprašanja problematizirana, institucionalizirana in vključena v širše družbeno-gospodarske in politične okvire. Ključnih mejnikov, kot so temeljne konference, akcijski programi in politični premiki, ne preučujemo le kot kronološke označevalce, temveč kot trenutke diskurzivne in materialne konsolidacije, kjer se strukture upravljanja združujejo okoli zahtev varovanja narave, pozneje trajnosti, nazadnje pa zelenega prehoda. Temeljna zastavitev je vpogled v kontinuitete kot tudi diskontinuitete oblastnih praks na polju okoljskih in podnebnih vprašanj, osredinjamo pa hkrati tudi analizo tega, na kakšen način je bilo skozi različne epizode razvoja okoljskega upravljanja na evropski ravni zastavljeno in artikulirano izobraževanje. Naša analiza umešča izobraževanje v širši aparat okoljskega upravljanja in ga opredeljuje kot mesto opolnomočenja ter s tem in skozi to tudi kot sredstvo reprodukcije prevladujočih naracij o zeleni modernizaciji in rešitvah.

Četrto poglavje odpira premislek evropskega zelenega dogovora, pri čemer kritično naslavljamo in ponudimo interpretacijo njegovih osrednjih temeljnih elementov, pogojev njegovega vznika, uvajanja in uveljavljanja, pri tem pa se orientiramo tudi na široke (historične) družbenopolitične in ekonomske kontekste, ki so determinirali njegove sistemske in vsebinske razsežnosti. Z umestitvijo zelenega dogovora v širšo zgodovinsko in diskurzivno kontinuiteto evropskih okoljskih, trajnostnih in zelenih politik poglavje poudarja njegovo zakoreninjenost v predhodnih praksah in naracijah, sploh pa v naraciji zelene rasti – paradigmi, ki tendira k ideji možnega in nujnega »usklaževanja« ekoloških zahtev sodobnega časa z zahtevami gospodarske rasti. Analizi podvržemo osrednje ambicije zelenega dogovora, kot so doseganje ničelnih neto emisij, pospeševanje zelene gospodarske rasti

ter organiziranje vključujočega in pravičnega prehoda. Premislek je namenjen tudi nekaterim vsebinskim dimenzijam zelenega dogovora, kot so energetska učinkovitost, trajnostna mobilnost in ohranjanje biotske raznovrstnosti, pri čemer se osredotočamo na hegemonse racionalnosti argumentiranih sistemskih sprememb, ki naj bi jih ti cilji zahtevali. V tem kontekstu obravnavamo in poskušamo pokazati, kako zeleni dogovor prepleta, artikulira in vzpostavlja specifičen teren združevanja okoljskih in podnebnih ciljev z gospodarskimi in družbenimi »zahtevami« ter se predstavlja kot okvir premagovanja sodobnih ekoloških kriz ob hkratnem spodbujanju inovacij, produktivnosti in konkurenčnosti v EU.

Poleg analize politik to poglavje poudarja ključno vlogo legitimizirajočih dispozitivov formiranih zelenih politik in diskurzov na EU ravni, pri čemer se lotevamo predvsem refleksije in interpretacije evropskega podnebnega pakta in njemu inherentne instalacije ter razpršitve izobraževanja kot okvira in heterogenih praks. Izobraževanje ni obravnavano le kot podporni mehanizem, temveč kot temeljna os zelenega prehoda, ki je ključnega pomena pri razvijanju ekološke zavesti, opremljanju posameznikov z zelenimi kompetencami in usklajevanju kolektivnih subjektivitet z racionalnostjo trajnosti. Z analizo oblastnih tehnologij, kot je ambasadorstvo podnebnega pakta, poglavje ponuja uvid v hegemonse perspektive o izobraževanju kot celostni razsežnosti okoljskih zelenih strategij EU. Ta vizija postavlja izobraževanje kot sredstvo in cilj – instrument za mobilizacijo družbenega angažiranja in normativni cilj pri formiranju in usmerjanju zelenih subjektivitet, pri tem pa nas specifično zanima (na kar se torej tudi osredotočamo), kako vključitev transformacije izobraževanja in njenega vključevanja (v heterogenih oblikah) v strukturo zelenega dogovora pomeni obenem materializacijo usklajevanja individualnih in kolektivnih praks s širšimi »zelenimi« cilji, hkrati pa tudi kontinuirano potrjevanje osrednje vloge izobraževanja v formalnopравnih, institucionalnih, diskurzivnih in materialnih okvirih zelenega prehoda.

Peto poglavje zatem odstira vpogled v razumevanje in poučevanje tematik o varovanju okolja med učitelji v Sloveniji. Formalni

izobraževalni sistemi in še posebej učitelji, ki poučujejo tematike, povezane z okoljem, okoljsko krizo in okoljevarstvom, so namreč pomembni gradniki tega, kako se mladim uokvirja polje razumevanja in nenazadnje delovanja kot okoljskih subjektov oziroma državljanov. Izobraževanje tako predstavlja na eni strani most k prehajanju političnih racionalnosti okoljevarstva, tudi prek EU in Evropskega zelenega dogovora, do mladih in s tem pridobivanja podpore in legitimnosti t. i. okoljskih politik. Na drugi strani pa prek mikropraks poučevanja vzpostavlja in interpelira mlade v specifične okoljske subjekte. Z analizo fokusnih skupin, ki so bile opravljene z učitelji srednjih šol, ki poučujejo teme, vezane na varovanje okolja, ponuja vpogled v to, kako učitelji sploh razumejo okolje oziroma iz kakšnih vednostnih temeljev izhaja njihovo poučevanje. Osredotoči se tudi na razumevanje in konstituiranje mladih (ne)aktivnih okoljskih subjektov. Analizi pa podvržemo tudi pričevanja učiteljev o konkretnih pedagoških pristopih in praksah, v katerih se odražajo specifična zamišljanja tega, kako naj bi delovali (mladi) za razreševanja okoljske krize. S tem poglavje odpira tudi prostor za premislek vprašanja, koliko so konkretni diskurzi, percepcije in izobraževalne prakse med zaobjetimi učitelji v Sloveniji priležne racionalnosti Evropskega zelenega dogovora.

EKOVLADNOST: ZELENE (IZOBRAŽEVALNE) POLITIKE, ZELENE SUBJEKTIVITETE IN IZOBRAŽEVANJE

2.1 EKOVLADNOST: ANALITIKA OBLASTI

Moč in oblast

Kot smo nakazali že v uvodu, bomo pri analizi in interpretaciji izhajali iz koncepta vladnosti (Foucault, 2008, 2009; glej tudi Bröckling idr., 2011b) ter z njo povezane analitike oblasti (Dean, 2010). Zato je uvodoma smiselno predstaviti njune ključne konture. Vladnost, kot jo razume Foucault, je namreč neločljivo in bistveno prepletena z njegovimi idejami o tem, kako oblast deluje v konkretnih družbenih konstelacijah, in brez razumevanja oziroma vpogleda v njegove specifične osmislitve delovanja oblasti nasploh tudi vladnosti kot modalitete in obenem teoretizacije oblasti ni mogoče misliti.

Foucault je moč/oblast analiziral na dveh različnih, a medsebojno povezanih ravneh (Lynch, 2011, str. 14). Najprej je možno pokazati, da je Foucault usmerjal pozornost na delovanje oblasti v konkretnih

historičnih kontekstih. Zanimale so ga njene specifične oblike, načini izvajanja in učinki. Foucault je reflektiral konkretne materializacije oblasti v specifičnih zgodovinskih obdobjih, pri čemer je naslavljaval historične kontinuitete in diskontinuitete ter konstelacije pogojev, ki so omogočili ali vsaj prispevali k vzpostavitvi in reprodukciji njene določene forme (Koopman, 2008; Taylor, 2011).

Po drugi strani pa je Foucault oblast naslavljaval na konceptualni oziroma teoretični ravni, vendar pri tem nikoli ni tendiral k vzpostavitvi določene končne ali fiksne teorije: »Glede na to, da je vprašanje ‚kaj je oblast?‘ očitno teoretično vprašanje, ki bi dalo odgovor na vse, kar pa je prav to, česar ne želim storiti« (Foucault v Larsson, 2021, str. 262). Očitno je torej zavračal zamisel o oblikovanju enotne teorije, ki bi lahko pojasnila oblasti v vseh njenih oblikah. Namesto tega sta ga zanimali njena fluidnost in spremenljivost v različnih kontekstih in obdobjih. Foucaultova zavrnitev vzpostavitve teorije oblasti odraža njegov širši skepticizem do velikih naracij in zavezanost preučevanju oblasti kot kompleksnega, umeščenega pojava. Kljub tej skepsi do dokončnih teorij pa lahko rečemo, da se je Foucault lotil nečesa, kar bi lahko imenovali teoretizacija; njegovo delo odraža stalen proces ponovnega premisleka in reinterpretacije tega, kako oblast deluje, se prilagaja in izvaja v različnih okoljih. Njegovo delo je mogoče razumeti kot nenehno teoretiziranje – nenehno prizadevanje za razkritje mehanike in dinamike oblasti v njenih številnih oblikah – in ne kot postavitev teorije.

Eno ključnih izhodišč za razumevanje Foucaultovega pristopa k oblasti je torej njegova izrazita skepsa do prevladujočih načinov tradicionalnega razlaganja in opredeljevanja. Ta sumničavost se izkazuje skozi njegovo pomembno opazko, da v politični teoriji kralju še niso »odrezali glave« (Foucault, 1980, str. 121). S tem je želel povedati, da je prevladujoče razumevanje oblasti še vedno vezano na centralizirano, hierarhično pojmovanje oblasti, ki ga simbolizira lik kralja. V teh pogledih je moč/oblast razumljena kot nekaj, kar izvira iz jasnega vira in kar lahko posedujejo, upravljajo in nadzorujejo tisti, ki so v privilegiranem položaju. Foucault to razumevanje postavlja pod

vprašaj, saj poudarja, da je oblast veliko bolj razpršena in je ni mogoče omejiti na eno samo izvorno točko.

Beseda oblast lahko privede do številnih nesporazumov – nesporazumov glede njene narave, oblike in enotnosti. Z besedo ‚oblast‘ ne mislim na ‚oblast‘ kot skupa institucij in mehanizmov, ki zagotavljajo podrejenost državljanov določene države [...] Nazadnje, v mislih nimam splošnega sistema nadvlade, ki jo izvaja ena skupina nad drugo, sistema, katerega učinki prežemajo celotno družbeno telo (Foucault, 1978, str. 92).

Z zavračanjem teh konvencionalnih razlag je Foucault iskal nove načine konceptualizacije in razumevanja oblasti, pri čemer se je osredotočil na njene manifestacije in učinke; s tem se je tega področja loteval z več zornih kotov. V tem kontekstu je pozornost usmerjal na prepoznavanje in motrenje oblasti v različnih oblikah in modalitetah. Njegov razvijajoči se okvir nakazuje prepoznavanje kompleksnosti – namesto, da bi ponudil eno samo razlago, je Foucault praktično skozi celotno svojo kariero mislil moč/oblast z različnih vidikov. Ta fleksibilnost njegovega pristopa ni bila znak njegove nedoslednosti, temveč izraz upoštevanja, da gre za večplasten fenomen z različnimi operacijami in učinki, ki zahtevajo različne načine analize.

Kljub tej heterogenosti pristopov so za Foucaultovo razmišljanje o oblasti značilne nekatere osrednje poteze. Med njimi so brezosebnost, relacionalnost, decentraliziranost in večsmernost oblasti. Kot pravi Foucault:

Oblast je treba razumeti predvsem kot množstvo razmerij, ki so imanentna sferi, v kateri delujejo, in ki tvorijo njihovo lastno organizacijo; kot proces, ki jih z nenehnimi boji in soočanja preoblikuje, krepi ali obrača; kot oporo, ki jo ta razmerja moči najdejo drug v drugem in tako tvorijo verigo ali sistem, ali nasprotno, razhajanja in protislovja, ki jih izolirajo drug od drugega; in končno, kot strategije, v katerih učinkujejo in katerih splošna zasnova ali institucionalna kristalizacija je utelešena v državnem aparatu, v oblikovanju

zakona, v različnih družbenih hegemonijah (Foucault, 1978, str. 92–93).

Iz tega citata lahko razberemo, da je po Foucaultu oblast kapilarna in v tem smislu deluje na mikroravnih družbe, obenem pa hkrati institucionalizirana v večjih makrostrukturah, kot sta državni in pravni sistem, kar poudarja medsebojno prepletenost produkcije in izvajanja oblasti na različnih ravneh in domenah.

Še ena od Foucaultovih osrednjih potez pri obravnavi oblasti je njegova refleksija o neločljivi povezavi med oblastjo ter produkcijo in širjenjem vednosti (Foucault, 1980). To artikulira v in skozi koncept razmerja oblast/vednost, ki poudarja, da oblast nikoli ne deluje izolirano, temveč je vedno povezana z vrstami vednosti, ki krožijo v družbi. Nekatero oblike vednosti postanejo privilegirane, druge pa so potlačene ali marginalizirane in utišane (Foucault, 2003). Oblast se opira na vednost oziroma vednosti z namenom ustvarjanja določenih »resnic«, hkrati pa se tudi vednost sama oblikuje in ustvarja skozi delovanje oblasti. Na ta način sta znanje in moč vzajemno konstitutivna – vsak napaja in krepi drugega.

V tem vzajemnem odnosu med oblastjo in vednostjo Foucault poudarja vlogo diskurza² kot ključnega mehanizma, prek katerega deluje oblast. Diskurzi ne oblikujejo le tega, kaj je mogoče vedeti, temveč tudi omejujejo, kaj je mogoče reči in storiti. Kot pravi Lynch (2011, str. 18), je po Foucaultu moč/oblast v bistvu diskurzivna: njene prepovedi so povezane tako s tem, kaj je mogoče reči, kot s tem, kaj je mogoče storiti; na ta način naj bi omejitve jezika delovale kot omejitve realnosti in tudi delovanja. S tega vidika diskurz služi kot prostor, teren, okvir, kjer so vidni učinki oblasti, ki v določenih mejah

2 Po Foucaultu (1972) gre pri diskurzih za to, kaj se lahko govori in misli, pa tudi za to, kdo, kdaj in s kakšno avtoriteto lahko govori. Uteleshajo pomen in družbena razmerja, konstituirajo tako subjektivnost kot razmerja moči in so »prakse, ki sistematično oblikujejo predmete, o katerih govorijo. Poleg tega diskurzi ne govorijo o predmetih; ne identificirajo predmetov, temveč jih konstituirajo in v praksi tega početja prikrivajo svojo lastno iznajdbo« (Foucault, 1972, str. 49).

omejujejo tako mišljenje kot delovanje. Po drugi strani pa je Foucaultov pogled na diskurz in oblast kompleksnejši, saj diskurza ne vidi zgolj kot enosmernega instrumenta dominacije. Priznava, da lahko diskurzi glede na kontekst oblast krepijo, hkrati pa so formacija, kjer so možne artikulacije uporov. Kot pravi (Foucault, 1978, str. 100–101), so diskurzi lahko instrument in učinek oblasti, lahko pa so tudi ovira, prepreka, točka upora in izhodišče za nasprotno strategijo. Slednje pomeni, da čeprav diskurzi pogosto prispevajo h konstituiranju in reprodukciji oblasti, so tudi polje možnosti izzivanja in rušenja, zaradi česar je diskurz hkrati točka izvajanja oblasti in upora proti njej.

Sedaj, ko smo pregledali nekatere temeljne značilnosti Foucaultove misli o moči/oblasti, lahko opredelimo tri glavne načine izvajanja oblasti, ki jih Foucault izpostavlja v svojih refleksijah in teoretizacijah: suvereno oblast, disciplinarno oblast ter vladnost in/ali biooblast. Te tri oblike predstavljajo različne historične in funkcionalne, operativne načine udejanjanja oblasti in zajemajo kompleksnost razmerij moči v različnih konstelacijah.

Suverena oblast za Foucaulta izhaja iz tega, kar imenuje »juridično-politična« teorija in diskurzivna forma (Foucault, 1978, str. 88). Ključna značilnost te teorije je legalistična konstrukcija oblasti, kjer je pravo primarni instrument, s katerim se izvaja suverenost. Suverena oblast deluje tako, da ustvarja jasno ločnico med tem, kar je zakonito, in tistim, kar ni, ter oblike podrejenosti reducira na poslušnost, ki je razumljena kot poslušnost zakonu. V tem okviru pravo deluje kot instrument in diskurz oblasti, saj predstavlja suvereno oblast. Foucault to opisuje kot »pravno-diskurzivno« obliko oblasti (Foucault, 1978, str. 82), kjer jo zakon ne le uveljavlja, temveč tudi legitimira z in prek jezika in diskurza. Ta vrsta oblasti je v osnovi hierarhična, saj suveren izvaja nadzor s kaznovalnimi ukrepi, ki vzdržujejo red in poslušnost znotraj določene ozemeljske pristojnosti.

Naslednja modaliteta je disciplinarna oblast, ki jo Foucault (1995) poglobljeno reflektira in osmišlja v delu Nadzorovanje in kaznovanje.

V svoji analizi trdi, da si disciplinarna oblast prizadeva za »popoln nadzor ali vsaj teži k izčrpnemu obvladovanju posameznikovega telesa, dejanj, časa in vedenja« (Foucault, 2006, str. 46). Ta modaliteta oblasti deluje s stalnim nadzorom in regulacijo, pri čemer želi posameznike oblikovati v poslušne in produktivne subjekte. Poudarek je na podrobnem nadzoru telesnih dejanj (anatomopolitika) in rutine, s čimer se moč razširi na najbolj granularno raven posameznikovega življenja. Z »ujetjem« telesa in življenja posameznikov je disciplinarna moč dvojno produktivna. Ne ustvarja le subjektov, ki so fizično nadzorovani in spremljani, temveč vzpostavlja tudi globlji konformizem v psihološkem smislu. Kot ugotavlja Foucault, »kaznovalno in nenehno delovanje na potencialno vedenje« projicira »nekaj takšnega, kot je psiha za samim telesom« (Foucault, 2006, str. 52). Disciplinarna moč torej proizvaja tako zunanje, vidno telo, kot notranjo, subjektivno identiteto posameznikov. Ključni mehanizmi tega procesa so stalni nadzor, discipliniranje časa in energije ter normalizacija vedenja z vzpostavitvijo norm, ki ločujejo »normalno« od »nenormalnega«.

Foucault opredeli tri glavne strategije, s katerimi disciplinarna oblast proizvaja podrejene subjekte: splošni in stalni nadzor (policija, arhivi, panoptikum), regulacija življenja in časa (izolacija, grupiranje in lokalizacija teles) ter normalizacija (opredelitev tega, kar je »normalno«, in izključitev ali korekcija »nenormalnega«) (Lorenzini, 2023, str. 3). S temi tehnikami imajo institucije, kot so bolnišnice, šole, zavetišča in zapori, osrednjo vlogo pri formiranju posameznikov prek izvajanja korektivnih in kaznovalnih praks. Cilj teh institucij je, kot trdi Foucault, ustvariti »primerne« posameznika z organiziranjem družbe na učinkovitejši in ekonomsko uspešnejši način. Oblast se tako izvaja prek posameznikov, ki so hkrati produkti moči in njeni nosilci: »oblast prehaja skozi posameznika, ki jo konstituira« (Foucault, 2003, str. 30).

Bistvo disciplinarne oblasti je v njeni institucionalizaciji, kjer se poslušnost doseže z discipliniranjem in ne z neposredno prisilo. Ta »trening obnašanja« (Foucault, 1995, str. 129) služi strateški in ekonomski organizaciji družbenega telesa. Disciplinarna moč se

osredotoča na življenje samo – ne kot na abstrakten ali zgolj biološki koncept, temveč kot na kompleksno, materialno združitev bioloških, družbenih, kulturnih, etičnih in političnih razsežnosti (Lorenzini, 2023). Prav ta osredotočenost na življenje povezuje disciplinarno oblast s Foucaultovim poznejšim razvojem koncepta vladnosti in biooblasti.

Foucault se je sčasoma obrnil k novi teoretizaciji oblasti tudi zato, ker je postal nezadovoljen z omejitvami svoje analize disciplinarne oblasti. Razmišljal je, da je morda »preveč vztrajal pri tehnikah dominacije« (Foucault, 1988c, str. 19), zlasti tistih, ki se uporabljajo v institucijah, kot so azil in zapori. Ta premik ga je spodbudil k raziskovanju tega, kako moč ne deluje le prek discipliniranja in nadzora, temveč prek upravljanja in urejanja samega življenja na širši, bolj sistemski ravni. Na tej točki vstopa v njegovo razpravo dvojec vladnost in biooblast, kar posebej obravnavamo v nadaljevanju.

Vladnost kot analitika

Foucault je predvsem v okviru svojih javnih predavanjih na Collège de France v letih 1978 in 1979 opravil refleksijo koncepta »vladnost«, ki zanj, kot smo nakazali v uvodnem poglavju, pomeni širok spekter oblik, metod delovanja in praktičnih področij oblasti, v središču katere je »kompleks ljudi in stvari«: »ljudi v njihovih odnosih, vezeh in zapletenih razmerjih [...]. ‚Stvari‘ so ljudje v svojih odnosih s stvarmi, kot so običaji, navade, načini delovanja in razmišljanja« (Foucault, 2009, str. 96). Pri tem je eden od ključnih vidikov delovanja oblasti na kompleksen način usmerjati vedenje posameznikov in skupin. Uvedbo koncepta vladnosti je Foucault videl kot nujno kritiko tradicionalnih razumevanj oblasti (Foucault, 1997, str. 154–155). To analitično modaliteto je razvil prek genealogije; predstavil in interpretiral jo je kot specifično obliko oblasti, katere korenine segajo v »zgodnjo moderno Evropo« (Saar, 2011, str. 39).

V svojih predavanjih je torej Foucault opravil genealogijo moderne države, pri čemer izpostavlja »governmentalizacijo« države: kako je država postala lokus, okvir izvajanja oblasti. Pri tem je med drugim

izpostavil pomen racionalnosti pri oblikovanju »umetnosti« vladanja, med katerimi je na primer naslovil oblike pastoralne oblasti (Foucault, 2008; Ojakangas, 2005). Moderna (zahodna) država je rezultat kompleksne povezave med »politično« in »pastoralno« oblastjo. Medtem ko prva izvira iz antičnega polisa in temelji na pravu, univerzalnosti, javnem delovanju in podobnih principih, druga predstavlja krščansko religiozno koncepcijo, osredotočeno na celostno vodenje posameznika, kar je država prevzela kot modaliteto in princip izvajanja oblasti (Bröckling idr., 2011a, str. 3). Še eno zgodnjo racionalnost najde Foucault v »raison d'État« (razum države), ki je »nova matrica racionalnosti, v skladu s katero mora oblastnik izvajati svojo suverenost pri upravljanju ljudi« (Foucault, 2009, str. 365).

V kontekstu premisleka historičnih artikulacij oblastnih racionalnosti je nato obravnaval tudi liberalizem in politično ekonomijo, kjer ni šlo več toliko za vprašanje, kako vladati, temveč za to, »kako ne vladati preveč« (Foucault, 2008, str. 295–296). Foucaultov koncept liberalne oblastne racionalnosti, ki se je pojavila v 18. stoletju, spreminja razumevanje in udejanjanje oblasti z neposrednega nadzora na bolj diferencirano obliko upravljanja populacije. Foucault na liberalizem ne gleda zgolj kot na ekonomsko teorijo ali politično ideologijo, temveč ga razlaga kot umetnost vladanja, kjer prebivalstvo postane ključni politični subjekt. Ta pristop deluje skozi politično ekonomijo in služi kot tehnika posredovanja, ki se opira na racionalnost, drugačno od prejšnjih že omenjenih oblik. Kot pokažejo Bröckling in drugi (2011a, str. 5), je ena od ključnih značilnosti artikulacija in zanašanje na svobodo kot načelo in orodje vladanja. Liberalizem organizira pogoje, v katerih je mogoče uresničevati posameznikove svoboščine, in strukturira »polja možnosti«, v katerih posamezniki delujejo. Ta oblika oblasti deluje s posrednimi posegi, pri čemer oblikuje dejanja posameznikov, segmentov populacije in populacije v celoti tako, da vpliva na razpoložljive izbire, s tem pa postane svoboda subjekta bistvena za liberalno vladavino, vendar ne kot inherentno stanje, temveč kot nekaj, kar se proizvaja in upravlja prek oblastnih praks.

V povezavi s tem je bil koncept vladnosti ključna točka v njegovi novi teoretični usmeritvi, saj je z njim v analizo vnesel novo dimenzijo, ki je omogočila preučevanje oblasti z vidika »upravljanja delovanja« (Foucault, 1982). Oblast se tako nanaša na aktivnosti, ki jih izvaja množica avtoritet, akterjev in institucij z namenom vplivanja na vedenje posameznikov, skupnosti in populacij, pri čemer skušajo vplivati na njihove želje, interese, težnje in prepričanja (Dean, 2010, str. 11).

V tem kontekstu Foucaultova analiza poudarja medsebojno povezanost sredstev, ciljev, praks in konstitutivnih vednosti oblasti. Poudarja tri ključne elemente: politične racionalnosti (vednost in strokovnost, ki naredijo ljudi in stvari razumljive), tehnike oblasti (vključno s programi, instrumenti, taktikami, tehnologijami, napravami, izračuni, aparati in dokumenti, ki materializirajo mentalitete upravljanja) ter iz njih izhajajoče načine subjektivacije (za posameznike ali kolektivitete) (Sheenal, 2012, str. 11) Na podlagi Foucaultovih refleksij in teoretizacij v tej smeri so se študije vladnosti razvile kot pomembno področje, h kateremu so svoje teoretizacije oblasti prispevali avtorji, kot so Rose (1996), Miller (1990) in Dean (2010). Ti so nadalje artikularili vladnost kot analitični okvir razumevanja razmerij moči in delovanje oblasti predvsem v sodobnih (zahodnih demokratičnih) režimih.

Vladnost lahko kot analitično perspektivo okvirimo tudi na podlagi petih ključnih metodoloških načel (Bröckling idr., 2011b). Prvič: študije vladnosti zavračajo tradicionalne dihotomije, kot so moč in subjektiviteta, država in družba, struktura in delovanje ali ideje in prakse. Namesto tega se osredotočajo na sistematične povezave med oblikami racionalnosti in tehnologijami oblasti, ki zajemajo politične agende, vsakodnevne prakse in procese samoformiranja, pri čemer priznavajo tudi pomen produkcije vednosti in njene povezave z mehanizmi oblasti. Drugič: ta pristop vključuje »postopno analizo« (Foucault, 2003, str. 30), ki se začne z lokaliziranimi vzorci racionalnosti in upravljanja, nato pa sledi, kako se te prakse na mikroravni povezujejo, sistematizirajo in homogenizirajo v širše makro artikulacije in materializacije.

Tretjič: študije vladnosti raziskujejo tisto, kar je Foucault imenoval »politika resnice« (Foucault, 1997), kar vključuje identificiranje, lociranje in osmišljevanje tega, kako diskurzivni postopki, intervencije, stališča govorcev in institucionalni mehanizmi oblikujejo trditve o »resnici«, ter preučevanje oblastnih učinkov, ki izhajajo iz teh trditev (Bröckling idr., 2011b). Četrtrič: ta raziskovalna perspektiva poudarja tehnološki vidik oblasti. Pojem tehnologije tu vključuje tehnične artefakte, strategije družbenega inženiringa in tehnologije sebstev. Nanaša se na ureditve mehanizmov, podatkovnih mrež, sistemov za beleženje in vizualizacijo ter proceduralnih sredstev, prek katerih posamezniki in kolektivi oblikujejo vedenje drug drugega ali sami sebe (Bröckling idr., 2011b).

Nazadnje pa se študije vladnosti osredotočajo na analitiko političnega. V nasprotju s politično sociologijo ali politično znanostjo, ki svoje predmete preučevanja pogosto jemljeta kot dane, ta perspektiva analizira, kako se konstituira samo področje političnega in konkretnih politik. Raziskuje, kako se oblikujejo delitve – na primer med javnimi in zasebnimi interesi –, kako se oblikujejo politični problemi (Bacchi, 2009) in kako oblastne tehnologije ustvarjajo subjekte kot avtonomne, odgovorne državljane, ki vplivajo na področja države, družbe in gospodarstva (Bröckling et al., 2011b).

Biooblast in ekovladnost

Kot smo predhodno izpostavili, je ena ključnih modalnosti oblasti v okviru vladnosti kot formi in izvajanju oblasti v liberalnih režimih biooblast (Foucault, 1978, 2003; Genel, 2006). Nikakor ne prvo, vendar eno najpomembnejših osmišljanj biooblasti Foucault opravi v Zgodovini seksualnosti (1978), kjer izpostavi predvsem, da gre za drugačno racionalnost od suverenosti: »Oblast naj ne bi imela več opravka zgolj s pravnimi subjekti, nad katerimi naj bi dokončno vladala smrt, temveč z živimi bitji, in oblast, ki bi jo lahko izvajala nad njimi, bi morala biti uporabljena na ravni življenja samega: prevzem oblasti nad življenjem, bolj kot grožnja s smrtjo, je tisto, kar oblasti omogoča dostop celo do telesa« (Foucault, 1978, str. 142–143). Vidimo lahko, da

Foucault naslavlja oblast kot osredotočeno na življenje, pri čemer gre za dvojno osredotočenost, in sicer na populacijo in individualna telesa:

[O]blast nad življenjem se je razvila v dveh osnovnih oblikah, ki pa si nista bili nasprotni, temveč sta predstavljali dva pola razvoja, ki ju je povezoval celoten vmesni sklop odnosov. Eden od teh polov [...] je bil osredotočen na telo kot stroj; njegovo discipliniranje, optimizacijo njegovih zmogljivosti, izžemanje njegovih sil, vzporedno povečevanje njegove uporabnosti in poslušnosti, njegovo vključitev v sisteme učinkovitega in ekonomskega nadzora, vse to so zagotavljali oblastni postopki, značilni za discipline: anatomopolitika človeškega telesa. Druga, ki se je oblikovala nekoliko pozneje, se je osredotočila na telo vrste, telo, ki je prežeto z mehaniko življenja in služi kot osnova bioloških procesov: razmnoževanja, rojstev in umrljivosti, ravni zdravja, pričakovane življenjske dobe in dolgega življenja, z vsemi pogoji, ki lahko povzročijo njihovo spreminjanje. Njihov nadzor se je izvajal s celo vrsto posegov in regulativnih nadzorov: biopolitika prebivalstva. Disciplina telesa in regulacija prebivalstva sta predstavljala dva pola, okoli katerih se je razmeščala organizacija oblasti nad življenjem (Foucault, 1978, str. 139).

V predavanjih (Foucault, 2003) omili tezo o biooblasti kot tisti, ki je nasledila suverenost, in se bolj osredotoči na njeno kompatibilnost z drugimi modalitetami oblasti, tudi suverenostjo. Vendar pa je bistveno, da vidi biopolitiko oziroma biooblast kot način artikulacije same konstitucije »populacije« kot splošnega discipliniranja teles, pa tudi osredotočenost na samo telo ter njegove sposobnosti in mehaniko ali na to, kar se včasih imenuje »znanosti o življenju« (Rose, 2009). Biooblast se nanaša na biološko telo in zato gre za modaliteto oblasti, kjer je v fokusu spodbujanje in usmerjanje k samoupravljanju subjektivitet, zdravja in dobrega počutja, vprašanja dolgega življenja, rojstev in umrljivosti itd. S tem, ko je populacija v središču oblasti, je življenje podvrženo novi obliki problematizacije, ki ni usmerjena na posamezna človeška bitja, temveč na njihove biološke značilnosti, izmerjene in združene na ravni populacije. Biopolitika hkrati predstavlja totalizirajočo in

individualizirajočo moč, saj se oblastna racionalnost usidra v revizijo in reformo življenja ter njegovih raznovrstnih procesov in področij (Wang, 2015, str. 321).

Foucault torej poveže izvajanje oblasti, njeno podstat in jasno tudi učinke oblasti z vprašanjem (in skrbjo glede) življenja tako na ravni posameznika kot celotne populacije, s čimer, vsaj posredno, naredi vez med oblastjo in naravnim, biološkim. V tem smislu je naslovil tudi razmerje med družbo in (naravnim) okoljem ter izvajanjem oblasti v tem kontekstu, s čimer se njegovo delo navezuje oziroma sooča s temi vprašanji. Skozi historično prizmo je Foucault reflektiral, kam in na katera področja seže oblast, vključno z »ozemljem z njegovimi mejami, značilnostmi, podnebjem, sušnostjo, rodovitnostjo [...]« (Foucault, 2009, str. 96).

Za Foucaulta so bili pomembni učinki in materializacije oblasti v odnosu človek–okolje; zato je eno od bistvenih vprašanj, kako oblast topogledno deluje in kako zaobjema heterogene elemente. Prav glede tega razmerja in njegove političnosti je na presečišču študij vladnosti in politične ekologije prišlo do bistvenega razvoja teh koncepcij (Escobar, 1996; Fletcher, 2010). Leonardi in Pellizzoni (2023) ponujata pregled uporabe analitičnega pristopa vladnosti, pri čemer ugotavljata, da je do premisleka o njegovem izvajanju v konstelaciji s politično ekologijo prišlo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, predvsem z delom Timothyja Luka (1995a). Luke je uvedel pojem »environmentalizem« (angl. *environmentalism*), s katerim je želel pojasniti nove oblike delovanja oblasti, ki so vezane na vprašanje upravljanja okoljskih zadev, pri čemer je osrednji premislek, kako »diskurzi o naravi, ekologiji ali okolju kot disciplinarne artikulacije ekološke vednosti, [...] ustvarjajo sisteme geooblasti nad naravo, pa tudi v njej in prek nje za upravljanje sodobnih gospodarstev in družb« (Luke, 1995a, str. 57). Nekaj let pozneje je Luke (1999) to poanto nadalje razvil in za artikulacijo specifične modalitete izvajanja oblasti, orientirane na okoljska in klimatska vprašanja, uporabil izraz »zelena vladnost«. V svojem premisleku je

pomembno izpostavil, da ekološki režim »kristalizira« medsebojne odnose med oblastjo, prebivalstvom in politično ekonomijo, a jih ne spreminja temeljito (Leonardi in Pellizzoni, 2023). V takšnem režimu imajo osrednjo vlogo okoljska gibanja in diskurz trajnostnosti, prek katerih je vse bolj jasno upravljanje narave prek prepoznavanja meja izkoriščanja in vključevanja v ekološke sisteme. Éric Darier (1996) v svojem delu nadalje razvija to tezo, ko trdi, da lahko perspektiva vladnosti pomembno prispeva k preučevanju okoljskih politik in njihovega razmerja z vednostjo, saj v foucaultovski maniri trdi, da je »tudi ekologija govorila jezik resnice« (É. Darier, 1996, str. 4).

Še en avtor na področju premislekov izvajanja oblasti prek in v okviru okoljskih in podnebnih vprašanj je Paul Rutherford (1994), ki je izpostavil tesno povezavo med biopolitiko in ekologijo, pri čemer pravi, da je strokovno in znanstveno utemeljeno svetovanje ali »regulativna znanost« ključnega pomena za vzpostavitev »okoljske vladnosti« (P. Rutherford, 1994). Rutherford meni, da to predstavlja pomembno artikulacijo biopolitične narave sodobne vladne racionalnosti. Okoljski diskurzi so torej pomembna tematika omenjenih avtorjev, ki pokažejo, da je treba misliti sodobne prakse oblasti kot vezane tudi na okoljska vprašanja, s čimer razširjajo Foucaultovo osredotočenost na človeško življenje in učinke (družbenih) ved o njem na življenje kot celoto (Leonardi in Pellizzoni, 2023). Ta vidik izpostavi tudi Stephanie Rutherford (2007), ko pravi, da so v sodobnih oblastnih formah ključni »načini, na katere se ustvarja resnica o okolju in na katere se ta resnica upravlja«, zlasti v okviru okoljskih kriz.

Sebastien Malette (2009) opredeljuje tri področja, na katerih je mogoče okvir vladnosti razširiti na »ekovladnost« oziroma »zeleno vladnost«. Prva smer, ki je historične narave, cilja k preučevanju zgodovinskih kontekstov in pogojev možnosti (Foucault, 2002) nove racionalnosti vladanja oziroma izvajanja oblasti, pri čemer je okoljska skrb tesno povezana z gospodarsko ekspanzijo in drugimi ključnimi elementi, prek katerih se upravljajo družbenopolitični sistemi ter družbe oziroma populacije in individuumi v njih. Druga smer se osredotoča na zgodovinsko razmerje med okoljsko skrbjo in pojavom

posebnih vednosti, kot so statistika in druge metode »matematizacije« narave, ki imajo pomembne normativne učinke na (samo)percepcijo in delovanje subjektivitet v specifičnih družbah. Tudi z vidika naše analize v pričujoči monografiji je torej pomembno prepoznavanje, da Foucaultova analitika oblasti osvetljuje, kako oblast proizvaja vednost in resnico, medtem ko strokovne in znanstvene vednosti omogočajo, spodbujajo in formirajo upravljanje okolja v razmerju do specifične populacije ali populacij, v našem primeru tudi na evropski ravni. Tretja za nas pomembna usmeritev ekovladnosti kot analitične smeri pa je prepoznavanje in analiza usmerjanja in upravljanja populacij in individuuumov – zelenih subjektivitet – v kontekstu okoljskih problematik. V tem kontekstu je bistveno, da se zelene oziroma okoljske identitete/ subjektivitete, kakor tudi druge dimenzije okoljskih in podnebnih vprašanj, obravnava in upravlja, tudi na evropski ravni, prek politik in nenazadnje tudi na mikronivojih v izobraževanju. Zato je v zastavitvi analitike ključen premislek, kako prek vladnosti misliti in analitično zaobjeti politike in njihove formacije.

2.2. ZELENE/OKOLJSKE (IN IZOBRAŽEVALNE) POLITIKE PREK EKOVLADNOSTI

Za tradicionalne pristope k analizi politik na področju političnih študij je značilno izhodišče, da gre pri oblikovanju politik za ciljno usmerjen proces, za proces, ki ima praktično vedno zelo jasno namero, končni cilj. Celoten postopek usmerja, vodi, izvaja skupina akterjev ali interesnih skupin, ki delujejo racionalno in obstoječe poznavanje *policy* procesa izkoriščajo za doseganje najboljših možnih rezultatov (Rist, 1994). Horsford, Scott in Anderson (2019, str. 43) podobno ugotavljajo, da tradicionalna analiza politik razume *policy* proces predvsem kot »načrtovan, linearen inkrementalen proces«, sestavljen iz več korakov, vključno z opredelitvijo problema, posvetovanjem, sprejetjem, izvajanjem ter spremljanjem in vrednotenjem. DeLeon in Vogenbeck (2007; glej tudi Orsini in Smith, 2011) ugotavljata, da se analize, ki temeljijo na takšnem razumevanju *policy* procesa,

osredotočajo predvsem na (državne) subjekte, formalnopravna pravila, predpise, oblike upravljanja in politične funkcije institucionalnih akterjev. Posledično številne študije, ki temeljijo na tej paradigmi, ne upoštevajo »neenakih porazdelitev moči, virov in priložnosti ter tega, kako te vplivajo na to, v kolikšni meri politike delujejo, za koga in s kakšnim namenom« (Horsford idr., 2019, str. 43).

Omejitve te prevladujoče paradigme postanejo še posebej očitne, ko jo uporabimo za analizo politik na evropski ravni. Kot ustrezno poudarja Zahariadis (2008), je prevladujoča perspektiva za razlago politik EU pogosto »omejena in potencialno zavajajoča, saj ne zajame fluidnih in pogosto neracionalnih vidikov izbire politik v EU« (Zahariadis, 2008, str. 514). Ta neustreznost pri obravnavi kompleksnosti oblikovanja politik EU je spodbudila nekatere avtorje (Daviter, 2007; Gottweis, 2003; Radaelli, 2003), da so opravili premislek analitičnih pristopov, ki lahko učinkovito zajamejo in naslovijo specifičnosti oblikovanja politik na EU ravni. Ti pristopi poudarjajo pomen jezika, diskurza, retorike in dinamike moči pri vplivanju na politične procese in postopke, vključno z oblikovanjem politik (Barbehön idr., 2015; Orsini in Smith, 2011). Heinelt in Münch (2018, str. 2) v okviru razmišljanj o možnostih obravnave kompleksnosti *policy* procesov na evropski ravni opozarjata tudi na potrebo po kritičnih perspektivah, ki so zgodovinsko občutljive in obravnavajo »spremembe politik v razmerah, ki jih institucije ne opredeljujejo jasno«, in politične procese, ki jih določajo »nepredvidljivost in notranji konflikti institucij« (Heinelt in Münch, 2018, str. 2).

Preučevanje politik z vidika (eko)vladnosti predpostavlja preseganje klasičnih idej o »zunanosti« politike. Kar naj bi bilo eksterno politikam in *policy* procesom, je pravzaprav njihov konstitutivni oziroma sestavni del, zato z vidika ekovladnosti postane razlikovanje med notranjim in zunanjim problematično. Namesto da bi politike in formacije politik obravnavali zgolj kot instrumente oblasti, jih je treba zaradi vseprisotne narave oblastnih razmerij razumeti in obravnavati kot vpete v širše družbenopolitične kontekste, ki so kompleksno in vedno povezani s specifičnimi oblikami izvajanja oblasti. Namesto da sodobne politike

mislimo in obravnavamo kot nevtralna orodja, jih moramo razumeti kot izraz liberalne tehnokratske racionalnosti, v kateri subjekti, kot so država ali nadnacionalne organizacije, kot je EU, upravljajo in nadzorujejo vprašanja prek regulativnih okvirov (Bacchi, 2023). S tem je pozornost od formalnih procesov zaznavanja »objektivnih« problemov in njihovega reševanja prek sprejemanja politik preusmerjena k vprašanju, kako so določena vprašanja problematizirana v okvirih oblastnega režima. V tem smislu analiza ne poudarja problemov samih, temveč to, kako so ta vprašanja uokvirjena ali konstruirana kot problemi, v našem primeru povezani z okoljem in podnebnimi spremembami, trajnostnostjo.

Bistveno je poudariti, da z vidika vladnosti pri *policy* procesu ne gre za to, kako posamezniki, politične institucije na različnih ravneh in drugi »deležniki« razpravljajo o javnopolitičnih zadevah, kot so »okolje«, »podnebne spremembe« ali »izguba biotske raznovrstnosti«. Ekovladnost želi kot pristop zaobjeti problematizacije, kot so izražene v vladnih programih in politikah. Te konceptualizacije neposredno oblikujejo subjektivitete ter vplivajo na življenja posameznikov in skupnosti, zaradi česar se analize usmerjajo v odkrivanje posebnih »misli« ali »vednosti«, na katerih temeljijo oblastne problematizacije, usmerjajo se k sledenju njihovih pogojev možnosti ter kontinuitet in diskontinuitet v historičnem nastajanju ter k razmisleku o njihovih političnih in družbenih učinkih (Bacchi, 2023, str. 56).

Treba je prepoznati, da diskurzi, ideje, vednosti, znanstveni in strokovni okviri, ki utemeljujejo in vodijo politične odločitve, vzpostavljanje ukrepov, strategij in politik ter programov pogosto izvirajo izven področja, ki je konvencionalno razumljeno kot določeno *policy* področje. V tem kontekstu Trowler (1998) za izobraževalne politike pokaže, da diskurz ne le predstavlja in pomaga ustvarjati realnost, temveč tudi onemogoča alternative.

Tisti, ki oblikujejo politike, lahko omejujejo način, na katerega razmišljamo o izobraževanju. Oblikovalci politik lahko torej z jezikom, v katerem oblikujejo politike, omejujejo naše razmišljanje

o izobraževanju na splošno in še posebej o posameznih politikah izobraževanja. Uporaba diskurzivnih repertoarjev, ki izhajajo iz poslovnega sveta, trženja in financ, je eden od načinov, kako se to uresničuje. [...] Morda najpomembneje je, da so s tem izključeni drugi možni načini konceptualizacije izobraževanja (Trowler, 1998, str. 132–133).

To pomeni, da je za bolj poglobljeno razumevanje oblikovanja politik treba upoštevati širša področja, kot so znanstvene institucije ter strokovne in civilnodružbene organizacije. Politike se oblikujejo na podlagi tega, kar Castel (1994) opisuje kot »omrežja inteligibilnosti« ali »interpretativna omrežja«; gre za forme, vsebine in stile problematizacije, ki omogočajo vpogled v delovanje upravljanja, vodenja. Ta omrežja so fluidni, razvijajoči se načini razmišljanja, ki nakazujejo delovanje, strategije in cilje oblastnih ukrepov. Foucaultovska analitika oblasti se manj ukvarja s preprostim kartiranjem obstoječih in novo nastajajočih struktur oblasti ali institucionalnih formacij. Namesto tega se pogloblja v specifične pogoje možnosti, v okviru katerih določene entitete nastajajo, vztrajajo in se spreminjajo (Dean, 1999). Ta analiza poudarja raznolikost institucij, organizacij, formalnih in neformalnih akterjev, ki sodelujejo pri urejanju vednosti, različnih uporab strategij in tehnologij ter konflikte in boje, ki opredeljujejo sodobno upravljanje (Rose, 1999b).

Bistveni vidik pristopa (eko)vladnosti je osredotočenost na to, kako oblast deluje prek ustvarjanja posebnih subjektivitet in identitet, vključno z oblikami zelenega državljanstva (Abowitz in Harnish, 2006). Kot ugotavlja Bacchi (2023, str. 60), oblastne tehnike, izhajajoče iz najrazličnejših virov, delujejo na telesa, misli in »voljo«, da bi posameznike in skupine naredile (ob)vladljive, hkrati pa jim omogočile, da se dojemajo kot svobodne (Rose, 1999b), kar smo izpostavili kot pomemben element v okviru (sodobnih oziroma naprednih) liberalnih režimov in z njimi povezanih racionalnosti. Te tehnike, ki predstavljajo procese subjektivacije, oblikujejo skupnosti in posameznike tako, da se ti prostovoljno artikularajo in vzpostavljajo kot upravljivi subjekti, ki izvajajo samoregulacijo (Lorenzini, 2023).

Še en vidik analitičnega pristopa k *policy* analizi z vidika vladnosti lahko izpostavimo, preden se bolj detajlno obrnemo k vprašanju konstituiranja zelenih subjektivitet ter identitet in praks v sodobnih režimih. Vladnost kot analitični pristop nujno izhaja iz predpostavke, da produkcija subjektivitet ni (vedno) zgolj represivna. *Policy* procesi, kot sta formacija in vzpostavljanje politik, mehanizmov, orodij, tehnik in tehnologij vodenja in upravljanja specifičnih področij, kompleksa »ljudi in reči«, prej hkrati omogočajo in omejujejo možnosti delovanja ter oblikujejo okvire obstoja. V okviru te monografije bodo politike EU obravnavane skozi prizmo proizvodnje subjektivnosti, pri čemer se bomo osredotočili na načine, na katere ustvarjajo »okoljske« oziroma »zelen« subjektivitete – posameznike in kolektivitete, ki jih spodbujajo k sprejemanju določenih vrednot, norm in vedenja, ki štejejo za primerne v okviru evropskega projekta, pri čemer nas bodo zanimale predvsem izobraževalni okviri in prakse.

2.3 KONCEPTUALIZACIJA ZELENIH SUBJEKTIVITET: ZELENE SUBJEKTIVITETE PREK PERSPEKTIVE VLADNOSTI IN TEHNOLOGIJE (ZELENEGA) SEBSTVA

Doslej smo se v teoretično-analitični zastavitvi le deloma dotaknili vprašanja formacije subjektov, čeprav smo večkrat omenili, da je v okviru pristopa vladnosti bistveno, da oblast deluje v smeri »upravljanja delovanja«. V tem kontekstu je eno od osrednjih izhodišč tega pristopa, da so sodobni oblastni (neo)liberalni režimi usmerjeni k produkciji, krepitvi, negovanju, ščitenju, opolnomočenju specifičnih subjektivitet. Kako torej bolj specifično misliti in zaobjeti razmerje oblast–subjektivitete v okviru ekovladnosti?

V sodobnem svetu, ki ga zaznamujejo hitre družbene, politične in okoljske spremembe, se identitete nenehno redefinirajo in reartikulirajo. Okoljska in podnebna vprašanja so še posebej pomembno področje, ki vpliva na razvoj individualnih in kolektivnih identitet

ter njihovih formalno-pravnih kodifikacij, vključno z državljanstvom. Dean (2001) opredeljuje nekatere formativne okvire, ki so pomembno determinirali nove artikulacije, pri čemer poudarja, da je zelena misel »vplivala na naše razumevanje« (Dean, 2001, str. 491) identitet, in sicer na heterogene načine. Pojav okoljevarstva je bistveno vplival na razvoj zelenega državljanstva,³ saj je izzval in razširil tradicionalni okvir pravic, ki ga je predlagal eden od ključnih teoretikov državljanstva in z njimi povezanih pravic, T. H. Marshall (1950). Vključevanje z okoljem povezanih pravic v ideje in prakse državljanstva je mogoče skozi zgodovino misliti kot hkratnost formiranja novih identitetnih zamišljanj in širših premikov na področju izvajanja oblasti, ureditev, režimov upravljanja. Skrb za javno zdravje v viktorijanski dobi in prizadevanja za ohranjanje dediščine so na primer služila kot zgodnji mehanizmi družbenega nadzora, ki so okoljske vidike vključili v javno politiko kot sredstvo za urejanje in discipliniranje prebivalstva (Dean, 2001, str. 491). Britanski zakoni o javnem zdravju iz sredine 19. stoletja in zakon o urbanističnem načrtovanju iz leta 1946 niso bili zgolj benevolentni ukrepi, temveč strateški odzivi za obvladovanje tveganj, povezanih z urbanizacijo in industrializacijo (Dean, 2001). Ponovna opredelitev javnega zdravja v smislu varstva okolja konec 20. stoletja pomeni diskurzivni premik, ki preoblikuje odnos med državo in posameznikom ter postavlja v ospredje regulativne okvire, ki determinirajo posameznika, kolektivitete in njihove možnosti (avtonomnega) delovanja.

Zgornja uvodna refleksija historičnih sprememb upravljanja populacij v imenu okolja, okoljevarstva, javnega zdravja ipd. nakazuje nujnost razumevanja konstituiranja subjektivitet v vsakokratnih razmerjih moči in družbeno-politično-ekonomskih pogojih. Hkrati pa nas s tem tudi napotuje k razumevanju sodobnih oblik izvajanja oblasti v imenu okoljskih in podnebnih problematik na različnih ravneh političnih

3 Za več o razsežnostih zelenega/okoljskega državljanstva glej Cao (2015).

sistematizacij, tudi nadnacionalni oziroma regionalni, kakršna je EU. Analitični pristop ekovladnosti narekuje premislek o tem, kako oblast vzpostavlja in deluje na subjektivitete – tako kolektivne kot individualne – in hkrati iz njih, zato se je ob vprašanju takšne specifične konstelacije populacij, njihovih identitet in delovanj smiselno podrobneje lotiti usmeritve in načina delovanja oblasti kot »upravljanje delovanja«.

Foucault (2009) se v delu *Security, Territory, Population* med drugim osredotoča na koncept »upravljanja«, ki je po njegovem mnenju vzporeden s pojmom oblasti in je še posebej relevanten zaradi svojega trojnega pomena: ne le, da lahko nekdo upravlja nekoga drugega ali da nekdo pusti drugemu, da ga upravlja, temveč lahko nekdo upravlja tudi samega sebe (Foucault, 2009, str. 193). Kot opozarja Lorenzini (2023, str. 23), je Foucault prav to vprašanje večsmernosti upravljanja nadalje artikuliral v okviru svojih predavanj na instituciji Dartmouth College, kjer je izpostavil prepletenost različnih modalitet izvajanja oblasti v smislu upravljanja: »Upravljanje ljudi v širšem smislu ni način, na katerega bi prisilili ljudi, da naredijo, kar želi oblastnik, ampak je vedno vsestransko ravnovesje, v katerem se dopolnjujejo in so v konfliktu tehnike, ki zagotavljajo prisilo, in procesi, s katerimi se človek sam konstruira ali spreminja« (Foucault, 1993, str. 203–204). Prav na teh predavanjih Foucault bolj analitično vpelje idejo tehnologij sebstva (Foucault, 1993, str. 203), ki jih opredeli kot niz racionalnih tehnik, ki vključujejo subtilno integracijo prisile in »samotehnologij« (Foucault, 1993, str. 204). Te tehnologije posameznikom omogočajo, da izvajajo operacije na svojih telesih, mislih in ravnanju, obnašanju in delovanju z namenom, da bi se preoblikovali in dosegli želena stanja, kot so sreča, čistost ali popolnost. Ta koncept poudarja vlogo samoupravljanja v širšem okviru izvajanja oblasti, kjer so posamezniki spodbujeni, da spremenijo svoje vedenje na način, ki je v skladu z družbenimi in okoljskimi cilji, s tem pa gre torej za kompleksno razmerje med osebno svobodo in mehanizmi moči, ki jo oblikujejo.

Prav nocija svobode je pri upravljanju delovanja sebstev ključna. Foucaultov premislek napotuje k razumevanju, da se oblast v

(neo)liberalnih režimih v osnovi opira na svobodo posameznikov (Lorenzini, 2023, str. 30). V nasprotju s klasičnimi hegemonskimi razumevanji oblasti, ki jo razumejo kot (vsaj delno) omejevanje svobode, Foucaultova refleksija omogoča obrnjen pogled; sodobna oblast spodbuja posameznike, da se dojemajo in delujejo kot svobodni, s tem pa prostovoljno sodelujejo v procesih samosubjektivacije. Liberalne oblike izvajanja oblasti ne delujejo (primarno) prek discipliniranja posameznikov, temveč z njihovim »opolnomočenjem«, da si vladajo sami. »Svoboda posameznika zagotavlja oblastem legitimnost za uporabo funkcionalnih aparatov moči in vednosti. Pravzaprav je svoboda tista, ki omogoča oblastne tehnologije. Če na vsakem družbenem področju obstajajo oblastna razmerja, piše Foucault, je to zato, ker je povsod svoboda« (Wiede, 2020). Ta proces vključuje posameznike, ki prostovoljno sprejemajo vedenja in prakse, ki so v skladu s cilji vladanja, s čimer dejansko postanejo udeleženci svoje lastne regulacije. V tem kontekstu svoboda ni le pravica, ki jo je treba zaščititi, temveč ključni element, ki ga proizvajajo in organizirajo oblastni mehanizmi, da bi zagotovili svojo učinkovitost.

Liberalizem in neoliberalizem po Foucaultu upravljata posameznike prek njihove svobode, pri čemer posebej poudarjata svobodo trga. Ta vednostno-oblastna režima svobode ne le zagovarjata ali izpostavljata, temveč jo aktivno proizvajata, organizirata in uporabljata v specifične namene, kar pomeni, da se posameznikove svoboščine nenehno oblikujejo in redefinirajo, da služijo potrebam trga in oblastnih aparatov (Lorenzini, 2023). Sposobnost učinkovitega delovanja oblastnih mehanizmov je odvisna od te produkcije svobode, zato je ta ključni pogoj za izvajanje oblasti, pri tem pa torej koncept svobode postane orodje in proizvod izvajanja oblasti, ki je bistvenega pomena za ohranjanje njene legitimnosti in delovanja. Foucault torej afirmira pozicijo, da so specifične oblike oblasti in njihova izvajanja odvisni od izvorne privolitve posameznikov, torej »od nenehnega ‚želim‘, da se me upravlja in usmerja na določene načine« (Lorenzini, 2023, str. 9). Ta stalna privolitev ne le legitimira oblastne ukrepe, temveč tudi zagotavlja njihovo učinkovitost, z razumevanjem te dinamike pa lahko vidimo,

kako sta sebstvo in samoregulacija sestavna dela delovanja struktur oblasti, tudi v kontekstu okoljskega in podnebnega upravljanja.

Tehnologije sebstva so možen konceptualni aparat za razumevanje sodobnih zelenih identitet in subjektov tudi v kontekstu okoljskega upravljanja in trajnostnosti, kot je zastavljena, predočana, artikulirana in materializirana na EU ravni. V kontekstu zelenega državljanstva posameznikov in kolektivitet ne smemo misliti niti kot »prisiljene« v trajnostne in okoljsko sprejemljive prakse niti kot »avtonomne« pri svojem zelenem delovanju. Ekovladnost kot pristop in tehnologije sebstev kot konceptualni analitični aparat nas napotujejo, da subjektivitete niso le pasivni naslovniki državnih politik, globalnih ali EU okoljskih direktiv, temveč se aktivno vključujejo v prakse, ki so v skladu s širšimi cilji zelene okoljske trajnostnosti (S. Rutherford, 2007). Te prakse na primer vključujejo zeleni življenjski slog, sodelovanje v okoljskih pobudah skupnosti in trajnostne potrošniške odločitve (Soneryd in Uggla, 2015). Z uporabo Foucaultovega koncepta tehnologij sebstva lahko pokažemo, da ta dejanja niso le odzivi na »zunanjo« zakonodajo, direktive, predpise, temveč tudi oblike samoupravljanja, pri katerih posamezniki spreminjajo svoje vedenje, da bi dosegli okoljske cilje (Fletcher in Cortes-Vazquez, 2020).

Koncept tehnologij sebstev izpostavlja in naredi vidna presečišča osebnega ravnanja in širših družbenih ciljev. Zeleno državljanstvo vključuje posameznike, ki prevzemajo odgovornost za svoj ekološki odtis z vsakodnevnimi dejanji, pri čemer moramo ta ravnanja prepoznati kot samotehnologije, pri katerih posamezniki »prostovoljno« sprejemajo prakse, odnos do okolja, vprašanja trajnostnega razvoja, boja proti podnebnim spremembam, itd. To samoregulacijo spodbujajo serija političnih institucij na različnih ravneh, agencij, vednostnih okvirov, družbeni diskurzi in politike, ki trajnostno življenje opredeljujejo kot osebno odgovornost in državljansko dolžnost (Death, 2013, str. 86–87). Poleg tega razumevanje zelenih subjektivitet skozi prizmo tehnologij sebstva izpostavlja pomen prostovoljnega sodelovanja in osebne preobrazbe pri doseganju trajnostnih ciljev. Posamezniki se ne ravnaajo le po okoljskih formalnopravnih kodifikacijah, temveč dejavno

sodelujejo pri »ustvarjanju« trajnostne prihodnosti. To sodelovanje pogosto vključuje spremembo oziroma prilagajanje osebnih vrednot, norm, običajev, vedenjskih vzorcev in prednostnih nalog, pri čemer okoljska vprašanja postanejo sestavni del posameznikove identitete in »življenjskega sloga«.

Oblastni mehanizmi, ki spodbujajo trajnostno in »okoljsko zavedno« vedenje, so odvisni od svobode posameznikov pri izbira, ki podpirajo okoljske cilje. Po Foucaultu je svoboda »interrelacijski proces stalnih in odprtih pogajanj, v katerih kolektivno oblikujemo naše razumevanje tega, kaj pomeni biti svoboden, čemu se upirati, čemu se podrehati« (Malette, 2009, str. 225). S tem svoboda ni dana, niti ni enostavno »vsiljena« ali se nam predoča kot »zagotovljena«. S tem gre za umevanje delovanja subjektov kot zelenih v smislu njihovega samoupravljanja.

Ravno slednje v kontekstu prepoznavanja dejanskih praks in izvajanju tehnologij sebstva v navezavi in razmerju do zelenih subjektivitet poudarja vlogo izobraževanja, »opolnomočenja« in ozaveščanja pri spodbujanju okoljsko sprejemljivega delovanja (Blewitt, 2018; Gruenewald, 2004; Masschelein idr., 2006). Deklarativni cilj pobud za okoljsko izobraževanje je opremiti posameznike z znanjem in spretnostmi, ki so potrebni za sprejemanje ozaveščenih odločitev o njihovih ekoloških vplivih (Palmer, 2002). S prenosom vednosti, s spodbujanjem ozaveščenosti o okoljskih vprašanjih in prednostih trajnostnega življenja te pobude usmerjajo, okvirjajo, spodbujajo in »opolnomočajo« posameznike, da sprejmejo zelene prakse kot del svojega samoupravljanja (Blewitt, 2018). Prevladujoče oblike okoljskega in trajnosti usmerjenega izobraževanja so torej del artikulacije podstati samotehnologije sebstev, ki vključujejo najrazličnejše tehnike, ki jih posamezniki uporabljajo za preoblikovanje samega sebe.

Še eno dimenzijo naslavljanja zelenih subjektivitet prek tehnologij sebstva lahko izpostavimo, in sicer kolektivno razsežnost delovanja posameznika. Čeprav so individualno obnašanje in prakse ključnega pomena, so v sodobnih konstelacijah okoljevarstveni ukrepi in boj za podnebne spremembe artikulirani kot prizadevanja ali boji na

ravni skupin in skupnosti. Zeleno delovanje vključuje sodelovanje v kolektivnih ukrepih, med drugim na primer v civilnodružbenih iniciativah, pri čemer so te dejavnosti zamišljene in predočane kot dejavnosti spodbujanja občutka skupne odgovornosti in kolektivnega opolnomočenja ter krepijo idejo, da so posameznikova prizadevanja del širšega družbenega gibanja za trajnost (Bäckstrand in Lövbrand, 2007). Tehnologije sebstev so torej vezane oziroma ciljajo na posameznika, vendar gre ob in hkrati s tem tudi za ustvarjanje skupnosti praks, v katerih posamezniki medsebojno prepoznavajo in konstruirajo, katere okoljske probleme naslavlajo, kaj so ti problemi, kako se jih lotevati, kaj je učinkovito in kaj ni, kakšni odzivi so primerni in kakšni niso.

2.4. PRAKSE V IZOBRAŽEVANJU, IZOBRAŽEVANJE V EU

Na področju izobraževalnih politik in v okviru mnogih izobraževalnih struktur je v sodobnem času opazno povečanje pobud in programov na različnih ravneh – lokalni, nacionalni in globalni –, ki se osredotočajo na okoljsko izobraževanje in trajnost. Ta prizadevanja odslkavajo vse bolj jasno in kontinuirano prepoznavanje pomena izobraževanja posameznikov in skupnosti o okoljskih vprašanjih, boju proti podnebnim spremembam in trajnostnem načinu življenja. Ne glede na to, ali gre za vladne politike, pobude v okviru civilne družbe ali iniciative ter smernice na globalni ravni, je okoljsko izobraževanje postavljeno kot ključno orodje za reševanje urgentnih izzivov in kriz, ki so povezane in v veliki meri posledica podnebnih sprememb in okoljske degradacije.

V tem širokem spektru pobud, da se izobraževanje usmeri in izkoristi za zeleno in trajnostno agendo, kot pokaže Ferreira (2019, str. 321), obstaja specifična ortodoksija, prepričanje, vera in skorajda neomajna pozicija. Prevladuje namreč poudarek na krepitvi vednosti in opolnomočenju posameznikov in kolektivitet za okoljsko in trajnostno delovanje. Takšno izhodišče je na primer mogoče prepoznati v publikaciji Unesca (2002), kjer je eksplicitno zapisano da gre pri

okoljskem/trajnostnem izobraževanju za »spodbujanju vrednot, vedenja in načina življenja za trajnostno prihodnost in pozitivno družbeno transformacijo«. Gre torej za ortodoksijo, da mora biti izobraževanje usmerjeno k nečemu, za nekaj.

V tem kontekstu okoljsko izobraževanje velja za mehanizem, s katerim se lahko posamezniki in družbe naučijo živeti trajnostno, kar vključuje idejo, da izobraževanje ni nevtralnno, temveč mora služiti določeni družbeni funkciji – in sicer pripraviti posameznike, da bodo kritično ozaveščeni in sposobni inicirati pomembne spremembe.

V takšni sistematizaciji, ureditvi, pozicioniranju izobraževanja je, kot pokaže Fien (1993, str. 50–75) več ključnih značilnosti. Te so med drugim razvijanje kritične okoljske zavesti, uporaba veščin reševanja problemov in kritičnega mišljenja, razvoj okoljske etike in spodbujanje politične pismenosti. Poleg tega je velik poudarek na »kritični praksi« – strategijah poučevanja, ki so v skladu s širšimi cilji okoljske vzgoje. Očitno je torej, da so ti elementi usmerjeni k prizadevanju preseganja zgolj pridobivanja znanja, saj spodbujajo učeče se subjekte, da se kritično ukvarjajo z okoljskimi vprašanji in da so opremljeni z orodji, potrebnimi za zagovarjanje in implementiranje sprememb.

Ferreira (2019, str. 321) nadalje pojasnjuje temeljne cilje okoljskega izobraževanja, kot je hegemonsko zastavljeno. Pri tem trdi, da je okoljska vzgoja v osnovi usmerjena v »raziskovanje moralnih, družbenih in političnih vrednot, potrebnih za razvoj okoljske etike«, obenem pa v spodbujanje učencev k ukrepanju za spremembe v lastnem življenju in skupnosti, kot k spodbujanju uporabe aktivnih strategij poučevanja in učenja. Cilj je učencem privzgojiti motivacijo in zmožnost za uvajanje sprememb v lastnem življenju in skupnostih.

Na ta način zastavljeno okoljsko, zeleno izobraževanje je povsem prevzeto v številnih programih in zastavitvah izobraževanja na lokalnih, nacionalnih ravneh, na globalni ravni. Unesco (2023) je na primer objavil deklaracijo, v kateri je pozval, da izobraževanje za trajnostni razvoj postane do leta 2025 osrednja sestavina vseh izobraževalnih sistemov na vseh ravneh. Ob tem je generalna direktorica Unesca

Audrey Azoulay izpostavila, da je »izobraževanje lahko močno orodje za preoblikovanje našega odnosa do narave. Da bi ohranili planet, moramo vlagati v to področje« (UNESCO, 2023).

Za nas pa je relevantno, da je takšna zastavitev izobraževanja prisotna tudi na evropski ravni. Svet Evropske unije je na primer leta 2022 objavil priporočilo o učenju za zeleni prehod in trajnostni razvoj, v katerem zapiše:

Učenje za zeleni prehod in trajnostni razvoj podpira učeče se vseh starosti pri pridobivanju znanj, spretnosti in odnosov, ki so potrebni za bolj trajnostno življenje, spreminjanju vzorcev potrošnje in proizvodnje, sprejemanju bolj zdravega načina življenja ter posamičnem in skupnem prispevanju k bolj trajnostnemu gospodarstvu in družbi. Prispeva tudi k razvijanju spretnosti in kompetenc, ki so vse bolj potrebne na trgu dela. Spodbuja razumevanje medsebojno povezanih svetovnih izzivov, s katerimi se soočamo, med drugim podnebne krize, degradacije okolja in izgube biotske raznovrstnosti, ki imajo vsi okoljsko, socialno, gospodarsko in kulturno razsežnost. (Council of the European Union, 2022)

V kontekstu artikulacije našega pristopa prek vladnosti je pomembno izpostaviti, da politične usmeritve, strategije, priporočila in konkretne politike v zvezi z okoljskim izobraževanjem – ne glede na to, na kateri ravni so objavljena in lansirana – ne obstajajo izolirano; razumeti jih je treba v kontekstu njihovega dejanskega vpliva na prakse. V tej luči gre za prenos s formalnopravne ravni na raven praks, pri čemer učitelji ter drugi subjekti v izobraževalnih okvirih razlagajo in prilagajajo politiko svojim specifičnim okoliščinam. Kot izjemno relevantno izpostavljajo Perryman in drugi (2017), je »prevajanje proces izumljanja in prilagajanja. Ko se učitelji ukvarjajo s politiko in uporabijo svojo ustvarjalnost pri njenem izvajanju, jih politika prevzame. Na neki način jo spremenijo, ona pa spremeni njih«. To nakazuje, da je odnos med formalnopravno artikulacijo in prakso dinamičen in vzajemni, pri čemer politika oblikuje prakso, pedagoške interpretacije te politike pa preoblikujejo praktične posledice politike.

Pykett (2013, str. 1) poudarja, da je pedagogika eden od ključnih okvirov, ki igra vlogo prenašalca in prek katerega se uresničujejo izobraževalne namere, ideje, strategije, politike. Ne le da strukturira mesta formalnega in neformalnega izobraževanja, temveč vpliva tudi na prakse poučevanja, učna okolja ter subjektivitete učiteljev in učencev. Kot izpostavlja Pykett (2013, str. 1), pedagogika sega prek tradicionalnih meja poučevanja in učenja ter poziva k razmisleku o njeni vlogi pri oblikovanju kompetenc in opolnomočenju posameznikov, da usmerjajo svoje prihodnje znanje in delovanje. To širše razumevanje pedagogike poudarja njeno dvojno vlogo: ni le orodje za discipliniranje in usmerjanje, temveč tudi sredstvo za razvijanje kritičnih zmožnosti pri učencih in izobraževalcih, s čimer njene posledice segajo onkraj formalnega izobraževanja.

Pedagoške strategije se v šolskih učilnicah, predavalnicah ali neformalnih izobraževalnih prostorih pogosto uporabljajo z dvojnimi cilji. Po eni strani se lahko uporabljajo za omejevalne namene – usposabljanje, »civiliziranje« in upravljanje učencev. Po drugi strani pa lahko te strategije spodbujajo razvoj kompetenc in osebno rast ter posameznikom omogočajo pridobivanje spretnosti, potrebnih za samostojno učenje in delovanje. Ta napetost med omejevanjem in opolnomočenjem odraža širšo vlogo izobraževanja kot sredstva družbenega nadzora in osvobajanja posameznika, kar je dinamika, ki je še posebej pomembna na področju okoljskega izobraževanja in nakazuje, da izvajanje oblasti v okviru izobraževalnih praks ne poteka le skozi discipliniranje, omejevanje, temveč tudi prek nocije svobode (Rose, 1999b).

Nadaljnji vidik glede prenosa s formalnopravne ravni na raven materializacij, praks, tehnik, orodij, pa je, kot pokažejo Perryman in drugi (2017), da ta poteka v številnih konkretnih, vsakdanjih okoljih. Te prakse se ne odvijajo le v formalnih izobraževalnih sistemih (na primer javnih šolah), temveč tudi v bolj neformalnih, priložnostnih izobraževalnih okoljih. Šolski vsakdan je bogat prostor za preučevanje, kako se politike, zastavitve, strategije, usmeritve okoljskega oziroma zelenega izobraževanja razlagajo in izvajajo.

Z vidika ekovladnosti je nujno treba izpostaviti še en vidik razmerja – in s tem prenosa – med politično ravno in izobraževalnimi praksami. Usmeritve in normativne dikcije v politikah glede ciljev okoljskega oziroma zelenega izobraževanja se materializirajo prek in skozi prakse, ki ciljajo na spodbujanje, krepitev, negovanje določenega načina delovanja subjektivitet. Kot smo pokazali v izhodišču tega podpoglavja, je ena bistvenih značilnosti okoljskih politik ravno njena usmeritev »za« nekaj, »za« določen namen, pri čemer je to prevladujoče vzpostavljanje »dobrih in opolnomočenih« zelenih državljanov (Cao, 2015). Ekovladnost na ravni delovanja šolskega vodstva pomeni oblikovanje njihovega lastnega ravnanja, pa tudi delovanja in ravnanja drugih v zvezi z okoljem, podnebjem itd., tehnologije sebstev pa so usmerjene »k temu, da učitelji vplivajo nase in drug na drugega na subtilne načine« (Perryman idr., 2017, str. 746). Ta samoregulacija postane sredstvo upravljanja, vodenja tako individualnih kot kolektivnih odzivov na okoljske izzive, s tem pa gre za forme upravljanja, ki so pogosto internalizirane in ne izrecno vsiljene. Te prakse organizirajo strategije, ki jih posamezniki uporabljajo v medsebojnih odnosih in odnosih z (naravnim) okoljem, okoljskimi »problemi«, klimatskimi spremembami, itd. Pri zelenem izobraževanju gre torej za več kot le posredovanje znanja; gre za oblikovanje tega, kako posamezniki razumejo svoje mesto v okoljskih sistemih in kako delujejo na podlagi tega razumevanja. Proces zelenega/okoljskega izobraževanja je vedno in kontinuirano vpet v širši okvir upravljanja, v katerem posamezniki upravljajo sami sebe v zvezi z zelenimi vprašanji in zeleno agendo.

ZGODOVINA EVROPSKIH OKOLJSKIH POLITIK: ARTIKULACIJE UPRAVLJANJA IN VLOGE IZOBRAŽEVANJA

3.1. HETEROGENOST IZVOROV UPRAVLJANJA OKOLJA NA EVROPSKI RAVNI OD KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE DO 70. LET

Odsotnost formalnih okoljskih politik v Evropi takoj po drugi svetovni vojni se pogosto razlaga kot skorajda absolutni dokaz, da gre za obdobje, ko se obravnavanju in reševanju okoljskih vprašanj ni posvečalo praktično nič pozornosti, temveč so bili dejanski ukrepi in aktivnosti večinoma usmerjeni v povojno obnovo. Delreux in Happaerts (2016) trdita, da so ustanovne pogodbe evropskega povezovanja izpustile okoljsko politiko, zaradi česar je bil pravni okvir za varstvo okolja zelo omejen. Podobno Burnete in Ogunmokun (2017, str. 42–43) poudarjata, da so bila ključna okoljska vprašanja v tem obdobju praktično prezrta, saj sta imeli prednost obnova in oživitev gospodarstva, s tem pa se formalnopravne kodifikacije na evropski ravni glede reševanja okoljskih vprašanj začnejo pojavljati

šele dve desetletji po drugi svetovni vojni, v 70. letih 20. stoletja. A če zavrtnemo neposredno povojno obdobje kot nepomembno za oblikovanje okoljske politike, spregledamo subtilne, a pomembne procese, ki so se takrat oblikovali. Čeprav ti procesi niso bili kodificirani v in skozi zakonodajo, so postavili temelje za poznejši razvoj okoljskih politik v Evropi. Vojno opustošenje, ki so ga povzročili oboroženi konflikti izjemnih razsežnosti, tako v smislu uničenja ljudi kot okolja, je vzpostavilo, artikuliralo, formiralo kontekst, v katerem je ekološka degradacija postala pomembno, čeprav takoj po vojni formalnopravno še nekodificirano vprašanje. Izkoriščanje naravnih virov v vojaške namene in posledično degradacija okolja med vojno sta začela oblikovati zavedanje o okoljskih posledicah človekovih dejavnosti, čeprav ni bilo uradnih političnih odzivov. Okoljska degradacija, ki jo je povzročila vojna, gospodarske prednostne naloge obnove in poznejši industrijski razcvet so ustvarili pogoje, v katerih so lahko pozneje nastali okoljski diskurzi in strukture upravljanja, tudi v navezavi na izobraževanje kot okvira krepitve okoljskih in podnebnih politik in praks. Namesto da bi na odsotnost okoljske politike gledali kot na praznino, lahko to obdobje razumemo kot specifični družbeno-politični in gospodarski kontekst, v katerem so se postopoma oblikovali materialni in družbeni pogoji, zaradi katerih je bilo okoljsko upravljanje pozneje potrebno in mogoče. Onesnaževanje, ekološko uničevanje in industrializacija, ki so se dogajali po vojni, niso bili le ekonomski stranski učinki; bili so zgodovinski pogoji, v katerih so se zatem oblikovale nove oblike okoljskega vednosti, javne skrbi in regulativnih okvirov.

Eden od ključnih vidikov, ki jih moramo uvodoma izpostaviti, je pogosto zanemarjeno dejstvo, da so že sama vojna, uporaba orožja in vzpostavljanje vojaške infrastrukture predstavljali obremenitev za okolje. Tikhomirov (2006) v tem smislu trdi, da je vojna povzročila precejšnjo degradacijo, obsežna uporaba vojaške tehnologije pa je prispevala k še večjemu črpanju naravnih virov. Okoljsko degradacijo, ki jo je povzročila druga svetovna vojna, pa so še povečale aktivnosti v času povojne obnove. Kot ugotavlja Pál (2017), so bila prizadevanja za obnovo močno osredotočena na gospodarsko okrevanje, pogosto na

račun ekoloških vidikov. Industrijsko onesnaževanje, ki je veljalo za neizogibno posledico prizadevanj za gospodarsko rast, se je intenziviralo in razširilo konec 40. in v 50. letih prejšnjega stoletja: »industrijsko onesnaževanje [...] je pogosto veljalo za nujen in neizogiben stranski proizvod gospodarske rasti« (Pál, 2017, str. 42). Meyer (2020) v svoji analizi to obdobje pospešenih gospodarskih aktivnosti povezuje z razmahom množičnega potrošništva, motorizacije in kemične revolucije, ki so sicer povečali kmetijsko produktivnost in gospodarsko proizvodnjo, vendar so povzročili tudi veliko ekološko škodo. Uvedba kemikalij v kmetijstvo, širitev industrije in rast urbanih območij so intenzivirali degradacijo okolja, pri čemer se praktično ni obravnavalo, upoštevalo in tudi preprečevalo potencialnih in dejanskih dolgoročnih vplivov. Vendar so očitni vplivi industrializacije na okolje, kot je bil veliki londonski smog leta 1952, začeli krepiti zavedanje javnosti o okoljskih stroških nenadzorovanega industrijskega razvoja in torej zaznamovali ključne trenutke pri oblikovanju okoljske zavesti: »ko je bilo nedvomno dokazano, da je onesnažen zrak enako škodljiv za zdravje ljudi kot onesnažena voda, so bili končno sprejeti strogi nacionalni zakoni za zmanjšanje dima, ki so očistili nebo nad mesti prvih industrijskih držav« (Mosley, 2014, str. 143).

Kljub veliki osredotočenosti na gospodarsko okrevanje so se torej v povojnem obdobju začele pojavljati jasnejše zahteve, predvsem v nacionalnih okvirih, glede odpravljanja onesnaževanja okolja. V večji meri in bolj sistematično, strukturirano so se začela pojavljati okoljska gibanja, ki so prispevala k vse večji ozaveščenosti o okoljskih vprašanjih. Kot ugotavljata Meyer (2020) in Nehring (2009), so ta gibanja temeljila na prejšnjih prizadevanjih za reševanje okoljskih problemov in črpala iz izkušenj iz obdobja pred in med svetovnimi vojnami. Začela so se oblikovati lokalna in mednarodna okoljska gibanja, ki so našla sinergijo v skupni zaskrbljenosti zaradi onesnaženosti zraka, izgube biotske raznovrstnosti in degradacije ekosistemov. To naraščajoče zavedanje ni bilo izolirano oziroma zamejeno zgolj v nekaterih (evropskih) državah, temveč se je razširilo po vsej Evropi in vplivalo na oblikovanje mrež in gibanj, namenjenih varstvu okolja.

Vzporedno s procesom evropskega povezovanja po vojni, katerega cilj je bil ustvariti gospodarsko soodvisno in politično združeno Evropo, so se začeli postavljati temelji za skupno okoljsko upravljanje. Kot navajata Walters in Haahr (2004), se je logika oblasti v povojni Evropi preusmerila v upravljanje gospodarskih in družbenih procesov, v okviru katerih so bila okoljska vprašanja pozneje vključena v širši diskurz evropske enotnosti.

V kontekstu prepoznavanja možnosti kolektivnega urejanja zadev na evropski ravni po drugi svetovni vojni je rimska pogodba, sprejeta leta 1957, pomenila pomemben korak v tej smeri, saj je bila z njo ustanovljena Evropska gospodarska skupnost (EGS), kar Walters (2004) bere kot (zgodnjo) materializacijo vznikajoče neoliberalne ideje sveta brez mej. Med drugim je bila rimska pogodba artikulirana kot podstat »eliminaciji ovir, ki delijo Evropo« (European Economic Community, 1957), in spodbujanja gospodarskega sodelovanja med državami članicami. V tem okviru je možno identificirati tudi prve formalne zametke evropske integracije politik na področju okolja, vendar je šlo, kot opozarjajo Parker (2012) in Streit in Mussler (1995), predvsem za gospodarske cilje, zlasti v oblikovanje skupnega trga. Te politike sprva niso bile zasnovane tako, da bi varstvo okolja predstavljalo osrednjo skrb, temveč so bile namenjene, kot poudarita Knill in Liefferink (2021, str. 14), zmanjševanju trgovinskih ovir in usklajevanju konkurenčnih politik med državami članicami.

Čeprav rimska pogodba ni izrecno omenjala okolja, so se njene določbe – kot so izboljšanje življenjskih in delovnih razmer ter omogočanje izjem od trgovinskih omejitev na podlagi zdravja in varnosti – pozneje razlagale kot utemeljitev okoljskih ukrepov. Prva določba je bila del uvoda pogodbe, ki je izpostavil, da je eden od osrednjih ciljev sodelovanja držav prizadevanje »za osnovni namen nenehnega izboljševanja življenjskih in delovnih pogojev svojih narodov« (European Economic Community, 1957). Hildebrand (1993) izpostavlja, da je bil deklarirani cilj »izboljševanja pogojev« za populacijo pozneje tolmačen kot izhodišče za utemeljevanje ukrepov za preprečevanje onesnaževanja okolja kot načina izboljševanja življenjskih pogojev. Naslednja

pomembna določba je 2. člen pogodbe, v katerem so opisani cilji EGS. Eden od ciljev je tudi doseganje pospešenega dviga življenjskega standarda (European Economic Community, 1957). Tudi v tem primeru je bil člen pozneje uporabljen kot osnova evropskih okoljskih politik in ukrepov, saj je bilo tolmačeno, da dvig življenjskega standarda pomeni tudi okoljske ukrepe oziroma politike kot del izboljšanja življenjskih pogojev (Hildebrand, 1993). Tretjič, 36. člen je dovoljeval izjeme pri odpravi omejitev trgovine znotraj Evrope in je omogočal ukrepe, ki so temeljili na usmeritvah, kot so varstvo življenja in zdravja ljudi, živali in rastlin (European Economic Community, 1957).

Vidimo lahko, da so formalnopravne kodifikacije vsekakor zgolj zelo posredno zadevale okoljska vprašanja, vendar je nujno prepoznati, kako je ta zgodnji razvoj evropske okoljske politike odražal širšo oblastno racionalnost, znotraj katere se je okolje začelo oblikovati kot problem, ki zahteva upravljanje. Rimska pogodba, ki je bila sprva osredotočena na gospodarsko sodelovanje, je postala ključna točka, na kateri so bila okoljska vprašanja ponovno interpretirana kot vprašanja, povezana z izboljšanjem življenjskih pogojev in zagotavljanjem javnega zdravja. Ta proces problematizacije, v katerem se določena vprašanja oblikujejo kot zadeve upravljanja, konstituira teren nadaljnjih oblastnih interpretacij, zahtev in pogojev možnosti, da so bila okoljska vprašanja postopoma vključena v institucionalne strukture EGS, čeprav ni bilo izrecnih pooblastil glede urejanja okoljskih zadev. Ekonomska racionalnost, ki je prevladovala v zgodnjem procesu evropskega povezovanja, je tako služila kot diskurzivni prostor, v katerem je bilo mogoče artikulirati in obravnavati okoljska vprašanja, čeprav skozi prizmo gospodarskih in javnozdravstvenih imperativov. Ravno na tej podlagi je bilo zato možno, da se je konec 60. in v začetku 70. let prejšnjega stoletja v okviru evropskih institucij vzpostavil prostor dejanskih razprav in prvih oblikovanj okoljskih politik, pri čemer so razprave o onesnaževanju Rena in kislem dežju nakazovale premik h konkretizaciji reševanja obstoječih okoljskih problemov (Meyer, 2024).

Poleg konkretnih procesov neposredno v pravnih kodifikacijah in institucionalnih strukturah evropskega povezovanja, so v obdobju

od konca 50. do začetka 70. let izjemno relevantni tudi širši družbenopolitični konteksti, ki so igrali nadaljnjo ključno vlogo pri razvoju evropskih okoljskih politik. Med drugim sta z našega vidika pomembna medsebojno prežemanje in krepitev okoljevarstvenih idej, znanstvenih diskurzov in nastajajočih upravljavskih mehanizmov v imenu (naravnega) okolja na evropski in globalni ravni. Tako je smiselno omeniti publikacijo *Silent Spring* Rachel Carson (1962), ki je imela velik odmev in je gotovo prispevala k popularizaciji okoljskih vprašanj v 60. letih. Je pa obenem treba izpostaviti, da tega dela ne smemo razumeti kot »začetek« okoljevarstva, kar je prevladujoče izhodišče mnogih del na tem polju, na kar opozarja tudi Montrie (2018). Še eno širše prepoznano delo takratnega obdobja je *Population Bomb* Paula Ehrlicha (1968), ki je prek katastrofičnega diskurza izpostavljal, da bo hitra rast prebivalstva povzročila množično lakoto, degradacijo okolja in propad družb, če ne bodo sprejeti drastični ukrepi za njeno zaježitev. Podobno je trdil tudi Rimski klub v publikaciji *Limits to growth* (Meadows idr., 1972), pri kateri pa je nujno treba opozoriti, da ponuja ekonomistično artikulacijo »skrbi« za okolje, kjer ne gre za preizpraševanje problematičnosti kapitalističnega sistema in njegovih uničujočih posledic za družbo in naravno okolje, temveč za argumente, kako zagotoviti nemoteno stabilnost kapitalizma (Nelson, 2015, str. 467).

Vsekakor so te znanstvene publikacije, ki niso dosegle precejšnje popularizacije le med odločevalci na različnih ravneh, temveč tudi v širši javnosti, izkristalizirale naraščajoče zavedanje o nujnosti upravljanja okoljskih vprašanj na nacionalnih in nadnacionalni ravni. Z našega vidika gre torej za produkcijo vednosti in problematizacijo določenih družbeno-ekonomskih vprašanj, ki niso preprosto objektivno detektirala obstoječih problemov, temveč jih tudi osmišljevala na specifične načine in jih s tem tudi producirala.

Hkrati so družbeni pretresi v 60. letih prejšnjega stoletja, ki so jih zaznamovala kontrakulturna gibanja ter kritizirajoča materializem in potrošništvo v zahodnih družbah, ustvarili plodna tla za nastanek okoljskih gibanj (Häberlen, 2023; Kirk, 2007). Organizacije, kot je Greenpeace, ki so postale prepoznavne s kampanjami proti jedrskim

poskusom in komercialnemu kitolovu, so utelešale etične zahteve nastajajoče okoljske zavesti (Zelko, 2013). Prepletanje znanstvenega diskurza, ozaveščenosti javnosti in mobilizacije aktivistov je ustvarilo pogoje, v katerih okoljskih vprašanj ni bilo več mogoče ignorirati, kar je globalne oziroma mednarodne (in evropske) institucije spodbudilo k sprejetju konkretnjših ukrepov na področju okoljskega upravljanja.

3.2 OKREPLJENA FORMALIZACIJA OKOLJSKIH POLITIK OD 70. LET DALJE

Stockholmska konferenca ZN, pariški vrh 1973 in srečanje okoljskih ministrov v Bonnu: Teatri preboja okoljske agende (in izobraževanja)

Na svetovni ravni je bila pod okriljem Združenih narodov organizirana prva konferenca, ki je »naslovlila okolje kot velik problem« (United Nations, 2024b) in je zato imela velik vpliv pri ozaveščanju o okoljskih vprašanjih, njeni zaključki pa so pomembno determinirali tudi koordinate evropskih okoljskih politik. Stockholmska deklaracija, ključni rezultat konference, je poudarila nujnost reševanja okoljske degradacije in pozvala vlade po vsem svetu, naj okoljske vidike vključijo v svoje politične okvire.

Da bi človek dosegel svobodo v svetu narave, mora s pomočjo znanja v sodelovanju z naravo zgraditi boljše okolje. Varovanje in izboljšanje človekovega okolja za sedanje in prihodnje generacije je postalo nujen cilj človeštva – cilj, ki ga je treba uresničevati skupaj z uveljavljenimi in temeljnimi cilji miru ter svetovnega gospodarskega in družbenega razvoja in v skladu z njimi (United Nations, 1972, str. 3).

Kot pravi Death (2015, str. 581) moramo konference, kot je bila ta v Stockholmu, razumeti ne nujno kot onipotentne, vendar vseeno izjemno relevantne »teatre« vzpostavljanja oblastnih formacij v

imenu okolja, saj je široko prepoznana »njihova vloga pri določanju in oblikovanju agende ter njihov ‚prelomni‘ status«. Stockholmska konferenca je v tem smislu ponudila in fiksirala opredelitev okolja kot univerzalne skrbi, ki je tesno povezana z blaginjo in razvojem ljudi. Pokazala je premik od obravnavanja varstva okolja kot obrobnega vprašanja k priznavanju varstva okolja kot osrednjega elementa globalnega upravljanja, ki je tesno povezano z mirom, gospodarskim in družbenim razvojem. Ta artikulacija iz Stockholma je bila ključna pri oblikovanju tudi usmeritve okoljske politike v Evropi.

Kot odziv na stockholmsko konferenco je bil v kontekstu evropskih integracij izjemno prelomen vrh v Parizu oktobra 1972, kjer je sicer bilo bistveno vprašanje nadaljnega političnega sodelovanja držav članic in širitev Skupnosti (CVCE, 2013). V izjavi vrha je bila vzpostavljena neposredna povezava med gospodarsko rastjo in varstvom okolja:

Gospodarska rast ni cilj sama po sebi. Njen prvi cilj bi moral biti omogočiti zmanjšanje razlik v življenjskih pogojih. Pri tem morajo sodelovati vsi socialni partnerji. Privesti mora do izboljšanja kakovosti življenja in življenjskega standarda. Kot se za genialno Evropo spodobi, bo posebna pozornost namenjena nematerialnim vrednotam in varovanju okolja, da bi bil napredek resnično v službi človeštva (Commission of the European Communities, 1972, str. 15–16).

Zdi se, da je bil na pariškem vrhu poleg ekonomske racionalnosti odprt prostor tudi integraciji na drugih področjih, kjer pa lahko zasledimo, da je postavljen teren politikam in ukrepom v imenu dobrobiti ljudi, kakovosti življenja in življenjskega standarda. V tem oziru gre za očitno okvirjanje delovanja in legitimiranje oblasti prek biooblastne forme, kjer je v ospredju in središču življenje; ne življenje posameznikov, temveč življenje na ravni populacije. S tem, ko so evropski voditelji varstvo okolja opredelili kot sredstvo za zagotavljanje, da »napredek resnično služi človeštvu« (Commission of the European Communities, 1972, str. 16), so ponudili interpretacijo, da pri okoljskem upravljanju ne gre le za urejanje onesnaževanja ali ohranjanje virov, temveč v osnovi

za varovanje zdravja ljudi, socialno enakost in blaginjo prihodnjih generacij. V tem kontekstu moramo brati tudi konceptualni premik v deklaraciji pariškega vrha, ki je postavila temelje za konkretne ukrepe na okoljskem področju. 8. člen deklaracije je poudaril nujnost uvajanja »okoljskih politik Skupnosti«, s čimer so voditelji držav neposredno nakazali in izpostavili potrebo po skupnem evropskem odzivu na okoljske izzive (Commission of the European Communities, 1972, str. 20).

To je pomenilo prvo izrecno pooblastilo evropskim institucijam za razvoj in izvajanje političnih ukrepov, namenjenih varstvu okolja. Vrh je pozval k oblikovanju posebnega okoljskega akcijskega programa z jasnimi časovnimi načrti, ki naj bi bil dokončan do konca julija 1973. Delreux in Happaerts (2016) izpostavljata, da je bil ta mandat ključna prelomnica, saj je pomenil formalno priznanje varstva okolja kot sestavnega dela evropskega integracijskega procesa. Pariški vrh je evropskim institucijam zadal, naj pripravijo celovito okoljsko strategijo, s tem institucionaliziral okoljsko upravljanje na evropski ravni in nakazal, da so okoljska vprašanja zdaj obravnavana kot bistvena za širši politični in gospodarski projekt evropskega povezovanja.

Evropska komisija je kot odgovor na poziv pariškega vrha v okviru generalnega direktorata za industrijo ustanovila »službo za okolje in varstvo potrošnikov«. Ta delovna skupina je služila kot temelj za poznejšo ustanovitev generalnega direktorata za okolje (GD za okolje) leta 1981 (Delreux in Happaerts, 2016, str. 19).

31. oktobra 1972 je v Bonnu potekalo ključno srečanje okoljskih ministrov Evropskih skupnosti, ki je pomenilo nadaljnji relevantni trenutek v razvoju evropske okoljske politike. Na tem srečanju je bilo določenih enajst temeljnih načel, ki so služila kot osnova in okvir pristopa Evropske skupnosti k upravljanju okolja. Krämer (2003, str. 2–3) piše, da so ta načela poudarjala pomen proaktivnega okoljskega upravljanja ter predstavljala izhodišča zavzemanja za preprečevanje onesnaževanja pri viru in vključevanje okoljskih vidikov v procese načrtovanja in odločanja že v njihovih najzgodnejših fazah (Krämer, 2003). Ob priznavanju ekoloških posledic izkoriščanja virov so ministri

pozvali k pristopu, s katerim bi se izognili povzročanju velike okoljske škode. Na srečanju so poudarili tudi, da je treba za učinkovito reševanje okoljskih izzivov podpirati znanstveno raziskovanje in razvoj tehnološkega znanja. Ključno načelo, ki je bilo predstavljeno, je bilo načelo »onesnaževalec plača«, po katerem bi morali tisti, ki so odgovorni za degradacijo okolja, nositi stroške svojih dejanj.

Načela, ki so jih sprejeli okoljski ministri v Bonnu, so nadalje poudarila čezmejno naravo okoljskih vprašanj, pri čemer je bila pomembna artikulacija, da dejavnosti v eni državi ne smejo negativno vplivati na okolje v drugi državi. Poleg tega so ministri prepoznali, da se države v razvoju soočajo s specifičnimi izzivi ter da je treba okrepiti regionalno in globalno sodelovanje, tudi na področju okoljskih raziskav. Poudarjen je bil pomen ozaveščanja in izobraževanja javnosti o okoljskih vprašanjih ter poziv k ukrepanju na najustreznejši ravni – lokalni, regionalni, nacionalni ali na ravni ES. Nazadnje so se ministri zavzeli za usklajevanje okoljskih politik med državami članicami, s čimer so postavili temelje za enotnejšo in celovitejšo okoljsko strategijo v Evropskih skupnosti (Krämer, 2003).

Pomembno je prepoznati, da so bili mehanizmi izobraževanja in ozaveščanja v tem obdobju že detektirani in obravnavani kot bistveni elementi okoljske politike na evropski ravni. Vključitev načel, usmerjenih v izboljšanje obveščanja in izobraževanja o okoljskih vprašanjih, kaže na zgodnje razumevanje ključne vloge, ki jo imata sodelovanje javnosti in razširjanje znanja pri doseganju dolgoročnih okoljskih ciljev. Ministri Evropskih skupnosti so s tem, ko so dali določeno izhodiščno vlogo izobraževanju, poudarili potrebo po ustvarjanju, krepitvi, formaciji ozaveščenih in aktivnih državljanov, ki bodo lahko prispevali k trajnostnim okoljskim praksam, s čimer so izobraževanje vključili kot enega od ključnih instrumentov v širšo strategijo okoljskega upravljanja.

Prvi okoljski akcijski program Evropskih skupnosti: zgodnje artikulacije izobraževanja o okolju na evropski ravni

Za našo razpravo pa je še bolj relevanten proces uresničevanje tistega, kar je pariški vrh nedvoumno zaprosil oziroma zahteval: pripravo prvega okoljskega akcijskega programa na evropski ravni. Komisija je dejansko še pred iztekom postavljenega roka pripravila akcijski program, ki je bil novembra 1973 tudi potrjen (Council of the European Communities, 1973; Hildebrand, 1993).

Prvi okoljski akcijski program je pomenil pomembno platformo v institucionalizaciji evropske okoljske politike, saj je določil temeljna načela, ki so usmerjala pristop Skupnosti k okoljskemu upravljanju, pri čemer pa ne smemo zanemariti predhodnih ugotovitev, da so se že pred tem vzpostavljale specifične problematizacije in racionalnosti, zakaj je na evropski ravni ukrepanje možno in potrebno, kaj je treba glede okolja ukrepati in tudi na kakšen način.⁴ Je pa akcijski program poudaril soodvisnost gospodarskega razvoja, blaginje in varstva okolja ter slednje opredelil kot bistveno nalogo Evropske skupnosti: »Cilj okoljske politike Skupnosti je izboljšati urejenost in kakovost življenja ter okolje in življenjske pogoje prebivalcev Skupnosti. Prispevati mora k temu, da bo širitev (Evropske skupnosti, op. a.) služila človeku z zagotavljanjem okolja, ki mu zagotavlja najboljše pogoje za življenje, in uskladiti to širitev z vse nujnejšo potrebo po ohranjanju naravnega okolja« (Council of the European Communities, 1973, str. 5). Ključni cilji, ki so vključevali preprečevanje, zmanjševanje in nadzor okoljske škode, ohranjanje ekološkega ravnovesja in racionalno rabo naravnih virov, so odražali zgodnji poskus vključitve okoljskih vprašanj v širši

4 Izpostavimo lahko na primer, da se je okoljski akcijski načrt (Council of the European Communities, 1973) neposredno skliceval na rimsko pogodbo (European Economic Community, 1957), čeprav se, kot smo pokazali, takrat pogodba ni neposredno in posebej referirala na okolje kot področje politik na evropski ravni.

okvir evropske politike. Vendar je, kot kritično ugotavlja Machin (2019), diskurz programa močno zaznamovala napetost med gospodarskimi in okoljskimi cilji, saj je poudarjal tudi potrebo po uskladitvi okoljske politike z delovanjem skupnega trga, s čimer je ekološke cilje implicitno podredil gospodarskim imperativom.

To uokvirjanje je, kot nadalje trdi Machin (2019), odražalo specifično ambivalentnost v zgodnjem evropskem okoljskem diskurzu, kjer je bilo razmerje med gospodarskimi in okoljskimi cilji bolj »umetno« usklajeno, kar iz naše perspektive nenazadnje kaže na to, da je bila artikulacija okolja kot področja politik podvržena obstoječim prevladujočim racionalnostim. Zato je v programu poudarjeno, da mora biti okoljska politika združljiva s širšimi cilji gospodarskega in družbenega razvoja, in tudi predlagano, da je treba okoljske ukrepe oblikovati tako, da se ohrani celovitost skupnega trga: »Takšno usklajevanje in harmonizacija bi morala zlasti omogočiti povečanje učinkovitosti ukrepov, ki se izvajajo na različnih ravneh za varstvo in izboljšanje okolja v Skupnosti, ob upoštevanju regionalnih razlik v Skupnosti in zahtev za zadovoljivo delovanje skupnega trga« (Council of the European Communities, 1973, str. 7).

Za nas pa je še posebej relevantno, da je že prvi formalnopravni poskus kodificiranja okoljske politike na evropski ravni vseboval precej detajlno razdelavo in osmislitev vloge izobraževanja pri vzpostavljanju in realizaciji okoljskih politik in ukrepov. Izobraževanju je namenjeno šesto poglavje programa (Council of the European Communities, 1973), ki je že uvodoma pojasnil racionalnost, zakaj sta izobraževalna podpora in osveščanje nujni: »Ohranjanje in izboljšanje okolja zahtevata splošno ozaveščenost o obstoju in pomenu tveganj in odgovornosti, ki iz tega izhajajo« (Council of the European Communities, 1973, str. 46). Poleg tega je bilo že uvodoma izpostavljeno, da so posamezniki tako kolektivno kot individualno odgovorni za ohranjanje in izboljšanje okolja. Da bi spodbudili ta občutek odgovornosti, je besedilo pozivalo k »ustreznim ukrepom«, ki jih je treba sprejeti z izobraževanjem, vključno s »šolskim in univerzitetnim izobraževanjem, ki temelji na uvajanju praktičnih primerov na različnih področjih« (Council of

the European Communities, 1973, str. 46). Program je poudarjal tudi pomen zagotavljanja informacij o okoljskih razmerah in njihovih posledicah ter izpostavil potrebo po »usposabljanju učiteljev in drugih odgovornih oseb« za širjenje tega znanja (Council of the European Communities, 1973, str. 46).

V poglavju je bil opisan sistematičen pristop k ozaveščanju o okolju, predvsem med mladimi, pri čemer je poudarjeno, da je treba »najprej sprejeti sistematičen in urejen pristop, ki bo ljudem, zlasti mladim, približal, da okoljski problem resnično obstaja« (Council of the European Communities, 1973, str. 46). Pri tem se je treba, kot je bilo zapisano v programu, osredotočiti na usposabljanje upravljavcev in drugih odgovornih oseb na področju okolja.

Za nadaljnje ukrepe, kot so bili zastavljeni v akcijskem programu, pa je ključna detekcija pomanjkljivosti in šibkosti okoljskega izobraževanja: »Ugotovili bomo tudi, da je didaktični pristop k okoljskim problemom v državah članicah Skupnosti šele v začetni fazi in da so prizadevanja še vedno razmeroma skromna, redka in omejena v svojem izobraževalnem obsegu« (Council of the European Communities, 1973, str. 46). Kot rečeno, je bil s tem vzpostavljen argument konkretnih projektov oziroma aktivnosti.

V akcijskem programu je bila tako opisana vrsta projektov, namenjenih ozaveščanju in izboljšanju izobraževanja o okoljskih vprašanjih. Prvi sklop dejavnosti se je osredotočal na spodbujanje ozaveščenosti javnosti z objavljanjem preteklih dosežkov na področju varstva okolja na ravni Skupnosti in nacionalni ravni. Informacijske službe Evropske skupnosti naj bi tako imele pri teh prizadevanjih ključno vlogo, Komisija pa naj bi bila zadolžena za pripravo rednih poročil o stanju okolja v Skupnosti. Cilj teh ukrepov je bil, kot je predvidel akcijski program, izboljšati obveščenost javnosti o varstvu okolja in njegovem pomenu ter pomagati posameznikom razumeti vpliv njihovih dejanj in vladnih politik na okolje (Council of the European Communities, 1973).

Kar zadeva izobraževalne dejavnosti, je program poudarjal potrebo po vključevanju okoljskih tem v osnovnošolsko in srednješolsko

izobraževanje. Akcijski program je navajal, da so različne mednarodne organizacije, kot so Svet Evrope, OECD in Unesco, že razvile izobraževalne programe in izdale direktive za vključevanje okoljskih vprašanj v predmete, kot so geografija, tehnologija in ekonomija. Komisija naj bi ta prizadevanja nameravala podpreti z zagotavljanjem izobraževalnega gradiva – na primer dosjeji o okoljskih problemih – za učitelje in predavatelje, poleg tega pa »razviti šolski priročnik za uporabo v vseh državah članicah, zlasti na osnovni ravni«, da bi zagotovila, da okoljska vzgoja doseže mlajše učence in postane sestavni del njihovega učnega načrta (Council of the European Communities, 1973, str. 47).

Na področju visokošolskega izobraževanja in strokovnega usposabljanja se je program osredotočal na spodbujanje interdisciplinarnega sodelovanja na polju okoljskih raziskav in izobraževanja. Univerze naj bi tako spodbujal k oblikovanju »interdisciplinarnih raziskovalnih skupin« in »razvijanju programov«, ki vodijo k diplomam na področjih, kot je »okoljski inženiring« (Council of the European Communities, 1973, str. 46). V podporo tem pobudam je nameravala Komisija sklepati raziskovalne pogodbe, zagotavljati štipendije ter olajšati izmenjavo učiteljev in raziskovalnih delavcev med državami članicami. Poleg tega je bilo napovedano tudi, da bodo organizirani poletni tečaji za strokovnjake, kot so inženirji in kemiki, ki se pri svojem delu srečujejo z okoljskimi problemi. Cilj teh pobud naj bi bil zagotoviti stalen dotok strokovnjakov, ki bodo usposobljeni za reševanje okoljskih izzivov, in podpreti usklajevanje izobraževalnih sistemov v Evropski skupnosti (Council of the European Communities, 1973).

Z naše perspektive sta izobraževanje in ozaveščanje prikazana kot ena od ključnih ukrepov za naslavljanje okoljskih izzivov, saj je na primer izobraževanje percipirano in naslovljeno kot orodje za spodbujanje odgovornosti, kar implicitno nakazuje, da so okoljska vprašanja v veliki meri stvar osebne in kolektivne odgovornosti. Že na začetku 70. let vidimo ob prvih vzpostavljenih pravnih podlagah okoljskih politik artikuliranje ideje o individualni in kolektivni odgovornosti: »mi smo tisti, ki uporabljamo in oblikujemo to okolje« (Council of the European Communities, 1973, str. 46). S tem se del bremena reševanja

okoljskih problemov prenaša na populacijo, državljane držav članic, ki pa morajo biti izobraženi in obveščeni. Prikazovanje izobraževanja in ozaveščenosti kot ključnih elementov pri upravljanju je utemeljeno s poudarjanjem potrebe po informirani javnosti in torej vednost igra ključno vlogo pri vzpostavljanju okoljskih problemov, ki jih je mogoče nasloviti le, če imajo državljani »primerne« in »ustrezne« informacije. Poleg tega je racionalizacija izobraževanja kot oblastnega orodja podkrepljena s poudarkom na tehničnem in specializiranem znanju. Hkrati gre za zagovarjanje interdisciplinarnih raziskav in strokovnega usposabljanja na univerzah, ki so opredeljeni kot ključni za pripravo strokovnjakov, potrebnih za reševanje okoljskih izzivov. Ta diskurz postavlja specializirano znanje in strokovnost kot temelj nadaljnjih ukrepov, s čimer se je produkcijo vednosti ukalupilo in prešlo z upravljanjem.

Vloga Sodišča Evropskih skupnosti pri utemeljevanju okoljskih politik na evropski ravni

Sodišče Evropskih skupnosti (SES) je igralo eno ključnih vlog pri razvoju evropske okoljske politike v obdobju po prvih pogodbah, saj je nadomestilo pomanjkanje neposredne pravne kodifikacije v zgodnjih fazah evropskega združevanja. Kot ugotavljata Delreux in Happaerts (2016, str. 23), je zaradi pomanjkanja izrecnih okoljskih določb v rimski pogodbi nastala vrzel, ki jo je Sodišče odpravilo z uveljavljanjem široke razlage zakonodajne pristojnosti. S ključnimi sodbami med letoma 1972 in 1987 je Sodišče uzakonilo uporabo 100. in 235. člena Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti (PES) kot pravnih podlag za okoljske ukrepe (Koppen, 2005). Te odločitve so bile ključne pri potrditvi okoljske politike kot »implicitne pristojnosti« ES, kar pomeni, da je bilo okoljsko upravljanje tudi brez izrecnih določb Pogodbe priznано kot nujna sestavina evropskega upravljanja (Delreux in Happaerts, 2016). Proaktivna drža Sodišča je zagotovila dejansko pravno podlago za razvijajoči se okvir evropske okoljske politike, kar dokazuje njegovo vplivno vlogo pri širjenju obsega upravljanja EU. Odločitve Sodišča so dodatno okrepili politični dogodki, kot

sta bila vrha Evropskega sveta v Stuttgartu leta 1983 in Bruslju leta 1985, na katerih je bila okoljska politika vse bolj vključena v ključna področja delovanja Evropske skupnosti, vključno z gospodarsko, industrijsko, kmetijsko in socialno politiko (Delreux in Happaerts, 2016). Ta kombinacija sodne razlage in politične podpore je olajšala institucionalizacijo okoljskega upravljanja na evropski ravni in ga uveljavila kot temeljni vidik širšega političnega okvira EU.

Drugi evropski okoljski akcijski program 1977–1981: ideje preventivnega delovanja, participacije in izobraževanja

Da je v 70. letih okoljska politika na evropski ravni postajala vse relevantnejša, dokazuje tudi premik v smeri podaljšanja oziroma nadaljevanja okoljskega akcijskega načrta, in sicer po tem, ko se je prvi iztekel. Tako je Svet na podlagi predloga Komisije 17. maja 1977 sprejel resolucijo, s katero je bil vzpostavljen drugi okoljski akcijski program za obdobje med letoma 1977 in 1981 (Council of the European Communities, 1977). Temeljlil je na osnovah, ki jih je postavil akcijski program iz leta 1973, njegov namen pa je bil, kot je navedeno v resoluciji, »prispevati, da bi širitev služila človeku tako, da bi mu zagotavljala okolje z najboljšimi pogoji za življenje, in uskladiti to širitev z vse nujnejšo potrebo po ohranjanju naravnega okolja« (Council of the European Communities, 1977, str. 5). Resolucija je izpostavila, da je gospodarska rast zahodnim državam sicer omogočila uresničevanje številnih bistvenih potreb, vendar se srečuje s pomembnimi ovirami, vključno z »omejenostjo naravnih virov« in dejstvom, da »narava plačuje precejšnjo ceno za gospodarsko rast« (Council of the European Communities, 1977, str. 5). V zvezi s tem je resolucija pozvala k uravnoteženemu pristopu, saj da ima »materialna rast fizične omejitve«, zaradi česar je bilo izpostavljeno, da bi bilo treba pri gospodarski rasti upoštevati tako okoljsko kakovost kot trajnostnost. Vidimo lahko, da je bila tudi na evropski ravni prevzeta in utrjena naracija o omejitvah rasti (kot jo je na primer argumentiral Carson), odgovor pa se je iskalo v načinih doseganja nadaljnje rasti ob zavedanju omejitvev možnosti izkoriščanja naravnih virov.

Poleg tega je resolucija poudarila potrebo po preventivnem ukrepanju za varstvo okolja in navedla, da je »najboljša okoljska politika v tem, da preprečimo nastanek onesnaževanja ali motenj pri viru, namesto da bi se nato trudili odpraviti njihove posledice« (Council of the European Communities, 1977, str. 6). Zato so bili v drugem okoljskem akcijskem programu predlagani nadaljnji ukrepi, kot so presoja vplivov na okolje in ekološko kartiranje, s katerimi bi zagotovili, da se okoljska vprašanja vključijo v širše gospodarsko načrtovanje. Poleg tega je bilo v njem poudarjeno načelo dobrega upravljanja virov in v tem smislu zapisano, da se je »treba izogibati vsakršnemu izkoriščanju naravnih virov ali naravnega okolja, ki povzroča znatno škodo ekološkemu ravnovesju« (Council of the European Communities, 1977, str. 7). V resoluciji je bilo ponovno potrjeno tudi načelo »onesnaževalec plača«, ki zagovarja, da mora stroške preprečevanja in odpravljanja obremenitev načeloma nositi povzročitelj (Council of the European Communities, 1977). To načelo je skupaj s širšim okvirom okoljske politike, opisanim v resoluciji, pozneje postalo temelj razvoja pristopa Evropske skupnosti k okoljskemu upravljanju.

V akcijskem programu je, tako kot v prvem, posebna vloga pripisana tudi izobraževanju in ozaveščanju, pri čemer ne gre le za ponovitev izhodišč predhodnega programa, temveč so načrtovane nove aktivnosti in artikurirane dodatne funkcije izobraževanja. V tem kontekstu je izobraževanje opredeljeno kot bistven element varstva okolja, pri čemer je poudarjeno, da je »varstvo okolja stvar vseh v Skupnosti« (Council of the European Communities, 1977, str. 7). Uspeh okoljske politike je v skladu z resolucijo odvisen od dejavnega vključevanja »vseh kategorij prebivalstva in vseh družbenih sil Skupnosti« v prizadevanja za varstvo in izboljšanje okolja. Da bi to dosegli, je resolucija poudarjala pomen »stalne in detajlne izobraževalne dejavnosti«, katere cilj je ozaveščanje celotne skupnosti in spodbujanje ljudi k prevzemanju odgovornosti za varstvo okolja v korist prihodnjih generacij (Council of the European Communities, 1977).

Že v drugem akcijskem programu lahko očitno najdemo idejo, da je uresničevanje okoljskega programa odgovornost vseh in da so različni segmenti populacije spodbujani k participaciji. Slednja je bila

predpostavljena kot osnova implementacije okoljskega programa, kar je povezano tudi z idejo, da je zgolj skozi spodbujanje široke okoljske zavesti možno priti do trajnih sprememb. Akcijski program iz leta 1977 je določal več ključnih izobraževalnih pobud, vključno s pripravo izobraževalnih brošur za učitelje, pripravo gradiv, primernih za uporabo v osnovnih in srednjih šolah, ter objavo poročil o stanju okolja. Poleg tega je resolucija poudarjala vlogo nevladnih organizacij, kot je Evropski okoljski urad,⁵ pri spodbujanju ozaveščanja in izobraževanja (Council of the European Communities, 1977).

V dokumentu je bilo opisano tudi, kako bi bilo treba z različnimi sredstvi, kot so tekmovanja, popularizirane izdaje znanstvenih poročil in obsežni projekti, kot so mobilne razstave o okoljskih problemih (Council of the European Communities, 1977), krepiti okoljsko zavest. Cilj teh pobud je bil izboljšati razumevanje in vključenost javnosti v prizadevanja za varstvo okolja s ponujanjem priložnosti za neposredno sodelovanje, bodisi s projekti recikliranja bodisi s tekmovanji za ozaveščanje. Poleg tega je resolucija poudarjala vlogo označevanja izdelkov kot sredstva za izobraževanje potrošnikov o vplivu njihovih nakupov na okolje in predlagala uvedbo »okoljskih oznak« za izdelke, ki izpolnjujejo ekološka merila (Council of the European Communities, 1977).

Nova pobuda je bila vzpostavitev mreže za izmenjavo informacij o okoljski vzgoji v pilotnih osnovnih šolah, katere cilj je bil poglobiti sodelovanje učencev z okoljskimi vprašanji že od zgodnjega otroštva. V zvezi s tem Trant (1979, str. 231–232) izpostavlja, da so uradniki Komisije in ministrstev za izobraževanje držav članic idejo o mreži pilotnih šol skoraj tri leta premlevali in razpravljali o vzpostavitvi tega projekta, ki je bil primarno namenjen izboljšanju »okoljskega izobraževanja«. Končna odločitev o začetku pobude je bila sprejeta februarja 1977 v Bruslju, pri čemer sta bila določena dva glavna cilja

5 Evropski okoljski urad se opredeljuje kot največja mreža okoljskih državljan-skih organizacij v Evropi, ki združuje več kot 180 organizacij članic iz 41 držav. Navaja, da predstavlja pomembno skupino približno 30 milijonov posameznih članov in podpornikov, ki si delijo zavezanost trajnostnemu razvoju, okoljski pravičnosti in participativni demokraciji (European Environmental Bureau, 2024).

mreže (Trant, 1979). Prvi cilj je bil izboljšati obseg in kakovost okoljske vzgoje s spodbujanjem sodelovanja med šolami, kar bi jim omogočilo izmenjavo izkušenj in učenje drug od drugega. Ta pristop sodelovanja je vsaj deloma predpostavljal, da imajo izbrane sodelujoče šole že določen vpogled v okoljsko vzgojo ter razvite vsaj nekatere prakse in so v tem smislu pripravljene svoje izkušnje in informacije prispevati k mreži. Drugi cilj je poudaril vlogo šol v mreži kot ključnih središč za zbiranje, preizkušanje in razširjanje gradiv za okoljsko izobraževanje, tako za nacionalno uporabo kot za Komisijo (Trant, 1979, str. 231).

Izraz »okoljsko izobraževanje« je bil v tem kontekstu opredeljen široko in je zajemal tako mestno kot podeželsko okolje ter vključeval družbene in naravoslovne vede (Trant, 1979). Osrednja naloga mreže je bila dinamična izmenjava in razvoj učnih gradiv, ki naj bi vključevala avdiovizualne in tiskane vire, pri izbiri primernih pilotnih šol pa so bila upoštevana specifična merila. Ključno merilo je bilo starostno obdobje učencev, pri čemer se je projekt osredotočil na šole z učenci, starimi od 9 do 11 let (Trant, 1979). Drug pomemben dejavnik je bila zavezanost učiteljev k dejavnemu spodbujanju okoljske vzgoje. Ta zavezanost je bila bistvenega pomena, saj je zagotovila, da pedagogi niso bili le dovzetni za pobudo, temveč tudi motivirani za vključevanje okoljske ozaveščenosti v svoje pedagoške prakse. Poleg njihove zavezanosti je bilo še eno ključno merilo pripravljenost učiteljev, da eksperimentirajo z novimi učnimi pristopi (Trant, 1979). Ta odprtost za inovacije je bila razumljena kot potrebna za dinamično izmenjavo in razvoj učnih gradiv, predvidenih za projekt. Učitelji so morali biti prilagodljivi in pripravljeni na raziskovanje ustvarjalnih in raznolikih metod okoljskega izobraževanja, kar naj bi zagotovilo, da bodo pilotne šole služile kot »učinkoviti« modeli za druge potencialne izobraževalne institucije v mreži (Trant, 1979).

Tretji evropski okoljski akcijski program 1982–1986: upočasnitev politik okoljskega izobraževanja v kontekstu krize

Tretji akcijski program je bil sicer zasnovan tako, da je gradil na temeljih, ki sta jih postavila prva dva programa, s čimer je nadaljeval

zavezo Evropske skupnosti, da bo okoljske vidike vključevala v družbeno-gospodarski razvoj (Council of the European Communities, 1983). Vendar je treba nujno izpostaviti, da je bil tretji program zasnovan v specifičnem kontekstu poslabšanja gospodarskih razmer na koncu 70. in začetku 80. let, kar je bilo v programu tudi eksplicitno poudarjeno (Council of the European Communities, 1983). Svet (1983) je pri tem v resoluciji, s katero je bil program vzpostavljen, izpostavil, da kratkoročna gospodarska nihanja ne smejo ogroziti okoljskih ukrepov. V tem smislu je bilo varstvo okolja opredeljeno kot dolgoročna strukturna potreba, ki je ključna za preprečevanje degradacije naravnih virov. Program je poudarjal kontinuiteto prejšnjih prizadevanj ter hkrati uvajal nove ukrepe za reševanje nastajajočih okoljskih izzivov in zagotavljanje kakovosti življenja za sedanje in prihodnje prebivalstvo (Council of the European Communities, 1983).

Eden od ključnih vidikov tretjega akcijskega programa je bil poudarek na uravnoteženju varstva okolja z oživitvijo gospodarstva. Svet je v resoluciji poudaril, da se mora okoljska politika prilagoditi družbeno-gospodarski stvarnosti 80. let in obravnavati vprašanja, kot so brezposelnost, inflacija in energetska odvisnost, hkrati pa ohraniti svoje temeljne cilje (Council of the European Communities, 1983). To je privedlo do dvojnega poudarka programa na gospodarskih in okoljskih ciljih, kot so spodbujanje manj onesnaževalnih industrij, zmanjševanje količine odpadkov in ohranjanje neobnovljivih virov. Spodbujal je tudi recikliranje materialov in iskanje alternativnih, okolju manj škodljivih virov energije (Council of the European Communities, 1983).

Tako kot v predhodnih programih je tudi v tretjem izobraževanje dobilo posebno mesto, je pa treba prepoznati, da so bile aktivnosti v zvezi s tem ožje in šibkeje zastavljene, predvsem pa je smiselno opozoriti na krepitev vizije ukrepanja skozi individualizem: »zavest o pomenu varovanja in izboljševanja okolja je nujen pogoj za odgovornejše ravnanje do okolja na ravni posameznika« (Council of the European Communities, 1983). V programu je bilo s tega izhodišča nadalje izpostavljeno, da je ozaveščanje o varstvu okolja bistveno za spodbujanje odgovornega ravnanja in pridobivanje podpore javnosti

za okoljske politike. Poseben poudarek je bil namenjen izobraževanju mlajših generacij s pobudami za razširitev okoljskega izobraževanja na srednje in poklicne šole (Council of the European Communities, 1983).

3.3 OD ENOTNEGA EVROPSKEGA AKTA DO PRODORA TRAJNOSTNEGA RAZVOJA V EVROPSKIH POLITIKAH

Vloga Enotnega evropskega akta pri vzpostavljanju okoljske politike

Sprejetje Enotnega evropskega akta (EEA) leta 1986 je bil proces, ki velja za enega ključnih tudi v kontekstu razvoja evropskih okoljskih politik. EEA, katerega glavni namen je bil pospešiti evropsko povezovanje in vzpostavitev enotnega trga do leta 1992, je bil tudi rezultat dolgotrajnih pogajanj, katerih cilj je bil reformirati institucije Skupnosti in razširiti njene pristojnosti (CVCE, 2016).⁶ Eden najpomembnejših rezultatov

6 Sprejetje EEA je nujno treba misliti skozi družbeno-politični okvir, v katerem je bil akt oblikovan. Tega so močno zaznamovale gospodarske in politične krize v 70. letih prejšnjega stoletja, vključno s stagflacijo, naftno krizo in vse večjimi gospodarskimi razlikami med državami članicami (Koch, 2023). Te krize so poudarile potrebo po bolj usklajenih in koordiniranih gospodarskih politikah za stabilizacijo regije in spodbujanje rasti. Vrh v Fontainebleauju leta 1984 je pomenil začetek usklajenih prizadevanj za vzpostavitev enotnega trga, proces, ki je dosegel vrhunec v EEA in nazadnje v maastrichtski pogodbi leta 1992 (Koch, 2023). Izpostaviti je treba, da vsebina EEA ni bila rezultat enotne vizije evropskih voditeljev, temveč kompleksnih pogajanj, ki so odražala različne gospodarske interese ključnih akterjev, kot so Združeno kraljestvo, Francija in Zahodna Nemčija. Čeprav je na EEA močno vplivala ekonomistična utemeljitev, ki je izhajala iz in je bila utemeljena na idejah tržne učinkovitosti in liberalizacije, ni bila neposredno utelešenje britanskega neoliberalizma. Namesto tega je bil večdimenzionalni sporazum, ki so ga oblikovali konkurenčni nacionalni interesi in strategije, z jasnim poudarkom na gospodarskem povezovanju z odpravo trgovinskih ovir in regulativnim usklajevanjem (Haahr in Walters, 2004, str. 58–63). S spodbujanjem prostega pretoka blaga, storitev, delovne sile in kapitala je EEA postavil temelje za bolj neoliberalno Evropo, ki je poudarjala proste trge in konkurenco kot temelje evropskega povezovanja.

tega akta je bila vključitev izrecnih določb o varstvu okolja, ki je bilo prej v formalnopravnih kodifikacijah na evropski ravni naslovljeno le posredno, v navezavi na zagotavljanje delovanja (skupnega) trga in gospodarstev držav članic. Z uvedbo VII. poglavja – Okolje v EEA – pa je pogodba zagotovila jasno pravno podlago za okoljsko politiko kot ločeno in bistveno področje evropskega upravljanja (European Communities, 1986). Ta pravno-institucionalni premik je v tem smislu predstavljal epizodo utrjevanja okoljske politike na evropski ravni vse večje formalizacije v okviru zakonodajnega okvira Skupnosti (Delreux in Happaerts, 2016).

Pomen EEA v okoljskem upravljanju je mogoče bolje razumeti z uvedbo členov 130r, 130s in 130t, v katerih so bili opredeljeni temeljni cilji in načela evropske okoljske politike (European Communities, 1986). Šlo je za vzpostavitev pravne podlage za proaktivno okoljsko upravljanje, s katero je Skupnost prešla od parcialnega in reaktivnega pristopa k bolj sistematični in celovitejši strategiji varstva okolja. EEA je poudarjala preprečevanje okoljske škode in ohranjanje naravnih virov. Drugi pomemben vidik EEA pa so bile institucionalne reforme, ki so povečale učinkovitost odločanja in zakonodajno vlogo Evropskega parlamenta, tudi glede zadev, vezanih na vprašanje okolja in okoljevarstva. Akt je uvedel »postopek sodelovanja«, ki je Evropskemu parlamentu omogočil večji zakonodajni vpliv, kar je bil odmik od prejšnjega okvira rimske pogodbe, v katerem je pri odločanju prevladoval Svet in je bilo potrebno soglasje. Z omogočanjem glasovanja s kvalificirano večino za nekatera okoljska vprašanja je EEA odpravil eno glavnih ovir za učinkovito oblikovanje okoljske politike: potrebo po soglasnem dogovoru med državami članicami, ki je pogosto zavirala sprejem ukrepov (Delreux in Happaerts, 2016, str. 28).

Četrty evropski okoljski akcijski program 1987–1992: zaščita okolja nič več strošek, temveč priložnost za gospodarsko rast

Četrty evropski okoljski akcijski program za obdobje 1987–1992⁷ je nastal v kontekstu, ko se je pomen varstva okolja trdno zasadil v širšem političnem okviru Evropske skupnosti: »Ni več resnega dvoma, da ima politika varstva okolja osrednjo vlogo v celotnem sklopu politik Skupnosti in da je treba varstvo okolja upoštevati kot temeljni dejavnik pri sprejemanju gospodarskih odločitev« (Council of the European Communities, 1987, str. 6). Okoljska politika ni bila več obravnavana kot obrobna zadeva, temveč je bila izpostavljena, prepoznana in obravnavana kot ključni dejavnik, ki ga je treba upoštevati in vključiti, ko se izvajajo gospodarske odločitve. Eden od pomembnejših faktorjev pri tem premiku sta bila tudi dva pomembna sklepa Evropskega sveta (1985), ki sta oblikovala vsebino četrtega akcijskega programa. Prvi je bil sklep o spremembi rimske pogodbe z vključitvijo poglavja o okolju (gre seveda za Enotni evropski akt, o katerem smo že govorili), s katerim je bila uradno priznana potreba po celoviti okoljski politiki Skupnosti, usklajeni z drugimi pomembnimi političnimi področji. Ta odločitev je izpostavila osrednje mesto varstva okolja v splošni strategiji Skupnosti in ponudila jasne smernice za prihodnji razvoj politike (Council of the European Communities, 1987).

7 Omenimo lahko, da je leta 1986 Svet (1986) sprejel resolucijo, s katero je potrdil, da bo od marca 1987 do marca 1988 potekalo evropsko leto okolja. »Evropsko leto« je eden od ukrepov, s katerim je bilo na evropski ravni okolje še naprej predočano in konstituirano kot pomembno polje. Pri tem je Svet eksplicitno izpostavil, da bodo v fokusu tudi izobraževalne aktivnosti: »Skupnost bo začela kampanje za ozaveščanje, po možnosti osredotočene na omejeno število ključnih tem in namenjene različnim družbenim sektorjem, zlasti na področju izobraževanja, znanosti in industrije ter nacionalnim, regionalnim in lokalnim oblastem«. Hkrati pa je določila tudi, da bodo »te dejavnosti vključevale informacijske kampanje v različnih medijih (televizija, radio, filmski tisk) in drugih omrežjih (na primer v šolah, umetniških centrih), konference, nagrade, razdeljevanje promocijskih materialov gradiva« (Council of the European Communities, 1986, str. 2).

Drugo pomembno prepoznanje Evropskega sveta (1985), ki je vplivalo na četrti okoljski akcijski program, pa je bilo, da lahko varstvo okolja dejavno prispeva h gospodarski rasti in ustvarjanju delovnih mest. V nasprotju s prejšnjimi stališči, ki so okoljske predpise obravnavala primarno kot strošek in finančno breme za sektorje, kot sta industrija in kmetijstvo, je ta nova perspektiva poudarila vlogo višjih okoljskih standardov kot ključnih za prihodnji gospodarski uspeh Skupnosti (Council of the European Communities, 1987). Program je bil tako zasnovan z dvojnimi cilji: pospeševati okoljski napredek ter hkrati spodbujati gospodarske koristi in koristi za zaposlovanje. Njegov izziv je bil najti ravnovesje med ekološko trajnostjo in gospodarsko blaginjo ter zagotoviti, da bo varstvo okolja gonilo rasti in konkurenčnosti (Council of the European Communities, 1987).

Kot lahko vidimo, je varovanje in skrb za okolje artikulirano kot gospodarska priložnost in potencial rasti, kar predstavlja premik v argumentaciji in diskurzivni formi politik na tem področju. Z osredotočanjem na ustvarjanje delovnih mest in gospodarsko rast se okoljska vprašanja zreducirajo na tržno usmerjene cilje, pri čemer ima ideja profita prednost. Ta zastavitev politik daje poudarek kratkoročnim (a tudi srednje in dolgoročnim) gospodarskim koristim na račun dolgoročne okoljske trajnosti, kar kaže na to, da so gospodarski interesi ključni, primarni, določujoči.

Še en vidik je nujno izpostaviti, in sicer, da je četrti evropski okoljski akcijski program prelomen in se od prejšnjih pobud razlikuje po tem, da kot prvi uradno uvaja koncept trajnostnega razvoja. Medtem ko so prejšnji programi okoljska vprašanja obravnavali predvsem z regulativnimi ukrepi, se v tem programu – predvsem oziroma primarno v kontekstu naslavljanja držav v razvoju – izpostavlja trajnostni razvoj kot umeščen v širši kontekst gospodarskih in družbenih vidikov (Council of the European Communities, 1987).

Glede izobraževanja okoljski akcijski program ni obsežno zastavljen. Še vedno je bil, podobno kot pri predhodnih programih, velik poudarek na okoljskem izobraževanju kot ključnem orodju za spodbujanje skrbi

in odgovornosti javnosti za okoljska vprašanja: »vsakdo se mora zavedati, da lahko s svojim vedenjem prispeva k boljšim okoljskim razmeram« (Council of the European Communities, 1987, str. 16). Zato je program izpostavljal, da je to zavedanje treba privzgojiti že v relativno zgodnjih letih izobraževanja otrok in mladih. Program je temeljil na uspehu mreže pilotnih šol, ki je zadnjih osem let delovala na osnovnošolski in srednješolski ravni, in je v tem kontekstu izpostavljal »dragocene izkušnje«, pridobljene s to pobudo. Komisija je napovedala še, da bo načrtovala nadaljnjo krepitev in širitev mreže, njeno razširitev na terciarno raven ter uporabo zbranega znanja in nedavnega napredka na področju znanosti o izobraževanju (Council of the European Communities, 1987, str. 39).

Resolucija Sveta in ministrov za izobraževanje, ki so se sestali v okviru Sveta, o okoljskem izobraževanju (1988)

Z vidika vzpostavljanja domene upravljanja okolja prek izobraževanja je izjemno pomembna tudi resolucija Sveta in ministrov za izobraževanje o okoljskem izobraževanju z dne 24. maja 1988. Gre za dokument, ki je do tedaj na evropski ravni najbolj detajlno artikuliral okoljsko izobraževanje in njegove pomenske razsežnosti, hkrati pa opredelil vlogo, ki naj bi jo to imelo v kontekstu širjenja zavesti o pomenu okoljevarstva, in njen prispevek k udeležanju okoljskega državljanstva.

Resolucija je torej poudarila pomen »razvoja okoljskega izobraževanja v državah članicah« ter izpostavila tudi predhodne ukrepe okoljskih programov Skupnosti in prizadevanja »mednarodnih organizacij, kot sta OECD in Unesco« (Council of the European Communities, 1988, str. 8). Resolucija je tudi ugotavljala, da se po vsej Skupnosti razvijajo različni koncepti okoljske vzgoje in izvajajo različni ukrepi. Glede na to je bilo v Resoluciji poudarjeno, da je treba vzpostaviti sistematično »izmenjavo informacij« in izkušenj med državami članicami. Ta naj bi omogočila izmenjavo najboljših praks ter spodbujala bolj usklajene in učinkovite strategije okoljskega izobraževanja v Evropski skupnosti (Council of the European Communities, 1988).

Poleg tega je Resolucija opredelila splošni cilj okoljskega izobraževanja, katerega namen je »povečati ozaveščenost javnosti o problemih na tem področju in možnih rešitvah ter postaviti temelje za ozaveščeno in aktivno sodelovanje posameznika pri varovanju okolja ter preudarni in racionalni rabi naravnih virov« (Council of the European Communities, 1988, str. 8). V zvezi z doseganjem tega cilja je bilo v resoluciji ugotovljeno, da mora okoljsko izobraževanje upoštevati posebna temeljna načela, vključno s priznavanjem okolja kot »skupne dediščine človeštva, skupne dolžnosti varovanja in izboljšanja kakovosti okolja«, nujnosti preudarne rabe naravnih virov in »vloge posameznika, zlasti kot potrošnika, pri prispevanju k varstvu okolja« (Council of the European Communities, 1988, str. 8).

Cilje in načela, določene v resoluciji, je skozi prizmo vladnosti mogoče osmišljati kot odraz vzpostavljanja širše strategije oblastnega upravljanja okoljskega področja, in sicer prek usmerjanja delovanja posameznika, predvsem s spodbujanjem osebne odgovornosti. Z opredelitvijo posameznika kot ključnega akterja na področju varstva okolja je resolucija operacionalizirala samoregulacijo kot oblastni mehanizem, pri čemer se je osredotočala na načine, na katere se posameznike (primarno kot potrošnike) spodbuja, da sami uravnavajo svoje vedenje v skladu z okoljskimi cilji. Poudarek na »skupni dolžnosti« varovanja okolja in preudarne rabe naravnih virov kaže na obliko upravljanja v smeri umeščanja teh nocij v izbire in dejanja posameznikov.

Ukrepi, opisani v resoluciji, so izpostavili potrebo po ukrepanju na ravni držav članic in Evropske skupnosti za spodbujanje okoljske vzgoje oziroma izobraževanja. Za raven držav članic je bilo priporočeno, da vsaka država ob upoštevanju regionalnih posebnosti in v sodelovanju s starši, lokalnimi oblastmi in drugimi ustreznimi organi vključi okoljsko izobraževanje v vse izobraževalne sektorje. To ne bi vključevalo le formalnega izobraževanja v šolah, temveč tudi poklicno usposabljanje in izobraževanje odraslih. Predlagano je bilo, da vsaka država članica pripravi politični dokument o okoljskem izobraževanju ter ga da na voljo šolam in drugim izobraževalnim ustanovam (Council of the European Communities, 1988). Poudarjena je bila interdisciplinarna

narava okoljskega izobraževanja in pomen vključevanja okoljskih vprašanj v učne načrte, obšolske dejavnosti in usposabljanje učiteljev. Usposabljanje in začetno izobraževanje učiteljev naj bi vključevalo okoljske teme, predvideval pa se je tudi razvoj ustreznih učnih gradiv. Resolucija je izpostavila tudi nadaljnjo podporo pilotnim projektom in raziskovalnim pobudam z namenom »pomagati usmerjati« te dejavnosti ter zagotoviti njihovo učinkovitost in prilagodljivost (Council of the European Communities, 1988).

Na ravni Skupnosti je bila Komisija zadolžena, da okrepi prizadevanja držav članic in olajša sodelovanje. Eden glavnih predlaganih ukrepov je bila sistematična izmenjava informacij, vključno s pripravo seznama pobud ter organizacijo srečanj, seminarjev in simpozijev o okoljskem izobraževanju (Council of the European Communities, 1988). Obravnavana je bila tudi izboljšava dokumentacije za učitelje in učence, pri čemer so bili predlagani ukrepi za večjo dostopnost ustreznih okoljskih raziskav in rezultatov programov Skupnosti. Predvideno je bilo, da bodo podprte pobude, kot so poletni tečaji za pedagoške strokovnjake in priprava evropskega vodnika po inštitutih za okoljsko izobraževanje. Poleg tega je bila priporočena vključitev okoljske vzgoje v obstoječe programe, kot sta program »Mladi za Evropo« in program Erasmus. To naj bi mladim, strokovnjakom za izobraževanje in institucijam omogočilo sodelovanje v skupnih projektih, spodbujanje mobilnosti, izmenjavo znanja in razvoj novih učnih metod ter s tem spodbujanje »evropske razsežnosti« prizadevanj za okoljsko izobraževanje (Council of the European Communities, 1988, str. 9–10).

Predvidene ukrepe na ravni držav članic in Skupnosti je z vidika ekovladnosti mogoče razlagati kot celovito strategijo, usmerjeno na različne akterje in izobraževalna okolja, ki odraža širok pristop k okoljskemu upravljanju na več ravneh. Na ravni držav članic ukrepi niso bili usmerjeni le v formalne izobraževalne ustanove, temveč tudi v poklicno usposabljanje, izobraževanje odraslih in obšolske dejavnosti, pri tem pa je pomembno, da sta bili poudarjeni »interdisciplinarna« narava okoljskega izobraževanja in »potreba po vključevanju«

različnih izobraževalnih okolij. Osredotočenost na učitelje in njihovo znanje, ki naj bi ga nadgradili oziroma pridobili prek začetnih in nadaljevalnih usposabljanj, ter vključevanje lokalnih institucij in celo staršev so dodatno razširili obseg akterjev, ki naj bi nosili odgovornost. Podobno so ukrepi na ravni Skupnosti vključevali pobude za izmenjavo informacij, ustvarjanje skupnih virov in spodbujanje čezmejnega sodelovanja, namenjene učiteljem, učencem, mladim, strokovnjakom za izobraževanje in institucijam. Programi, kot sta Erasmus in Comett, so razširili doseg okoljskega izobraževanja na visokošolsko izobraževanje in industrijo ter spodbujali mobilnost in sodelovanje. Tako je bil cilj resolucije vključiti okoljsko izobraževanje v vse sektorje in ravni ter mobilizirati širok nabor akterjev. V tem smislu je šlo za postavljanje, okvirjanje, usmerjanje in zastavitev načina izvajanja okoljskega izobraževanja kot dela oziroma elementa upravljanja specifičnega področja.

Diskurz trajnostnega razvoja na globalni in evropski ravni dobi zagon

Pojav diskurza o trajnostnem razvoju v 70. letih prejšnjega stoletja je pomenil ključno prelomnico v mednarodnem okoljskem upravljanju, saj je odražal vse večje priznavanje kompleksne medsebojne povezanosti med varovanjem in zaščito okolja na eni strani ter gospodarskim razvojem na drugi. Čeprav je stockholmska konferenca o človekovem okolju leta 1972 okoljska vprašanja postavila v središče svetovnega zanimanja, je bil njen vpliv omejen. Ustanovitev Programa Združenih narodov za okolje (UNEP) je bila eden od glavnih rezultatov konference, vendar UNEP, ki se je sprva osredotočal na varstvo okolja, ni dovolj vključeval razvojne razsežnosti, zlasti za države v razvoju. Te pomanjkljivosti je poskušala odpraviti Svetovna komisija za okolje in razvoj, znana tudi kot Brundtlandina komisija, ki je bila ustanovljena leta 1983 (Gibbs, 1996). Komisija je v svojem prelomnem poročilu Naša skupna prihodnost (World Commission on Environment and Development, 1987) trajnostni razvoj opredelila kot »razvoj, ki zadovoljuje potrebe sedanosti, ne da bi ogrozil sposobnost prihodnjih generacij,

da zadovoljijo svoje potrebe« (World Commission on Environment and Development, 1987, str. 1). S tem je vzpostavila konceptualno podlago za prihodnje globalne (in tudi evropske) okoljske politike. Ta opredelitev je vsebovala potrebo po uravnoteženem pristopu h gospodarski rasti, rabi virov in ohranjanju okolja, s čimer se je začel oblikovati okvir za trajnostni razvoj (Sneddon idr., 2006).

Vendar vzpona trajnostnega razvoja kot globalne paradigme ni mogoče v celoti razumeti brez premisleka in obravnave takratnih obstoječih in na novo se vzpostavljaljajočih razmerij moči med vednostmi in akterji na različnih ravneh, ki so bila podlaga za njegovo oblikovanje in spodbujanje. Kot kritično ugotavlja Luke (1995b), koncept trajnostnega razvoja izhaja iz specifične perspektive in pogleda na naravo kot sistem, ki ga je mogoče meriti, spremljati in upravljati, da se zagotovi nadaljnja proizvodnja virov, potrebnih za človekove materialne potrebe. Ta tehnokratski pristop k okoljskemu upravljanju daje legitimiteto in možnost delovanja ter upravljanja serije institucij in akterjev, ki obvladujejo znanje in orodja za spremljanje okoljskih sistemov ter tako oblikujejo pogoje trajnostnega razvoja. S tem, ko diskurz o trajnostnem razvoju naravo opredeljuje kot nekaj, kar je treba upravljati v okviru logike gospodarske rasti, v samem bistvu krepi obstoječe oblastne strukture in produkcijski način (Luke, 1995b, str. 28–29). V tem smislu trajnostni razvoj ne postane le strategija za ohranjanje okolja, temveč tudi oblika medsebojnega vplivanja moči in vednosti, ki legitimira določene oblike upravljanja pred drugimi, pri čemer daje prednost gospodarski rasti in tržnim mehanizmom kot glavnim sredstvom za doseganje okoljske trajnosti.

V kontekstu vznika in prodora trajnostnega razvoja so imele Evropske skupnosti pomembno vlogo pri spodbujanju tega koncepta ter z njim povezanih politik in praks ter so se (iz)postavile kot eden ključnih akterjev v mednarodnem okoljskem upravljanju. Tako je na primer povedna aktivna udeležba Evropskih skupnosti na konferenci Združenih narodov o okolju in razvoju (UNCED) leta 1992 v Riu de Janeiru, kjer so predstavile svoje poročilo o okoljskih ukrepih (Commission of the European Communities, 1992). Evropske

skupnosti so se kot podpisnica pomembnih mednarodnih sporazumov, kot sta Okvirna konvencija ZN o spremembi podnebja (UNFCCC) in Konvencija o biološki raznovrstnosti, zavezale, da bodo upoštevale okvire okoljskega in podnebnega upravljanja, vzpostavljene na svetovni ravni (United Nations, 2024a). V tej luči je nujno poudariti, da to sodelovanje ni le okrepilo vloge Evropskih skupnosti kot partnerja na mednarodnem prizorišču, temveč je vplivalo tudi na oblikovanje evropskih notranjih okoljskih in podnebnih politik. Zaveze, sprejete na konferenci UNCED in v poznejših mednarodnih pogajanjih, so oblikovale smer evropskega okoljskega upravljanja, vključitev trajnostnega razvoja v njen zakonodajni okvir in zagotovitev, da je Evropa (percipirano) (p)ostala vodilni glas v svetovni okoljski in podnebni politiki.

3.4 EVROPSKA UNIJA OD TRAJNOSTNIH POLITIK K BOJU PROTI PODNEBNIM SPREMEBAM

Reartikulacija institucionalnih okvirov evropskega upravljanja: maastrichtska in amsterdamska pogodba ter cardiffski proces

Maastrichtska pogodba (European Union, 1992) je pomenila pomembno prelomnico v razvoju evropskih okoljskih politik, saj sta se z njeno uveljavitvijo vsaj deloma spremenila tako vsebina kot upravljanje tega področja. Pogodba, ki je začela veljati leta 1993, je nadaljevala razvojno pot, ki se je začela z Enotnim evropskim aktom (European Communities, 1986), hkrati pa je uvedla odločilno preusmeritev institucionalnih prednostnih nalog in regulativnih okvirov. Pogodba je predvsem vzpostavila Evropsko unijo na treh stebrih, pri čemer je imel prvi steber, ki ga sestavljajo Evropska agencija za atomsko energijo, Evropska skupnost za premog in jeklo ter prestrukturirana Evropska skupnost, posebno pomembno vlogo pri oblikovanju okoljskih politik (Knill in Liefferink, 2013). Poleg tega je poglobila povezavo med gospodarsko in okoljsko razsežnostjo evropskega upravljanja ter nakazala

dodatno utrditev specifičnega političnega diskurza, ki se vsaj deloma odraža tudi v preambuli pogodbe, v kateri so se podpisnice zavezale, da bodo »spodbujale gospodarski in socialni napredek svojih narodov v okviru uresničevanja notranjega trga ter okrepljene kohezije in varstva okolja« (European Union, 1992). Z vključitvijo okoljskih vidikov v širši okvir gospodarskega in družbenega napredka je maastrichtska pogodba pomenila pomemben korak k institucionalizaciji trajnosti kot vodilnega načela evropske politike. Pogodba je to zavezanost še bolj jasno izrazila z diskurzom o trajnostnem razvoju, pri čemer je poudarila potrebo po usklajenem in uravnoteženem pristopu h gospodarskim dejavnostim, visoki ravni varstva okolja in izboljšanju življenjskega standarda v EU (European Union, 1992).

Drugi ključni vidik maastrichtske pogodbe, ki je umestil in dodatno utrdil formalnopravno podstat sprejemanja in izvajanja zelenih politik na evropski ravni, je bila uvedba postopka soodločanja in glasovanja s kvalificirano večino za večino okoljskih zadev. Ta postopkovna sprememba je pomenila specifično porazdelitev moči v zakonodajnem postopku EU, saj je poleg Sveta kot sozakonodajalca vključila tudi Evropski parlament. Postopek soodločanja je pomenil, da morata zakonodajne predloge Evropske komisije odobriti tako Svet kot Evropski parlament, s čimer je Parlament dobil ključno vlogo akterja z možnostjo veta pri okoljski zakonodaji (Delreux in Happaerts, 2016, str. 30–31). Uvedba tega mehanizma ni le okrepila precipirane demokratične legitimnosti oblikovanja okoljske politike, temveč je tudi zagotovila, da so bila okoljska vprašanja v širšem institucionalnem okviru EU obravnavana z večjo težo. Poznejše pogodbe, vključno z amsterdamsko pogodbo, pogodbo iz Nice in lizbonsko pogodbo, so dodatno razširile obseg okoljskih vprašanj, za katera velja postopek soodločanja, s čimer se je okrepil trend usmeritve k »celovitejšemu« okoljskemu upravljanju.

Čeprav je torej v začetku 90. let prišlo do izjemnih sprememb, pa Hey (2007) opozarja, da je ravno v tem desetletju prišlo tudi do stagnacije pri izvajanju okoljske politike, kar se kaže tudi v pomanjkljivi implementaciji naslednjega, petega evropskega okoljskega akcijskega programa, o katerem bomo pisali tudi v nadaljevanju. To obdobje relativne

nedejavnosti lahko v veliki meri pripišemo preveč optimističnim pričakovanjem Evropske komisije glede pripravljenosti držav članic, da se zavežejo k spremembi okoljskega upravljanja. Številne države članice, zlasti tiste, ki so doživljale pomembne notranje spremembe, kot je bila Nemčija med ponovno združitvijo, so se soočale z večjimi strukturnimi težavami predvsem gospodarske narave, razreševanje teh pa je imelo takrat prednost pred okoljskimi pobudami. Nemčija, ki je bila nekoč glavna zagovornica okoljske modernizacije na evropski ravni, je svojo politiko preusmerila v reševanje gospodarskih izzivov, kot sta visoka brezposelnost in finančni pritisk združitve (Hey, 2007, str. 24). Zato je njena vodilna vloga pri spodbujanju okoljskih politik EU upadla, kar je še okrepilo širši trend stagnacije. K temu odporu so prispevale še gospodarske krize in politične težave v zvezi z ratifikacijo maastrichtske pogodbe, ki so dodatno ovirale zagon okoljskih pobud. V ocenjevalnih poročilih iz tega obdobja je bilo poudarjeno, da je bil napredek pri doseganju strukturnih okoljskih reform razdrobljen in počasen, številne pobude pa so se ustavile (Hey, 2007).

Vsaj na splošno lahko torej ocenimo, da so 90. leta prejšnjega stoletja tako predstavljala kritično obdobje, v katerem so se ambicije evropske okoljske politike zaradi specifičnih družbeno-gospodarskih pritiskov do določene mere izgubile. Vsaj deloma pa je bila konec 90. let prejšnjega stoletja odgovor na to obdobje stagnacije amsterdamska pogodba, saj je ponovno okrepila okoljsko agendo EU in ji dala nov potisk. V njen pogodbeni okvir je bil formalno vključen koncept trajnostnega razvoja. To je bil pomemben premik, saj so bila okoljska vprašanja postavljena še bolj v središče političnih ciljev EU. 2. člen Pogodbe o Evropski uniji je izrecno vključeval cilj doseganja uravnoveženega in trajnostnega razvoja kot enega od glavnih ciljev EU. Načelo okoljske integracije, ki je bilo prej omejeno na poseben okoljski naslov, je bilo zdaj vključeno v 6. člen, kar naj bi zagotovilo, da bodo okoljski vidiki upoštevani v vseh politikah Skupnosti (Hey, 2007). Ta institucionalna vključitev načel trajnosti je postavila temelje za (še) bolj sistematično in usklajeno okoljsko upravljanje v EU. Cardiffski proces, ki ga je Evropski svet sprožil junija 1998, je te zaveze nadalje operacionaliziral,

saj je od različnih sestav Sveta zahteval, da razvijejo lastne strategije za vključevanje okoljskih vprašanj v svoja politična področja. Proces je poudaril potrebo po stalnem spremljanju, opredelitvi jasnih kazalnikov in upoštevanju smernic, ki jih je določila Evropska komisija. Prepoznavamo lahko, da je torej tu šlo za korak k doseganju ciljev iz 6. člena Pogodbe ES, s tem pa za premik k celovitejšemu, integriranemu pristopu k okoljski politiki, ki trajnostni razvoj postavlja v središče strateškega okvira EU. Kot že rečeno, sta amsterdamska pogodba in cardiffski proces pomenila novo fazo v okoljskem upravljanju EU, ki je preseгла stagnacijo z začetka devetdesetih let in se usmerila k bolj strukturiranemu in daljnosežnemu izražanju trajnosti kot vodilnega načela na vseh področjih politike.

Peti evropski okoljski program 1992–2000: utrditev koncepta trajnosti

Predhodno smo že omenili, da je v 90. letih sicer prišlo do zastoja v izvajanju okoljskih politik, vendar pa to ne pomeni, da se na evropski ravni ni nadaljeval proces sprejemanja ključnih podlag na tem področju. Tako je Svet (na podlagi predloga Komisije) v resoluciji Program politike in ukrepov Evropske skupnosti v zvezi z okoljem in trajnostnim razvojem (Council of the European Communities, 1993) sprejel program Naproti trajnosti in sicer za obdobje 1992–2000 (European Union, 1993).

S sprejetjem programa lahko opazujemo uveljavitev, zasidranje in utrditev koncepta trajnosti, saj je v programu najbolj izrazit in jasen preboj prav tega diskurza. Hkrati s tem pa je program relevanten, ker je v njegovem okviru očiten poskus premika zastavitve izvajanja okoljskih politik od »zgoraj navzdol« na strategije izvajanja od »spodaj navzgor« (Dilling, 2000, str. 29). Ta program je torej v veliki meri vključil koncept trajnostnega razvoja, kot je bil zastavljen in artikuliran v Brundtlandinem poročilu, o katerem smo že govorili. S tem, ko je bil v akcijski program vključen diskurz trajnostnega razvoja, je bila vsaj deloma aktualizirana ideja, da so potrebne ne le politike, temveč

tudi ukrepi, ki uravnotežijo ekološke, gospodarske in socialne cilje (Machin, 2019, str. 219–220). Pomembna značilnost tega programa je bil njegov sektorski pristop, ki je poskušal okoljske vidike vključiti v najbolj onesnažujoče sektorje, kot so promet, energetika in kmetijstvo (European Commission, 1992). S tem je program nadalje aktualiziral idejo, da so potrebni ukrepi, kjer imajo, vsaj na deklarativni ravni, sistemske spremembe prednost pred reaktivnimi ukrepi (Hey, 2007, str. 23).

Po tem, ko v četrtem programu izobraževanje ni bilo zajeto tako ekstenzivno, pa je bilo v petem ponovno obravnavano bolj poglobljeno. Podobno kot v predhodnih programih je bilo izobraževanje prepoznano kot ključno orodje za krepitev okoljske ozaveščenosti, hkrati pa artikulirano na novo tudi kot pomembno področje oziroma segment spodbujanja sodelovanja javnosti pri prizadevanjih za trajnost: »pomena izobraževanja pri razvoju okoljske ozaveščenosti ni mogoče preceniti« (European Union, 1993). Izobraževanje naj bi državljanom omogočilo sprejemanje informiranih odločitev in dejavno sodelovanje pri varstvu okolja, hkrati s tem oziroma v navezavi na to pa je bila izpostavljena tudi ključna potreba, da imajo državljanji dostop do celovitih okoljskih informacij, vključno s podrobnostmi o emisijah, izpustih in okoljski uspešnosti podjetij (European Union, 1993).

Nadalje velja izpostaviti, da je bila na piedestal postavljena tudi vloga formalnih izobraževalnih sistemov pri krepitev okoljskega izobraževanja. V tem kontekstu je program pozval k prizadevanjem za vključitev okoljskih študij v učne načrte osnovnih in srednjih šol do leta 2000, pri tem pa je izhajal in se opiral na resolucijo Sveta o okoljskem izobraževanju iz leta 1988, ki je izpostavila vlogo izobraževanja pri ozaveščanju javnosti in spodbujanju »popolnoma informiranega in aktivnega sodelovanja posameznika pri varovanju okolja ter preudarni in racionalni rabi naravnih virov« (European Union, 1993). Predlagano je bilo, da se za podporo takojšnjim in dolgoročnim izobraževalnim potrebam začne izvajati širok nabor ukrepov, vključno z razvojem univerzitetnih tečajev, programi usposabljanja učiteljev in objavo izobraževalnih virov.

Poleg tega je bila prepoznana potreba po strokovnem izobraževanju in poklicnem usposabljanju na okoljskih področjih. V besedilu je bilo tako izpostavljeno, da je zaradi vse večjega povpraševanja po usposobljenih strokovnjakih v javnem in zasebnem sektorju potrebno okrepljeno usposabljanje na področjih, kot so varčevanje z energijo, ravnanje z odpadki in presoja vplivov na okolje. Hkrati s tem naj bi bili napori usmerjeni tudi v okrepitev podpore ekspertov iz različnih panog, in sicer tako, da se jih opremi s potrebnimi znanji za reševanje okoljskih izzivov. Poudarjen je bil pomen zagotavljanja »novih ali dodatnih znanj in spretnosti ali usposabljanja v upravah ter v proizvodnih in storitvenih panogah« (European Union, 1993) za »doseganje okoljskih ciljev in ciljev notranjega trga«, kar izobraževanje spet naveže na vprašanje gospodarske prosperitete in okoljske odpornosti.

Od lizbonske strategije do vrha v Göteborgu, ki strategiji doda okoljski steber

Ob začetku 21. stoletja je več procesov igralo ključno vlogo pri oblikovanju diskurza in konkretnih pristopov k upravljanju okoljskih vprašanj na ravni EU. Ob koncu 20. stoletja in začetku leta 2000 je EU doživela prelomni trenutek, ko je določila ključne smernice za svoje prihodnje delovanje. Te so bile odgovor na specifične družbenopolitične ter gospodarske konstelacije. Na prelomu tisočletja se je EU namreč znašla v položaju, ki so ga zaznamovali vse večji družbenopolitični in gospodarski pritiski: med drugim je zaradi hitro napredujoče svetovne konkurence, zlasti s strani ZDA in azijskih gospodarstev v vzponu, postajalo vprašanje konkurenčnosti Evrope eno od bistvenih vprašanj. Tehnološki napredek, predvsem na področju informacijskih in komunikacijskih tehnologij, je že takrat predstavljal pomembno determinanto gospodarstev, vendar je EU s težavo sledila temu razvoju (Bongardt in Torres, 2012, str. 469–471). Konec 90. let prejšnjega stoletja so se na evropskih trgih dela pojavile nekatere strukturne pomanjkljivosti, vključno z visoko brezposelnostjo in tem, čemur se v neoliberalni racionalnosti reče togi okviru zaposlovanja. Te težave so skupaj z naraščajočimi demografskimi izzivi – staranjem prebivalstva,

ki je ogrožalo vzdržnost držav blaginje – vzpostavljale percipirane in dejanske težave znotraj EU (Bongardt in Torres, 2012, str. 469–471). Prav tako je bila pomembna razsežnost takratne družbeno-politične dejanskosti tudi razlika v razvitosti med državami članicami, kar je je sprožilo vprašanja socialne kohezije na eni strani in želje po okrepljeni gospodarske rasti na drugi. Eden ključnih mejnikov tega obdobja je bila tudi uvedba skupne valute evro leta 1999.

Glede na pravkar izpostavljeno kontekstualno dinamiko je bil eden najpomembnejših dogodkov za EU leta 2000 sprejetje lizbonske strategije, celovitega načrta za spodbujanje gospodarske in socialne ter okoljske preнове (European Council, 2000). Lizbonska strategija je bila oblikovana kot odgovor na vse večje spoznanje, da se mora EU posodobiti in povečati svojo konkurenčnost v razvijajočem se svetovnem gospodarstvu, zato so bili v njej zastavljeni ambiciozni cilji, med katerimi je izpostavljeno predvsem, da naj bi EU do leta 2010 postala najbolj dinamično in konkurenčno na znanju temelječe gospodarstvo na svetu. Hkrati je strategija poudarila potrebo po socialni trajnosti in izpostavila prepletenost teh področij: »Prehod na digitalno, na znanju temelječe gospodarstvo, ki ga bodo spodbudili novi proizvodi in storitve, bo močno spodbudil rast, konkurenčnost in delovna mesta. Poleg tega bo lahko izboljšalo kakovost življenja državljanov in okolja« (European Council, 2000).

Lizbonska strategija je uvedla okvir, ki je močno vplival na razumevanje vloge in ukrepov EU ter oblikoval trajektorijo njenih politik. Osrednji del tega okvira je bila krepitev identitete EU kot gospodarske entitete, ki jo v osnovi podpirajo znanje, znanost in tehnološke inovacije, ta usmeritev pa je še bolj utrdila prevladujočo neoliberalno vizijo v političnem prostoru EU (van Apeldoorn in Hager, 2010). Poudarek lizbonske strategije na gospodarski rasti in globalni konkurenčnosti je artikuliral in dodatno zacementiral zavezanost EU k primarnosti trga in tržnih principov, ki naj bi jim služili tehnologija in vednost. Je pa strategija obenem vključevala tudi utemeljitev socialne varnosti, ki je bolj kot kaj drugega služila kot oblika legitimacije za splošni cilj

zasledovanja gospodarske rasti kot glavnega cilja EU (van Apeldoorn in Hager, 2010). Na ta način so bili gospodarski imperativi uokvirjeni kot združljivi z doseganjem širših socialnih ciljev in celo nujni za njihovo doseganje.

Poleg vpliva na splošno dojetje in strateške prednostne naloge EU je imela lizbonska strategija ključno vlogo pri ponovnem zamišljanju, konceptualiziranju in zastavitvi različnih področij politike, vključno z okoljskimi. V tem kontekstu je osredotočenost na gospodarsko produktivnost, učinkovitost in mednarodno konkurenčnost pomembno vplivala na oblikovanje okoljske politike. Delreux in Happaerts (2016, str. 32) ugotavljata, da je ta gospodarska usmerjenost v tem obdobju povzročila zmanjšanje sprejemanja posebnih zakonodajnih ukrepov in predpisov, povezanih z varstvom okolja.

Po drugi strani pa so se tudi na evropski ravni pojavljali narativi, ki so okoljske naložbe obravnavali kot donosne, saj naj bi »vlagateljem« prinašali ne le finančne donose, temveč tudi prispevek h gospodarski rasti in s tem k doseganju ciljev iz lizbonske strategije (Tišma in Čermak, 2010, str. 254). To dvojno uokvirjanje okoljskih ukrepov – kot nujen korak za trajnost in prispevek h gospodarski konkurenčnosti – kaže na prepletenost in vzajemno delovanje med gospodarskimi in okoljskimi vidiki, ki je bilo značilno za oblikovanje politike EU v tem obdobju.

Eden ključnih procesov v kontekstu prepletanja zastavitev iz lizbonske strategije in okoljske dimenzije ter dimenzije trajnostnega razvoja, je bil tudi vrh v Göteborgu (15. in 16. junij 2001) oziroma njegovi zaključki (European Council, 2001). Vrh je sledil kmalu po tem, ko je bila sprejeta lizbonska strategija, na njem pa so voditelji inkorporirali novo strategijo Komisije (2001a) »Evropska strategija trajnostnega razvoja«, ki je bila objavljena junija 2001. Ta je naslavljala ključne prioritete, kot so podnebne spremembe in čista energija; trajnostni promet; trajnostna potrošnja in trajnostna proizvodnja; ohranjanje in upravljanje naravnih virov; javno zdravje; globalni izzivi, ki jih prinašata revščina in trajnostni razvoj; socialna vključenost,

demografija in migracije (European Commission, 2001a). Vrh v Göteborgu pa je okoljsko dimenzijo povsem potopil v ekonomistično logiko lizbonske strategije: »Jasni in stabilni cilji trajnostnega razvoja bodo predstavljali pomembne gospodarske priložnosti. To lahko sproži nov val tehnoloških inovacij in naložb, kar bo prispevalo k rasti in zaposlovanju. Evropski svet poziva industrijo, naj sodeluje pri razvoju in širši uporabi novih okolju prijaznih tehnologij v sektorjih, kot sta energetika in promet« (European Council, 2001, str. 4; Shore, 2011).

3.5 EU NAPROTI ZELENI AGENDI

Šesti evropski okoljski program 2002–2012: poudarek participacije državljanov in preboj zelenega diskurza

Šesti evropski program je praktično povsem sovpadel s sprejetjem lizbonske strategije. Tako je Komisija (2001b) objavila sporočilo⁸ *Environment 2010: Our future, Our choice*, v katerem je že izhodiščno postavila predvidene ukrepe v kontekst zaključkov z lizbonskega vrha: »progresivna okoljska politika lahko prispeva k cilju zaključkov Evropskega sveta iz Lizbone, da EU postane najbolj konkurenčno na znanju temelječe gospodarstvo na svetu« (European Commission, 2001b). V tem kontekstu je bila tudi zelo jasna ekonomska racionalnost predvidenih okoljskih ukrepov:

Varovanje okolja nam prinaša tako izzive kot priložnosti. Ljudje si ne le želijo živeti v čistem in zdravem okolju, temveč se moramo zavedati tudi, da so stroški in druga škoda, ki jih povzročata onesnaževanje in podnebne spremembe, precejšnji. Zaščita okolja ne pomeni nujno omejevanja rasti ali porabe kot take. Visoki okoljski standardi so tudi gonilo inovacij – ustvarjajo nove trge in poslovne priložnosti. Namesto tega si moramo prizadevati za izboljšanje

8 Program je bil sicer sprejet leta 2002 z odločitvijo Evropskega parlamenta in Sveta Evropske unije (2002).

kakovosti gospodarske rasti in drugih človeških dejavnosti, da bi hkrati zadovoljili naše potrebe po blagu in storitvah ter čistem in zdravem okolju. (European Commission, 2001b)

Sicer pa je program predvideval ukrepe predvsem na štirih izbranih ključnih področjih. Prvi cilj je bil stabilizirati koncentracijo toplogrednih plinov v ozračju: »Ključna prednostna naloga šestega programa bo ratifikacija in izvajanje kjotskega protokola za zmanjšanje emisij toplogrednih plinov za 8 % glede na raven iz leta 1990 do let 2008–2012. To je treba obravnavati kot prvi korak k dolgoročnemu cilju 70-odstotnega zmanjšanja« (European Commission, 2001b). Drugič: program si je prizadeval za zaščito in obnovo naravnih ekosistemov, zaustavitev izgube biotske raznovrstnosti in zaščito tal, pri čemer naj bi ukrepi šli v smeri strogega izvrševanja okoljskih zakonov in širšega vključevanja vprašanj biotske raznovrstnosti v kmetijsko, gozdarsko in pomorsko politiko. Tretji cilj je bil tudi obravnavati povezavo med degradacijo okolja in zdravjem ljudi ter uvajanje preventivnega pristopa za zmanjšanje tveganj zaradi onesnaževanj, kemikalij in hrupa, pri čemer je posebno pozornost namenil ranljivim skupinam prebivalstva. Četrtič: nazadnje se je program osredotočil na trajnostno rabo naravnih virov in se zavzel za njihovo učinkovito rabo: »cilj je doseči ločitev rabe virov od gospodarske rasti z znatno izboljšano učinkovitostjo virov, dematerializacijo gospodarstva in preprečevanjem nastajanja odpadkov« (European Commission, 2001b).

Z naše perspektive je ključno prepoznati, da je bil šesti program prvi, ki je zares obsežno in intenzivno pozval k implementaciji ukrepov v smeri krepitve sodelovanja državljanov. Pred tem je bila participacija obravnavana na bolj abstraktni oziroma splošni ravni, v šestem programu pa so se ukrepi v tej smeri intenzivirali, izostrili in konkretizirali. V poglavju 2.4 je v tej luči poudarjen pomen »krepitve vloge državljanov in spodbujanja sprememb vedenja« za doseganje okoljskih ciljev (European Commission, 2001b). Različni segmenti evropske populacije naj bi imeli dostop do kakovostnih informacij in možnosti, da »izrazijo svoje mnenje« v postopkih odločanja na vseh

ravnih upravljanja, od lokalne do mednarodne (European Commission, 2001b). Pri tem je, kot izpostavlja Komisija (2001b), imela pomembno vlogo aarhuska konvencija,⁹ saj je Evropsko skupnost in njene države članice zavezala k izboljšanju preglednosti, dostopa do okoljskih informacij in sodelovanja javnosti. Tekoče revizije zakonodaje in postopkov so veljale za bistvene korake pri zagotavljanju tega, da lahko državljani dejavno sodelujejo pri oblikovanju odločitev, ki vplivajo na njihovo okolje.

V diskurzu šestega evropskega okoljskega akcijskega programa so državljani konstruirani kot osrednji, aktivni akterji pri prizadevanjih za varstvo okolja, njihova vloga pa je opredeljena prek dvojnosti, in sicer z individualno odgovornostjo in kolektivnim delovanjem. Naracija programa poudarja spremembo vedenja, pri kateri posamezniki niso več pasivni prejemniki okoljskih politik, temveč se jih spodbuja k zavestnemu in okoljsko odgovornemu ravnanju, pri čemer program kar določi, da to ljudje v veliki meri počnejo že sami od sebe: »veliko ljudi si je začelo prizadevati za spremembo osebnega in družinskega vedenja, na primer z recikliranjem, kupovanjem okolju prijaznih izdelkov in nameščanjem energetske učinkovitih sistemov v gospodinjstvih« (European Commission, 2001b). Ta konstrukcija okoljske zavednosti, ki prihaja od ljudi samih, ki jo ljudje sami od sebe želijo, kreirajo in uresničujejo, postavlja posameznike kot sposobne, da s svojimi vsakodnevnimi odločitvami prispevajo k okoljski trajnosti ter okoljsko odgovornost vključujejo v osebna in družinska področja. Vendar besedilo poudarja tudi širšo, bolj participativno

9 Aarhuska konvencija, sprejeta 25. junija 1998 na četrti ministrski konferenci v Aarhusu na Danskem, je pomenila pomemben mejnik v okoljskem upravljanju. Uvedla je nov pristop z vključevanjem okoljskih in človekovih pravic ter poudarjanjem odgovornosti in sodelovanja javnosti (UNECE, 2024). Konvencija je skupaj s Protokolom o registrih izpustov in prenosov onesnaževal pravno zavezala pogodbenice, da zagotovijo preglednost, dostop javnosti do informacij, sodelovanje pri odločanju in dostop do pravnega varstva v okoljskih zadevah. Konvencija je okrepila načelo, da trajnostni razvoj zahteva sodelovanje vseh zainteresiranih strani, in priznala obveznosti do prihodnjih generacij. Poleg tega je vzpostavila nove postopke za sodelovanje javnosti v mednarodnih okoljskih pogajanjih in izvajanju (UNECE, 2024).

vlogo okoljskih subjektivitet v procesih odločanja in jih prikazuje kot »novo močno silo pri doseganju okoljskih rezultatov«, ki »zahtevajo močnejši glas pri odločitvah, sprejetih na skupnostni, regionalni, nacionalni in mednarodni ravni« (European Commission, 2001b). Ta dvojna vloga – individualna odgovornost potrošnikov v kombinaciji s političnim angažmajem – je povsem situirana in izhaja iz neoliberalnega modela upravljanja, kjer je veliko odgovornosti za okoljske rezultate prenesene na državljane, hkrati pa se jih spodbuja k aktivnemu sodelovanju pri *policy* procesih. Diskurz državljanov ne postavlja le kot participirajoče v okoljskem in podnebnem upravljanju, temveč tudi kot subjekte, ki jim je treba omogočiti znanje in dostop do odločanja. Poudarek na »dobro obveščenih državljanih« izpostavlja in aktualizira pomen ustvarjanja in širjenja znanja pri oblikovanju okoljsko ozaveščenega vedenja. S tem ko so informacije opredeljene kot predpogoj za učinkovito sodelovanje, diskurz gradi državljane kot razumne, ozaveščene akterje, katerih okoljska dejanja morajo temeljiti na znanstvenih dognanjih in znanju, povezanem s politiko. Da bi to dosegli, besedilo poudarja, da »potrebujejo kakovostne informacije, ki jih lahko uporabljajo in razumejo, ter ustrezen dostop do nosilcev odločanja, da lahko izrazijo svoja stališča« (European Commission, 2001b). To tudi pomeni, da je okoljske probleme mogoče obvladovati z ustreznim izvajanjem posameznikove izbire in sodelovanja, s čimer je zeleno državljanstvo postavljeno kot moralna in državljanska dolžnost (European Commission, 2001b).

Poleg participacije so bili v programu posebej poudarjeni tudi nujnost okrepljene implementacije okoljskega izobraževanja, ozaveščanje in zagotavljanje jasnih in dostopnih informacij. Da bi prebivalci EU lahko učinkovito prispevali kot politični akterji in s tem kot sonosilci odločanja glede okoljskih in podnebnih zadev, »morajo razumeti« okoljska vprašanja, potrebne rešitve in vlogo, ki jo lahko imajo pri njihovem reševanju (European Commission, 2001b). Program je v tej luči spodbujal države članice, da okoljske teme vključijo v šolske učne načrte, Evropska skupnost pa naj bi bila zadolžena za spodbujanje razvoja okoljskih kazalnikov in usmeritev, da bi zagotovila jasnejše

in lažje razumljive informacije (European Commission, 2001b). Lokalne in regionalne pobude, ki jih pogosto podpirajo civilnodružbene organizacije, so bile opredeljene kot ključne pri zagotavljanju praktičnih informacij za spodbujanje trajnostnega načina življenja. Kot je izpostavila Komisija (2001b), so primeri takšnih pobud že obstajali v državah, kot sta Združeno kraljestvo in Švedska, kjer so spletne strani in izobraževalni programi pomagali državljanom pri sprejemanju okolju prijaznih praks. Poleg tega je bilo predlagano, da se razvijejo praktični kompleti orodij, ki bi posameznikom in lokalnim oblastem pomagali oceniti in izboljšati okoljsko uspešnost. Cilj teh prizadevanj je bil povečati dostopnost okoljskih informacij, vključno s podrobnimi lokalnimi podatki o stopnji onesnaženosti, kar bi državljanom omogočilo, da ukrepajo v svojih skupnostih in zunaj njih (European Commission, 2001b).

Ob koncu moramo nujno izpostaviti še, da je v tem programu očiten preboj »zelenega« diskurza. V tem kontekstu program predstavlja ključno prelomnico v okoljski politiki EU, saj kaže na gradualno vpenjanje zelenega diskurza v obstoječi okvir trajnostnosti in okoljskega upravljanja. Pred tem programom je EU delovala predvsem v okviru paradigme trajnosti, pri čemer je poudarjala ravnovesje med gospodarskimi, družbenimi in okoljskimi razsežnostmi, ne da bi pri tem izrazito privilegirala jezik ali simboliko »zelenega«. Šesti okoljski akcijski program pa je dokument, v katerem lahko opazamo prodor zelenega, ki je preusmeril okoljske cilje in jih uokviril skozi prizmo »ozelenitve« tehnologij, trgov in življenjskih slogov. Tako na primer fraze, kot so »podpora naprednim zelenim tehnologijam« in »potrošniki naj sprejmejo bolj zelene življenjske sloge kot ozaveščeno izbiro«, kažejo nastajajočo prilagoditev okoljskih pobud kulturni in gospodarski atraktivnosti zelenega *brandinga* (European Commission, 2001b). Tak strateški jezik je nakazoval konceptualni premik in postavil tudi izhodišča za vključevanje širokega spektra sodelujočih subjektov s pomočjo aspiracijskih in k dejanjem usmerjenih naracij.

Ta uvedba zelenega diskurza pa je hkrati odsev namere, da bi okoljsko politiko preformulirali v smislu tržnih mehanizmov in odgovornosti

posameznika. Šesti okoljski akcijski program je v tem smislu nakazoval »ozelenitev« različnih sektorjev, vključno s finančnim sektorjem, javnimi naročili in razvojem izdelkov, kar ponazarjajo dikcije, kot so »vladne in nevladne organizacije lahko pomagajo pri ‚ozelenitvi‘ trga tako, da kot eno od meril za nakup uporabijo okoljsko učinkovitost« (European Commission, 2001b). Nujno je treba prepoznati, da te jezikovne izbire presegajo zgolj spodbujanje okoljske trajnosti; z okoljsko ozaveščenimi praksami vzbujaajo vizijo modernizacije in inovacij predvsem v namen gospodarskih ciljev.

Gospodarska kriza 2008, zelene politike v strategiji Evropa 2020: odziv na krizo

Če je povsem na začetku 21. stoletja lizbonska strategija postavila koordinate EU predvsem v gospodarskem smislu (obenem seveda tudi v političnem, saj ju ne smemo misliti ločeno), pa je povezava že nekaj let pozneje doživela pomembno prekretnico v obliki lizbonske pogodbe in pozneje v obliki gospodarske krize, ki je udarila ob koncu prvega desetletja.

Izhodiščno je treba omeniti tudi proces sprejemanja ustavne pogodbe EU v tistem obdobju. Potreba po ustavni pogodbi je nastala zaradi več družbenih in političnih okoliščin. Ena od njih je bila načrtovana širitev EU, saj naj bi se število držav članic povečalo s petnajst na sedemindvajset. Ta znatna širitev je predstavljala izziv za institucionalni okvir EU, za katerega je prevladovalo prepričanje, da je zastarel in nezadostno opremljen za upravljanje tako raznolike in rastoče Unije (Devuyt, 2012, str. 163–164). Prejšnje pogodbe, vključno s pogodbo iz Nice v tem oziru niso prinesle bistvenih reform, zaradi česar so ostale vrzeli v postopkih odločanja in demokratični legitimnosti. Ustavna pogodba je bila zamišljena kot celovita rešitev, ki naj bi racionalizirala delovanje institucij EU, povečala preglednost in vzpostavila jasnejšo delitev pristojnosti med nacionalnimi vlada in institucijami EU (Devuyt, 2012).

Proces, ki je vodil k lizbonski pogodbi, je sledil neuspehu ustavne pogodbe. Po zavrnitvi ustavne pogodbe na referendumih v Franciji in

na Nizozemskem je Evropski svet pozval k obdobju razmisleka, da bi ponovno pretehtal nadaljnjo pot. Ta premor je privedel do priprave lizbonske pogodbe, ki je bila podpisana leta 2007 (European Union, 2007). Za razliko od svoje predhodnice je bila lizbonska pogodba predstavljena kot pogodba o spremembi in ne kot nadomestitev obstoječega pravnega okvira. Tako je bilo mogoče zaobiti referendum v večini držav članic razen na Irskem, kjer je bila pogodba sprva zavrnjena. Vendar je bila na drugem referendumu na Irskem leta 2009 potrjena in tako je začela veljati 1. decembra 2009 (Devuyt, 2012, str. 165–166). Lizbonska pogodba je sicer uvedla pomembne institucionalne spremembe, ki so bile načeloma namenjene izboljšanju delovanja EU. Ena od ključnih reform je bila nadaljnja razširitev zakonodajnih pooblastil Evropskega parlamenta, kar je okrepilo njegovo vlogo in s tem povečalo demokratično odgovornost, obenem pa tudi legitimnost. Poleg tega je lizbonska pogodba postopek soodločanja, ki je od maastrichtske pogodbe dalje Svetu in Evropskemu parlamentu zagotavljala enakopraven položaj v zakonodajnem postopku, preimenovala v »redni zakonodajni postopek«. Kljub novemu imenu je sam postopek (glede področja okolja in podnebja) ostal nespremenjen: Komisija je še naprej predlagala okoljsko zakonodajo, Svet in Evropski parlament pa sta bila odgovorna za njeno sprejetje (Delreux in Happaerts, 2016, str. 33–34). Pogodba je uvedla tudi položaj stalnejšega predsednika Evropskega sveta, pri čemer je bila namera, da se zagotovi večjo kontinuiteto vodenja EU, in vlogo visokega predstavnika za zunanje zadeve in varnostno politiko, ki je zadolžen za usklajevanje zunanjih odnosov EU.

Glede vpliva lizbonske pogodbe na okoljske politike EU ni povsem enotnega mnenja. Po eni strani Benson in Adelle (2012) trdita, da je bil učinek novega oziroma reformiranega sistema in pravnoformalnih podlag minimalen, s čimer se strinjata tudi Delreux in Happaerts (2016, str. 33–34), ki pa hkrati ocenjujeta, da je Evropska komisija z dodatkom novega stavka k 191. členu PDEU, ki je vključeval cilj boja proti podnebnim spremembam na mednarodni ravni, pridobila možnost uveljavljanja več zunanjih pristojnosti na tem področju, na

primer za zastopanje EU v mednarodnih pogajanjih o podnebnih spremembah.

Za razumevanje razvoja okoljskih politik na EU ravni ter načinov upravljanja in uvajanja novih oblastnih mehanizmov na tem področju od konca prvega desetletja 21. stoletja je nujno treba izpostaviti še svetovno finančno-gospodarsko krizo, ki se je začela pozno poleti 2007, se hitro razširila po vsem svetu in prizadela skoraj vsa gospodarstva (Welch, 2011, str. 481). Krizo je sprva sprožil zlom nepremičninskega trga, nato pa jo je še poslabšalo več medsebojno povezanih dejavnikov. Med njimi so bili poceni posojila, nizke obrestne mere, nepremišljene prakse dajanja posojil in pretirano zadolževanje finančnih institucij (Welch, 2011). Do pomladi 2008 je propad velikih ameriških bank povzročil paniko med vlagatelji, nestabilnost na trgu pa se je okrečila, kar je povzročilo močan upad svetovne trgovine in gospodarske dejavnosti. Farneubun (2016, str. 61–63) dodatno poudarja, da je med strukturnimi razlogi za izbruh krize sploh v EU nujno treba upoštevati uvedbo evra, akumulacijo dobička in kapitala ter sedanji evropski finančni sistem, ki temelji na duhu kapitalizma in neoliberalizma kot ključnih dejavnikov, ki so prispevali h krizi in ustvarjajo neenakost. Poleg tega se je kriza stopnjevala zaradi regulativnih napak, kot sta nezmožnost odpravljanja gospodarskih neravnovesij in pomanjkanje ustreznega nadzora nad finančnimi institucijami (Farneubun, 2016).

Ko se je finančna kriza poglobila, je zajela tudi Evropsko unijo, regijo, ki je tradicionalno veljala za eno najbolj gospodarsko odpornih. Do jeseni 2008 se je EU v celoti soočila z recesijo, ki je območje prizadela med letoma 2008 in 2009 (Szcsepanski, 2019). Kljub kratkim znakom okrevanja je več držav članic kmalu zajela kriza državnega dolga, ki je še poslabšala gospodarske razmere. Ti dve krizi sta imeli obsežne posledice za gospodarsko rast, zaposlovanje, naložbe in fiskalno »zdravje« držav članic. EU se je odzvala s kratkoročnimi nujnimi ukrepi, kot sta reševanje bank in finančna podpora državam v težavah, hkrati pa je začela izvajati strukturne reforme za »odpravo« pomanjkljivosti v

svojih gospodarskih in finančnih sistemih (Szczepanski, 2019). Sprejeti so bili različni ukrepi, vključno z varčevalnimi politikami, strukturnimi reformami in pobudami za privatizacijo, da bi ponovno vzpostavili zaupanje trga in fiskalno disciplino (McKeown in Glenn, 2018), zlasti v državah, ki jih je kriza najbolj prizadela, kot so Grčija, Irska, Portugalska, Španija in Italija (Hall, 2012). Jessop (2015) in Aalbers (2013) sta med drugimi kritično naslovila te ukrepe in poudarila, da so povzročili močno zmanjšanje javne porabe za bistvene storitve, kot so zdravstvo, izobraževanje, pokojnine in socialna zaščita. Ti rezi so povečali socialne neenakosti, prispevali k povečanju revščine in povečanju razlik med državami članicami, poleg tega pa je te ukrepe spremljalo postavljanje strogih pogojev za države prejemnice pomoči. Kritiki (Giannone, 2015) so izpostavili, da so ti ukrepi v svojem bistvu nedemokratični, ker se izvajalke ukrepov z državljanji in demokratičnimi institucijami v teh državah niso dovolj posvetovale ali z njimi sodelovale, s čimer so spodkopale demokratično legitimnost institucij EU. Namesto da bi to obdobje spodbujalo močnejše povezovanje, so se v njem poglobile delitve med državami članicami, Unija pa je postala bolj izrazito razdeljena na upnice in dolžnice, jedro in obrobje, sever in jug. Naraščajoče razlike so povzročile večje napetosti in nezaupanje, kar je oslabilo socialno kohezijo in solidarnost po vsej EU (Jessop, 2015).

EU pa se je na krizo poleg že predstavljenih ukrepov odzvala tudi z objavo strategije Evropa 2020 (European Commission, 2010). Da je osrednji razlog priprave in objave strategije kriza oziroma poskus nje-nega reševanja, je jasno že iz uvoda v strategijo, pod katero je podpisan takratni predsednik Evropske komisije, José Manuel Barosso: »Naša takojšnja prednostna naloga je, da se uspešno izvlečemo iz krize. [...]«. Obenem pa strategijo opredeli tudi kot dolgoročni dokument: »Na poti proti vzdržni prihodnosti pa moramo pogled upreti preko kratkoročnih rešitev. [...] To je namen strategije Evropa 2020. Priskrbela nam bo več delovnih mest in boljše življenje. V njej je potrjena sposobnost Evrope, da vzdržuje pametno, trajnostno in vključujočo rast [...]«. (European Commission, 2010, str. 2).

Osrednje ciljno orientirano izhodišče strategije je bilo utemeljeno na treh prednostnih prvinah, ki so se »medsebojno krepile« (European Commission, 2010, str. 5). Prvina pametne rasti je vključevala razvoj gospodarstva, ki se je osredotočal na znanje in inovacije, s čimer se je spodbujala konkurenčnost na svetovni ravni. Prvina trajnostne rasti je stremela k bolj zelenemu gospodarstvu, ki naj bi bolj učinkovito izkoriščalo naravne vire in zmanjšalo negativne vplive na okolje. Zadnja, tretja prvina, vključujoča rast, pa je pomenila usmeritev h krepitvi gospodarstva z visoko stopnjo zaposlenosti, kar naj bi prispevalo h krepitvi socialne in teritorialne kohezije, zmanjševanju razlik med regijami in povečevanju socialne enakosti.

V povezavi s temi prvinami oziroma njihovim uresničevanjem je Komisija (2010) predlagala tudi konkretne sklope ukrepov. S pobudo »Unija inovacij« je želela izboljšati pogoje za raziskave in inovacije ter olajšati dostop do financiranja, da bi inovativne ideje lahko pretvorili v proizvode in storitve, ki bi ustvarjali nova delovna mesta in rast. Pobuda »Mladi in mobilnost« je bila namenjena povečanju učinkovitosti izobraževalnih sistemov in olajšanju vstopa mladih na trg dela. Z »Evropskim programom za digitalne tehnologije« je Komisija želela pospešiti širjenje hitrega interneta in izkoriščanje priložnosti enotnega digitalnega trga (European Commission, 2010). Nadalje je Komisija z »Evropo, gospodarno z viri« skušala pretrgati povezavo med gospodarsko rastjo in porabo virov, podpreti prehod na nizkoogljično gospodarstvo in povečati energetska učinkovitost. Pobuda »Industrijska politika za dobo globalizacije« je imela cilj izboljšati poslovno okolje, zlasti za mala in srednja podjetja, ter okrepiti industrijsko osnovo, da bi lahko konkurirala na svetovnih trgih. S »Programom za nova znanja in spretnosti« je Komisija želela posodobiti trge dela, krepiti vlogo ljudi z razvijanjem njihovih spretnosti skozi vse življenjsko obdobje in izboljšati usklajenost med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili (European Commission, 2010). Nazadnje je s pobudo »Evropska platforma za boj proti revščini« želela okrepiti socialno in teritorialno kohezijo, tako da bi rast in

nova delovna mesta koristila vsem, vključno z ljudmi, ki se spopadajo z revščino in socialno izključenostjo (European Commission, 2010).

Že iz osrednjih ciljev (med drugim »trajnostna rast«) in iniciative lahko vidimo, da je bila okoljska in podnebna politika ena od osrednjih tem. Kakšne so torej okoljske in podnebne politike? V strategiji Evropa 2020 so predstavljene predvsem z vidika oživitve gospodarstva in konkurenčnosti, pri čemer je trajnost opredeljena kot ključno »gonilo« industrijske in gospodarske rasti (European Commission, 2010). V strategiji so okoljski ukrepi, kot sta spodbujanje učinkovite rabe virov in uvajanje zelenih tehnologij, utemeljeni kot nujni odzivi na gospodarsko krizo, katerih cilj je spodbuditi evropsko industrijo in zagotoviti konkurenčnost na svetovnem trgu. To je razvidno iz formulacije: »trajnostna rast pomeni izgradnjo trajnostnega in konkurenčnega gospodarstva, ki gospodarno izkorišča vire« (European Commission, 2010, str. 5), v tem kontekstu pa so okoljski ukrepi neposredno povezani s povečanjem konkurenčnosti. Poudarek na oživitvi gospodarstva se kaže tudi v tem, da je industrija obravnavana prednostno, saj se strategija osredotoča na spodbujanje, invencijo in uvajanje »novih procesov in tehnologij, vključno z zelenimi tehnologijami« v namen krepitve »konkurenčne prednosti naših podjetij, zlasti v proizvodnji ter med malimi in srednjimi podjetji« (European Commission, 2010, str. 14). Z neposredno povezavo trajnostne rasti z gospodarskimi koncepti, kot sta konkurenčnost in produktivnost, diskurz vključuje okoljsko politiko v širši ekonomistični okvir, kjer okoljske pobude služijo kot orodje za spodbujanje industrijskega razvoja in širitve trga.

Kritično branje te strategije razkriva, da se diskurz »zelenega« vse bolj uporablja kot osrednji označevalec, ki simbolizira vrsto tehnoloških, gospodarskih in industrijskih rešitev. V besedilu so zelene tehnologije, pametna omrežja in učinkovita raba virov dosledno predstavljeni kot instrumenti za zagotavljanje okoljske trajnosti in gospodarske blaginje, pri čemer je navedeno, da mora Evropa ohraniti vodilno vlogo na »trgu zelenih tehnologij, da bi v vseh gospodarskih

panogah zagotovila gospodarno izkoriščanje virov [...]« (European Commission, 2010, str. 15). Izraz »zeleno« tako postane vseobsegajoča rešitev, ki nosi idejo »rešljivosti« v smislu, da so okoljska in družbena vprašanja opredeljena kot rešljiva s tehnološkimi in tržnimi rešitvami. To vzpostavlja ozko oziroma izjemno specifično razumevanje zelenih pobud, ki se oblikujejo predvsem kot gospodarska orodja.

Poleg tega strategija postavlja Evropo kot vodilno v svetovni tekmi za zelene tehnologije, kar krepi naracijo tekmovalnosti, v kateri okoljska politika služi kot sredstvo za ohranjanje gospodarske prednosti Evrope pred tekmeči. Ta konkurenčni okvir je jasen v trditvi, da je EU »v veliki meri prednjačila na trgu zelenih rešitev, vendar se njena prednost zdaj manjša v korist njenih konkurentov, zlasti Kitajske in Severne Amerike«, in da mora Evropa še naprej izkoriščati zelene tehnologije, da bi ohranila svojo prednost (European Commission, 2010, str. 14–15), pri čemer je na primer eden od ciljev tudi omejevanje emisij, kjer je »pomembno izboljšati gospodarnost porabe virov, kar omogoča tudi prihranke in spodbuja gospodarsko rast« (European Commission, 2010, str. 14–15). To pa ponovno odraža vztrajno prepričanje o praktično neskončni gospodarski rasti, čeprav strategija poskuša obravnavati omejeno naravo virov.

Sedmi akcijski program 2014–2020: poglobljanje »zelenega« in biopolitičnega upravljanja

V kontekstu strategije Evropa 2020 je bil s ciljem, da EU postane pametno, trajnostno in vključujoče gospodarstvo, in v kontekstu »trendov in izzivov«, povezanih z »dinamiko prebivalstva, urbanizacijo, boleznimi in pandemijami, pospešenimi tehnološkimi spremembami in netrajnostno gospodarsko rastjo«, ki še »povečujejo kompleksnost reševanja okoljskih izzivov in doseganja dolgoročnega trajnostnega razvoja«, v letu 2013 objavljen in potrjen sedmi akcijski program (European Parliament in Council of the European Union, 2013), ki naj bi prispeval k zagotavljanju »dolgoročne blaginje Unije« in ukrepov »za reševanje izzivov« (European Parliament in Council of the European Union, 2013).

V programu z naslovom »*Living well, within the limits of our planet*« je Komisija (2013, str. 1) ukrepe zastavila prek orisa tega, kako naj bi bilo leta 2050:

Leta 2050 živimo dobro znotraj okoljskih omejitev našega planeta. Naša blaginja in zdravo okolje izhajata iz inovativnega, krožnega gospodarstva, kjer se nič ne zavrže in kjer se naravni viri upravljajo trajnostno, biotska raznovrstnost pa je zaščiten, cenjena in obnovljena na način, ki krepi odpornost naše družbe. Naša nizkoogljična rast je že dolgo ločena od rabe virov in narekuje tempo varni in trajnostni globalni družbi.

Zdi se, da gre za idilično predstavo o tem, kako naj bi živeli. Vizija za leto 2050 prikazuje podobo evropske družbe, ki uspeva v okviru ekoloških omejitev planeta, vendar ta naracija ni le oris idealizirane prihodnosti. Opis Evropske komisije je mogoče razumeti kot način izvajanja oblasti prek vizije. V tem smislu vizija ni le spekulativen ali ambiciozen opis tega, kakšna bi lahko bila prihodnost, temveč je orodje upravljanja, ki vzpostavlja okvir ciljev in norm. Opredeljuje, kam naj bi se evropska družba usmerila, in s tem določa, kaj je zaželeno, kakšen družbeni, politični in kulturni red bi moral prevladati. Z določitvijo prihodnosti, v kateri je blaginja ločena od porabe virov ter v kateri sta krožnost in trajnost temelj gospodarstva, vizija narekuje smer, v katero naj bi se razvijale politike in družbene vrednote. Na ta način ne predlaga le novega reda, temveč tudi implicitno izraža moralne in normativne meje – kaj velja za dobro, kaj je treba ceniti ter katera vedenja in sistemi so potrebni za doseganje te prihodnosti.

Poleg tega ta naracija o viziji subtilno opredeljuje sedanje probleme tako, da jih primerja s prihodnjimi rešitvami. Kot poudarja O'Malley (2016, str. 110), upravljanje problemov oziroma »tveganj« ne obstaja abstraktno, temveč se politično udejanja z vizijo sveta, ki opredeljuje določene probleme kot obvladljive. Vizija Komisije o družbi do leta 2050 nakazuje, da je sedanja pot netrajnostna, pri čemer so izčrpavanje virov, odpadki in ekološka degradacija opredeljeni kot ključna tveganja. Ta tveganja, kot jih predvideva naracija, zahtevajo posredovanje, tudi

na evropski ravni. Z drugimi besedami: okvir krožnega, nizkoogljičnega gospodarstva kot rešitve že v osnovi označuje današnje linearno, visokoogljično gospodarstvo kot problem. Takšna artikulacija prihodnosti je več kot le postavljanje ciljev; oblikuje sedanjost, saj določa, kateri elementi sodobne družbe so problematični in jih je treba upravljati. Taka vizija zarisuje idealen svet, hkrati pa je vanjo vtakano upravljanje, usmerjanje in določanje tega, kar je treba spremeniti, da bi preprečili tveganja, na katera opozarja. V tej luči ustvarja diskurzivno povezavo med današnjimi strategijami upravljanja in jutrišnjo trajnostno družbo.

Sicer pa so ključne prioritete oziroma cilji sedmega okoljskega akcijskega programa: (a) varovanje, ohranjanje in izboljšanje naravnega kapitala Unije; (b) spreminjanje Unije v z viri gospodarno, zeleno in konkurenčno nizkoogljično gospodarstvo; (c) varovanje državljanov Unije pred pritiski in tveganji za zdravje in dobro počutje, ki so povezani z okoljem; (d) povečanje koristi okoljske zakonodaje Unije z izboljšanjem izvajanja; (e) izboljšanje zbirke znanja in dokazov, na katerih temelji okoljska politika Unije; (f) zagotovitev naložb za okoljsko in podnebno politiko ter odpravljanje okoljskih posledic; (g) izboljšanje vključevanja okoljskih vidikov in usklajenosti politike; (h) krepitev trajnosti mest v Uniji; (i) povečanje učinkovitosti Unije pri spoprijemanju z mednarodnimi okoljskimi in podnebnimi izzivi (European Parliament in Council of the European Union, 2013).

V navezavi na te cilje in celotno vsebinsko zastavitev lahko izpostavimo, da je izobraževanje v programu sicer omenjeno, vendar pa je v primerjavi z večino preteklih evropskih okoljskih programov veliko manj razdelano in ni targetirano kot poseben večdimenzionalen podporni segment (European Parliament in Council of the European Union, 2013).

Možno je prepoznati, da se EU v programu izrecno osredotoča na življenje v vseh njegovih razsežnostih – človeški, okoljski in družbeni. Sedmi okoljski program je biopolitično zastavljen; gre za biooblastno upravljanje z določitvijo ciljev, ki ne obravnavajo le varstva okolja, temveč tudi izboljšanje človekovega dobrega počutja, zdravja in obstoja.

Prvi trije prednostni cilji – varstvo naravnega kapitala, prehod na nizkoogljično gospodarstvo in zaščita državljanov pred okoljskimi tveganji – so neposredno povezani z oblikovanjem pogojev življenja. Cilji v programu (2013) niso povezani zgolj z upravljanjem naravnih virov ali zmanjševanjem onesnaževanja, temveč z ustvarjanjem pogojev za »dobro življenje«, kar je koncept, ki združuje ekološko ravnovesje, gospodarsko stabilnost in javno zdravje, dobrobit. S povezovanjem okoljskih politik z dobrim počutjem državljanov EU okolja ne obravnava le kot nekaj, kar je treba ohraniti, temveč kot bistveno sestavino blaginje in preživetja ljudi, s čimer poudarja upravljanje in urejanje samih pogojev življenja. Poleg tega poudarek programa na zelenih razsežnostih odraža racionalizacijo in moralno opredelitev »zelenega« kot inherentno dobrega, pozitivnega in dragocenega. Z dajanjem prednosti gospodarstvu, ki učinkovito izkorišča vire, z nizkimi emisijami ogljika in trajnostnim urbanim razvojem se vzpostavlja naracija, v kateri so »zelen« prakse in politike oblikovane kot racionalne in nujne za prihodnost življenja v EU. V tem kontekstu »zelena« trajnost postane vodilno načelo, ki ni povezano zgolj z ekološkimi vprašanji, temveč z upravljanjem prebivalstva, usmerjanjem vedenja in oblikovanjem prihodnosti. Program si prizadeva vključiti te zelene vrednote v politično, gospodarsko in družbeno strukturo Unije, tako da »zeleno« ne postane le znanstvena ali tehnična rešitev, temveč moralna nujnost.

EVROPSKI ZELENİ DOGOVOR

4.1 KONTEKSTI IN SPREJETJE EVROPSKEGA ZELENEGA DOGOVORA

Od leta 2019 je evropski zeleni dogovor v veljavi kot ena od krovnih orientacij EU, ki je imela in še vedno ima izjemno veljavo ter je kot taka prepoznana kot tista, ki pomembno določa koordinate njenega delovanja. Preden opravimo analizo in kritično refleksijo vsebinske zastavitve evropskega zelenega dogovora, je treba nujno nasloviti vsaj ključne kontekstualne razsežnosti, ki so pomembno determinirale možnost njegovega sprejetja in vsebinske zastavitve. Sledeč naši teoretsko-analitični zastavitvi razumemo sprejetje strateških dokumentov, kakršen je evropski zeleni dogovor, kot amalgam raznoterih razmerij in procesov, ki so in ga še vedno določajo.

Evropski zeleni dogovor kot strateški politični okvir je treba reflektirati v povezavi z več kontekstualnimi razsežnostmi in pogoji, ki so omogočili njegovo oblikovanje, sprejetje in izvajanje. Ena ključnih determinant so prejšnji poskusi oblikovanja zelenega »novega dogovora« (angl. *New Deal*) kot strateške politike v nekaterih državah, zlasti v Združenih državah Amerike in Združenem kraljestvu (Bloomfield in Steward, 2020, str. 772), ki so se zgledovali po zgodovinski zapuščini »novega dogovora« v času predsedovanja ameriškega predsednika

Franklina Delana Roosevelta. Poskusi vzpostavitve konceptualizacij in materializacij »zelenih dogovorov« so skušali povezati idejo okoljske trajnosti z idejo zagotavljanja stalne gospodarske rasti, pri čemer so iskali zaslombo, kot že rečeno, v obsežnih vladnih programih in reformah iz 30. let prejšnjega stoletja, katerih cilj je bil oživiti gospodarstvo in obenem prispevati k socialni pravičnosti (Maher, 2008). Drug širši kontekstualni dejavnik pa je vzpon diskurza »zeleni rasti« (Bloomfield in Steward, 2020), ki je bil sicer prisoten že v predhodnih evropskih okoljskih politikah, vendar je še bolj izrazito opredeljeval konceptualni okvir evropskega zelenega dogovora. Zamisel o doseganju gospodarske rasti ob hkratnem varovanju okolja je bila osrednjega pomena pri oblikovanju diskurza v zvezi z zelenim dogovorom, kar pomeni pomembno kontinuiteto v tem, kako EU pristopa k okoljskim in podnebnim ukrepom.

Če se najprej osredotočimo na sam koncept »zelenega dogovora«, je ključno prepoznati, da evropski zeleni dogovor torej ni novost ali radikalen odmik od preteklih prizadevanj, saj temelji na predhodnih kontinuitetah in tudi diskontinuitetah formiranja okoljske politike na evropski ravni. V predhodnih desetletjih je bil namreč z uvedbo različnih trajnostnih ukrepov, predpisov in strategij, namenjenih zmanjšanju izpustov toplogrednih plinov in zaščiti ekosistemov, postavljen okvir in s tem tudi pogoji možnosti zelenega dogovora. Zato moramo evropski zeleni dogovor obravnavati kot preplet predhodnih prizadevanj, ne pa prelom ali odmik od njih. Njegovi temelji so v predhodnih okoljskih ukrepih, gospodarskih premislekih in družbenih gibanjih, ki se zavzemajo za bolj zelene politike.

Hkrati pa evropski zeleni dogovor ni utemeljen le v predhodnih artikulacijah in implementacijah okoljskih in trajnostnih politik na evropski ravni, temveč je produkt širših hegemonskih diskurzov, praks in politik zelenega trajnostnega razvoja. S tem predstavlja enega osrednjih poskusov utrjevanja, zastavitve in okvirjanja ideje zelenega razvoja kot temelja nadaljnje gospodarske rasti v evropskem prostoru, pri čemer so ji, kot bomo pokazali v nadaljevanju, predhodne zastavitve zelenih dogovorov nudile konceptualno zaslombo.

Sodobni politični diskurz v zvezi z zelenim novim dogovorom je mogoče zaslediti proti koncu prvega desetletja 21. stoletja, med drugim tudi v intelektualni produkciji ameriškega kolumnista Thomasa Friedmana (2009), ki je predstavil idejo o obsežnem gospodarskem, okoljsko naravnanim projektu, podobnem Rooseveltovemu novemu dogovoru. Friedmanova vizija se je oddaljila od prejšnjih zamisli o izoliranih, parcialnih rešitvah za podnebne spremembe in namesto tega zagovarjala celovit načrt za reševanje svetovne podnebne krize. Hkrati je finančna kriza, ki se je odvijala ravno v tem obdobju, predstavljala plodno okolje za prodor teh zamisli. V Združenem kraljestvu je skupina Green New Deal (2021), ki jo sestavljajo ekonomisti in aktivisti, predlagala radikalno preoblikovanje delovanje gospodarstev, da bi zadostila tako okoljskim kot družbenim potrebam. V tem obdobju so torej ideje o zelenem novem dogovoru dobile zagon tudi v Evropi, saj so se poleg pravkar omenjene skupine pojavili še drugi raznoliki predlogi, kot sta predlog nemške stranke Zelenih in pobuda Programa ZN za okolje (Bloomfield in Steward, 2020). Gre za specifičen odziv na hkratno grožnjo mednarodne finančne krize in podnebnih sprememb, s tem odzivom v obliki predlogov »dogovorov« so številni ekonomisti in oblikovalci politik začeli zagovarjati keynesianske alternative prevladujoči ekonomski ortodoksiji (Bloomfield in Steward, 2020). Zagovarjali so stališče, da bi si morale vlade izposojati finančna sredstva in jih vlagati v zelene programe za oživitev gospodarstva, s katerimi bi lahko odpravili tako gospodarsko nestabilnost kot degradacijo okolja. Ta vizija, utemeljena na keynesianskih načelih, je bila primarno orientirana k vprašanju, kakšno vlogo lahko prevzame država pri posredovanju, usmerjanju in vodenju gospodarstva v trajnostni razvoj, obenem pa je treba prepoznati, da je bila dejanska implementacija teh idej zaradi prevladujoče neoliberalne doktrine izvajanja gospodarskih politik omejena. V Združenem kraljestvu je bil na primer zeleni *New Deal* med finančno krizo potisnjen na stranski tir zaradi svežnja spodbud predsednika vlade Gordona Browna, ki je dal prednost hegemonsko veljavnim ukrepom za oživitev gospodarstva (Bloomfield in Steward, 2020). Ideja po intenzivnejši vključitvi zelenih načel v

politike gospodarskega odziva na krizo in s tem okrevanja ni dobila zadostne podpore v takratni politični agendi Združenega kraljestva.

Razmere v Združenih državah Amerike so bile nekoliko drugačne. Med predsedniško kampanjo Baracka Obame leta 2008 je bila v njegovo platformo vključena zamisel o zelenem novem dogovoru, kar je pomenilo potencialni premik k bolj zelenim gospodarskim politikam (Bloomfield in Steward, 2020, str. 3). Vendar ta koncept nikoli ni postal osrednja zgodba za politično mobilizacijo in čeprav so bile v Obamovem širšem programu zelene pobude, je zeleni novi dogovor ostal bolj konceptualni okvir kot vodilna politična prednostna naloga. Šele nekaj let pozneje se je zeleni *New Deal* ponovno pojavil z večjo politično težo in ambicijami, zlasti ko se je po prelomnem pariškem sporazumu iz leta 2015, ki je oživil svetovno podnebno ukrepanje, povečala podnebna zavest (Bloomfield in Steward, 2020, str. 3).

Zeleni novi dogovor se je v ZDA ponovno bolj eksplicitno artikuliral leta 2019, ko sta demokrata Alexandria Ocasio-Cortez in Edward Markey predstavila zakonodajni predlog, ki je povezoval (bolj) radikalne okoljske in gospodarske reforme (Aiello, 2022). Njun predlog je šel onkraj preteklih različic tudi v tem, da je vključeval veliko večji poudarek na socialni in ekološki pravičnosti. Ta iteracija zelenega novega dogovora je v ZDA in na mednarodni ravni vzbudila interes javnosti, saj je pozivala k pravičnemu prehodu, ki poleg okoljske trajnosti daje prednost socialnim ukrepom: »besedilo se je sklicevalo tudi na zahteve delavskih in podnebnih gibanj po pravičnem prehodu in podnebni pravičnosti ter jih združilo v konkretnem načrtu za prehod na nizkoogljično prihodnost« (Heenan, 2021, str. 311). Čeprav je senat, ki so ga v tistem obdobju obvladovali republikanci, predlog na koncu brez obravnave zavrnil, je imel slednji relativno vidno vlogo pri izpostavitvi sistemskih nepravičnosti – tako socialnih kot ekoloških – kot osrednjih za podnebno krizo (Laurent, 2020).

Kot smo omenili uvodoma, je na sprejetje evropskega zelenega dogovora poleg artikulacij predhodnih »zelenih dogovorov« treba gledati v specifičnosti tedanje družbenopolitične in gospodarske situacije ne

le v Evropi, temveč tudi globalno, kjer je šlo za soobstoj ter hkratno medsebojno vplivanje vzpona diskurza zelene rasti in serije kriz.

Vse več dokazov o podnebnih spremembah je ne nepričakovano ostalo pomemben dejavnik pri oblikovanju okoljskih politik na različnih ravneh, od državnih in regionalnih do globalnih (Haas et al., 2022, str. 248). Ob tem je nujno kritično prepoznati, da so kljub navzven ambicioznim ciljem EU glede razogljičenja civilnodružbene kolektivnosti zlasti nevladne organizacije in gibanja, kot sta Fridays for Future in Extinction Rebellion, vztrajno izpostavljale očitne neustreznosti teh ukrepov. Njihove kritike v marsičem presegajo okvire hegemonskih (neoliberalnih) okoljskih politik in so usmerjene v reformiranje zakoreninjenih sistemskih struktur družb kot celote. Kot trdita Blühdorn in Deflorian (2021, str. 259), so »številna nova družbena gibanja in oblike aktivizma ponovno spolitizirala vprašanje družbene ureditve in pretresla prepričanja, ki so veljala za nesporna in nespremenljiva«. Ta gibanja so bolj ali manj organizirano, strukturirano in ciljno opozorila na nezadosten napredek EU in na primer poudarila, da so se kljub prizadevanjem od leta 1990 do leta 2019 emisije zmanjšale le za 25,4 odstotka – daleč od tega, kar je potrebno za doseganje ciljev pariškega sporazuma (Haas idr., 2022). V tem kontekstu civilna družba še naprej služi kot ključna protiutež, saj opozarja na razkorak med političnimi obljubami in dejanskostjo podnebnega neukrepanja.

Diskurz o zeleni rasti v Evropski uniji je dobil zagon med svetovno finančno krizo in evropsko dolžniško krizo ter se formiral kot odziv na percipirane in dejanske neuspehe lizbonske pogodbe (European Council, 2000; Benson in Adelle, 2012) in njenega programa trajnostnega razvoja (European Commission, 2001a).

Kot smo deloma že naslovili v predhodnem poglavju, so gospodarske razlike med državami članicami EU, ki so jih razkrile in poglobile finančne krize v prvem desetletju 21. stoletja, poudarile strukturne neenakosti v Uniji. Kriza je nesorazmerno močno prizadela zlasti države v južni in jugovzhodni Evropi. Te regije so se soočale z deindustrializacijo in financializacijo (Gambarotto idr., 2019), medtem

ko so države severne in srednje Evrope z močnejšimi industrijskimi sektorji in izvozno usmerjenimi gospodarstvi krizo prebolele učinkoviteje. Tržno-liberalne politike, ki so bile uvedene za obvladovanje krize, vključno z varčevalnimi ukrepi in ekspanzivnimi monetarnimi politikami Evropske centralne banke, so le malo pripomogle k ublažitvi teh razlik. Namesto tega so okrepile neenakomeren razvoj v EU, povečale neenakosti med državami članicami in spodkopale kohezijo EU (Farneubun, 2016; Fontan, 2018).

V kontekstu krize se je EU začela usmerjati k zeleni rasti kot načinu reševanja ne le okoljskih izzivov, temveč tudi gospodarskega okrevanja. Kot odgovor je Evropska komisija svojo strategijo zelene rasti predstavila z več ključnimi pobudami, med drugim s strategijo Evropa 2020 (European Commission, 2010), strategijo o biotski raznovrstnosti do leta 2020 (2011) in načrtom za Evropo, gospodarno z viri (2011). Te strategije so zeleno rast opredelile kot pot za premagovanje finančne krize z okolju prijaznimi politikami, zelenimi inovacijami in spodbudami, ki bi okrepile trajnostni gospodarski razvoj. Osrednja zamisel diskurza o zeleni rasti je bila ta, da si je mogoče hkrati prizadevati za oživitev gospodarstva in varstvo okolja ter tako ustvariti določeno razmerje, ki ga lahko opredelimo kot simbiotično, ravno v slednjem pa se bolj substancialno razlikuje od prejšnjih gospodarskih modelov, ki so varstvo okolja pogosto obravnavali kot strošek ali omejitev za rast.

Okvir zelene rasti predpostavlja, da je mogoče gospodarstvo in zelene politike uskladiti v vzajemno koristnem odnosu ter tako nadomestiti ekstraktivne in izkoriščevalske prakse industrijskih gospodarstev. S tega vidika se varstvo okolja ne obravnava kot finančno breme, temveč kot priložnost za naložbe z visokim donosom: »simbioza med gospodarstvom in ekologijo je torej ekonomizacija varstva okolja, ki prinaša nove naložbe, subvencije, nova delovna mesta in zelene inovacije« (Ossewaarde in Ossewaarde-Lowtoo, 2020, str. 3). Različne variacije naracij zelene rasti spodbujajo idejo, da lahko ekološki izzivi spodbudijo gospodarske inovacije ter ustvarijo nove trge, delovna mesta in tehnologije, ki koristijo tako gospodarstvu kot okolju. Ekonomizacija

varstva okolja, ki se kaže v politikah, kot so zelene subvencije, zelena delovna mesta ter naložbe v obnovljive vire energije in tehnologije, je osrednja značilnost tega pristopa. Ta predvideva prihodnost, v kateri se gospodarska in okoljska trajnost medsebojno krepi, kar zeleno rast postavlja kot realno pot do dolgoročne blaginje (Ossewaarde in Ossewaarde-Lowtoo, 2020).

Diskurz zelene rasti so najprej spodbujale mednarodne organizacije, kot so Združeni narodi, OECD in Svetovna banka, nato pa ga je prevzela Evropska unija (Jacobs, 2013, str. 197). Izraz »zelena rast« bil prvič predstavljen na peti ministrski konferenci o okolju in razvoju (MCED) marca 2005 v Seulu, kjer se je 52 vlad iz Azije in Pacifika dogovorilo, da bodo sledile poti trajnostnega gospodarskega razvoja, imenovanega »zelena rast« (Ossewaarde in Ossewaarde-Lowtoo, 2020, str. 3). To je bil eden od pomembnih procesov, ki je dodatno utrdil priznavanje zelene rasti kot splošno sprejete rešitve za preprečevanje degradacije naravnega okolja. Na tej konferenci se je ekonomska in socialna komisija Združenih narodov za Azijo in Pacifik zavezala, da bo spodbujala okolju prijazno rast BDP, zeleno rast pa opredelila kot ključni odgovor na ekološko krizo in model trajnostnega razvoja (Ossewaarde in Ossewaarde-Lowtoo, 2020).

Leta 2008 so Združeni narodi še dodatno pospešili to agendo z uvedbo pobude za zeleno gospodarstvo pod vodstvom Programa ZN za okolje, ki je državam članicam zagotovila platformo za prehod na zeleno gospodarstvo (Ossewaarde in Ossewaarde-Lowtoo, 2020). Ta pobuda je okrepila zamisel, da je mogoče gospodarsko rast uskladiti z okoljsko trajnostjo. Po tem je večina držav članic OECD na zasedanju ministrskega sveta leta 2009 podprla izjavo, v kateri je potrdila, da je mogoče in treba uskladiti gospodarske in ekološke cilje: »Zavezujemo se, da bomo zagotovili skladnost gospodarskega okrevanja in prihodnje gospodarske rasti s trajnostnim razvojem. Prepričani smo, da lahko sedanja kriza deluje kot katalizator za veliko potrebne reforme politik, ki bodo prinesle okoljske, zaposlitvene in gospodarske koristi« (OECD,

2009). Deklaracija je OECD tudi zadolžila, da razvije celovit okvir za izvajanje strategij zelene rasti, ki je bil leta 2011 objavljen v poročilu *Na poti k zeleni rasti* (OECD, 2011).

Od takrat je OECD ena vodilnih zagovornic zelene rasti, pri čemer je njena temeljna mantra sledeča: razvoj, ki temelji na izčrpanju naravnih virov, je dolgoročno nevzdržen, zato morajo države narediti napredek in sprejeti nove načine proizvodnje in porabe dobrin, hkrati pa na novo opredeliti, kaj pomeni »napredek« in kako se ta meri. Zelena rast po tem mnenju ponuja pot gospodarskega razvoja, ki varuje »naravni kapital«, hkrati pa spodbuja inovacije in trajnostne prakse (Ossewaarde in Ossewaarde-Lowtoo, 2020). Kot pokaže Wanner (2015, str. 21), je bila OECD ena ključnih (vendar nikakor ne edinih) akterk, ki je prispevala k utrjevanju diskurza zelene rasti v dominantnih kapitalističnih okvirih, pri čemer je problematično, da ideje o okolju prijaznem gospodarstvu in z njim povezanih strategijah zelene rasti odvrtačajo pozornost od družbenih in političnih razsežnosti trajnosti ter vprašanj socialne in mednarodne pravičnosti: »na ta način se ohranja neizprosni pohod ali 'trajnostni razvoj' neoliberalnega kapitalizma« (Wanner, 2015, str. 21).

Poleg vzpona diskurza na mednarodni ravni je kot kontekstualne premike treba nujno izpostaviti soočanje EU z zunanjimi pritiski v kontekstu pomembnih geopolitičnih premikov. Vzpon Kitajske kot svetovne gospodarske sile in protekcionistične politike Združenih držav Amerike so vsaj deloma reartikulirale svetovno dinamiko moči. Ta nova večjedrnost sveta, ki jo (močno) zaznamuje gospodarska in tehnološka »tekma« med ZDA in Kitajsko, je zahtevala ponovno oceno trgovinskih in industrijskih politik EU (Haas idr., 2022). Prizadevanja EU, da bi ohranila svoj položaj v svetovni delitvi dela in se izognila zapletanju v to konfrontacijo, so privedla do pobud za posodobitev industrije in zaščito kritične infrastrukture, pri čemer gre pravzaprav za strateški odziv na te globalne spremembe.

4.2 ZELENI DOGOVOR: VSEBINSKE RAZSEŽNOSTI IN ARGUMENTACIJE O POMENU (ZELENEGA) IZOBRAŽEVANJA

Komisija predstavi evropski zeleni dogovor

Ob upoštevanju konstelacij, prepletenosti akterjev ter gospodarskih in političnih procesov tistega obdobja je dejansko pomemben moment vzpostavitve evropskega zelenega dogovora tudi njegova napoved s strani Ursule von der Leyen. Ta je zeleni dogovor napovedala kot kandidatka za predsednico v svojem programu (von der Leyen, 2019a), še jasneje in vsebinsko podrobneje pa ga je – še vedno kot kandidatka – 16. julija 2019 predstavila Evropskemu parlamentu.

V tem nagovoru je napovedala evropski zeleni dogovor kot temeljno politiko EU, katere cilj bo obravnavati in reševati okoljske in podnebne izzive s celovitimi in transformativnimi ukrepi. V svojem govoru je določila časovni okvir za ukrepanje, in sicer je napovedala, da bo zeleni dogovor predlagan v prvih 100 dneh njenega mandata. S tem je pomembno določila smer politične agende EU, saj je okoljsko trajnost uvrstila med prednostne naloge za prihodnost Evrope, pri tem pa naj bi po načrtu von der Leyen (2019b) Evropska unija postala »vodilna na svetu« v boju proti podnebnim spremembam.

Že v svoji embrionalni fazi je bil evropski zeleni dogovor zamišljen, zasnovan, postavljen kot vizija za prihodnost in hkrati poziv k ukrepanju za vse sektorje in zainteresirane strani v družbi. S tem je bila v veliki meri na novo utrjena ideja, da morajo pri uresničevanju trajnostnih ciljev sodelovati vsi, vključno z različnimi gospodarskimi sektorji od letalstva do kmetijstva, ki bi se morali prilagoditi in prispevati svoj delež. Namen tega vključujočega okvira je sporočiti, da zeleni dogovor ni le politična pobuda, temveč kolektivna odgovornost. Von der Leyen je zeleni dogovor torej trasirala kot skupno prizadevanje; kot celovito politiko, ki zahteva sistemske spremembe, podprte s širokim družbenim sodelovanjem (von der Leyen, 2019b).

Poleg tega je von der Leyen pred Evropskim parlamentom izpostavila specifično dvojnost, ko je povedala, da bo šlo pri zelenem dogovoru za spodbujanje okoljske trajnosti ob hkratnem zagotavljanju družbene in gospodarske blaginje. Izrazila je vizijo Evrope, ki usklajuje globalne okoljske odgovornosti z lokalnimi potrebami, in izjavila, da »kar je dobro za naš planet, mora biti dobro tudi za naše ljudi in naše regije« (von der Leyen, 2019b). V tej zastavitvi nove zelene strategije je torej Evropa postavljena v vlogo skrbnika planeta in zaščitnika svojih državljanov, s čimer se izpostavlja, da lahko reševanje podnebnih sprememb poteka vzporedno z ustvarjanjem gospodarskih priložnosti in zagotavljanjem socialne kohezije. Poudarek na tem, da »nihče ne sme ostati zadaj« (von der Leyen, 2019b), na deklarativni ravni odraža zavezanost EU k zagotavljanju, da bo zeleni prehod pravičen in pošten.

Komisija je v predstavitvi predloga zelenega dogovora uporabila tudi širši diskurz o evropski identiteti in ambicijah. Ravno na to se je sklicevala von der Leyen, ko je izpostavila, da je »ambicioznost evropska pot« (von der Leyen, 2019b), s čimer je želela ustvariti občutek skupnega namena in ponosa na vlogo Evrope kot pionirke na področju trajnosti. Ta poudarek na enotnosti in skupnih ambicijah je podkrepjen z zavezanostjo ohranjanju gospodarske stabilnosti, ki jo je predstavila kot ključno v kontekstu doseganja ciljev zelenega dogovora.

Nazadnje je omembe vredno še sklicevanje von der Leyen na demokratično legitimnost njenega programa. S poudarjanjem dejstva, da se je zadnjih volitev v EU udeležilo več kot 200 milijonov ljudi, si je prizadevala prikazati zeleni dogovor kot odraz skupne demokratične volje evropskih državljanov. S tem sklicevanjem na demokratično podporo je imela pred seboj specifičen cilj: preprečiti kritike, da gre za elitističen projekt oziroma oblikovanje politike od zgoraj navzdol, hkrati pa pobudo prikazati kot utemeljeno v ljudskem mandatu. Tako von der Leyenova v svoji napovedi evropskega zelenega dogovora ni opredelila le kot potrebno okoljsko strategijo, temveč tudi kot demokratično potrjeno pot za prihodnost Evrope, katere cilj je združiti celino okoli skupne vizije trajnosti in blaginje.

Izhodišča in vsebinske razsežnosti zelenega dogovora

Predhodna legitimacija evropskega zelenega dogovora: vloga Evropskega sveta in Evropskega parlamenta

Po tem, ko je komisija pred Evropskim parlamentom predstavila zeleni dogovor, se je z njim 12. decembra 2019 na svojem zasedanju »seznanil« tudi Evropski svet. Seznanitev je treba razumeti ne le kot del formalnih *policy* procesov, temveč kot formacijo široke podpore različnih EU institucij diskurzu in strateški orientaciji zelenega dogovora. Pri seznanitvi je šlo za utrditev zelenega dogovora na dnevnem redu EU, hkrati pa je ta državam članicam omogočila čas za pogajanja in uskladitev njihovih nacionalnih interesov s predlaganimi nadnacionalnimi cilji.

V seriji zagotavljanja institucionalne podpore zelenemu dogovoru na evropski ravni je relevantna tudi resolucija Evropskega parlamenta z dne 15. januarja 2020 (European Parliament, 2020). V njej je parlament pozdravil zeleni dogovor in med drugim poudaril, da je »zeleni dogovor katalizator za vključujoč in nediskriminatoren družbeni prehod, pri katerem so ključni cilji podnebna nevtralnost, varstvo okolja, trajnostna raba virov ter zdravje in kakovost življenja državljanov znotraj planetarnih meja« (European Parliament, 2020), poleg tega pa tudi, da bi moral biti zeleni dogovor »v središču evropske strategije za novo trajnostno rast ob spoštovanju planetarnih meja, za ustvarjanje gospodarskih priložnosti, spodbujanje naložb in zagotavljanje kakovostnih delovnih mest« (European Parliament, 2020).

V tem okviru je treba razumeti doseganje soglasja glede zelenega dogovora kot performativni akt. S tem, ko je parlament sprejel resolucijo, se je postavil v linijo institucij, ki so sodelovale pri oblikovanju in potrjevanju hegemonске pozicije narativov trajnostnega razvoja in potenciala zelene rasti, kot je bil predviden z zelenim dogovorom.

Vsebinske razsežnosti evropskega zelenega dogovora

Če smo se doslej v tem poglavju osredotočali bolj na sam proces sprejemanja in artikulacije evropskega zelenega dogovora kot širšega principa

in hkrati procesa vzpostavljanja izvajanja oblasti v imenu okoljskih in podnebnih vprašanj, se sedaj obračamo k analizi njegove vsebine. Ta premik je ključen, saj nam omogoča podrobnejši vpogled v konkretne cilje, prednostna področja in ukrepe, ki jih dogovor predvideva, ter način, kako so ti umeščeni v širšo strategijo transformacije evropske družbe. Razumevanje vsebine zelenega dogovora je ključnega pomena za prepoznavanje tega, kako EU ne le naslavlja podnebne in okoljske izzive, temveč vzpostavlja naracijo in formalnopravne podlage deklariranih prizadevanj za »celovito« »trajnostno« preobrazbo, ki združuje ekonomske, družbene in ekološke dimenzije. Pri tem je pomembno ponovno opozoriti, da zeleni dogovor ne deluje izolirano, temveč je vzpostavljen in primarno mišljen kot osrednji koordinacijski okvir za različne politike in ukrepe.

V sporočilu Komisije (2019a, str. 2) je možno detektirati nekaj osrednjih ciljev, ki so artikulirani bodisi eksplicitno bodisi skozi celotno besedilo. Tako je eden od širokih ciljev evropskega zelenega dogovora uresničitev specifične vizije preobrazbe, ki se osredotoča na tehnološko, gospodarsko in družbeno prestrukturiranje. V tem smislu je deklarativni cilj doseganje neto ničelnih emisij z usmerjenimi strategijami v vseh sektorjih, pri čemer je ena od osrednjih točk energija – tako Komisija izpostavlja proizvodnjo in porabo energije kot osrednjo pri reševanju podnebne krize, o čemer bomo govorili tudi v nadaljevanju. Glede na našo interpretacijo je drugi krovni cilj uresničitev ideje ločitve »gospodarske rasti od rabe virov«, kar Komisija opisuje kot »eno najpomembnejših nalog te generacije« (European Commission, 2019a, str. 2). To uokvirjanje umešča cilj v širšo naracijo o nujnosti sistemskih sprememb, kjer naj bi bilo ključno zmanjševanje odvisnosti od omejenih virov, pri tem pa to ne pomeni umika ideje gospodarske rasti. Ločitev, ki jo predpostavlja sporočilo Komisije, ne pomeni opustitev ideje (ideologije) rasti; pomeni le, da je treba rast še naprej zagotavljati, vendar z zavedanjem, da je treba odgovarjati tudi na okoljska in podnebna vprašanja. Še en pomemben deklarativni cilj je spodbujanje »vključujočega zelenega prehoda, ki nikogar ne pušča zadaj« (European Commission, 2019a, str. 16).

Ta cilj v okvir vključuje socialno razsežnost, kar naj bi kazalo na zavezanost k zagotavljanju pravičnih rezultatov v vseh sektorjih in med prebivalstvom. S poudarjanjem vključujočega značaja prehoda zeleni dogovor uokvirja družbeno kohezijo kot ključno sestavino zastavljenih okoljskih in gospodarskih ciljev.

V kolikor se sedaj še podrobneje preusmerimo v vsebinske dimenzije sporočila Komisije (2019a, str. 3), lahko ugotovimo, da so te zastavljene tako, da predstavljajo »sestavni del strategije te Komisije za izvajanje agende Združenih narodov za trajnostni razvoj do leta 2030 in njenih ciljev trajnostnega razvoja«. Hkrati pa je eksplicitno izpostavljeno, da naj bi bil v okviru zelenega dogovora proces usmerjen primarno k evropskemu semestru makroekonomskega usklajevanja, in sicer tako, da bo vključeval cilje Združenih narodov za trajnostni razvoj, s tem pa naj bi bili postavljeni »trajnostnost in dobrobit državljanov v središče gospodarske politike, cilji trajnostnega razvoja pa v središče oblikovanja politik in ukrepanja EU« (European Commission, 2019a, str. 3). Pomembno je še izpostaviti, da je krovni namen (poleg že predstavljenih ciljev) preobrazba gospodarstva EU za trajnostno prihodnost, v osnovi pa je bil na tej podlagi oziroma v tej smeri zeleni dogovor razdeljen na specifična področja,¹⁰ kjer naj bi se implementirale politike.

Prvo od področij je »povečanje ambicioznosti ciljev EU glede podnebja za leti 2030 in 2050«. V tem kontekstu je Komisija predstavila vizijo, kako doseči podnebno nevtralnost do leta 2050, pri čemer je napovedala ključen ukrep, in sicer sprejetje prvega evropskega podnebnega zakona, s katerim naj bi bili določeni pogoji za »pravičen prehod«, zagotovljena »predvidljivost za vlagatelje« ter »nepovratnost prehoda« (European Commission, 2019a, str. 4). Ena ključnih izhodiščnih potez za transformacijo gospodarstva, ki jo je napovedala Komisija v sporočilu, je preverba, premislek in pregled (učinkovitosti)

10 V evropskem zelenem dogovoru je Komisija (2019b) v razdelavi prihodnjega delovanja na posameznih vsebinskih področjih napovedovala tudi sprejemanje dodatnih strategij in zakonodaje; v mnogih primerih je to dejansko tudi uresničila, vendar v naši analizi dejansko implementacijo napovedanih strategij puščamo ob strani.

obstojećih instrumentov podnebne politike, vključno s sistemom trgovanja z emisijami, cilji za države članice in uredbo o rabi zemljišč. Na podlagi te ocene in nadaljnjih reform pa naj bi bil cilj zagotoviti učinkovito »oblikovanje cen ogljika«, usklajen okvir politike in »uskalditev obdavčenja energije« s podnebnimi cilji (European Commission, 2019a, str. 5).

Komisija je v sporočilu tudi opozorila na tveganje selitve virov CO₂ zaradi razlik v ambicioznosti podnebnih ukrepov med EU in njenimi mednarodnimi partnerji. Da bi zmanjšala to tveganje, je napovedala potencialno uvedbo mehanizma za ogljično prilagoditev na mejah za izbrane panoge, kar bi omogočilo, da cena uvoženih izdelkov bolje »odraža njihovo vsebnost ogljika« (European Commission, 2019a, str. 5). Poleg tega je bila napovedana nova strategija prilagajanja na podnebne spremembe, ki vključuje krepitev odpornosti, izboljšanje »pripravljenosti« in spodbujanje naravnih rešitev. S tem je Komisija na deklarativni ravni želela zagotoviti, da bi imeli vlagatelji in drugi deležniki po vsej EU dostop do potrebnih podatkov in orodij za vključevanje podnebnih tveganj v svoje prakse upravljanja. Z naše perspektive lahko jasno prepoznavamo neoliberalni diskurz stalnega »prilagajanja« in »pripravljenosti« na spremembe in (naravna, okoljska) tveganja (Chandler in Reid, 2016). Hkrati s tem, ko so podnebne spremembe priložnost za investicije in inovacije, mora nujno (so) obstajati stalna pripravljenost na okoljske pritiske kot implicitno normativni okvir. S tem diskurzom se naravne katastrofe in posledice podnebnih sprememb ne kažejo kot nekaj, kar bi lahko preprečili, temveč kot stalno stanje, ki ga je treba obvladovati z ekonomiziranimi strategijami in prilagodljivostjo.

Naslednji pomemben vsebinski sklop je »oskrba s čisto in varno energijo po dostopnih cenah«. Glede tega vsebinska sklopa je Evropska komisija (2019a) prepoznala nujnost nadaljnjega razogljičenja energetskega sistema, saj, kot ugotavlja, proizvodnja in poraba energije prispevata »več kot 75 % emisij toplogrednih plinov v EU« (European Commission, 2019a, str. 6). V tem kontekstu je bila zato postavljena

ključna prednostna naloga, in sicer permanentno zagotavljati »energijsko učinkovitost« gospodarstva, pri čemer naj bi ta temeljila na obnovljivih virih, opustitvi premoga in razogljičenju plina. Komisija je poudarila, da mora biti ta prehod izveden ob zagotavljanju »varne in cenovno dostopne oskrbe z energijo« ter popolne integracije in digitalizacije evropskega energetskega trga (European Commission, 2019a). Sporočilo Komisije je poudarilo, da bodo države članice predstavljale svoje energetske in podnebne načrte, ki naj bi jih Komisija ocenjevala in po potrebi zahtevala dodatne ukrepe. S tem lahko vidimo, da gre sicer za neposredno usmerjanje delovanja držav članic, ki morajo ukrepe pripravljati same, hkrati pa je Evropska komisija tisti akter, ki lahko zahteva dodatne ukrepe.

Glede usmeritve k »energetski učinkovitosti« Komisija ni neposredno izpostavila le gospodarskih subjektov, temveč tudi »potrošnike« (European Commission, 2019a). Pri vključevanju potrošnikov v energetske prehode je Komisija artikularila ključno vlogo obnovljivih virov energije, zlasti vetrne energije na morju, ki naj bi se razvijala z regionalnim sodelovanjem. Integracija obnovljivih virov energije, trajnostnih rešitev in učinkovite rabe energije v vse sektorje naj bi omogočila razogljičenje po najnižjih možnih stroških. Komisija je do sredine leta 2020 načrtovala predstavitev ukrepov za pametno energetske integracije, vključno z razogljičenjem plinskega sektorja in zmanjšanjem emisij metana. Prav tako je bil velik poudarek namenjen ukrepom za odpravo energetske revščine, na primer prek programov za financiranje prenove stavb (o tem bomo še govorili), s katerimi naj bi ranljiva gospodinjstva zmanjšala račune za energijo (European Commission, 2019a, str. 6). Vidimo lahko, da je Komisija takoj ob začetku evropskega zelenega dogovora izpostavila vlogo »novih« tehnologij pridobivanja energije s potrošniki kot pomembno. To v samem bistvu pomeni, da je, kot pokažeta De Almeida in Esposito (2023, str. 412–413), posameznik – državljan EU – integriran v ideološko podstat ideje krepitev energetske učinkovitosti in čeprav je pozornost deloma usmerjena tudi na »zaščito« potrošnikov, je v samem jedru tudi potrošnik tisti, ki lahko s svojimi dejanji (tj. ekonomsko racionalnim

obnašanjem) prispeva k uresničevanju energetske učinkovitosti in samega zelenega prehoda.

Tretji pomembni vsebinski okvir evropskega zelenega dogovora je »zavezanost industrije čistemu in krožnemu gospodarstvu«. Glede tega področja je Komisija (2019a) poudarila, da doseganje podnebno nevtralnega in krožnega gospodarstva zahteva celovito »mobilizacijo« industrijskega sektorja, pri čemer je to potrebno zato, ker je to »dolgoročen proces«, ki traja več kot četrto stoletje. Komisija (2019a) sicer v sporočilu izpostavlja, da Evropska unija ne začenja iz nič točke, saj so bili določeni koraki že narejeni, vendar pa je problem še vedno prisoten. V podkrepitev tega ponudi tudi konkretne podatke in tako je opozorila, da so svetovne potrebe po naravnih virih od leta 1970 do leta 2017 močno narasle, kar povzroča resne ekološke izzive: V EU industrija »ustvarja 20 % emisij toplogrednih plinov v EU«, hkrati pa ostaja močno odvisna od neobnovljivih virov (European Commission, 2019a, str. 7). Argumentacija Komisije je več kot očitna: ker kljub naporom še vedno ni narejenega dovolj, je industrijo treba preoblikovati: »preobrazba je prepočasna, napredek pa ni ne razširjen ne enoten« (European Commission, 2019a, str. 7). Linearni model je zastarel, slab, okolju škodljiv, zaradi česar je nujno treba uvesti drugačen model: potrebna je »preobrazba« v krožni model.

S to argumentacijo Komisija v sporočilu tudi napove, da bo sprejela industrijsko strategijo EU, ki bo zasnovana za spopadanje z dvojnimi izzivi »zelene in digitalne preobrazbe«. Prav tako naj bi nov akcijski načrt za krožno gospodarstvo skupaj z industrijsko strategijo postavil temelje za posodobitev gospodarstva EU, spodbujanje »trajnostnih izdelkov« in »širitev trgov za krožne rešitve«. V ospredje so postavljeni krožna zasnova izdelkov, zmanjšanje uporabe materialov, ponovna uporaba in preprečevanje vstopa okolju škodljivih izdelkov na trg EU. Poudarek je bil tudi na obravnavi odpadkov, oblikovanju trdnega enotnega trga za sekundarne surovine in razvoju sistema za ločeno zbiranje odpadkov (European Commission, 2019a). Kaj so bili previdni ukrepi? Ti so med drugim vključevali razvoj trajnostnih materialov, kot je biološko razgradljiva plastika, ter uvajanje novih poslovnih

modelov, ki temeljijo na ponovni uporabi, izmenjavi in najemanju. Prav tako je Komisija pozvala k večji preglednosti pri označevanju okoljskih vplivov izdelkov, da bi »potrošniki sprejemali informirane odločitve« (European Commission, 2019a, str. 8). Pomembno vlogo pri uresničevanju zelenega dogovora naj bi imele po mnenju Komisije tudi digitalne tehnologije, kot so umetna inteligenca, internet stvari in računalništvo v oblaku, ki omogočajo »boljše spremljanje« in »optimizacijo« rabe virov: »Evropa obenem potrebuje digitalni sektor, ki v središče postavlja trajnostnost. Komisija je napovedala, da bo proučila tudi ukrepe za povečanje učinkovitosti rabe energije in uspešnosti krožnega gospodarstva v tem sektorju, vse od širokopasovnih omrežij do podatkovnih središč in naprav IKT« (European Commission, 2019a, str. 9).

Z naše perspektive je nujno izpostaviti, da gre pri krožnem gospodarstvu, kakor ga postavlja Komisija v zelenem dogovoru, za reinencijo kapitalizma (Kenis in Lievens, 2015). Avtorja Valenzuela in Böhm (2017) pokažeta, da krožno gospodarstvo nikakor ne pomeni njegove transformacije, temveč obratno, nadaljnjo reprodukcijo in intenziviranje obstoječega produkcijskega načina: »Bolj ko verjamemo v alternativne pomene recikliranja, več porabimo in manj zapravljamo na materialni ravni, in bolj ko se približujemo idealu popolnoma krožnega gospodarstva, več lahko trošimo« (Valenzuela in Böhm, 2017, str. 50). V tem kontekstu lahko torej govorimo o tem, da »ponujanje ‚zelenega‘ trajnostnega blaga, ki mu je zdaj dodan lesk ‚brez odpadkov‘, paradoksalno povzroča vzburjanje fetišistične želje po njegovem intenzivnejšem uživanju in s tem po nadaljnjem zapravljanju njegovega preostalega dela« (Valenzuela in Böhm, 2017, str. 26).

Naslednji pomemben vsebinski sklop evropskega zelenega dogovora je »gradnja in prenova z učinkovito uporabo energije in virov« (European Commission, 2019a, str. 9). Tako kot pri predhodnih vsebinskih sklopih je tudi pri tem Komisija najprej izpostavila nekatere podatke, prek katerih je argumentirala specifične zastavljene cilje. Tako je v dokumentu poudarjeno, da se »letna stopnja prenove stavbnega fonda v državah članicah giblje med 0,4 in 1,2 %«, kar bi bilo treba

po mnenju Komisije podvojiti, če naj bodo cilji EU »na področju energijske učinkovitosti in podnebja« (European Commission, 2019a, str. 9) doseženi. Še eden od problemov naj bi bil tudi neprimerno ogrevanje domov večine prebivalcev EU. Zato je Komisija predlagala uvedbo »vala prenov« ki bi obsegal javne in zasebne stavbe s ciljem zmanjšati energijsko revščino, zaradi katere 50 milijonov ljudi težko ogreva domove, ter »spodbuditi gradbeni sektor« in lokalna delovna mesta. V kontekstu napovedi vala prenov naj bi Komisija prevzela predvsem vlogo zagotavljanja ustrezne zakonodaje, hkrati pa vzpostavila »odprto platformo, ki bo združevala stavbni in gradbeni sektor, arhitekta in inženirje ter lokalne organe v prizadevanjih za odpravo ovir za prenavo« (European Commission, 2019a, str. 9–10). Poleg tega je načrtovala odpravo regulativnih ovir in spodbujanje prenove socialnih stanovanj, šol in bolnišnic.

S perspektive ekovladnosti je zastavitev prenove in uvajanja specifičnih ukrepov »izboljševanja« obstoječih energetske ureditve nujno treba razumeti skozi kritiko *retrofittinga* kot neoliberalnega političnega pristopa, pri katerem se obstoječi sistemi in strukture spreminjajo za doseganje novih okoljskih ciljev, ne da bi pri tem izpodbijali temeljne družbeno-ekonomske paradigme (De Laurentis idr., 2017; Swyngedouw, 2019). V tem kontekstu se *retrofitting* osredotoča na izboljšanje energetske učinkovitosti stavb, hkrati pa ohranja prevlado tržno usmerjenih rešitev in imperativov rasti. S poudarjanjem mehanizmov, kot so sistemi trgovanja z emisijami, pogodbe o energetske učinkovitosti in inovativne sheme financiranja, pobuda oblikuje prenavo kot gospodarsko dejavnost, ki krepi odgovornost posameznika in vključenost zasebnega sektorja. Čeprav se na primer priznavajo energetska revščina in socialna stanovanja, se ti dve področji obravnavata predvsem v okvirih stroškovne učinkovitosti, ki lahko finančno breme prenesejo na najemnike, namesto da bi se preoblikovale stanovanjske in energetske politike za zagotovitev pravičnega dostopa in cenovne dostopnosti. Z zanašanjem na *retrofitting* pobuda ohranja logiko prilagajanja obstoječih nevzdržnih sistemov (gre za, kot pravi Blühdorn (2014), netrajnostni trajnostni razvoj), namesto da bi jih

preoblikovala na načine, ki so dejansko v skladu z ekološko zadostnostjo in socialno pravičnostjo. Osredotočenost na povečanje stopnje prenove, digitalizacijo in načela krožnega gospodarstva pogosto predpostavlja, da je mogoče sedanje gradbene prakse postopoma izboljšati, da bi dosegli trajnostne cilje. Vendar ta perspektiva spregleda širše ekološke stroške pridobivanja virov in omejitve rešitev, usmerjenih v rast (Swyngedouw, 2019). Posodabljanje v tem smislu deluje kot strategija za usklajevanje okoljskih ciljev z neoliberalnimi imperativi, ki dajejo prednost tržni stabilnosti in gospodarski ekspanziji.

Še en vsebinski sklop, ki mu je posvečena posebna pozornost v zelenem dogovoru, je tudi »pospeševanje prehoda na trajnostno in pametno mobilnost« (European Commission, 2019a, str. 10). Komisija je glede vprašanja mobilnosti najprej izpostavila, da promet prispeva velik delež toplogrednih plinov, zaradi česar je ukrepanje na tem področju nujno potrebno. V tem kontekstu je predpostavljen cilj zmanjšanja teh emisij za 90 % do leta 2050. Po mnenju Komisije je za doseg tega cilja treba preusmeriti prometne tokove na trajnostne načine, kot sta železnica in plovne poti, ter spodbujati multimodalni promet (European Commission, 2019a, str. 10). Kot (pravno) podlago za uresničitev zastavljenih ciljev na tem področju je napovedala strategijo za trajnostno mobilnost, ki naj bi vključevala razvoj pametnih sistemov za upravljanje prometa, uvedbo rešitve »mobilnost kot storitev« in ukinitvev subvencij za fosilna goriva. Prav tako naj bi razširila sistem trgovanja z emisijami na pomorski sektor in zmanjšala pravice za letalske prevoznike, da bi spodbujala čistejše prevozne rešitve. Poudarek naj bi bil tudi na izboljšanju kakovosti zraka v mestih z ostrejšimi standardi emisij za vozila in pomorski promet ter s spodbujanjem elektrifikacije pristanišč. S temi ukrepi je želela Komisija nominalno doseči bolj trajnosten prometni sistem, zmanjšati onesnaževanje in izboljšati mobilnost za vse državljane EU.

Področje mobilnosti in upravljanja vseh njegovih dimenzij, tudi skozi ekološki vidik oziroma vidike, je treba nujno brati v kontekstu vloge mobilnosti kot tiste, ki producira oblastna razmerja. Kot pravi Bærenholdt (2013), je nujno prepoznavati, da mobilnost deluje prek

telesnih, tehnoloških in institucionalnih oblik (samo)upravljanja, ki se udejanjajo v odnosih in so vgrajene v sisteme. V dobi, ko so internet, mobilni telefoni in številne druge informacijske in komunikacijske tehnologije vgrajeni povsod, se mobilnost ne izvaja prek subjektov, temveč prek predmetov in odnosov. Tako mobilnost pomeni izvajanje oblasti prek povezav – gre za mobilizacijo mobilnosti. V kontekstu zelenega prehoda to pomeni, da se v imenu okoljskih in podnebnih vprašanj vzpostavljajo nove racionalnosti mobilnosti, nove vizije mobilnosti, ki vedno vzpostavljajo specifične normativne okvire primernih mobilnostih praks, obenem pa zelena paradigma predstavlja tudi nov teren in možnosti nadaljnjih investicij v mobilnosti in mobilnostne prakse, kot take pa so še naprej povržene ekonomizaciji v praktično vseh aspektih.

Nadaljnji vsebinski sklop je »od ,vil do vilic‘: oblikovanje pravičnega, zdravega in okolju prijaznega prehranskega sistema« (European Commission, 2019a, str. 11). Celotni industrijski kompleks, povezan s prehrano, je okoljsko in podnebno izjemno problematičen, zaradi česar Komisija, kot izpostavlja v evropskem zelenem dogovoru (European Commission, 2019a), meni, da je ključna inspiracija, da »evropska hrana postane globalni standard za trajnostnost«, česar pa kljub trenutnim naporom še ni mogoče reči: »Proizvodnja hrane še vedno povzroča onesnaževanje zraka, vode in tal, prispeva k izgubi biotske raznovrstnosti in podnebnim spremembam ter porabi čezmerne količine naravnih virov, poleg tega pa se precejšen del hrane zavrže« (European Commission, 2019a, str. 11). V tem kontekstu so potrebni dodatni napor, zato je Komisija v sporočilu napovedala, da bo pripravila strategijo »od vil do vilic«, za katero je planirala, da bo obravnavala vse faze prehranske verige in spodbujala trajnostne prakse, kot so precizno kmetijstvo, ekološko kmetovanje in agroekologija. Prav tako je napovedala, da bo poudarek tudi na zmanjšanju uporabe kemičnih pesticidov, gnojil in antibiotikov ter povečanju območij za ekološko kmetovanje.

Tudi v prehranski industriji je Komisija videla možnost vpeljevanja koncepta »krožnega« gospodarstva, hkrati s tem in seveda tudi

z drugimi načeli »okoljske trajnosti«, pa je videla spremembe kot priložnost: »Za vse gospodarske subjekte v prehranski vrednostni verigi se porajajo nove priložnosti« (European Commission, 2019a, str. 11–12). Napovedana strategija naj bi prispevala tudi k uresničevanju krožnega gospodarstva z ukrepi za zmanjšanje živilskih odpadkov, trajnostno embalažo in »boljšo zaščito pridelkov«. Fokus so tudi potrošniki; v tem kontekstu je Komisija napovedala, da bo spodbujala cenovno dostopno zdravo hrano za vse ter uvedla ukrepe za boljše obveščanje potrošnikov o izvoru, hranilni vrednosti in okoljskem odtisu živil. Še en pomemben segment je tudi podpora evropskim kmetov in ribičev s skupno »zeleno« kmetijsko in ribiško politiko, prek katere oziroma s katero naj bi zagotavljala pravičnejši položaj kmetov v prehranski vrednostni verigi.

Naslednji poseben vsebinski okvir v evropskem zelenem dogovoru je »ohranjanje in obnavljanje ekosistemov in biotske raznovrstnosti«. Tako kot v predhodnih vsebinskih sklopih je tudi v tem podana argumentacija, zakaj so predlagani ukrepi nujni. Pri tem je izhodiščno argumentirano, da ekosistemi zagotavljajo osnovne »storitve«, kot so hrana, sladka voda, čisti zrak in zavetje (European Commission, 2019a, str. 13). Vidimo lahko, da je narava oziroma da so ekosistemi razumljeni kot ekonomski subjekti, ki producirajo in zagotavljajo specifične storitve za ljudi, kar kaže na antropocentrični diskurz.

Komisija je v zelenem dogovoru napovedala strategijo za biotsko raznovrstnost, za katero je predvidela, da bo opredelila globalne in evropske cilje za zaščito in obnovo biotske raznovrstnosti ter predvidela specifične ukrepe za izboljšanje stanja ekosistemov, vključno s povečanjem zaščitenih zemljišč in morskih območij ter obnovo degradiranih ekosistemov, bogatih z ogljikom (European Commission, 2019a). Poseben fokus je Komisija v sporočilu namenila gozdovom in morskim ekosistemom. Napovedala je objavo nove strategije EU za gozdove, ki naj bi ciljala predvsem na ustvarjanje podlag za učinkovito pogozdovanje ter ohranjanje in obnavljanje gozdov v Evropi, kar bi potencialno prispevalo k povečanju absorpcije CO₂, zmanjšanju pojavnosti in obsega gozdnih požarov ter »spodbuditvi biogospodarstva«.

Poseben poudarek bo na trajnostnem »modrem gospodarstvu«, ki bo pripomoglo k zmanjšanju pritiskov na kopenske vire in spodbujanju novih virov beljakovin (European Commission, 2019a, str. 13–15).

V naslavljanju biotske raznovrstnosti in zaščite narave je zeleni dogovor izjemno problematičen, ker daje prednost centraliziranim ukrepom, ki temeljijo na ideji udejanja znanstvene-strokovne racionalnosti (npr. zaščita prek spremljanja, modeliranja in načrtovanja, uvajanja standardov). S tem se ohranja upravljanje biodiverzitete, ki perpetuira in pogloblja »odnos med ohranjanjem narave in kapitalizmom ter skupkom nadstruktur kapitalizma, ki ga poganjajo krize« (Apostolopoulou idr., 2014, str. 491).

Jasno je torej, da se pri obravnavi izgube biotske raznovrstnosti predvsem kot tehničnega in upravljaljskega vprašanja, ki naj bi ga bilo mogoče rešiti z instrumenti politike, kot sta strategija EU za biotsko raznovrstnost in strategija za gozdove, ne upoštevajo globlji strukturni dejavniki ekološke degradacije, in sicer kapitalistični načini proizvodnje in spremembe rabe tal, ki dajejo prednost dobičku pred ekološko trajnostjo. Čeprav politika poudarja potrebo po trajnostnih praksah in na naravi temelječih rešitvah, pa njeno spodbujanje gospodarske rasti z biogospodarstvom, modrim gospodarstvom in izkoriščanjem virov ohranja iste ekstraktivne sisteme, ki so odgovorni za izgubo biotske raznovrstnosti. Instrumentalizacija narave razkriva ozko utilitaristično perspektivo, ki ekosisteme spreminja v blago.

Še zadnji specifični vsebinski sklop v komisijinem sporočilu o zelenem dogovoru je »prizadevanje za ničelno onesnaževanje za okolje brez strupov« (European Commission, 2019a, str. 15). V tem oziru je Evropska komisija (2019a) poudarila, da je za doseg okolja brez strupov potrebno celovito preprečevanje in odpravljanje onesnaževanja zraka, vode, tal in potrošniških proizvodov. Ob tem je napovedala, da bo sprejela akcijski načrt za ničelno onesnaževanje, ki naj bi vključeval ukrepe za obnovo naravnih funkcij tal in površinskih voda ter zmanjšanje onesnaženja zaradi presežnih hranil, mikroplastike in škodljivih kemikalij. Poseben poudarek bo, kot je napovedala Komisija,

namenjen obravnavi skupnih učinkov onesnaževanja in prilagoditvi standardov kakovosti zraka skladno s priporočili Svetovne zdravstvene organizacije.

Specifična problematika, ki je detektirana v zelenem dogovoru, je tudi onesnaževanje iz velikih industrijskih obratov, kar naj bi po začetnih napovedih naslovlila tudi v sodelovanju z državami članicami. Med drugim je na tem področju pomembna tudi napovedana trajnostna strategija za kemikalije, kar naj bi »pomagalo bolje zaščititi državljane in okolje pred nevarnimi kemikalijami ter spodbujati inovacije za razvoj varnih in trajnostnih nadomestkov« (European Commission, 2019a, str. 15).

Izobraževanje in njemu pripisana vloga pri podpori zelenemu prehodu

Poleg pravkar orisanih specifičnih vsebinskih področij (in seveda ukrepov) pa sporočilo o evropskem zelenem dogovoru (European Commission, 2019a) poudarja ključno vlogo, ki jo morajo imeti pri zelenem prehodu izobraževalne institucije, od osnovnih šol do univerz. Komisija je v tem kontekstu izrecno pozivala k sodelovanju vseh izobraževalnih ustanov in poudarjala, da je celovit izobraževalni pristop nujen podporni element uresničevanja trajnostnih zelenih politik in življenja v EU nasploh. Tako sporočilo pravi, da šole, ustanove za usposabljanje in univerze lahko »z učenci, starši in širšo skupnostjo začnejo razpravo glede sprememb, ki so potrebne za uspešen prehod« (European Commission, 2019a, str. 19). Pri tem vključevanju ne gre le za posredovanje znanja, temveč za legitimacijo in zagotavljanje široke podpore ideji, zastavitvi, praksam in usmeritvam k zelenemu prehodu. Z vključevanjem zelenih načel v izobraževalni sistem želi Komisija pripraviti, opolnomočiti in vzgojiti nadaljnje generacije, ki bodo poznale trajnostni razvoj in ga podpirale, ter tako zagotoviti dolgoročni uspeh zelenega dogovora.

Osrednji element te izobraževalne strategije je koncept »zelenega izobraževanja« in vključitev vseh akterjev na tem področju v zeleni

prehod. Pri tem je ključnega pomena evropski kompetenčni okvir, ki naj bi zagotavljal strukturiran pristop k razvoju in ocenjevanju kompetenc na področju podnebnih sprememb in trajnostnega razvoja. V sporočilu v tem smislu ni navedeno le, da bo Komisija pripravila evropski kompetenčni okvir, ki bo pomagal razvijati in ocenjevati znanje, spretnosti in odnos do podnebnih sprememb in trajnostnega razvoja, temveč tudi, da bo »zagotovila podporno gradivo in olajšala izmenjavo dobrih praks v mrežah programov za usposabljanje učiteljev v EU« (European Commission, 2019a, str. 19). Ta okvir zagotavlja, da bodo izobraževalci, študenti in širše izobraževalne skupnosti sprejeli zeleni način razmišljanja in delovanja. Končni cilj je ustvariti »zelenе subjekte« in »zelenе državljane«, ki naj bi spodbujali trajnostne prakse na vseh področjih življenja, s tem pa ta diskurz o kompetencah odraža subtilen cilj usklajevanja vedenja posameznikov in institucionalnih praks z načeli trajnosti.

Poleg tega Komisija poudarja pomen trajnostne izobraževalne infrastrukture kot dela zelenega prehoda. Narativ se nanaša tako na vednost in delovanje posameznikov kot tudi na fizična okolja, v katerih poteka izobraževanje. V besedilu je poudarjeno, da si bo Komisija prizadevala »državam članicam zagotoviti nova finančna sredstva za povečanje trajnostnosti šolskih poslopij in dejavnosti« (European Commission, 2019a, str. 19). Trajnostne šolske stavbe in dejavnosti v tem kontekstu niso le praktična potreba, temveč služijo tudi kot dokaz zelenega življenja, ki se razvija v evropskem okolju: z vlaganjem v zeleno infrastrukturo želi Komisija ustvariti okolje, ki podpira in krepi trajnostni način bivanja ljudi, sploh tistih, ki so del izobraževalnih praks in sistemov. Obenem pa je pri vlaganju v infrastrukturo treba nujno prepoznati tudi gospodarsko razsežnost, saj se infrastrukturo obravnava kot področje možnih naložb, kot je navedeno v besedilu: »do leta 2020 zagotoviti 3 milijarde EUR za naložbe v šolsko infrastrukturo«, s čimer se okoljski cilji združujejo z gospodarskimi priložnostmi (European Commission, 2019a, str. 19).¹¹

11 Tukaj gre za prodor *retrofittinga*, ki smo ga kot kapitalistično ekoprakso obravnavali predhodno, na polje izobraževalnih infrastruktur.

In nenazadnje je poleg ciljev »zelenega izobraževanja« in vlaganja v »zeleno« infrastrukturo smiselno izpostaviti še eno dimenzijo, ki jo Komisija servira v sporočilu, in sicer obravnavanje izobražujočih se subjektov skozi prizmo razvoja delovne sile. Poudarek na preusposabljanju in izpopolnjevanju odraža neoliberalno logiko, ki daje prednost gospodarskim rezultatom, kar je jasno izpostavljeno tudi v dokumentu: »Za izkoriščanje prednosti ekološkega prehoda sta potrebna proaktivno preusposabljanje in izpopolnjevanje«, pri čemer bo »predlagani Evropski socialni sklad+ evropskim delavcem nudil pomembno pomoč pri pridobivanju znanj in spretnosti, ki jih potrebujejo za prehod z nazadujočih sektorjev na sektorje z rastjo in pri prilagajanju novim procesom« (European Commission, 2019a, str. 19). Program znanj in spretnosti ter jamstvo za mlade sta v tej luči na primer izpostavljeni kot orodji za povečanje »zaposljivosti v zelenem gospodarstvu«, s čimer je torej izobraževanje predpostavljeno in rezornirano kot sredstvo za pripravo prihodnje delovne sile, ki bo znala krmariti in prispevati k ekološkemu prehodu. Ta perspektiva kaže na vsaj dvoje, in sicer, da je zeleni dogovor v svojem bistvu tako gospodarska kot okoljska strategija, pri tem pa ima izobraževanje vlogo spodbujanja ekološke ozaveščenosti in gospodarske pripravljenosti.

4.3 EVROPSKI PODNEBNI PAKT: ELEMENTI IN VLOGA IZOBRAŽEVANJA

Že v predhodnem poglavju, kjer smo preučili zgodovinski razvoj okoljskih politik v okviru evropskega povezovanja, smo ugotavljali bistveno vlogo vključevanja in izobraževanja pri spodbujanju sodelovanja državljanov. Od najzgodnejših faz okoljskega upravljanja do novejših pobud je proces vključevanja dosledno predpostavljala, da je legitimnost okoljskih in podnebnih politik odvisna od vključenosti evropske populacije, njenega razumevanja ter ozaveščenosti glede okoljskih in podnebnih politik na evropski ravni. Zlasti izobraževalne politike so bile opredeljene kot ključna orodja za spodbujanje te zavesti, pri čemer je izhodiščna ideja ta, da morajo biti okoljska vprašanja

»del« zavesti državljanov, zaradi česar je bilo z vključevanjem okoljske pismenosti v izobraževalne programe in javne kampanje osrednje mesto postavljeno okviru, ki naj bi posameznikom omogočil »smiselno«, »poglobljeno« sodelovanje v procesih upravljanja in sprejemanje trajnostnih praks ter tako okrepil demokratične temelje okoljskega upravljanja. Ta poudarek na vključevanju in ozaveščenosti ostaja osrednji element evropskega zelenega dogovora, kar bo podrobneje predstavljeno v nadaljnji razpravi.

Zasnova in zastavitev podnebne pakta: zamišljanje izobraževanja

Ko je Ursula von der Leyen (2019a) predstavila evropski zeleni dogovor kot temelj svojega političnega programa, je v kontekstu napovedi že takoj artikulirala nujnost vključevanja različnih segmentov populacije in hkrati poudarila ključno vlogo izobraževanja in učenja pri spodbujanju zelenega prehoda.

Potrebujemo pravičen prehod za vse. Pri tem prehodu se moramo zavedati in spoštovati, da vsi ne začnemo na isti točki. [...] To je evropski način: smo ambiciozni in nikogar ne puščamo zadaj. Potrebujemo tudi več izobraževanja in motivacije. V ta namen bom predlagala evropski podnebni pakt, ki bo povezal regije, lokalne skupnosti, civilno družbo, industrijo in šole. Skupaj bodo oblikovali in se zavezali k nizu obljub, ki bodo omogočile spremembo delovanja, od posameznika do največje multinacionalke. To bo ključni del pravičnega prehoda za vse (von der Leyen, 2019a).

Vidimo lahko, da je bilo v njenem predlogu evropskega podnebne pakta izrecno poudarjeno, da je pri spodbujanju ozaveščenosti in zavezanosti okoljskim ukrepom poleg regij, skupnosti in industrije pomembno tudi vključevanje šol. Z vključitvijo izobraževanja v okvir zelenega dogovora je von der Leyenova poudarila njegov potencial kot transformativnega orodja, ki bi lahko posameznike in skupnosti navdihnili k sprejemanju trajnostnih praks in prilagajanju širšim podnebnim ciljem. Izobraževanje pri tem ni omejeno na formalno

šolanje, temveč vključuje proces vseživljenjskega učenja, ki državljane vseh starosti motivira, da prispevajo k prehodu v podnebno nevtralno Evropo. Poziv k okrepljenemu »izobraževanju in motivaciji« pomeni, da zeleni prehod ne bo prišel sam od sebe ter da niti ni dovolj vključevanje gospodarstva in gospodarskih akterjev, temveč je nujno, da tudi javnost oziroma državljani ves čas aktivno podpirajo zeleni dogovor, okoljske prakse in trajnostno držo, za kar pa morajo imeti znanje, spretnosti in okoljsko pismenost.

V njenem programu je bil evropski podnebni pakt izhodiščno okvirjen tudi prek mobilizacije šol in izobraževalnih ustanov kot osrednjih akterjev pri oblikovanju pravičnega in vključujočega zelenega prehoda. »Vključevanje šol« ne pomeni le formalnih institucionalnih okvirov, temveč za tem stoji tudi ideja, da bodo vključene različne subjektivitete: učenci, učitelji, izobraževalne skupnosti, s tem pa je cilj »spremeniti delovanje« subjektov (von der Leyen, 2019b). Ideja je prek pakta vzgojiti novo generacijo okoljsko ozaveščenih državljanov, ki se bodo znali soočiti s kompleksnostjo podnebnih sprememb. Prepoznavamo lahko, da ne gre le za širjenje informacij, temveč okvirjanje, postavljanje form in vsebin, ki bodo usmerjale posameznike in kolektivitete k specifičnemu načinu zelenega delovanja in razmišljanja. Šole so kot prostori učenja in socializacije v položaju, ko lahko premostijo vrzel med abstraktnimi podnebnimi politikami in oprijemljivimi vsakodnevni praksami, s tem pa kot tarča in del oblastnih mehanizmov in zelenega upravljanja služijo kot mikrokozmos širše potrebne družbene preobrazbe, saj učence spodbujajo, da prakticirajo trajnost in postanejo zagovorniki zelenih pobud v svojih družinah in skupnostih.

Vloga izobraževanja v zelenem dogovoru presega okvire šol in vključuje širše družbene učne procese, v katerih so skupnosti in posamezniki »opolnomočeni« za dejavno sodelovanje pri zelenem prehodu. Von der Leyenova se v okviru prehoda osredotoča na enakost, kar pomeni, da naj bi izobraževanje in spodbujevalne prakse zagotavljale, da »nihče ne bo zapostavljen« (von der Leyen, 2019b). Predsednica Komisije (oziroma takrat še kot kandidatka) je v samem jedru na normativni ravni naredila miselni trik: celotno zeleno delovanje,

vključno z izobraževalnimi praksami in institucionalnimi okviri je povezala z nocijo družbene in gospodarske pravičnosti, pri kateri učenje ni le pridobivanje novih znanj in spretnosti, temveč naj bi bilo tudi ustvarjanje priložnosti za vključevanje in krepitev moči vseh udeleženih. V tem kontekstu postaja platforma za kolektivno učenje in skupno odgovornost, ki spodbuja kulturo sodelovanja in vzajemne odgovornosti med različnimi akterji.

Preden se obrnemo neposredno na sporočilo Evropske komisije, s katerim je bil podnebni pakt povsem dokončno formaliziran, je smiselno na hitro podati refleksijo zastavitve podnebnega pakta v sporočilu o evropskem zelenem dogovoru (European Commission, 2019a). Vsebinsko zastavitev dogovora smo sicer opravili v predhodnem podpoglavju, vendar namenoma izpustili del, v katerem je podnebni pakt posebej artikuliran, saj ga želimo nasloviti v tem delu.

Diskurz o evropskem podnebnem paktu, kot je formuliran v sporočilu o evropskem zelenem dogovoru (European Commission, 2019a), opredeljuje vključevanje javnosti oziroma državljanov kot nepogrešljivo in bistveno za uspeh zelenega prehoda. Komisija je s poudarjanjem nujnosti sodelovanja državljanov pri oblikovanju in izvajanju politik želela okvir procesa krepitev legitimnosti okoljskih in podnebnih politik postaviti v kontekst načel (deliberativne) demokracije, pri čemer naj bi bili državljani hkrati akterji in upravičenci podnebnih ukrepov: »zagotoviti bi bilo treba dejanske in virtualne prostore, v katerih bi ljudje lahko izrazili svoje zamisli in ustvarjalnost ter sodelovali pri ambicioznih ukrepih na posamični in skupinski ravni« (European Commission, 2019a). Več kot očitno je eden od ciljev te strategije preprečiti morebitni odpor s spodbujanjem občutka kolektivnega lastništva in odgovornosti za prehod, s tem pa smo priča nastavkom tistega, kar Swyngedouw (2019) poimenuje postpolitika: vključevanje posameznikov in kolektivitet v procese na deklarativni ravni, ki pa je nesubstancialno, izpraznjeno, votlo. Med drugim se slednje kaže v manku konkretnosti, kako bodo državljani vključeni v različne skupine, ki naj bi sodelovale v različnih formah deliberacije in participacije na področju zelenih politik na evropski ravni.

V sporočilu o evropskem zelenem dogovoru so sicer omenjeni nekateri mehanizmi, kot so izmenjava informacij, prostori za sodelovanje in krepitev zmogljivosti. Vidimo lahko, da je – kar potrjuje tezo o vsebinski izpraznjenosti demokratičnega procesa zelenega prehoda – prednost dana formam participacije, manj pa je dejanskih vsebinskih poudarkov participativnih mehanizmov. Poudarjena je zavezanost k spodbujanju javnega razumevanja in pobud na lokalni ravni. Zanašanje na te mehanizme postavlja vprašanje o globini predvidenega opolnomočenja državljanov, hkrati pa je poudarek na »navdihu« in »ustvarjalnosti«, kar lahko razumemo kot usmeritev k simboličnemu sodelovanju in s tem potiskanje prebivalcev in kolektivitet v Evropski uniji v vlogo pasivnih prejemnikov in ne aktivnih soustvarjalcev politike.

Naracija o podnebnem paktu v sporočilu komisije o evropskem zelenem dogovoru eksplicitno omenja tudi »lokalne« in »regionalne« akterje ter mestno in regionalno upravljanje, ki so s tem opredeljeni kot ključna mesta za podnebne ukrepe. Z uporabo pobud, kot sta konvencija županov EU in evropska urbana pobuda, pakt poudarja pomen rešitev, ki temeljijo na kraju samem, in vzajemnega učenja, hkrati pa na zanašanje na že obstoječe prakse (omenjene konvencije in pobuda), ki so prepoznane (Armondi, 2020; Bendlin, 2019) kot del oblastnih mehanizmov sodobnega evropskega prostora.

Zagon evropskega podnebnega pakta

Po napovedih von der Leyen in tudi evropskega zelenega dogovora je Komisija ob koncu leta 2020 objavila sporočilo, s katerim je bil podnebni pakt (European Commission, 2020a) dejansko zagnan in vzpostavljen. Najprej lahko opravimo refleksijo tega, na kakšen način oziroma kako je podnebni pakt definiran. Tako Komisija (2020a) podaja argumentacijo, da gre za strateško pobudo za spodbujanje »skupnega« podnebnega ukrepanja v različnih družbenih sektorjih. Izrazito so poudarjeni elementi vključevanja in sodelovanja državljanov, ob tem pa izpostavlja koncepte, kot so »soustvarjanje« in »udejanjanje«. Tako

je nenazadnje izpostavil tudi Timmermans (European Commission, 2020a), ko so na uvodni predstavitvi podnebni pakt razgrnili:

Evropski podnebni pakt bo združil vse, ki želijo ukrepati za naš planet. S paktom želimo vsem v Evropi pomagati, da ukrepajo v vsakdanjem življenju, ter jim dati priložnost, da se vključijo v zeleni prehod in se medsebojno navdihujejo. Ko gre za spopadanje s podnebnimi spremembami, lahko vsakdo ukrepa in vsakdo lahko prispeva.

To uokvirjanje poudarja pomen širokega državljanskega udejstvovanja, katerega cilj je demokratizacija podnebnih ukrepov in zagotovitev sprejetja pakta med različnimi zainteresiranimi stranmi, od aktivnih udeležencev do kolektivitet, ki kažejo indiferentnost do okoljskih in podnebnih vprašanj. V dokumentu so sicer uporabljeni tudi izrazi, kot so »živahni prostori«, »smiselna udeležba« in »kolektivni učinek«, ki vsi podobno odražajo prizadevanje pakta za spodbujanje občutka skupnosti in skupne odgovornosti pri reševanju podnebne krize.

V dokumentu je opisana tudi operativna struktura pakta, vključno z novimi organizacijskimi mehanizmi, kot sta poseben sekretariat in središča znanja. Ta strukturiran pristop zagotavlja institucionalno podporo in razširjanje znanja ter poudarja metodično upravljanje pobude (European Commission, 2020a). S tem moramo z naše perspektive nujno prepoznati, da pri spodbujanju demokratičnega delovanja in vključenosti državljanov oziroma prebivalcev EU ne gre za spontane procese, temveč želi Komisija vendarle »demokratični« proces voditi in specifično okvirjati. Dean (2010, str. 29) izpostavlja, da razumevanje delovanja oblasti tudi skozi prizmo vladnosti ne pomeni zanikanje obstoja in pomena centrov moči oziroma avtoritete, ki delujejo na principu suverenosti. V tej maniri je treba nove artikulacije upravljanja (zelenih) državljanov razumeti tudi kot urejanje družbeno-politične realnosti prek institucionalnih okvirov, ki legitimirajo in uveljavljajo določene ukrepe in politike. S tem lahko še enkrat več vidimo, da gre pravzaprav za postdemokratične prostore, kjer je možnost svobodnega participiranja in izražanja skrajno omejena ali celo izpraznjena.

Nadalje je treba prepoznati, da ne gre le za institucionalno ogrodje in »mehanično« implementacijo, temveč je bil pakt zamišljen kot okvir nove zelene kulture. Tako na primer poudarja na »večjezičnosti« utrjujejo percepcijo raznolikosti Evrope, pri čemer se priznava, da morajo biti podnebni ukrepi prilagojeni in dostopni vsem. Hkrati pa so pomemben element opredelitve pakta tudi predlagani kazalniki uspeha, kot so število zavez ali »ambasadorjev podnebnega pakta« (o tem mehanizmu bomo govorili posebej), ki kažejo, da se pakt osredotoča na oprijemljive rezultate (European Commission, 2020a).

Posebno pozornost lahko usmerimo k argumentaciji razlogov za uvedbo podnebnega pakta. Ni presenetljivo, da je podnebna kriza opredeljena kot glavno gonilo te pobude. Komisija izpostavlja vztrajno in naraščajočo naravo krize ter jo opredeljuje kot nujno vprašanje, ki zahteva takojšnje ukrepanje. S tem ne postavljamo pod vprašaj resničnosti ali resnosti podnebne krize, temveč moramo prepoznati, kako Komisija uporablja podatke in diskurz o urgentnosti, kar legitimira pakt. S tem, ko Komisija krizo opredeljuje kot konkretno in neposredno nevarnost, ne pa kot abstrakten ali oddaljen problem, poudarja nujnost takojšnjega ukrepanja. Kot pojasnjuje Ewald (1991), se sodobno upravljanje in izvajanje oblasti pogosto vrta okoli obvladovanja tveganj in negotovosti, pri čemer so osrednji elementi grozeče nevarnosti. V tem kontekstu Komisija podnebni pakt predstavlja kot nujen ukrep za odpravo teh groženj. Retorika tveganja in nepredvidljivosti skupaj z opozorili o »radikalnih spremembah« in »nepredvidljivih posledicah« krepi občutek negotovosti in strahu, s čimer se pakt legitimira kot kritičen in pravočasen odziv.

Drugi argument za podnebni pakt se osredotoča na socialno ranljivost prebivalstva EU (kar je, kot smo že pokazali, večkrat izpostavljen element zelenega dogovora), kar pobudi dodaja moralno-etično razsežnost. Komisija (2020a) poudarja nesorazmerne vplive podnebnih sprememb na ranljive skupine, pri čemer se sklicuje na vrednote pravičnosti in enakosti. To se ujema s prejšnjim zagovarjanjem pakta s strani von der Leyenove (2019b), ki je neukrepanje prikazala kot etično nesprejemljivo. James (2022) glede etične presoje kot dela sodobnih

oblastnih liberalnih režimov obravnava, kako upravljanje vse bolj vključuje etično dolžnost skrbnega ravnanja, s čimer se oblast spreminja v moralno podjetje. V tem okviru se podnebni pakt kaže kot moralni imperativ, ki obravnava tako trajnost kot družbeno odgovornost.

Komisija podnebni pakt dodatno legitimira z umestitvijo v širša institucionalna prizadevanja EU ter se v tej smeri sklicuje na evropski zeleni dogovor in zakonodajni okvir EU. S tem je pakt predstavljen kot nadaljevanje uveljavljenih ukrepov na evropski ravni, kar povečuje njegovo verodostojnost. Še enkrat več se lahko naslonimo na interpretacijo Deana (2010, str. 29), ki ugotavlja, da sodobni režimi upravljanja, kjer gre za razpršitev oblasti med različne deležnike, ne pomeni izključitve pomena centralizirane oblasti, ki deluje po suverenih načelih. V skladu s tem lahko podnebni pakt obravnavamo kot del širšega institucionalnega okvira, ki ureja družbenopolitične realnosti ter legitimira določene ukrepe in politike.

Eden najbolj zanimivih legitimacij in argumentacij za podnebni pakt pa je, da Komisija (2020a) v njem izrecno napove, da se bo tudi sama držala podnebno nevtralnega ravnanja in delovanja ter s tem dajala zgled drugim. Pri tem je uporabljen koncept »zaveze« (angl. *pledge*); zaveza je obljuba in s tem je v svojem bistvu dejanje »prisege« zavezujoča obljuba, ki ima (pogosto) moralno, družbeno ali pravno težo. Na obljubo lahko gledamo kot na performativno dejanje, kjer izrek obljube ni zgolj opisen, temveč konstitutiven – z dejanjem zavezanosti k obveznosti ustvari novo resničnost. Dejanje obljube je povezano z oblikovanjem identitete, pripadnosti specifični ideji, ciljem ali skupnostim. S tem, ko je Komisija dala zavezo, je v svojem bistvu izjavila, da je sama »zelena institucija«, ki se zavzema za okoljske in podnebne cilje.

Kot taka pa je zaveza obenem in v tem kontekstu tudi oblastni mehanizem. Mehanizem upravljanja prek zgleda (zaveze) deluje tako, da vzpostavlja vidne standarde vedenja, ki so oblikovani kot idealni ali zaželeni, kar posameznike spodbuja k samoregulaciji s posnemanjem. V nasprotju s prisilnimi oblikami upravljanja se ta pristop opira na

predstavitev določenih praks ali dejanj kot normativnih, kar spodbuja občutek prostovoljnega prilagajanja tem standardom. Ta proces se torej opira na posnemanje in normativnost, pri čemer posamezniki težijo k posnemanju vedenja, ki se dojema kot primerno in/ali ambiciozno (Bröckling idr., 2011a, str. 3). S tem Komisija in tudi druge EU institucije učinkovito usmerjajo ravnanje brez neposrednega posredovanja in narekovanja tega, kaj nekdo mora ali česa ne sme narediti, ter pri tem uporabljajo potencial(nost) zgleda za usklajevanje posameznikovega vedenja s širšimi družbenimi ali političnimi cilji.

Še ena utemeljitev za podnebni pakt pa izhaja iz idealov napredka in inovacij, ki prikazujejo raziskave in razvoj kot ključni gonilni sili sprememb. Ta naracija je utemeljena v in odseva optimistično vero v tehnološke rešitve za podnebne spremembe, ki so pogojene z ustreznimi naložbami. Pellizzoni in Ylönen (2016) opisujeta, kako se »tehnoznanost« prepleta z neoliberalno racionalnostjo in spreminja okolje v vir za inovacije in rast. S poudarjanjem vloge raziskav in inovacij Komisija oblikuje podnebni pakt kot priložnost za modernizacijo in gospodarski razvoj.

Mehanizmi osveščanja v okviru pakta: vloga znanosti in izobraževanja

Že v sporočilu je Komisija (2020a) jasno začrtala in artikulirala, kaj bodo ključne aktivnosti, ki bodo poganjale oziroma tvorile osrednje mehanizme podnebnega pakta. V tem smislu je posebno pozornost namenila osveščanju kot elementu krepitve podpore zelenemu dogovoru in nasploh zeleni agendi Evropske unije. Osveščanje je bilo predstavljeno kot bistveno orodje za krepitev zavedanja javnosti o dolgoročnih učinkih podnebnih sprememb, pri tem pa je osrednja ideja, da bodo informirani državljani, ki se zavedajo dejanskih in potencialnih učinkov podnebnih sprememb, bolj podpirali trajnostne prakse, jih sprejemali ter vključevali v svoje prakse in »vsakodnevne odločitve« (European Commission, 2020a, str. 4). Z oblikovanjem pakta kot sredstva za širjenje vednosti in informacij je Komisija že izhodiščno želela ustvariti okoljsko bolj ozaveščeno družbo, opremljeno

z razumevanjem podnebnih in okoljskih vprašanj, kar naj bi bilo nujno, v kolikor naj zeleni državljani sprejemajo informirane odločitve, ki so v skladu s širšimi cilji evropskega zelenega dogovora.

Komisija (2020a) v svojem sporočilu navaja, da je ozaveščanje javnosti ključnega pomena za »preprečevanje vpliva« zanikovalcev podnebnih sprememb in dvomljivcev, ki so predstavljeni kot ovira izvajanju zelenih politik. V ozadju podnebnega pakta torej ni le pozitivna agenda vključevanja, temveč tudi »boj« proti tistim, ki ovirajo zelene politike. Predlagana je dvojna strategija: sodelovanje v odprtem dialogu in zagotavljanje znanstvenih dokazov. Izhodišče dialoga kaže na zavezanost demokratičnim načelom, kot je omogočanje izražanja različnih mnenj, po drugi strani pa vztrajanje pri znanstvenih dokazih vzpostavlja mejo med sprejemljivim diskurzom in dezinformacijami. Namen tega pristopa ni le ovreči napačne informacije, temveč tudi doseči široko soglasje o nujnosti podnebnih ukrepov, pri čemer gre za produkcijo specifične »resnice« glede okoljskih in podnebnih vprašanj.

Z naše perspektive je pomembno prepoznati kompleksnost zastavitve kombinacije odprtega dialoga, ki vsaj načelno in deklarativno dopušča možnost različnih pozicij, ter produciranja in lansiranja znanstvenih dokazov, ki potrjujejo resnost okoljskih in podnebnih problemov, saj gre za artikulacijo izvajanja oblasti v komunikacijskem okviru EU. Komisija s postavljanjem znanstvenih dokazov za končnega ravnatelja resnice določa mejo sprejemljivega diskurza. Ta dvojni moment, ta dvojni obrat v argumentaciji omogoča EU, da ohranja videz demokratičnega sodelovanja, hkrati pa uveljavlja zelene politike kot edino racionalno in na dokazih temelječo pot naprej, s tem pa želi utrditi podporo svoji podnebni agendi in obenem marginalizirati drugačne glasove, mnenja, ideje, koncepte in prakse, ki ne temeljijo na hegemonskih »ugotovitvah« znanosti.

Širjenje informacij in utrjevanje vednosti najrazličnejših javnosti sta postavljena kot pomemben temelj evropskega podnebnega pakta, pri čemer sporočilo nakazuje, da znanje ni namenjeno le obveščanju

javnosti, temveč tudi legitimaciji političnega programa Komisije: »Jasen pogovor o okolju in podnebnih spremembah je močan poziv k ukrepanju« (European Commission, 2020a, str. 5). V tem kontekstu vednost postane orodje upravljanja, kjer je spodbujanje zelenih politik predstavljeno kot logična razširitev znanstvenega razumevanja in na resnici utemeljenih informacij. Poudarek pakta na širjenju znanstveno utemeljenih informacij krepi idejo, da ukrepi Komisije temeljijo na objektivni resnici.

Nadalje je nujno izpostaviti, da je v okviru osveščanja in širjenja informacij pomembno mesto pripisano izobraževanju. Sporočilo (European Commission, 2020a) opisuje celovit okvir, ki vključuje različne akterje na področju izobraževanja, od učiteljev do vodstev šol, ki lahko potencialno zeleno izobraževanje in spretnosti vključujejo oziroma prenašajo v strukturo evropske družbe. S spodbujanjem izobraževanja »zelenih državljanov« je Komisija imela izhodiščno namero ne le informirati, temveč tudi oblikovati stališča in delovanje posameznikov v EU. Naracija kaže namero Komisije, da prek izobraževalnih okvirov in konkretnih praks v njihovem okviru zagotovi nadaljnji premik k trajnostni kulturi, ki presega zgolj politiko in je del miselnosti oziroma mentalitete prihodnjih generacij.

Poleg izobraževanja je Komisija (2020a, str. 7) v sporočilu poudarila tudi pomen oblikovanja »družbene povezanosti« pri ukrepih za podnebne ukrepe. V besedilu so opisani različni dogodki v živo in na spletu, namenjeni »vzpostavljanju občutka skupnosti za podnebne ukrepe« (European Commission, 2020a, str. 6), kar nakazuje, da je ustvarjanje skupne identitete v zvezi z zeleno agendo ključnega pomena za uspeh evropskega podnebnega pakta. S spodbujanjem izmenjav »zgodb« in »izkušenj« želi Komisija čim bolj poenotiti prebivalstvo glede zelene agende in spodbujati kolektivno identiteto, ki bo osredotočena na okoljsko odgovornost. Vidimo lahko torej, da je Komisija že v orisu podnebnega pakta predpostavila pozitivne učinke kolektivnega naslavljanja zelenih vprašanj, kar je med drugim skušala materializirati tudi skozi mehanizem ambasadorstva evropskega zelenega pakta.

4.4 AMBASADORJI EVROPSKEGA PODNEBNEGA PAKTA: DISKURZI O IZOBRAŽEVANJU

Evropski podnebni pakt je namenjen sodelovanju državljanov, zato smo govorili o aktivizmu v boju proti podnebnim spremembam. Če želite obveščati, navdihovati in podpirati podnebne ukrepe v svoji skupnosti, lahko zdaj postanete ambasador podnebnega pakta.

Moderatorica, uvodni dogodek evropskega podnebnega pakta¹²

Evropski podnebni pakt je gibanje ljudi, ki so združeni v skupnem cilju in vsak v svojem okolju sprejemajo ukrepe za oblikovanje bolj trajnostne Evrope.

Evropska komisija, spletna stran evropskega podnebnega pakta¹³

Če pogledamo zgornja dva citata, lahko nemudoma vidimo, da sta evropski podnebni pakt in ambasadorstvo podnebnega pakta artikulirana in predočana kot družbeno-politična fenomena, ki sta nastala od spodaj navzgor in imata podobo organskega aktivizma, ki ga narekujejo, oblikujejo in vodijo državljani. Na spletnem dogodku 16. decembra 2020 (European Commission, 2020b) je ob lansiranju podnebnega pakta moderatorica predstavila mehanizem ambasadorstva s sklicevanjem na jezik aktivizma. S to retoriko je podnebni pakt povezala z značilnostmi in delovanjem družbenih gibanj ali civilnodružbenih pobud, s tem pa je nadalje implicitno argumentirala, da ambasadorstvo izvira od državljanov, ne pa da je mehanizem Evropske komisije. Namen tega uokvirjanja je predstaviti pakt kot pristen odziv na zahteve javnosti po podnebnih ukrepih, pri čemer je poudarjena vloga navadnih ljudi pri oblikovanju njegovih prednostnih nalog in postopkov.

Komisija (2024c) na svoji spletni strani uporablja podobno naracijo, saj podnebni pakt opisuje kot »gibanje državljanov«. Namen tega je

12 European Commission (2020b).

13 European Union (2024a).

zamegliti njegov institucionalni izvor in poudariti njegovo domnevno *grassroot* naravo. S predstavitvijo pobude kot tiste, ki so jo oblikovali in zahtevali ljudje sami, želi Komisija spodbuditi večjo podporo in legitimnost javnosti. Prepoznati moramo, da gre za oblikovanje in okvirjanje diskurza o paktu, ki nam že izhodiščno nakazuje, kako v okviru evropskega upravljanja okoljskih in podnebnih vprašanj specifični mehanizmi zadobivajo videz kolektivnega delovanja in družbenega angažiranja.

Formalne podlage in osnove zastavitve mehanizma ambasadorstva

Čeprav je ambasadorstvo eden od vodilnih in ključnih mehanizmov v okviru podnebnega pakta, se zdi, da ni bilo predvideno od samih začetkov formiranja ideje pakta kot osnove angažiranja in »demokratiziranja« zelenega dogovora. V tem smislu lahko opazimo, da je Ursula von der Leyen (2019a) v svoji predstavitvi političnega programa napovedala evropski podnebni pakt kot del evropskega zelenega dogovora, vendar v njem ni omenila mehanizma ambasadorstva. Prav tako sporočilo Komisije o evropskem zelenem dogovoru (European Commission, 2019a) še ne omenja ideje ambasadorjev.

Koncept in mehanizem ambasadorstva pa se pojavita in sta opredeljena v sporočilu Komisije (2020a) o evropskem podnebnem paktu. V dokumentu je jasno zapisano, da bo to vse od začetka izvajanja pakta eno temeljnih promocijskih orodij, s katerim naj bi dosegli določene učinke v evropski družbi: »Evropski podnebni pakt se bo osredotočil na širjenje ozaveščenosti in podpiranje ukrepov. Ob začetku njegovega izvajanja bodo ljudje in organizacije povabljeni, da spoznajo in se zavežejo k posebnim dejavnostim, tako da postanejo ambasadorji podnebnega pakta« (European Commission, 2020a, str. 4).

Komisija (2020a) je v sporočilu predstavila ambasadorje evropskega podnebnega pakta kot bistvene nosilce in pospeševalce gibanja za podnebne ukrepe, hkrati pa naj bi predstavljali različna področja (tudi v geografskem smislu) in stroke. Njihova ključna naloga naj bi bila

spodbujanje dialoga z različnimi posamezniki in družbenimi skupinami ter ozaveščanje glede podnebnih ukrepov in zelenem prehodu v njihovih skupnostih. V tem smislu se je od ambasadorjev pričakovalo, da se bodo »zavezali k podnebnim ukrepom in sodelovali v razpravah z ljudmi v svojih skupnostih in omrežjih o možnostih ukrepanja« (European Commission, 2020a, str. 5). Tako naj bi med drugim prek in skozi svoje delovanje obravnavali tudi, zakaj je »ukrepanje nujno«, kar izpostavlja urgentnost razmer in odgovornost vsakogar (European Commission, 2020a). S širjenjem zavedanja o tem, zakaj je »vsakdo pomemben«, naj bi ti ambasadorji spodbudili javnost k spremembam v življenju v smeri zelenega prehoda in s tem k smiselnemu ukrepanju.

Ambasadorji podnebnega pakta naj bi bili, kot je bil predlog Komisije (2020a), v svoji vlogi zgled skrbnega okoljskega delovanja, pri tem pa skrbeli za premoščanje razlik in vrzeli oziroma morebitnih razkorakov med civilno družbo, različnimi zainteresiranimi stranmi in Evropsko komisijo. Njihova naloga naj bi bila, da »z zgle dom vodijo pri ukrepih za varstvo podnebja in okolja« ter delujejo kot proaktivni posredniki (European Commission, 2020a, str. 6). S podporo Komisije, ki naj bi vključevala zagotavljanje »prepoznavnosti, komunikacijsko gradivo in priložnosti za izmenjavo v mrežah« (European Commission, 2020a, str. 7), naj bi ambasadorji dobili možnost, da razširijo svoja prizadevanja za ozaveščanje po celotni EU.

Kot smo že izpostavili, je mehanizem ambasadorjev evropskega podnebnega pakta zastavljen tako, da naj bi ambasadorji igrali eno ključnih vlog pri spodbujanju podnebnih ukrepov v skupnostih in mrežah po celotni Evropski uniji. Ti ambasadorji so posamezniki, ki sodelujejo pri »obveščanju, navdihovanju in podpori« (European Union, 2024b) drugih ter v tem smislu delujejo kot osebe, ki pospešujejo politike in konkretne aktivnosti, povezane s podnebjem, na različnih ravneh družbe. Bistvo tega mehanizma je v vključevanju državljanov, organizacij in oblikovalcev politik za spodbujanje pomembnih in trajnostnih sprememb, namenjenih boju proti podnebnim spremembam. Čeprav ambasadorji uradno ne predstavljajo Evropske komisije, so njihova prizadevanja usklajena z njenimi širšimi okoljskimi cilji, zato so eden

ključnih akterjev v zeleni agendi EU. Kot je navedeno, ambasadorji »delujejo kot osebni ali poklicni predstavniki skupnosti ali organizacije in ne v imenu Evropske komisije« (European Union, 2024b).

Pozicija ambasadorja ni permanentna, temveč je posameznik ali posameznica imenovan oziroma imenovana za obdobje enega leta, pri čemer imajo ambasadorji nato možnost svoj naziv podaljševati oziroma »vsako leto obnavljati« (European Union, 2024b). Medtem ko je razpis periodično odprt, se lahko tisti, ki ne izpolnjujejo meril ali želijo ostati vključeni v manjšem obsegu, pridružijo kot »prijatelji pakta«, sodelujejo v razpravah in ukrepih na področju podnebja brez formalnih odgovornosti ambasadorstva ter tako sodelujejo v bolj neformalni vlogi. Da bi postali del mehanizma ambasadorjev evropskega podnebnega pakta, morajo posamezniki izpolnjevati posebna merila, ki zagotavljajo, da imajo zmogljivosti in platformo za učinkovito zagovarjanje podnebnih ukrepov ter širjenje informacij o njih (European Union, 2024b). Drugi dve merili upravičenosti sta, da morajo prijavitelji prebivati v državi članici EU in dokazati jasno zavezanost podnebnim ukrepom s konkretnimi pobudami (European Union, 2024b).

Kakšna pa je vloga ambasadorjev; kaj so ključne aktivnosti, ki jih prevzamejo? Bistvo mehanizma ambasadorjev Evropskega podnebnega pakta je v ideji »vodenja z zgledom« (European Union, 2024b). Od ambasadorjev se pričakuje, da bodo v ospredju podnebnih ukrepov in da bodo svojo zavezanost dokazovali s konkretnimi dejavnostmi, ki jih lahko drugi prevzemajo, se iz njih kaj naučijo in spremenijo svoje delovanje v bolj zeleni, trajnostni smeri. Ambasadorji morajo »pokazati [svojo] predanost boju proti podnebnim spremembam s podnebnimi in okoljskimi ukrepi« (European Union, 2024b) na način, ki poudarja nujnost podnebne krize, rešitve pa so dostopne in razumljive. S tem in prek tega mehanizem deluje kot moralna in praktična platforma za vodenje, kjer ambasadorji s svojimi praksami in pobudami spodbujajo spremembe.

Mehanizem ambasadorjev vključuje več kot le individualno ukrepanje in kolektivno mobilizacijo. Ambasadorji so spodbujeni

k tesnemu sodelovanju z lokalnimi skupnostmi, vladami in drugimi zainteresiranimi stranmi. Ta vidik sodelovanja je ključen, saj poudarja potrebo po sodelovanju na več ravneh. Bistvo argumenta je, da naj bi torej ambasadorji delovali kot povezovalci, ki se »združujejo s podobno mislečimi posamezniki« (European Union, 2024b) in omogočajo pogovore med različnimi sektorji družbe od lokalnih gibanj do oblikovalcev politik. S tem je razvidno, da njihova vloga ni omejena na širjenje informacij, temveč vključuje ustvarjanje sinergij med različnimi akterji, ta sinergija pa naj bi imela učinek v smislu zagotavljanja spodbujanja široke družbene angažiranosti in sodelovanja.

Ena od bistvenih značilnosti mehanizma ambasadorstva evropskega podnebne pakta je osredotočenost na vključenost in raznolikost. Vsaj na deklarativni ravni je cilj evropskega podnebne pakta vključiti ljudi iz vseh družbenih slojev in tako zagotoviti, da je podnebno ukrepanje skupno prizadevanje, ki presega družbene, gospodarske in geografske meje, ta orientacija pa je posledično prenesena tudi na mehanizem ambasadorstva (European Union, 2024b). Ambasadorji so izbrani iz različnih okolij, pri čemer je eden od razlogov ta, da odražajo raznolikost EU. Heterogenost ambasadorjev kot nosilcev zelenih praks naj bi zagotavljala, da je podnebno ukrepanje zakoreninjeno v realnosti različnih skupnosti in da lahko ambasadorji svoj pristop prilagodijo tako, da bo imel določen doseg in vpliv pri njihovem specifičnem občinstvu, naj gre za podeželsko prebivalstvo, mestne aktiviste ali mlade (European Union, 2024b).

Za ohranitev kontinuiranosti mehanizma morajo ambasadorji izpolnjevati posebne zahteve, pri čemer je povsem eksplicitno zapisano, kaj se »od ambasadorjev pričakuje« (European Union, 2024b). Med drugim aktivnosti vključujejo uradno zavezo, da bodo prek spleta vsaj enkrat na tri mesece aktivni s skupnostjo pakta, da bodo delili lastne dosežke v povezavi s paktom, ter da bodo sodelovali na lokalnih, regionalnih in evropskih dogodkih (European Union, 2024b). Struktura mehanizma je zasnovana tako, da ambasadorjem daje določeno odgovornost, saj morajo poročati o svojih dejavnostih ter se udeleževati stalnih usposabljanj in dogodkov. Morda se zdi kot

določena serija običajnih nalog, vendar je treba predvidene dejavnosti ambasadorjev brati kot kontinuirano aktiviranje in mobilizacijo, poleg tega pa kot sistem nenehnega učenja in izboljševanja, ki zagotavlja, da ambasadorji ne prestando pridobivajo in prenašajo ustrezno znanje in veščine.

Mehanizem ambasadorstva vključuje tudi pomembne omejitve, saj je določeno, česa ambasadorji v svoji funkciji »ne smejo« (European Union, 2024b). V tem kontekstu ambasadorji ne smejo »trditi, da delajo za Evropsko komisijo ali sekretariat pakta, ju zastopati ali govoriti v njunem imenu«, s čimer se zagotavlja integriteta položaja in preprečujejo kakršne koli napačne predstave o njihovem delu (European Union, 2024b). Prav tako se morajo izogibati dejavnostim, ki bi jih lahko razumeli kot *greenwashing* – zavajajoče prakse, ki pretiravajo z lastnimi okoljskimi prizadevanji ali prizadevanji njihove organizacije. Poleg tega je še posebej podarjeno, da ambasadorji ne smejo »delovati v nasprotju z vrednotami pakta« (European Union, 2024b). Ambasadorstvo temelji na vrednotah, ki poudarjajo kolektivno odgovornost in ukrepanje na področju podnebnih sprememb. V svojem bistvu izhaja iz »znanosti, odgovornosti in predanosti« (European Union, 2024a), kar med drugim pomeni, da daje prednost znanstveno utemeljenim ukrepom. Mehanizem je utemeljen tudi na vrednotah, kot sta »preglednost in izmenjava vednosti«, ter spodbuja izmenjavo informacij in pridobljenih izkušenj. Nadalje sta vrednoti tudi »ambicioznost« in »nujnost poudarjanja potrebe po hitrem in odločnem ukrepanju«. Ključni vrednoti so tudi »lokalni ukrepi in vpliv«, kar pomeni, da naj bi ambasadorji sledili ideji, da morajo biti ukrepi priležni skupnosti in izhajati iz nje ter so zakoreninjeni v realnosti vsakdanjega življenja. Pakt ceni tudi »raznolikost in vključenost« (European Union, 2024a).

Zakaj je relevantno, da smo opravili pregled teh norm in vrednot mehanizma? Z vidika vladnosti kot našega osrednjega pristopa te vrednote delujejo kot okvir za »ustrezno« vedenje, ki usmerja dejanja posameznikov in organizacij, vključenih v pakt (glej Fletcher in Cortes-Vazquez, 2020). S poudarjanjem znanosti in odgovornosti pakt krepi

občutek odgovornosti posameznika ter spodbuja zelene individualne in kolektivne subjektivitete, da ponotranjijo strokovno znanje in temu primerno prilagodijo svoje vedenje. Poudarek na preglednosti in izmenjavi znanja odraža tehniko upravljanja, ki zagotavlja stalno vidnost in izmenjavo ter ohranja akterje v mreži vpliva in učenja. Poleg tega moramo prepoznati, da ambicioznost kot deklarativna vrednota utemeljuje logiko upravljanja, ki zahteva nenehno ukrepanje in inovacije ter oblikuje ravnanje »zelenih« državljanov v smeri preoblikovalnih prizadevanj. Spodbujanje lokalnega učinka in vključenosti pa ustrezno podnebno ukrepanje opredeljuje kot splošno odgovornost ter normalizira sodelovanje vseh družbenih sektorjev kot moralno in državljansko dolžnost.

Diskurzi ambasadorjev o izobraževanju, opolnomočenju in ozaveščanju

Kot smo že pokazali do tega trenutka, ambasadorji podnebnega pakta predstavljajo pomemben mehanizem v širšem okviru ekovladnosti, saj lahko med drugim neposredno posegajo v javno življenje na različnih ravneh – lokalni, nacionalni, regionalni in tudi na spletu. Njihova pozicija in vloga družbeno-političnega posredovanja jim dopušča, omogoča in narekuje, da delujejo kot posredniki podnebne agende Evropske komisije, pri tem pa sodelujejo z različnimi javnostmi. Eden od ključnih kriterijev izbire ambasadorjev je njihov potencialni vpliv in širina oziroma velikost družene mreže, pri čemer jim slednja daje ali omogoča specifičen položaj, da se povežejo z različnimi segmenti družbe in nanje vplivajo. Ta funkcija temelji na razprševanju moči, ki je osrednjega pomena za (eko)vladnost, kjer upravljanje ne poteka le s centraliziranimi direktivami, temveč tudi z porazdeljenimi prizadevanji, ki oblikujejo tako individualne kot kolektivne subjektivitete (Swyngedouw, 2005) prek celotnega spektra družb in tudi evropske družbe v celoti.

Ambasadorji imajo zaradi svoje avtoritete v tem mehanizmu (vsaj na deklarativni, pa tudi praktični ravni) pomembno vlogo pri usmerjanju in oblikovanju diskurza in praks gibanj, organizacij in posameznikov.

Njihov vpliv jim omogoča, da te akterje usmerijo in spodbujajo k delovanju, ki bo usklajeno s širšimi cilji okoljske in podnebne politike, s tem pa na primer sodoločajo ali vsaj želijo vplivati na pogoje sodelovanja in naravo podnebnega aktivizma. To dvojno vlogo – kot udeleženci in spodbujevalci družbeno-političnega delovanja – ambasadorjev lahko mislimo skozi prizmo njihove vpetosti v zeleno upravljanje na evropski ravni. S svojimi intervencijami institucionalnih prednostnih nalog ne le širijo, temveč tudi spodbujajo njihovo internalizacijo v družbi.

Glede na vsebinski poudarek monografije nas je zanimalo predvsem, kako v njihovem diskurzu nastopa izobraževanje: kakšno vlogo pripisujejo izobraževanju, kakšne oblike izobraževanja predpostavljajo kot učinkovite v krepitvi znanja in osveščenosti zelenih državljanov (in drugih akterjev), kaj naj bi bili učinki izobraževanja in kaj so vsebinski poudarki, ki jih želijo ambasadorji prek izobraževalnih aktivnosti izpostavljati.

Ambasadorji podnebne pakta svoje načrte in vloge pregledno predstavljajo na spletni strani Evropske komisije (2024d), kjer so opisana njihova glavna področja in prispevek k podnebnemu paktu in izvajanju evropskega zelenega dogovora. Vsak ambasador ima v svoji predstavitvi (bolj ali manj podrobno) opisane načrtovane dejavnosti, tematske prednostne naloge in posebne načine, s katerimi želi prispevati k uresničevanju zelenega dogovora. Poleg tega navajajo tudi informacije o svojih matičnih državah, s čimer je poudarjena tudi geografska razpršenost pobude in mehanizma.

Za analizo diskurza ambasadorjev smo ustvarili podatkovno zbirko, ki smo jo pridobili 7. septembra 2024 in je vključevala podatke za 838 ambasadorjev. Nabor podatkov je zajemal imena ambasadorjev, države, od koder prihajajo, opise odgovornosti in dejavnosti ter tematska področja, na katera se osredotočajo. Naša analiza se je usmerila na ugotavljanje tega, kako so ambasadorji v svojih predstavitvah obravnavali izobraževanje glede na njegov pomen pri oblikovanju okoljskih subjektivitet.

Pri oblikovanju vzorca in analizi diskurzov ambasadorjev smo sledili naslednji metodologiji. Po zbiranju podatkov s spletnega mesta

Evropske komisije so bili pregledani opisi, ki jih je predložil vsak od 838 ambasadorjev. Potem smo identificirali vse opise tistih ambasadorjev, pri katerih je bilo v opisih eksplicitno omenjeno izobraževanje (angl. »education« in/ali »educate«); takih je bilo 177 in te smo uvrstili v nadaljnjo analizo. Sledilo je kodiranje opisov, pri čemer smo želeli identificirati: (1) kakšne oblike izobraževanja so si kot svojo dejavnost izbrali ambasadorji; (2) kaj so bile teme/vsebine, ki so jih ambasadorji identificirali in želeli prek izobraževanja obravnavati; (3) kdo je bila ciljna publika izobraževalnih aktivnosti in (4) katere cilje in učinke izobraževanja so predvidevali ambasadorji. Prav tako smo bili pri analizi besedil pozorni še na to, ali ambasador svoje delovanje veže na vprašanje gospodarstva oziroma ekonomije.

Vrste in oblike izobraževanj

Nabor podatkov razkriva, da ambasadorji evropskega podnebne pakta pri obravnavi okoljskih in podnebnih vprašanj uporabljajo različne oblike izobraževanj, in sicer te zajemajo tako tiste, ki so vsidrane v formalne izobraževalne sisteme, kot tudi neformalne oblike izobraževanj, kot so delavnice in usposabljanja, ter neformalne pobude za ozaveščanje. Prav na slednjih je precejšen poudarek; med njimi najdemo tiste, ki so usmerjene v splošno informiranje skupnosti in posameznikov, kampanje prek družbenih omrežij kot tudi pobude, ki jih vodijo vrstniki. Omenili smo sicer tudi pristope, ki so del formalnega izobraževanja, vendar je treba nujno poudariti, da se ti pojavljajo redkeje in so v glavnem omejeni na sodelovanje s šolami in univerzami. Ta porazdelitev kaže na prevladujoče zanašanje na fleksibilnejše in manj sistematizirane izobraževalne oblike, kar odraža strateško odločitev za vključevanje širšega in bolj raznolikega občinstva v podnebne ukrepe.

Prevlada pobud za ozaveščanje med ambasadorji kaže na diskurz, ki daje prednost neposrednim in manj institucionaliziranim oblikam izobraževanj in vključevanju skupnosti pred sistemskimi spremembami v formalnih izobraževalnih sistemih. Cilj teh neformalnih strategij je pogosto »opolnomočiti« posameznike ali skupine za ukrepanje, s čimer se podnebna vprašanja obravnavajo kot zadeve, ki jih je mogoče

rešiti z osebnimi ali lokalnimi ukrepi. V tem smislu je na primer ena od ambasadorok, Stiliana Todorova iz Bolgarije, povedala: »Načrtujem sodelovanje na družinskih dogodkih ter z igrami in interaktivnimi dejavnostmi pokazati, kako odpadke spremeniti v nekaj vrednega. Menim, da bi se morala okoljska vzgoja začeti že v zgodnjem otroštvu in da smo sami odgovorni za vzgojo ozaveščenih in aktivnih ljudi« (European Union, 2024d). Še ena ambasadorica, Iva Dim iz Hrvaške, pa je svoje aktivnosti napovedala takole: »Da bi se lahko borili za boljšo prihodnost, se moramo zavedati izzivov, s katerimi se soočamo. Organizirala bom dejavnosti za izobraževanje skupnosti in jo spodbujala k sodelovanju pri gradnji močnejše in bolj zdrave demokratične družbe, ki živi v harmoniji s svojim čudovitim in bogatim okoljem« (European Union, 2024d). Vidimo lahko, da je velik poudarek na skupnosti, pri čemer so te zamišljene v zelo različnih smereh, od ozkih družinskih skupnosti do širših. Tekom analize smo ugotovili, da se ambasadorji v veliki meri zanašajo na izobraževalne metode, utemeljene na družbenih medijih in javnih kampanjah, kar poudarja vse večjo vlogo digitalnih platform pri širjenju okoljskih sporočil, kar je seveda povsem v skladu s sodobnim premikom v izobraževalnih praksah, hkrati pa sproža vprašanja o globini in trajnosti takšnega izobraževalnega pedagoškega dela.

Kot smo že opozorili, je formalno izobraževanje sicer prisotno, vendar v strategijah ambasadorjev razmeroma obrobno. To kaže na morebitno vrzel pri vključevanju okoljskih in podnebnih tem v institucionalne učne načrte. Omejen poudarek na formalnem izobraževanju kaže na odločitev za dajanje prednosti agilnejšim intervencijam, ki temeljijo na skupnosti. Gotovo je deloma odgovor tudi v tem, da se v okviru formalnega izobraževanja podpora zelenemu prehodu krepi na druge načine, s čimer se podrobneje ukvarjamo tudi v naslednjem poglavju.

Neformalne izobraževalne metode in prakse, kot so delavnice, usposabljanje in pobude, ki jih vodijo vrstniki, so pomembna značilnost opisov ambasadorjev. Tako je na primer Gygula Pege z Madžarske povedala: »Kljub temu da sem mladoletna, sem zavezana k ukrepanju

proti podnebnim spremembam na vse možne načine. Moj cilj je ozaveščati in izobraževati druge o tako zapletenih temah, kot sta globalno segrevanje in blaženje podnebnih sprememb« (European Union, 2024d). Vrstniško delovanje in izobraževalne intervencije so utemeljene na ideji, da so veliko bolj prožne, ciljno usmerjene in prilagojene specifičnosti različnih segmentov populacije, kot so mladi, lokalne oblasti in nevladne organizacije. Ta prilagodljivost je ključnega pomena pri obravnavanju različnih potreb različnih skupnosti. Izjava ambasadorke Pege je pomenljiva, ker izpostavlja, da je zavezana k ukrepanju »na vse možne načine«. Karkoli se da narediti, temu je zavezana. Prav ta zavezanost k vsem načinom pa posledično in paradoksalno pomeni, da je izgubljena ost, osredotočenost, ciljanost. Zaradi dajanja prednosti splošnim takojšnjim učinkom potencialno to vodi v povsem anemične, neučinkovite, nespecifične usmeritve in prakse, zaradi česar slednje niso dovolj poglobljene in natančne, da bi lahko z večjo mero konkretnosti obravnavale kompleksne podnebne in okoljske izzive.

Če pogledamo argumentacije ambasadorjev glede načina izvajanja neformalnih in drugih izobraževalnih metod ter pristopov, lahko opazimo tudi, da je izjemen poudarek na delovanju v mreži, ustvarjanju povezav in mrež med različnimi akterji, kar je nenazadnje tudi tisto, kar je Komisija z mehanizmom želela doseči (glej predhodno podpoglavje). Med drugim na primer Aisling Maloney z Irske pravi: »V sodelovanju z različnimi organizacijami, ki se zavzemajo za podnebne ukrepe, se nameravam zavzemati za podnebne spremembe na lokalni, regionalni in nacionalni ravni« (European Union, 2024d). Kilian Woods, prav tako z Irske, pa mreženje eksplicitno poudarja: »Delam na stičišču med šolami, lokalnimi skupnostmi in univerzami. Moja motivacija je ustvariti mrežo ljudi, ki se ukvarjajo z reševanjem podnebnih sprememb« (European Union, 2024d). Z naše perspektive lahko prepoznavamo, da gre za tisto, čemur Larsson (2020) pravi mrežno vladovanje. Gre namreč za idejo, da ambasadorji v sodelovanju z drugimi sami postavljajo in kreirajo mreže; ideja je, da samoupravna omrežja temeljijo na »prostovoljnem« sodelovanju udeležencev, da

naj bi bila odprta za vse zainteresirane strani ter sestavljena iz horizontalnih in ne hierarhičnih odnosov: »prav zaradi njihove formalne avtonomije in spodbujanja sodelovanja je treba omrežja in sodelovalne načine upravljanja obravnavati kot posebno vrsto liberalne vladavine, saj vladajo prek svobode« (Larsson, 2020, str. 120–121). Dejansko pa gre za formo izvajanja oblasti, ki je priležna oziroma del (neo) liberalnega načina izvajanja oblasti. V tem kontekstu Hughes (2019, str. 61) izpostavlja, da mora neoliberalizem »v družbo vgraditi benigno kooperativnost z namenom zagotavljanja socialne stabilnosti, ki je potrebna za delovanje dereguliranega tržnega gospodarstva«. V tem smislu je osrednji del »neoliberalnega projekta ustvarjanje pogojev, v katerih bodo podrejene skupine zavrnilе konflikte in se odločile za ‚vrline‘ partnerstva, kooperativnosti, pragmatizma in konsenza« (Hughes, 2019, str. 61).

Poudarek ambasadorjev na neformalnem in priložnostnem izobraževanju torej razkriva, da sicer na deklarativni ravni odpirajo vključenost in omogočajo, da se s podnebnimi vprašanji ukvarja širok krog akterjev, po drugi strani pa gre za širitev ideje, da je mogoče na kakršenkoli način in z vključevanjem čim večjega števila ljudi in organizacij dosegati spremembe, pri čemer gre za krepitev obstoječih prevladujočih struktur in hegemonskih načinov upravljanja zelenega vprašanja ter s tem omejevanje radikalnega transformativnega potenciala okoljskega izobraževanja.

Vsebine in tematike izobraževalnih aktivnosti ambasadorjev: trajnostni razvoj, krožno gospodarstvo, podjetništvo in (pravičen) zeleni prehod

Analiza vsebin, ki so jih v svojih predstavitvah izpostavili ambasadorji, je pokazala, da so v ospredju široke tematike, kot so trajnost, podnebni ukrepi, ravnanje z odpadki, krožno gospodarstvo in podnebna pravičnost. Trajnost se kot koncept in kot praksa (v različnih modalitetah) pojavlja kot najpogosteje omenjena tema, kar seveda kaže na to, da je kot koncept izjemno razširjena in predstavlja del hegemonskega vokabularja pri naslavljanju okoljskih in podnebnih vprašanj ter je kot

termin vpeta v okoljsko izobraževanje in prakse. Podobno je podnebno ukrepanje opredeljeno kot nujna in univerzalna prednostna naloga, ki je pogosto povezana s praktičnimi ukrepi, kot sta ravnanje z odpadki in učinkovita raba virov. Zanimivo je, da se med ambasadorji pogosto pojavlja tudi koncept krožnega gospodarstva, kar kaže na njegovo prodornost in uspešnost zasidranja kot percipirano »dobro« rešitve okoljskih in podnebnih problemov. Čeprav podnebna pravičnost ni najpogosteje omenjena, ta koncept izstopa zaradi svojega domnevnega potenciala za obravnavo družbeno-ekonomskih razsežnosti podnebnih sprememb, kar bi sicer lahko izhodiščno razumeli kot premik k bolj vključujočim in pravičnim naracijam, vendar je, kot bomo pokazali v nadaljevanju, način hegemonskih artikulacij »okoljske pravičnosti« izjemno problematičen.

Najprej je smiselno nasloviti trajnost(nost) in trajnostni razvoj kot dve ključni tematiki, ki jih ambasadorji vključujejo v svoje opise izobraževalnih aktivnosti. Najprej lahko z naše perspektive opozorimo, da je tudi v diskurzu ambasadorjev trajnost naslovljena izjemno raznoliko, zaradi česar jo je smiselno reflektirati kot prazni označevalec. Brown (2016, str. 116), sledeč teoriji Laclaua, opozarja, da je trajnost(nost) prazni označevalec zato, ker jo je nemogoče dokončno opredeliti; njen pomen bo namreč »nenehno revidiran, saj se bodo različni pojavi, ki jih združuje, vedno ‚izmikali‘ vsakršnemu ustaljenemu konceptualnemu razumevanju pojma«. V tem kontekstu se ambasadorji na trajnost sklicujejo kot na fleksibilen, univerzalno »pozitiven« koncept, ki presega specifične ideološke zaveze, kar mu omogoča premostitev različnih in pogosto nasprotujočih si interesov. Ta depolitizacija koncepta prikriva njemu inherentne politične napetosti in konflikte ter omogoča, da trajnost deluje kot orodje doseganja, formiranja, vzpostavljanja in artikuliranja soglasja. Z oblikovanjem okoljskih izzivov kot tehničnih, upravljaljskih ali moralnih vprašanj se ambasadorji izogibajo strukturnim spremembam, ki so potrebne za reševanje ekoloških kriz, na primer izpodbijanju kapitalističnih imperativov rasti ali konfrontaciji z inherentno produkcijo neenakih in hierarhičnih razmerij moči.

V tem kontekstu je poveden eden od opisov ambasadork, in sicer Španke Alba Fernández Rivera: »Z velikim zanosom se borim proti podnebnim spremembam in spodbujam trajnostni razvoj. Zavezana sem k spodbujanju pozitivnih sprememb s spodbujanjem ozaveščenosti skupnosti, zlasti med skupinami z omejenimi možnostmi« (European Union, 2024d). Še en ambasador, Nicolas Siegler iz Francije, poudarja podoben širok okvir: »Srce Evrope utripa v ritmu izzivov trajnostnega in razumnega razvoja naših ozemelj. Vsak dan si moramo vsi prizadevati za uresničevanje teh interesov« (European Union, 2024d). Tovrstne izjave kažejo na izjemno nejasnost, nedoločljivost, neoprijemljivost in ekstremno splošnost trajnostnega razvoja kot koncepta, saj ga ambasadorji predstavljajo kot splošno sprejetega in razumljivega.

Kot opozarja Brown (2016, str. 124), je specifika koncepta trajnostnega razvoja kot praznega označevalca ta, da je izprazenjen svoje političnosti in s tem na nek način nevtralizira (produktivne) konflikte (agonizme) z ustvarjanjem iluzije harmonije med gospodarsko rastjo, varstvom okolja in socialno pravičnostjo.¹⁴ Ta prevladujoča oziroma hegemonška diskurzivna strategija se ujema z neoliberalnimi programi, saj spodbuja postopne reforme in tržne rešitve, medtem ko systemske kritike in radikalne preobrazbe postavlja na stranski tir. Nedoločnost izraza omogoča, da si ga prisvojijo različni akterji – vlade, korporacije, nevladne organizacije in aktivisti –, vsak od katerih oblikuje njegov pomen v skladu s svojimi prednostnimi nalogami. Ta prožnost producira postpolitično stanje, v katerem so ekološka vprašanja oblikovana kot splošno dogovorjeni cilji, doseženi s tehnokratskim upravljanjem in »sodelovanjem« serije akterjev (Swyngedouw, 2010). V tem kontekstu lahko trdimo, da ambasadorji pri uporabi in z uporabo koncepta trajnostnega razvoja utišajo radikalne interpretacije in razkrivanja,

14 Po drugi strani pa Brown (2016) ugotavlja, da ravno produciranje ekopostpolitičnosti ustvarja pogoje možnosti alternativnih diskurzov, praks, ki imajo subverzivni potencial, saj, sledeč Laclauju, specifičen diskurz nikoli ne more popolnoma pokriti pomenskega polja.

izpostavljanja neenakih razmerij, podrejanj, neenakomerne porazdelitve okoljske škode. S poudarjanjem vedenjskih sprememb in rešitev, ki temeljijo na konsenzu, trajnost postane orodje za legitimacijo *statusa quo*, legitimacijo obstoječega reda (Swyngedouw, 2010).

V naši interpretaciji lahko izpostavimo še eno od vidnejših tematik, ki jo izpostavljajo ambasadorji, in sicer krožno gospodarstvo in druge v gospodarstvu utemeljene rešitve. Problematičnost samega krožnega gospodarstva (in diskurzov, povezanih s to idejo) smo sicer izpostavili že v okviru analize in interpretacije vsebinskih dimenzij evropskega zelenega dogovora, vendar lahko na tem mestu izpostavimo še dodatno dimenzijo. Kot opozarjata Lazaervic in Valve (2017, str. 60), Evropska komisija ne le v zelenem dogovoru, temveč tudi v drugih dokumentih in diskurzivnih formah konstituira krožno gospodarstvo kot popoln krog počasnih snovnih tokov, premik od potrošnika k uporabniku, rast s krožnostjo in ločevanjem ter rešitev za evropsko (zeleno) preobrazbo. Točno tovrstne »odobravajoče, nekritične, opisne in globoko normativne« (Gregson idr., 2015, str. 219) predpostavke o krožnem gospodarstvu krožijo (izbira besede namerna!) med ambasadorji. Zaneta Stasiskiene iz Litve tako pravi: »Moja vloga bo ključna pri spodbujanju podnebnih ukrepov in trajnosti na lokalni in regionalni ravni, izvajala pa bom tudi različne dejavnosti za navdihovanje in vključevanje posameznikov, skupnosti in organizacij v boju proti podnebnim spremembam.[...] Spodbujala bom podjetja in industrijo, da sprejmejo trajnostne prakse, zmanjšajo emisije in uvedejo okolju prijazne tehnologije. Zagovarjala bom načela krožnega gospodarstva, vključno z zmanjševanjem količine odpadkov, ponovno uporabo materialov in recikliranjem« (European Union, 2024d).

Ambasadorji, ki sprejemajo in perpetuirajo logiko krožnega gospodarstva, slednjo prikazujejo kot nevtralen in apolitičen proces, ki je inherentno dober, neproblematičen. Osredotočajo se na splošne »tehnične« rešitve, povečevanje učinkovitosti in nadaljevanje rasti, privlačnost krožnega gospodarstva pa je v tem, da na ravni ideje nosi »pozitivno« idejo optimizacije uporabe virov in zmanjševanja odpadkov (Corvellec idr., 2022). Ta ozka osredotočenost na proi-

zvodne in potrošniške cikle dejansko ne obravnava širših vprašanj o problematičnosti produciranja odpadkov, dejanskih mejah planeta, socialni pravičnosti ter potrebi po transformativnih spremembah gospodarskih in političnih sistemov. Zaradi tega diskurz o krožnem gospodarstvu, tudi perpetuiran prek ambasadorjev, čeprav se zdi napreden, v svojem bistvu predstavlja utrjevanje obstoječih neenakosti in ekološke ranljivosti.

Naslednja opazna značilnost diskurza ambasadorjev glede tematik oziroma vsebin, ki jih je treba nasloviti prek izobraževalnih aktivnosti, je povezovanje izobraževalnih dejavnosti s podjetništvom in podjetniško logiko. Podjetništvo se pojavlja na dva načina: prvič kot temelj izobraževalnih praks ambasadorjev in drugič kot potencialni okvir »zelenih rešitev«, pri čemer so tržno usmerjene inovacije in individualno podjetniško delovanje predstavljeni kot glavne poti za reševanje podnebnih in okoljskih izzivov. Ta naracija na primer poudarja vlogo zagonskih podjetij, zelenih tehnologij in ekoloških inovacij kot agilnih in učinkovitih rešitev v primerjavi z drugimi ukrepi. Ambasadorji pogosto predstavljajo podjetnike kot napredne osebe, ki lahko »rešijo planet« z ustvarjanjem novih zelenih izdelkov, storitev ali sistemov, s čimer podjetništvo predstavljajo kot gonilo okoljske trajnosti. V tem kontekstu Bibri (2014, str. 6) opozarja, da so zeleni podjetniki v prevladujočem diskurzu razumljeni kot tisti, ki prepoznajo okoljske inovacije in njihove tržne priložnosti ter te inovacije, katerih rezultat so novi izdelki in storitve, uspešno izvajajo.

Ena od ambasadork, Iulia Dorobantu iz Romunije na primer izpostavlja svojo podjetniško žilico in pristop k izobraževanju: »Sem mlada arhitektka in podjetnica. [...] Pri svojem delu se osredotočam na razvoj inovativnih rešitev, ki bodo spremenile naš pogled na bolj zeleno prihodnost, izobraževale skupnosti in povezovala tehnologijo z resničnimi ljudmi« (European Union, 2024d). Bolgarski ambasador Ivaylo Tsochev pa se pri svoji izobraževalni vlogi orientira na podjetnike: »Kot ambasador se bom osredotočal predvsem na krožno gospodarstvo, trajnostna zagonska podjetja in zeleno izobraževanje. Zavzemam se za ozaveščanje, pomoč ekološko ozaveščenim podjetnikom in ustvarjanje

platforme, na kateri lahko uspevajo inovativne zelene ideje« (European Union, 2024d).

Takšni primeri ponazarjajo, kako se podjetništvo spodbuja kot ključna rešitev, ki okoljske ukrepe usklajuje z gospodarskimi priložnostmi in krepí diskurz tržno usmerjene trajnosti. Perspektiva ekovladnosti omogoča razumevanje fokusiranja ambasadorjev na podjetništvo in podjetnike kot del oblastnih praks. S spodbujanjem gospodarskih priložnosti in naložb kot sestavnega dela podjetniške logike ambasadorji krepíjo idejo, da so podnebne rešitve lahko in morajo biti donosne, hkrati pa podjetništvo nastopa kot temelj napredka, novih rešitev in dejansko implementacijo zelenega prehoda. V tem kontekstu Goldstein (2018, str. 13) eksplicitno in pronicljivo pokaže na problematiko hegemonskih percepcij podjetnikov in njihove racionalnosti:

Zeleni duh kapitalizma se pojavlja v prizadevanjih podjetnikov čistih tehnologij, usmerjenih v ohranjanje zelenih idealov obsežne ekološko-družbene preobrazbe ob hkratnem sprejemanju tržnih zahtev, ki so značilne za proces komercializacije. Vrsta konceptualnih ločitev med gospodarskimi in političnimi področji dejavnosti omogoča, da *cleantech* zagovorniki lahko nejasno izražajo ambicije za oblikovanje sveta, obenem pa te vizije izolirajo od svojih vsakodnevnih poslovnih dejavnosti in kratkoročnih finančnih napovedi.

Iz tega sledi, oziroma je s tem povezano, da skozi logiko podjetništva prihaja do preoblikovanja oziroma »odgovarjanja« na kritike (nezele-nega) industrijskega gospodarstva, ki proizvaja odpadke, na način, da se poiščejo podjetniške »rešitve«, s tem pa se »odstranijo vse preostale protisistemske ali celo protikapitalistične usmeritve (kot tudi vsako zanimanje za ustrezne tehnologije) in se preoblikujejo v ustvarjalno podjetništvo, ki je osredotočeno na razvijanje in lansiranje novih čistih tehnologij na planetarnem nivoju« (Goldstein, 2018, str. 10).

V diskurzu ambasadorjev lahko kot specifično tematiko opazujemo tudi referiranje na (ponovno) vzpostavljanje povezave z naravo, med

drugim tudi prek spodbujanja okolju prijaznega življenja in praks. Izhodišče oziroma temeljna predpostavka tega diskurza je, da smo kot družba izgubili stik z naravo, ekološka kriza je posledica kolektivnega odklopa človeštva od narave. Ambasadorji poudarjajo spremembe vedenja posameznikov, ki ne bo le v skladu z naravo, temveč povezano z njo. Ambasadorica Emilija Biterytė iz Litve v tem smislu pravi: »[U]činkovito javno izobraževanje lahko ustvarimo s kulturo, zabavo, izkušnjami in preprostim bivanjem v naravi. Brez pritiska, brez kritike, z nasmehom, dobro glasbo in pozitivnim razpoloženjem vas vabimo, da v majhnih korakih lovimo življenje skupaj z naravo« (European Union, 2024d).

Ambasadorica Jennifer Feschuk iz Luksemburga pa v romantizirajoči maniri izpostavlja: »Verjamem v moč izobraževanja kot oblike podnebne ukrepanja. Kot mati dveh otrok verjamem, da morajo biti naši otroci zunaj v neposrednem stiku z naravo in ekosistemi, da bodo bolje razumeli našo odvisnost in njeno krhkost« (European Union, 2024d).

Diskurz ponovne povezanosti z naravo pogosto romantizira harmonično preteklost in predstavlja idealiziran pogled na odnos človeštva do okolja, h kateremu je treba stremeti, zanj delati in vanj vlagati napore. To uokvirjanje zanemarja različne kulturne, družbene in zgodovinske kontekste razmerja med človekom in naravo ter ne upošteva kompleksnosti ekoloških kriz, ki jih zreducira na moralna ali čustvena vprašanja »odtujitve« (Moore, 2017). S tega vidika lahko nadalje prepoznamo, da ima razumevanje ponovnega povezovanja z naravo pomembne implikacije v smislu izvajanja oblasti v imenu naravnega okolja, kar posebej opozarja tudi Escobar (1996). Pravi namreč, da redefinicija razmerja med človeštvom in naravo na način, da sta dojeta kot »bolj povezana« (npr. prek starih, lokalnih vednosti), predstavlja pomembno podstat nove oblike ekološkega kapitala: »preoblikovanje narave, ljudi in znanja predstavlja novo internalizacijo produkcijskih pogojev. Narava in lokalno prebivalstvo sta vir in ustvarjalca vrednosti in ne le delovna sila ali surovina. [...] Vrste mikroorganizmov, flore in favne niso toliko dragocene kot ,viri', temveč kot zakladnice vrednosti

– ta vrednost se nahaja v njihovih genih –, ki jih lahko znanstvene raziskave skupaj z biotehnologijo sprostijo za kapital in skupnosti« (Escobar, 1996, str. 334–335).

Zadnja tematika ambasadorjev, ki jo želimo obravnavati, pa je pravičen/pošten zeleni prehod. Dejstvo, da so ambasadorji izpostavljali to dimenzijo, se povsem ujema s politično strategijo in diskurzom Komisije v okviru evropskega zelenega dogovora, ki poudarja pomen vključenosti, pravičnosti in enakosti pri reševanju podnebnih in okoljskih izzivov. V tej luči ambasadorji torej pogosto poudarjajo, da je treba zagotoviti, da pri prehodu na bolj zeleno gospodarstvo nihče ne bo zapostavljen, in se na načelni ravni zavzemajo za pravičen dostop do virov, priložnosti in možnosti soodločanja.

Eden od ambasadorjev, Noel Formosa z Malte je na primer glede vprašanja socialne pravičnosti zelenega prehoda povedal sledeče: »Moje načrtovane dejavnosti kot ambasadorja podnebnega pakta se bodo še naprej vrtele okoli vključevanja skupnosti in navezovanja stikov z vsemi družbenimi sektorji, pri čemer ne bom pozabil na najbolj ranljive, da bi zagotovil, da bodo predlagane pobude koristile celotni skupnosti« (European Union, 2024d).

Ambasadorica Anca Elena Balasoiu iz Romunije pa je izpostavila vključenost žensk: »Kot ambasadorica evropskega podnebnega pakta bom ozaveščala o učinkih podnebnih sprememb in o tem, kako preprečiti ohranjanje strukturnih neenakosti, kot so neenakosti med ženskami in moškimi. Spodbujala bom vključevanje žensk v proces odločanja, da bomo lahko pomagale pri sprejemanju politik na področju podnebnih sprememb« (European Union, 2024d).

Ti primeri odražajo zavezanost ambasadorjev k vključevanju, hkrati pa poudarjajo zanašanje na obstoječe mehanizme odpravljanja neenakosti in nepravilnosti, kar se kaže že iz dejstva, da verjamejo v možnost učinkovitega reševanja teh vprašanj s pozicije njih samih kot ambasadorjev. Kljub temu, da je diskurz o pravičnem prehodu na prvi pogled smiseln in celo ambiciozen, pa izhodiščno temelji na formalnopравnih in tehnokratskih pristopih. Repo (2016, str. 323)

opozarja, da smo v EU soočeni s številnimi diskurzi in praksami, ki na primer ciljajo na enakost spolov, vendar gre za izjemno problematične pristope, katerih cilj ni »odpraviti spolne vloge, temveč omogočiti posameznikom, da se domnevno bolje in racionalneje odločajo v korist vrste in gospodarstva«. V tej logiki sta enakost in pravičnost, tudi v kontekstu zelenega prehoda, opredeljena kot tehnično vprašanje, kot vprašanje, ki ga je mogoče v obstoječih pogojih razreševati s specifičnimi izobraževalnimi ukrepi, ozaveščanjem ipd. V tej maniri je to depolitizirano uokvirjanje med drugim poteza, ki na primer poudarja »pravično« porazdelitev zelenih delovnih mest in energetskega virov, ob tem pa spregleda, zamolči, zaobide sistemska neravnovesja moči, kot sta nesorazmeren vpliv korporacij ali (historično vzpostavljena) marginalizacija nekaterih skupnosti.

Pogledi in rezoniranja ambasadorjev glede ciljne publike izobraževalnih aktivnosti: mladi, podjetja in industrija ter posebne (marginalizirane) skupine

Ambasadorji podnebnega pakta delujejo v različnih družbenopolitičnih in kulturnih kontekstih ter si deklarativno prizadevajo pritegniti številne ciljne skupine k pospeševanju podnebnih ukrepov in trajnostnih ciljev. Njihove dejavnosti naj bi bile, kakor jih opisujejo sami, utemeljene v vključujočem pristopu različnih deležnikov, že na tej ravni pa lahko govorimo o gesti in orientaciji, ki poudarja medsebojno povezanost podnebnega izobraževanja, zagovorništva in (nujnih) »zelenih« sprememb. Kot smo lahko ugotovili v naši analizi, ambasadorji z izobraževalnimi praksami in mobilizacijo nagovarjajo osem glavnih kategorij ciljnih skupin, od katerih ima vsaka različne vloge in potrebe pri prehodu v trajnostno prihodnost. Najprej velja omeniti, da so mladi ključni naslovniki izobraževalnih aktivnosti ambasadorjev, pri čemer je velik poudarek na učencih (različnih starosti) na vseh ravneh izobraževanja, hkrati pa je vidno, da je poudarjena ključna vloga formalnega in neformalnega učenja pri spodbujanju okoljske pismenosti in opolnomočenju »prihodnjih voditeljev«. Lokalne skupnosti in civilna družba so naslednja ciljna skupina, ki zajema državljane, civilnodružbene organizacije in marginalizirane

skupine prebivalstva, pri čemer poudarjajo pomen pobud, ki jih vodijo skupnosti, in skupnega podnebne ukrepanja. Tretja skupina so vlade/oblasti in oblikovalci politik, saj se ambasadorji zavzemajo za reforme, pri čemer naj bi (nujno) sodelovali tudi nosilci odločanja na lokalni, regionalni in nacionalni ravni. Četrta pomembna ciljna skupina izobraževalnih aktivnosti ambasadorjev so podjetja in industrija; glede teh se ambasadorji osredotočajo na podjetnike, mala in srednje velika podjetja, vodilne v podjetjih in vlagatelje. Peta skupina sta znanstvena in strokovna skupnost, ki zajemata na primer raziskovalce, akademike in strokovne mreže. Šestič so zaradi vse večjega poudarka na digitalni poveztivosti v ospredju ozaveščanja družbeni mediji in spletne mreže, ki izkoriščajo podkaste, spletne seminarje in spletne platforme za doseganje svetovnega občinstva in krepitev ozaveščenosti o podnebjju. Sedma ciljna skupina so marginalizirane in posebne skupine, kot so ženske, prebivalstvo z omejenimi možnostmi in manjšinske skupnosti, ki naj bi jim ambasadorji prek svojih praks zagotavljali enakost in vključenost v podnebne in okoljske ukrepe. Nazadnje so osma velika ciljna skupina okoljski navdušenci in specifična občinstva, vključno z ljubitelji narave, urbanisti in strokovnjaki v industriji; te skupine so v osnovi kolektivitete s tematskimi interesi, ki povezujejo trajnost s področji, kot so promet, prehranski sistemi in ohranjanje biotske raznovrstnosti.

Preden obravnavamo in opravimo interpretacijo načinov, na katere ambasadorji naslavlajo nekatere od ključnih skupin izmed pravkar omenjenih, je treba prepoznati, da jih ambasadorji v svojih opisih ne targetirajo ločeno drugo od druge, temveč velikokrat govorijo o nujnosti povezovanj različnih kolektivitet in akterjev. Združevanje, povezovanje, sinergično prešitje teh ciljnih skupin kaže na specifično instrumentalizacijo oblastnega mehanizma v sodobnih liberalnih režimih, in sicer razpršitev oblasti. Gre za izvajanje oblasti ne prek centralizirane institucije, temveč prek mreže decentraliziranih vzhlišč vpliva, kjer so akterji oziroma deležniki razpršeni, produktivni, koristni, vzajemno delujoči. Z vključevanjem različnih javnosti – mladih, izobraževalcev, skupnosti, podjetij, oblikovalcev politik in

marginaliziranih skupin – se upravljanje podnebja vpenja v različne družbene, kulturne in gospodarske sfere. Vsako vozlišče v rizomatski strukturi prilagodi svoja sporočila in posege posebnim zahtevam, vrednotam in okoliščinam svojega občinstva ter tako zagotovi, da podnebni ukrepi rezornirajo in imajo smisel v specifičnih okoljih. Na ta način se moč razprši po vsej družbi, kar spodbuja praktično vsako kolektivno subjektiviteto, da ponotranji okoljske norme in samoregulira svoje vedenje. Odgovornost za podnebne ukrepe se porazdeli in normalizira, pri čemer se skupine vidijo kot aktivni nosilci sprememb – bodisi kot »zeleni potrošniki«, »ekološki državljani« ali »trajnostni inovatorji«.

Ta raznolikost občinstev in njihovo povezovanje, mreženje, prav tako vzpostavlja ali vsaj tendira k vzpostavljanju pogojev možnosti ustvarjanja »ambicioznih«, »motiviranih« subjektivitet, kjer se posamezniki in skupine identificirajo z vlogami, povezanimi z okoljsko odgovornostjo in delovanjem. Ambasadorji v tem procesu delujejo kot posredniki, ki posameznike in kolektivitete iz različnih sektorjev vodijo s spodbujanjem, navdihovanjem in izobraževanjem. Podnebni pakt v tem kontekstu zadobiva materializacijo; je konkretiziran in kreira soglasje o podnebnih ukrepih ter spodbuja občutek skupnega namena in kolektivnega delovanja. Pomembno je, da ta strategija deluje kot oblastna dispozicija, v kateri naj bi različne ciljne skupine imele možnost predstaviti svoje vizije in doprinos k podnebnim politikam in ukrepom, pri čemer so slednji dojeti kot splošno koristni, pragmatični in vključujoči, okoljski cilji pa se uskladijo z osebnimi, poklicnimi in institucionalnimi prizadevanji.

V nadaljevanju tega poglavja bomo opravili podrobnejšo analizo in razlago treh izbranih ciljnih skupin: (I) mladih, (II) podjetij in industrije ter (III) marginaliziranih in posebnih skupin. Te tri kategorije so z naše pozicije pomembne, ker se v diskurzih ambasadorjev kaže specifična dinamika strategij upravljanja kolektivnih subjektivitet podnebnega pakta in razkrivajo, kako se podnebni ukrepi oblikujejo z različnimi, a medsebojno povezanimi pristopi.

(I) Ambasadorji pogosto poudarjajo, da so mladi prihodnji nosilci sprememb, in podčrtujejo njihovo ključno vlogo pri spodbujanju podnebnih ukrepov in »zelen« družbene transformacije. Naša analiza je pokazala, da naracije ambasadorjev mladih ne postavljajo in osmišljajo le kot pasivnih prejemnikov znanja (čeprav velikokrat tudi tako), temveč kot aktivne udeležence izobraževalnih procesov, prek katerih pridobivajo nova razumevanja okoljskih in podnebnih realnosti in problemov. Pogosti so izrazi, kot so »podnebni voditelji«, »ustvarjalci sprememb« in »naslednja generacija zagovornikov podnebnih sprememb«. Tako je na primer ambasador Xavier Tinel iz Francije mlade naslovil s temi besedami: »Moj cilj je navdihniti in izobraziti naslednjo generacijo, da bo sprejemala bolj trajnostne prehranske odločitve, kar bo prispevalo k bolj zeleni in okoljsko odgovorni prihodnosti« (European Union, 2024d). Ambasadorica Milena Ilieva iz Bolgarije pa je mlade naslovila z naslednjimi besedami: »Podnebne spremembe se dotikajo vseh področij življenja. Da bi lahko vsak prebivalec planeta sodeloval v tem procesu, je treba biti predvsem ozaveščen o podnebnih vprašanjih. S teoretičnim in praktičnim izobraževanjem otrok in mladih nameravam doseči boljšo okoljsko kulturo, ozaveščanje in prevzemanje osebne odgovornosti« (European Union, 2024d).

Vidimo lahko, da so mladi v takšnih naracijah postavljeni v središče doseganja dolgoročnih okoljskih ciljev. Mladi so rezornirani prek dvojnosti: ambasadorji na eni strani postavljajo mlade v vodilno vlogo, hkrati pa jih predstavljajo kot posameznike, ki še niso povsem pripravljeni, ne posedujejo dovolj znanja in veščin ter jih je treba zato izobraževati in razvijati. Še en očiten vidik pa je, da so poleg teh dveh pozicij ambasadorji mlade nagovarjali prek ideje, da morajo prevzeti odgovornost. Gre skratka za naracijo, ki deluje prek napetosti med mladimi kot »osebami, ki še vedno potrebujejo vodenje«, in »akterji, ki so sposobni uvajati in uveljavljati spremembe«, pri čemer se breme prihodnjih okoljskih rešitev dejansko naloži na njihova ramena.

Glede teze, da je mlade treba (še) vedno izobraževati: tukaj sta pri ambasadorjih ključna koncepta opolnomočenja in usmerjanja. Ambasadorji uporabljajo jezik, ki poudarja, da je treba mlade opremiti

z veččinami, znanjem in orodji, potrebnimi za ukrepanje. Izobraževalne aktivnosti, kot so »izmenjave« in »delavnice«, so namenjene mladim, ki naj bi jih navdahnile in mobilizirale. S tem, ko mladi posebljajo optimizem in napredek, se ambasadorji praktično povsem sinhronizirajo s širšim diskurzom, ki konstituira izvajanje oblasti na evropski ravni ter mlade spodbuja in usmerja k ideji, da se morajo prepoznavati kot tisti, ki morajo prevzemati pobudo. Olsson, Petersson in Kjelsner (2011, str. 2) v tem kontekstu opozarjajo, da gre za povsem prevladujočo logiko v EU: »mladi in izobraževanje [...] ne pomenijo le politik, usmerjenih k mladim, z ustvarjanjem družbenih prizorišč, kjer se lahko izobražujejo ali imajo glas in kjer se jim prisluhne. V končni instanci gre za politično mobilizacijo in upravljanje prihodnjega razvoja Evropske unije, v tem primeru s strani in prek mladih«. Praktično povsem identično delujejo ambasadorji: mladi so skozi moralne artikulacije prepoznani kot (bodoči) nosilci zelenega državljanstva, okoljsko sprejemljivega delovanja in konkretnih ukrepov proti podnebnim spremembam. Mladi so s tem in prek tega artikulacija politične racionalnosti in tehnologije pri ustvarjanju sodobnih in prihodnjih evropskih identitet in skupnosti, utemeljenih na ideji zelene prihodnosti: »Mladi kot politična racionalnost postanejo močna miselna figura in gonilna sila, ki nas naredi ‚fit‘ za evropski projekt v nastajanju« (U. Olsson idr., 2011, str. 8).

(II) Naslednja ciljna skupina, za katero želimo opraviti podrobnejšo interpretacijo, na kakšen način jo ambasadorji rezonirajo, so gospodarski subjekti, vključno s podjetniki. Glede te skupine je najbolj očitno, da ambasadorji spodbujajo poslovni sektor kot ključnega nosilca podnebnih ukrepov, pri čemer podjetnike in podjetja predstavljajo kot nosilce inovacij, učinkovitosti in zelene rasti. Ambasadorji predpostavljajo in osmišljajo zeleni prehod, torej same odgovore na okoljska in podnebna vprašanja z novimi pristopi in praksami v različnih družbeno-političnih segmentih kot priložnosti za ustvarjanje dobička, delovnih mest in konkurenčnih prednosti.

Ambasadorka Melanie Stütz iz Nemčije je svojo predstavitev usmerila v inovativni potencial gospodarstva: »Poslovnim vodjem omogočam,

da z umetno inteligenco desetkratno pospešijo trajnostne inovacije in digitalno preobrazbo. Kot ambasadorica evropskega podnebne pakta si prizadevam za uresničevanje zelenega dogovora in širjenje nadaljnjih zelenih globokih tehnoloških inovacij v Evropi« (European Union, 2024d). Ladislav Tabak iz Češke pa je poudaril: »Moja ambicija je povezati in vključiti deležnike podjetniškega ekosistema prek olajšanih interakcij [...] Osredotočam se na osveščanje in izobraževanje na področju podjetništva z učinkom in zelene tehnologije za nove podjetnike, zagonska podjetja, vlagatelje in širšo javnost« (European Union, 2024d).

Prek teh primerov lahko vidimo, da je med ambasadorji razširjena ideja, da je treba podjetnike in nasploh gospodarske subjekte v najrazličnejših oblikah vpeti v procese zelenega prehoda, ali pa neposredno izkoristiti njihov potencial v najrazličnejših smislih. Deloma smo mobilizacijo podjetništva kot specifične logike sicer obravnavali v predhodnih delih tega poglavja. Na tem mestu pa lahko izpostavimo, da fenomen mobiliziranja podjetnikov in drugih gospodarskih subjektov temelji na ideji ekopodjetnikov kot »nosilcev sprememb«, ki so ustanovili svoja podjetja ali vsaj transformirali obstoječa »na načelih trajnosti« (Santini, 2017). Skoglund (2017, str. 245–246) podobno opozarja, da hegemonika perspektiva ponuja ekopodjetnike kot novo vrsto »ekološko ozaveščenih nosilcev sprememb«, ki z »vseživljenjsko zavezanostjo trajnosti v vsem, kar govorijo in delajo, korenito preoblikujejo gospodarski sektor«.

Ambasadorji podnebne pakta v tem kontekstu »zeleno podjetnike« naslavljajo (in s tem tudi prispevajo k vzpostavljanju ideje) kot ambiciozne subjekte – inovatorje, ki razvijajo podnebne rešitve in svoje prakse usklajujejo s trajnostnimi normami, ki jih določajo okviri upravljanja. Podjetnike spodbujajo, da se ne vidijo le kot usmerjene v profitno logiko, temveč kot nosilci sprememb, ki spodbujajo prehod na bolj zelena gospodarstva. Kot smo videli tudi na primeru obeh izjav ambasadorjev, so »mentorstva« in »mreženje« del sistematičnih praks, ki naj bi prispevale k še večjemu potencialu podjetnikov in še dodatni utrditvi podjetnikov v središču zelenega prehoda. Ta naracija

dodatno ustvarja percepcijo in hkrati spodbuja podjetja, da s sprejetjem trajnostnih norm in praks upravljajo sebe in svoje širše mreže, kot so dobavne verige in trgi. Partnerstva s podjetji, pogosto opisana kot »sodelovanje, ki je koristno za vse«, še dodatno normalizirajo to usklajevanje gospodarskih in okoljskih interesov ter prikazujejo zelene prehode kot dosegljive brez bistvenih motenj v obstoječih gospodarskih strukturah.

Končno ugotovitev glede diskurza ambasadorjev o (eko)podjetnikih lahko naslonimo na Skoglund (2017, str. 257), ki pravi, da »zunanji« akterji in subjektivitete, ki govorijo o ekopodjetnikih (v našem primeru ambasadorji) zagotavljajo možnosti, prakse in obljube ekopodjetnika, obenem pa obujajo njegovega sovražnika: razlastitev skupnega. To pomeni, da »celo zeleno-zeleno, idealno ekopodjetništvo, ki uspeva v tem sodobnem razrednem boju, spreminja naravo in ljudi v logistične enote, ki jih je treba duhovno predelati« tako, da bodo priležni in koristni v reprodukciji obstoječega produkcijskega načina.

(III) Še ena pomembna ciljna skupina ambasadorjev so marginalizirane skupine, ki se jih skuša deklarativno vključevati v okvire podnebnega upravljanja. Na prvi pogled se zdi, da ta prizadevanja ciljajo na in obravnavajo vprašanja enakosti in pravičnosti, saj je bistveno poudarjeno sodelovanje, krepitev moči teh skupin in dostop do virov informacij, priložnosti, ipd. Ambasadorji v svojih naracijah spodbujajo pobude, kot so »zelena delovna mesta«, »dostop do obnovljivih virov energije« in »majhni trajnostni projekti«, ki jih ponujajo kot rešitve, prilagojene marginaliziranim skupinam. Te forme aktiviranja in interpeliranja marginaliziranih skupin predstavljajo podnebne ukrepe kot priložnost za te skupnosti, da dosežejo postopne družbeno-ekonomske koristi in hkrati sodelujejo pri zelenem prehodu. Z naše perspektive – teoretske pozicije – pa je treba prepoznavati, da specifično uokvirjanje vprašanja neenakosti in marginaliziranih skupin služi specifičnemu načinu upravljanja, ker se naslanja na in materializira spodbujanje internalizacije trajnostnih norm – marginalizirane skupine spodbuja k urejanju lastnega vedenja, ohranjanju virov in sprejemanju okolju prijaznih praks. S tem se te skupine predstavijo

kot »opolnomočeni zeleni državljani«, ki prevzamejo odgovornost za podnebne ukrepe in postanejo samoupravni akterji, usklajeni s podnebnimi cilji.

Kot že izhodiščno rečeno, se vključevanje vprašanj neenakosti v podnebne pobude na deklarativni ravni zdi kot benevolentna praksa opolnomočenja, vendar pogosto deluje kot mehanizem za kooptiranje in utišanje potencialnih artikulacij kontradiskurzov, ki pogosto prihajajo ravno prek podrejenih, marginaliziranih, utišanih kolektivnih subjektivitet v družbah. Marginalizirane skupine so prikazane kot »upravičenci« podnebnega upravljanja in ne kot politični akterji z legitimnimi zahtevami po sistemskih spremembah. Z oblikovanjem podnebnega ukrepanja kot vprašanja vključevanja – z usposabljanjem o zelenih veščinah, lokalnimi trajnostnimi projekti in participativnimi delavnicami – se depolitizirajo temeljni vzroki okoljskih in družbeno-ekonomskih neenakosti. Boji marginaliziranih skupnosti, kot so dostop do zemlje, virov ali gospodarskih priložnosti, se spremenijo v tehnična ali individualna vprašanja, s tem pa izgubijo radikalno ost naslavljanja strukturnih problemov, povezanih z neenakimi razmerji moči, izkoriščanjem virov in gospodarskimi nepravilnostmi.

Percepcije ambasadorjev glede ciljev in učinkov izobraževalnih aktivnosti

Cilji in predvideni učinki izobraževalnih aktivnosti, ki so jih izrazili ambasadorji in smo jih analizirali v zbirki podatkov, razkrivajo osredotočenost na krepitev moči posameznikov in skupnosti, spodbujanje vedenjskih sprememb in krepitev podnebne ozaveščenosti. Ti cilji so največkrat uokvirjeni s praktičnimi in lokalnimi hegemonskimi ukrepi, kot so zmanjšanje količine odpadkov, trajnostne življenjske prakse in uvajanje obnovljivih virov energije. V nadaljevanju želimo nasloviti nekatere ključne elemente diskurzov glede ciljev ter pokazati specifične dimenzije in implikacije teh zastavljenih ciljev.

Absolutno je ena od ponavljajočih se tem v dispoziciji ciljev izobraževanja »opolnomočenje« kolektivnih in individualnih subjektivitet v kontekstu udejanjanja zelenega prehoda. Ambasadorji pogosto

poudarjajo cilje, kot sta »krepitev zmogljivosti za trajnostne prakse« in »spodbujanje proaktivnega okoljskega vedenja«. V tem smislu je Cristina Calhheiros iz Portugalske napovedala: »Z okoljskim izobraževanjem nameravam postati dinamična in proaktivna ambasadorka. Moje dejavnosti bodo spodbujale poziv k ukrepanju, ozaveščanju in sodelovanju v podporo evropskemu podnebnemu paktu« (European Union, 2024d). Ambasadorka Isabella Forchini iz Italije pa je tako izrazila svoj cilj: »Kot imenovana ambasadorka pakta si prizadevam za spodbujanje ozaveščenosti o podnebnih spremembah ter ukrepanje z ustvarjalnimi in privlačnimi pobudami. Moja zavezanost vključuje opolnomočenje skupnosti in razširitev našega dosega s sodelovanjem s podobno mislečimi organizacijami, vse v prizadevanju za trajnostno prihodnost« (European Union, 2024d).

Ti cilji so inkorporirani oziroma predstavljajo konstitutivni del diskurzov o odgovornosti posameznika in skupnosti, kjer so spremembe predstavljene kot dosegljive z lokalnimi in osebnimi prizadevanji. V političnih in razvojnih diskurzih je opolnomočenje pogosto predstavljeno kot nevtralen, apolitičen koncept. Uveljavlja se z merljivimi kazalniki (npr. gospodarska vključenost, programi za pridobivanje spretnosti), hkrati pa forma opolnomočenja v kontekstu liberalnega načina (zelenega) upravljanja spodbuja iluzijo soglasja s prikazovanjem opolnomočenja kot vsesplošno koristnega, s tem ali prek tega pa se poudarek preusmeri na tehnične posege ali tako imenovane »win-win« rešitve (Cruikshank, 1999).

Naslednji specifičen cilj izobraževalnih aktivnosti, ki ga želimo zaobjeti v svojem interpretativnem okviru je usmerjenost k zagotavljanju in produciranju »vidnih« in »oprijemljivih« rezultatov. Odličen in poveden primer je izjava ambasadorke Elene Marini: »Rada bi izvajala dejavnosti v šoli in na socialnem področju: razprave, raziskave, čistilne akcije, sprehode, razstave, delavnice, branje, sajenje dreves«. Te dejavnosti so pogosto predstavljene kot takojšnji, izvedljivi koraki, ki lahko prinesejo merljive koristi, na primer manjše onesnaževanje ali večjo zeleno površino. Napovedi ambasadorjev o takojšnjih učinkih njihovih izobraževalnih aktivnosti moramo razumeti kot materializacijo

izobraževanja kot instrumentalnega sredstva – sredstva za doseganje določenih rezultatov – in ne kot na proces kritičnega razmisleka ali transformativnega učenja, pridobivanja in kreiranja novega znanja ipd.

V tem kontekstu je pomembno Gibsonovo (2011, str. 710–711) prepoznanje, da so izobraževalni diskurzi o večinah in produktivni ustvarjalnosti primer instrumentalnega razmišljanja v praksi. Vsakršno izobraževanje, tudi to, ki ga želijo ali izvajajo ambasadorji, je utemeljeno na ideji konkretnih namenov in vrednosti, slednja pa je predpostavljena kot »neproblematična, samoumevna in domnevno samorazlagalna«. V rezultate usmerjeno izobraževanje se osredotoča na merljive učne rezultate, kot so spretnosti, zaposljivost ali kazalniki uspešnosti, ki so v skladu s potrebami trga. Medtem ko dejavnosti ambasadorjev poudarjajo oprijemljive rezultate, kot so pridobivanje spretnosti, sajenje dreves ali kampanje ozaveščanja, ti pristopi omejujejo izobraževanje na tehnični proces ustvarjanja »človeškega kapitala«, ki izpolnjuje zahteve gospodarstva in trga dela. Kot pravi Gibson (2011, str. 711): gre za »vidik kapitalizma, ki je neločljivo povezan z načinom človeškega obstoja, v katerem je iznajdba sredstev v glavnem manipulacija s človeškimi bitji, da bi prilagodila vzorce obnašanja«. To v rezultate usmerjeno uokvirjanje krepi neoliberalne ideale nenehne samooptimizacije in prilagodljivosti. Ambasadorji svoje dejavnosti pogosto predstavljajo kot strategije za izboljšanje uspešnosti ali doseganje vnaprej določenih ciljev, kar spodbuja individualiziran pristop k zelenim ukrepom in uresničevanju zelenega prehoda. S komodifikacijo izobraževanja – kjer se rezultati tržijo kot izdelki, ki jih je mogoče doseči z določenimi orodji, delavnicami ali certifikati – ta diskurz perpetuira forme družbeno-politično-ekonomskega delovanja evropske družbe.

Nabor podatkov razkriva tudi inherentno aspiracijsko razsežnost zastavljenih ciljev, saj številni ambasadorji uokvirjajo izobraževanje kot pot do družbenih sprememb. Cilji so seveda vedno usmerjeni v prihodnost, vedno so utemeljeni v in odražajo v prihodnost usmerjeno naracijo, katere namen je spodbuditi dolgoročno preobrazbo. Ta aspiracijski diskurz poudarja prepričanje o potencialu izobraževanja za sprožitve sprememb, krepitev kolektivnega upanja ter mobilizacijo

kolektivnih in individualnih subjektivitet. Aspiracijski ton pogosto predstavlja posameznike in skupnosti kot nosilce sprememb, in sicer so ti cilji artikulirani v motivacijski in simbolični formi. Ambasadorji pogosto poudarjajo svojo željo, da bi vzbudili upanje, spodbudili delovanje in gojili občutek kolektivnega namena. Ta aspiracijski okvir sestavlja in generira potencial izobraževanja kot tistega, ki služi kot most za dolgoročno zeleno preobrazbo. Ambasador Panagiotis Kalaitzis iz Grčije je v tej luči nedvoumen: »Z interaktivnimi dejavnostmi [...] je mogoče pokazati [...], kako lahko z majhnimi spremembami v naši rutini prispevamo k trajnosti« (European Union, 2024d). Ambasadorka Eglė Vankevičė iz Litve pa je povedala: »Kot predana ambasadorka pakta imam nalogo premostiti vrzel med okoljsko zavestjo in dejanskim delovanjem v naši skupnosti. Z združevanjem moči s posamezniki in skupinami z različnimi stopnjami podnebne ozaveščenosti sem odločena, da bom pomembno vplivala na prehod naše regije k trajnosti in podnebni odpornosti« (European Union, 2024d).

Vidimo lahko, kako ambasadorji uporabljajo aspiracijske naracije v namen spodbujanja motivacije in mobilizacije sodelovanja. Finnemore in Jurkovich (2020, str. 759), ki aspiracijo kritično obravnavata kot moment in mehanizem sodobnega liberalnega vladovanja, izpostavita, da je »aspiracija bistvena sestavina političnega življenja. Aspiracija strukturira politično delovanje. Artikulira cilje, potrjuje identitete in vrednote, ustvarja motivacijo in lahko pripomore k lažjemu dogovoru na kompleksnih problemskih področjih«. Ta ugotovitev pomaga osvetliti, kako aspiracije delujejo kot mehanizem upravljanja v diskurzih ambasadorjev. Aspiracije torej niso nekaj, kar je preprosto intimna želja, temveč so, tudi v diskurzu ambasadorjev, povezane in inherentne oblikovanjem temeljne politične strukture, ki jih živimo in ki so skoraj vse zgrajene na obstoječih normativnih okvirih hegemonskega ideološkega okvira, znotraj katerega so lansirane.

Upravljanje s pomočjo aspiracij vključuje usmerjanje želja posameznikov in prebivalstva k določenim ciljem, ki so predstavljeni kot ambiciozni in zaželeni: trajnost, zeleni prehodi ali osebna opolnomočenje. V naracijah ambasadorjev so aspiracije namenjene ustvarjanju motivacije,

potrjevanju kolektivnih identitet in doseganju soglasja. Ne gre pa le za mehanicistično posredovanje in kreiranje ter usmerjanje posameznikov in kolektivitete; kvečjemu obratno: aspiracijsko uokvirjanje moramo razumeti kot konstitutivno za tisto, kar lahko opišemo kot aspiracijske subjektivitete – posameznike, ki internalizirajo družbena pričakovanja in si prizadevajo za samouresničitev ali trajnost kot del svojih osebnih ciljev. To je povsem v spregi z neoliberalno subjektiviteto, kjer se državljane spodbuja, da postanejo podjetni, odporni in odgovorni za reševanje družbenih izzivov, pogosto s tržnimi ali individualnimi rešitvami, kar smo nenazadnje pokazali že večkrat ne le tekom analize diskurzov ambasadorjev, temveč skozi analizo širših in heterogenih ter dolgotrajnejših procesov vzpostavljanja zelene Evrope.

IZOBRAŽEVANJE O OKOLJSKIH TEMATIKAH: KAKO SE UČITELJI IN UČENCI V SLOVENIJI VZPOSTAVLJAJO KOT ZELENI DRŽAVLJANI?

V dosedanjem delu monografije smo že osvetlili, kako je izobraževanje o okoljskih tematikah priležno evropskemu zelenemu dogovoru in da služi kot mehanizem za oblikovanje (nove) generacije okoljsko ozaveščenih državljanov, ki bodo pripravljene podpirati zeleni prehod in v njem participirati. Teza prejšnjega poglavja, ki smo jo argumentirali prek historične kontekstualizacije oziroma zgodovine sedanjosti, je bila, da evropski zeleni dogovor kot produkt daljših družbeno-političnih, gospodarskih in *policy* procesov razširja neoliberalno hegemonsko formacijo v evropski podnebni politiki. Hkrati smo pokazali, da EU in njene institucije namenjajo pomembno mesto izobraževanju o tematikah, povezanih z okoljem, kar smo interpretirali kot specifično oblastno tehnologijo, ki je namenjena tudi vzpostavljanju subjektivitet okoljskih državljanov, kar naj bi bil predpogoj za uspešno tranzicijo k bolj »trajnostni« družbi in skupnosti. V tem poglavju bomo zatorej odstirali in argumentirali tezo, da se hegemonске neoliberalne politike

in usmeritve evropskega zelenega dogovora razširjajo in prelivajo tudi na mikronivoje formalnega izobraževanja.

Pomemben kamenček v mozaiku vzpostavljanja in oblikovanja (novih) okoljskih državljanov vsekakor predstavljajo tudi formalni izobraževalni sistemi in učitelji, ki poučujejo tematike, povezane z okoljem, okoljsko krizo in okoljevarstvom. V ta namen smo z 59 srednješolskimi učiteljicami in učitelji,¹⁵ ki so se udeležili izobraževanja na tematiko varovanja okolja v Evropski uniji, izvedli šest fokusnih skupin. V najširšem kontekstu nas je zanimalo, kako je izobraževanje o varovanju okolja dojeto in prakticirano pri učiteljih. Torej kako učitelji mislijo in opredeljujejo okolje, okoljsko krizo in poučevanje tematik, povezanih z okoljem. Ravno vidik poučevanja o okoljskih vsebinah pa je predstavljal drugi namen, in sicer kako učitelji in učiteljice prek poučevanja interpelirajo učence v okoljske državljane. Torej kako učenje o okolju predstavlja oblastno tehnologijo »implementacije realizacije 'pravega' otroka kot prihodnjega državljana« (Tröhler, 2014, str. 314). Zanimale so nas torej tudi percepcije učiteljev, njihovi diskurzi o okolju in okoljski krizi ter pogledi in prakse poučevanja, ki neposredno prispevajo h konstrukciji mladih okoljskih državljanov.

Vsebina izvedbe fokusne skupine je bila razdeljena na tri osrednje dele. Pred prvim delom smo učiteljem v ogrevalnem krogu zastavili vprašanje, kako razumejo besedno zvezo »zelena Slovenija«, s čimer smo želeli odpreti prostor za razpravo, hkrati pa tudi prepoznavati prve asociacije, kako učitelji dojemajo in razumejo (naravno) okolje in nanj navezan pridevnik »zeleno«. Sledil je prvi sklop, ki je bil namenjen razpravi o aktivnem državljanstvu. Na ta način smo želeli identificirati, kako učitelji razumejo in prakticirajo aktivno državljanstvo ter kako percipirajo mlade kot (ne)aktivne državljane. S tem smo naredili tudi most za razpravo o temah, povezanih z mladimi in okoljskem državljanstvu. Drugi sklop je bil tako namenjen razpravi o različnih

15 Na fokusnih skupinah so sodelovali tudi štirje učitelji in učiteljice iz osnovnih šol, ki so bili na podlagi opravljene segmentacije uvrščeni v eno fokusno skupino.

vidikih okoljske krize, ki jih prepoznajajo učitelji, in o njihovih izkušnjah in pogledih na to, kako delujejo mladi kot akterji v boju proti okoljski krizi. Zadnji sklop se je osredotočil na njihovo pojmovanje in prakticiranje poučevanja o okoljevarstvu in okoljskem državljanstvu. Pri tem nas je zanimalo, katere vsebine obravnavajo, kakšne pedagoške oziroma didaktične pristope uporabljajo pri obravnavi okoljskih tematik in s kakšnimi izzivi se soočajo pri poučevanju.

Fokusne skupine smo izvedli na samem začetku izobraževanja, pred vsebinskim delom oziroma predavanji in delavnicami, ker bi vsebina izobraževanja zagotovo vplivala tudi na razpravo. Sestava fokusnih skupin ni bila naključna, saj smo razprave izvedli z učitelji, ki so se prostovoljno prijavili in prišli na usposabljanje. Torej z učitelji, ki so prišli prevladujoče zaradi dveh razlogov: bodisi ker jih tematike, povezane z okoljem, zanimajo in/ali ker si želijo znanje in poučevanje o teh tematikah poglobiti. Rezultate fokusnih skupin je zato treba brati tudi skozi vidik, da so to prevladujoče motivirani in angažirani učitelji, in jih seveda ne gre posploševati na družboslovne učitelje, kaj šele širše.

V vsaki skupini je bilo devet ali deset učiteljev in moderator fokusne skupine. Fokusne skupine so trajale približno uro in pol, po fokusnih skupinah pa smo naredili prepise, kar je nanosilo 158 strani teksta in približno 80.000 besed. Opravili smo tematsko analizo (Braun in Clarke, 2006; Fereday in Muir-Cochrane, 2006; Mackieson idr., 2019), pri čemer je teoretsko podlago interpretaciji predstavljal teoretski okvir ekovladnosti (Malette, 2009; S. Rutherford, 2007; Valdivia, 2015; Wang, 2015) in širši foucaultovski okvir vladnosti (Binkley in Capetillo Ponce, 2009; Bröckling idr., 2011b; Dean, 2010). Osredotočili smo se tako na identifikacijo diskurzov, ki so jih učitelji uporabljali, vednostne okvire, iz katerih so izhajali, subjektivitete njih kot učiteljev, ki poučujejo učence o aktivnem državljanstvu in okoljskih tematikah, ter prakse poučevanja, ki prispevajo k vzpostavljanju subjektivitet mladih kot okoljskih državljanov.

5.1 ZELENA SLOVENIJA: Odstiranje percepiranja narave in okolja pri učiteljih

Z uvodnim ogrevalnim vprašanjem smo želeli identificirati diskurze o naravi in okolju pri sodelujočih učiteljih na fokusnih skupinah. Pri tem smo pozneje v kodiranju in analizi prek teoretskega okvira ekovladnosti analizirali »produkcijo in cirkulacijo diskurzov o naravi« (Rutherford, 2007, str. 297) in okolju oziroma prepoznavali prevladujoče okvire vednosti in »resnice« o okolju in naravi, kot jo razumejo učitelji. Začeli smo torej z vprašanjem o tem, kaj zanje pomeni pogostokrat slišana fraza »zelena Slovenija«, pri čemer smo jih prosili, da zapišejo na list prve asociacije na to temo in jih naknadno, ko vsi zaključijo, preberejo. Asociacije na »zeleno« smo izbrali, ker lahko aludira na najrazličnejše vidike, vezane na okolje in razumevanja narave. Že leta 1995 sta Frank Fischer in Michael Black (1995, str. xi) prepoznala, da so »v zadnjih dveh desetletjih zelene in okoljske politike postale pomembne teme na političnih agendah vseh industrializiranih držav«. Zeleni diskurz, vezan na okolje in naravo, je tako postal vseobsegajoč. Med drugim označuje zelene stranke, zelena družbena gibanja, zelene avtomobile, zeleno politiko, zeleno tehnologijo, zelene vrednote, zeleno perspektivo, zeleno izobraževanje (!), zelene organizacije, zelene produkte, zelene države, zelene transformacije oziroma prehode (!), zelene zahteve, zelene (r)evolucije, zelene življenjske stile. Kot vidimo, označevalec »zeleno« ne predstavlja zgolj oblastnih tehnologij discipliniranja oziroma interpelacije v zelene okoljske subjekte oziroma državljane, temveč tudi oblike samoupravljanja, pri katerih posamezniki in kolektivitete spreminjajo in prilagajajo svoja delovanja, da bi dosegli okoljske cilje (Fletcher in Cortes-Vazquez, 2020). V splošnem zeleno torej označuje mnogotere vidike, ki so vezani na okolje, in s tem tudi možnost različnih asociacij, vezanih na okolje in naravo.

Takisto pa velja tudi za frazo »zelena Slovenija«, prek katere lahko odstiramo različne plati, po katerih razumemo to zeleno oziroma okolje in naravo. Slogan »zelena Slovenija« je obče prisoten v slovenskem prostoru že vsaj od promocijske akcije in reklamnega filma »Slovenija,

moja dežela«, kjer je bil »poudarek reklamiranja /.../ na naravnih lepotah« (Repe, 2011, str. 226). Poudarjen pa je bil tudi prek simbola zelenega lipovega lista, ki je še utrjeval podobo zelene Slovenije. Hkrati pa se »zelená Slovenija« izgrajuje tudi v sodobnem času. Slovenska turistična organizacija že vrsto let promovira Slovenijo kot zeleno destinacijo: »V samem jedru znamke I feel Slovenia je zelena«. Z razlago, da v Sloveniji »zelená več kot le barva; je ‚slovenska zelena‘, ki izraža ravnotežje med umirjenostjo narave in prizadevnostjo Slovencev« (Slovenska turistična organizacija, n. d.). Na ta način se zelena barva veže na izgrajevanje nacionalne identitete in hkrati poudarja potreben ponos na *čisto in neokrnjeno naravo*.

Vprašanje o »zeleni Sloveniji« je bilo tako postavljeno s predpostavko, ki se je izkazala za pravilno: da bo vsak udeleženec fokusne skupine imel asociacijo, s katero bomo odprli prostor razpravi. Najbolj tipične izjave oziroma asociacije so bile sledeče:

Prva asociacija, ko sem pomislil, je bila gozd. Recimo, 60 % procentov Slovenije je poraščene z gozdom, potem pa se to navezuje še na ostale zelene površine, ki jih ne manjka v Sloveniji. Tadej, fokusna skupina 5

Prav tako gozd, zelene površine, zeleni travniki, zdej cvetoči in zdej, ko se voziš po tej naši državi. Prevozili smo danes celotno in smo res občudovali tole zeleno barvo, res ogromno zelenih površin. Klara, fokusna skupina 5

Glede zelene Slovenije sem zapisala morje, nižine, gore, griči /.../, torej geografske pojme. Elvira, fokusna skupina 6

... napisala sem drevesa, travniki, narava, lepota. Diana, fokusna skupina 1

Jaz sem pa tudi takoj pomislila na čim več naravnih površin. Travniki, gozdovi. Se pravi, potem je Slovenija tut znana. No, jaz

sem bila že marsikje, in to, kar je pri nas zelenja ... Sabina, fokusna skupina 3

Zdaj moja asociacija na zeleno Slovenijo je nekako neokrnjena, čista narava. In ja, ta zelena, enostavno, da pač dobesedno vidiš to zeleno, no, tako zeleno naravo. To je to. Sandra, fokusna skupina 4

Asociacije so se prevladujoče osredotočale na opise vidikov narave in okolja, ki so dozdevno ločeni od človeka in ki v tej naraciji bivajo sami po sebi, mi pa jih lahko zgolj zaznavamo, ohranjamo, onesnažujemo ali častimo. Razvidno je predvsem slednje, pozitivno čustveno prepoznanje neokrnjenosti, čistosti in lepote okolja in narave, ki je prisotna v Sloveniji. Kot ugotavlja Sutton (2007, str. 1), »za mnoge, če ne za večino ljudi v današnjem sodobnem svetu, ima okolje zelo poseben in specifičen pomen, in sicer ne-človeških naravnih pogojev /.../, kar je blizu drugi ključni besedi, ki jo vsi redno uporabljamo brez pretiranega razmisleka, in sicer ‚narava‘«. V izjavah je tako mogoče prepoznati primordialni, esencialistični diskurz o naravi kot bio-fizičnih procesov (Malette, 2009, str. 226), ki so ločeni od izgrajevanja predstav, kaj nam predstavlja in pomeni okolje oz. narava.

Vendar narava in okolje nista zgolj »skupek kamnin, dreves ali rek ali kakršne koli interakcije med njimi, temveč tudi različni načini, na katere ljudje dojemamo in razlagamo te ‚kamnine‘, ‚drevesa‘ in ‚reke‘ ter njihove ‚interakcije‘« (Darier, 1995, str. 157). Narava in okolje, kot nadaljuje Darier (1995, str. 157) nista zgolj »skupek bioloških interakcij, temveč tudi kulturnih, družbenih, političnih, ekonomskih, ideoloških, umetniških«. Prek jezika okolju in naravi pripisujemo specifične pomene, kar pomeni, da sta družbena konstrukta. Okolje in narava torej nista *zgolj* besedi oz. koncepta, ki bi opisovala neko ahistorično in univerzalno realnost, temveč s specifičnim dojetanjem in opisovanjem narave in okolja ti besedi vzpostavljata oziroma kon-

struirata *novo* realnost.¹⁶ Vendar skozi prizmo ekovladnosti ni ključno, da »definiramo, kaj narava (in okolje) sta *per se*«, temveč je pomembno, da preučujemo razmerja moči, ki vzpostavljajo specifična razumevanja okolja in narave, in razkrivamo »učinke, ki jih imajo takšne formulacije na družbene /.../ konfiguracije, ki jih doživljamo« (Malette, 2009, str. 226). Pomembno je torej osvetljevati, kako se specifična razumevanja narave in okolja »tehnično preoblikuje za namene vladanja« (Wang, 2015, str. 324) oziroma kako raznolike vednosti in »resnice« o naravi in okolju vplivajo na naša razumevanja in delovanja.

Naturalistični, esencialistični oziroma primordialni diskurz o okolju in naravi, ki je bil prevladujoče prisoten pri učiteljih na fokusnih skupinah, je po eni strani razumljiv, po drugi pa presenetljiv. Razumljiv, ker, kot smo ugotovili, sta narava in okolje prevladujoče dojeta kot ločena od človeka oziroma ju definira ravno ločnica nečlovek. Pri tem je treba prepoznati, da je »v veliki meri jezik naravoslovnih znanosti tisti, ki konstituira našo podobo« okolja in narave (Darier, 1995, str. 161). Ravno ta vidik je do določene mere presenetljiv. Vednostni okvir naravoslovnih znanosti namreč prevladuje pri učiteljih, ki se bili v veliki večini družboslovci in pri katerih bi pričakovali bolj konstruktivistični pogled na okolje in naravo. Posledično je z naturalističnega pogleda in dojemanja okolja in narave fokus razumevanja in tudi poučevanja usmerjen v varovanje *narave*, *okoljevarstvo*, *onesnaževanja narave*, skrbi za *okolje* in *naravo*. S te perspektive gre v prvi vrsti torej za probleme okolja in narave, ki jih povzročča človek, in ne problematike človeških delovanj, ki povzročajo raznolike učinke, ki jih danes pojmuje kot okoljska (!) kriza. Kot pravi Darier (1995, stre. 163), termina narave in okolja »ter z njima povezane teme, kot je 'onesnaževanje' /.../, bolj zadevajo človekove dejavnosti – tj. rezultate človekovih dejavnosti – kot zgolj okoljske probleme« in »če je osrednje okoljsko vprašanje človekova dejavnost, je pomembno ugotoviti, kaj sodobne subjekte spodbuja k sprejemanju tako škodljivih okoljskih praks«. Drugačna,

¹⁶ Kot poudarja Darier (1995, str. 159), je okolje postal bolj uporabljan termin šele v letih 1960, ko so se vzpostavljali prvi oddelki in ministrstva za upravljanje okolja.

konstruktivistična perspektiva na naravo in okolje ter odstiranje razmerij moči, ki vzpostavljajo vednost o okolju in naravi, in obratno, oblikovanja subjektivitet oziroma identitet, ki se vzpostavljajo prek diskurza o okolju in naravi, nam tako omogoča, da se osredotočimo na bolj družboslovne vidike oziroma na človeško delovanje (tudi pri poučevanju) o okolju in naravi.

Skozi konstruktivistično razumevanje okolja in narave ter identifikaciji razmerij moči in vednosti, kot napotuje ekovladnost, pa smo iz asociacij o zeleni Sloveniji prepoznavali tudi tematiko konstrukcije nacionalnosti in vzpostavljanja nacionalne subjektivitete prek okolja in narave.

Drugače pa meni pa je padlo na misel tudi naravna pestrost Slovenije /.../ in varovanje te naravne pestrosti, narave. Ker dejansko, če greš nekam ven, v katero drugo državo, mesto, vidiš, kako je vse ... Pol pa prideš nazaj ... In dejansko imamo lepo okolje, ki ga je potrebno obvarovati. Biljana, fokusna skupina 4

Jaz sem tudi najprej razmišljala samo o velikih površinah, se pravi gozdnih površinah in rastlinstvu, potem na drugi strani, kako zdaj to ohranit. Pravzaprav, oziroma skrbeti za to, /.../ ker imamo eno veliko prednost kot neke druge države. Andreja, fokusna skupina 6

Moja prva asociacija pa je gozd, zelene površine, hkrati pa na drugi strani še, da smo precej ozaveščeni okol tega Slovenci v primerjavi z drugimi. Tajda, fokusna skupina 5

... prva misel mi je bila, da smo zelo čista država in da imamo zelo visoke okoljske standarde v primerjavi z mogoče z drugimi evropskimi državami, /.../ da že pač kot narod se mi zdi, da živimo že precej trajnostno. Ogromno ljudi se ukvarja s športom. Jana, fokusna skupina 3

Moja asociacija je res ta naša lepa, zelena država, polna gozdov, lepe reke. Mislim, da imamo še zmeraj dosti čiste reke in da se tukaj lahko kar ponašamo s tem, no. Katja, fokusna skupina 2

V tesnem prepletu z naturalističnim oz. primordialističnim dojemanjem narave in okolja v sloganu zelene Slovenije se je tako vzpostavljala še nacionalni diskurz. Eden od pomembnih elementov izgradnje nacionalnega sentimenta in identitete poteka tudi prek prepoznavanja *lepote* okolja in narave, zamejene na nacionalno državo. Nacionalni diskurz je bil enako kot primordialističen emotiven, kar je najbolj razvidno iz zadnje izjave in opisa »naša, lepa zelena država«, ki je bila popolnoma v spregi s promocijo Slovenije kot zelene države, kjer »'slovenska zelena' /.../ izraža ravnotežje med umirjenostjo narave in prizadevnostjo Slovencev«, in hkrati »govori o skladnosti vseh čutov, s katerimi Slovenijo doživljamo« (Slovenska turistična organizacija, n. d.). Za nacionalni diskurz pa je poleg emotivnosti značilno še, da je vedno vezan na t. i. »Drugega«. Okolje in narava se torej vežeta na primerjavo z drugimi: »ker imamo eno veliko prednost kot neke druge države«, »Slovenci smo (bolj okoljsko ozaveščeni) v primerjavi z drugimi«, »imamo zelo visoke okoljske standarde v primerjavi /.../ z drugimi državami«. Hkrati pa tudi implicitne druge, kjer Slovenci »živimo precej trajnostno«, torej bolj kot drugi narodi, hkrati pa se lahko »ponašamo« z naravo oziroma čistimi rekami oziroma gozdovi, ki so *boljši* in *lepši*. Okoli diskurza o naravi in okolju se torej manifestira tudi pozitivna identifikacija naroda in nacionalnosti oziroma t. i. nacionalni ponos ter hkrati inferiornosti drugih držav in narodov, kar prepoznavamo kot ekonacionalizem (Hanna idr., 2016; Wang, 2015). V povezavi s tem pa se prek diskurza o okolju in naravi tudi pri učiteljih vzpostavlja subjektiviteta oziroma identiteta *slovenstva*.

Precej redkeje pa se je v pogovorih in izjavah učiteljev pojavljala konstruktivističen pogled na »zeleno Slovenijo«:

Jaz sem v bistvu imela asociacijo v glavi, ki se mi je vrtela, že preden smo sploh začeli. Ko sem videla zeleno Slovenijo in sem ves

čas slišala to reklamo, »Moja dežela, to je njena lepota, mi smo njeni ljudje« in tako naprej. Špela, fokusna skupina 3

Skratka, meni je bila prva asociacija na zeleno Slovenijo reklama še iz jugoslovanskih časov, »Moja dežela«, lepa, zelena. Skratka, menim, da se je s to reklamo začelo obdobje zavedanja o pomenu ohranjanja narave, torej zelene Slovenije, ki je v bistvu po moje še vedno naša turistična prednost, pred marsikatero ob sosednjih držav pa še širše. Maja, fokusna skupina 4

[A]sociacija, voda, čist zrak, gozd, kmetijstvo, neokrnjenost, slapovi, morje, turizem, trajnost pa »I feel« sem dala zaradi tega, ker kadar koli vidim neko reklamo na televiziji, vidim neko zeleno podobo Slovenije, pa noter »I feel«. Valentina, fokusna skupina 5

V teh izjavah je prisotno prepoznanje, da se podoba zelene Slovenije izgrajuje prek številnih praks. Učitelji so tako izpostavili že omenjeno promocijsko akcijo »Slovenija, moja dežela« in slogan oglaševanja Slovenije kot zelene države »I feel Slovenija« ter zavedanje, da se je prek teh praks vzpostavila konstrukcija zelene Slovenije. Pri tem pa ob prepoznanem vzpostavljanju »zelene Slovenije«, učitelji niso preizpraševali takšnega narativa oziroma so ga ponotranjili. Asociacije so tako še vedno vezane na naturalistično oziroma primordialno dožemanje narave, ki je ločena od človeka, »čist zrak, voda /.../ neokrnjenost, slapovi, morje« in opredeljevanja narave in okolja kot ločene od človeka. Hkrati pa je prisoten tudi nacionalen diskurz, ker naj bi bila neokrnjena narava in okolje »naša turistična prednost« pred drugimi državami. Torej čisto okolje in narava, ki se za namene turizma kapitalizirata in sta vzpostavljena za prodajo.

V smeri prepoznavanja konstruktivističnega pogleda na okolje in naravo v zeleni Sloveniji, a z bolj kritično noto, pa je tudi naslednja izjava:

Zdaj zelena Slovenija men zveni kot en turistični slogan, to se pravi nekaj, kar je pač dons dost moderno prodajat oziroma prodajat

to našo državo kot zeleno. Zdaj to zelenje je nekak relativno ... Nič nismo nekako zaslužni za to zeleno, a ne. Nekako je to bolj s tem povezano, da ležimo pač v enem takem območju, kjer je dosti vode, pa pač vse ozeleni, ne. Hkrati je to zeleno povezano z enim nespoštovanjem narave, a ne, k je in globalno in v našem okolju zelo veliko. Pa sama zelena se mi dops zdi dosti taka moderna beseda in po mojem jo tut velikrat zlorabimo. Ivo, fokusna skupina 6

Ob prepoznanju, da se okolje in narava prek zelene vzpostavlja tudi za namene prodajanja Slovenije kot turistične destinacije s *čistim* okoljem in *neokrnjeno* naravo, pa se v izjavi odraža tudi kritičen diskurz do percipiranja zelene. Na eni strani destabilizira pogled, ki ga vzpostavlja diskurz ekonacionalizma, ki je bil, kot smo pokazali, prisoten tudi v izjavah učiteljev v smeri, da *Slovenci* kot narod živimo trajnostno in smo zaslužni, da imamo tako čisto in zeleno državo, ker izpostavi tudi drugo stran onesnaževanja okolja in narave. Na drugi strani pa prepozna tudi t. i. zeleno zavajanje (*greenwashing*), kar pomeni predstavljanje določenih praks kot okolju in naravi bolj prijaznih, kot so v resnici (T. Miller, 2017).

Drugačen, kritičen pogled pa se je odražal tudi v sledečih izjavah:

... zanimivo, da so tile pred mano izpostavili pač zeleno Slovenijo sam v dobessednem smislu. Se mi zdi, da smo v zadnjem času, tut moja prva asociacija je bila, forsiranje v uporabo nekih okolju prijaznih tehnologij. Pa je ta stvar pravzaprav zelo ne zelena. Tehnologija, sredstva za zeleni prehod, evropska sredstva, kjer Slovenija tut sredstva dobiva. Jure, fokusna skupina 5

... napisala sem Mladi za podnebno pravičnost. Kje ste, kje so tukaj danes? Vesna, fokusna skupina 1

Poleg prepoznave obstoječega naturalističnega oziroma primordialističnega diskurza o naravi in okolju pri ostalih sogovornicah v fokusni skupini je v prvi izjavi mogoče prepoznati kritično distanco oziroma skepso do »ozelenjevanja« (*greening*) politik, kjer naj bi bile tudi okoljsko sporne

prakse, ki prispevajo k onesnaževanju, predstavljene kot neproblematične. V drugi izjavi pa se odraža asociacija na okoljski aktivizem mladih in na potrebo po vključevanju kritičnih glasov mladih tako v razprave na fokusnih skupinah kot tudi usposabljanja na splošno. Zadnje tri izjave, ki so izstopale od preostalih, lahko skozi prizmo ekovladnosti dojemamo kot alternativne diskurze oziroma poskuse vzpostavljanja drugačne vednosti o okolju in naravi. Ekovladnost namreč omogoča »izpostavljati strategije med nasprotujočimi si oblastnimi strategijami in programi, obenem pa raziskovati transformativni potencial kontradelovanja, ki podstavlja pod vprašaj režime resnice in pogoje vladanja« (Wang, 2015, str. 325). Čeprav so bili v veliki manjšini, je bilo tako pri učiteljih mogoče prepoznati tudi konstruktivistično dojetje okolja in narave ter družboslovni fokus na človekovo delovanje (E. Darier, 1995), prek katerega se lahko identificira tako raznolike oblike vednosti o naravi in okolju kot tudi različne uporne prakse, o čemer smo razpravljali v fokusnih skupinah tudi v nadaljevanju.

5.2 PERCEPCIJE O AKTIVNEM DRŽAVLJANSTVU PRI UČITELJIH: KONSTRUKCIJA MLADIH KOT PASIVNIH SUBJEKTOV

Družboslovni oziroma bolj specifično, konstruktivistični vidik razumevanja okolja in okoljske krize smo vpeljali prek vprašanja o tem, kako učitelji dojemajo aktivno državljanstvo. Glede na to, da sta področji okoljevarstva in okoljske krize eni od najbolj perečih tematik in problematik sodobnega časa, ki odpirata vprašanje in subjektivacijo okoljskega in zelenega državljanstva (Dobson, 2003; Gabrielson, 2008) ter hkrati zajemata raznolike premisleke o alternativah in neposredne uporne prakse (Sloam idr., 2022), ki opozarjajo na probleme okoljske degradacije, je vprašanje služilo kot lijak, da bi sprva obravnavali širše razumevanje (pomena) aktivnega državljanstva in nadalje ožje vidike, vezane na okolje. Pri vprašanju, kaj učiteljem predstavlja aktivno državljanstvo in kako ga razumejo, je prišlo do zanimivega fokusa.

Jaz bi rekla, da je aktivno državljanstvo vsaj zame predvsem torej kot predmet, pa tudi sicer, ne, aktivno državljanstvo kot pojem, nek slogan zato, da bi se mlade ozavestilo. Torej, da bi jim vlili nekako oziroma jih opolnomočili v zavedanju o tem, da nič, kar imamo v naši domovini, ni samo po sebi umevno. Maja, fokusna skupina 4

No, jaz razumem aktivno državljanstvo v tem, da dam svojim dijakom kot učitelj možnost, da spregovorijo, da debatirajo, da razmišljajo. Se pravi, pri pouku so največkrat pasivni poslušalci in zaradi tega, ker pač pripravljam na maturo, oziroma vsi naši gimnazijci grejo na maturo, tega časa za razmislek, sploh na področju varovanja okolja, pa še česa, ni. In pri urah aktivnega državljanstva dejansko imamo to možnost, da se poglobimo v nek problem ... Maja, fokusna skupina 2

Jaz nekako razumem to kot neko prebujanje te pasivne mladine, ki jih trenutno malo stvari zanima, še najmanj jih pa zanima, kaj se okrog njih dogaja, politika. Lana, fokusna skupina 4

Učitelji so se, kot odražajo zgornji primeri, prevladujoče osredotočili na pomovanje aktivnega državljanstva kot načina poučevanja oziroma skozi vidike (eko)vladnosti kot načina subjektivacije mladih v aktivne državljanke (Maarten in Hodgson, 2012). Takšno pozicijo lahko razumemo vsaj iz dveh vidikov. Prvi je vsekakor kontekst izvedbe fokusnih skupin, kjer je bila velika večina udeležencev učiteljev, ki poučujejo tematike, vezane na aktivno državljanstvo oziroma širše na državljanstvo vzgojo. Hkrati so fokusne skupine potekale pred začetkom dvodnevne usposabljanja o tematikah, vezanih na okoljevarstvo, in pristopih poučevanja učencev o teh temah, ki so izhajali iz izkustvenega učenja oziroma izhajanja iz učencev in njihovega aktivnega vključevanja v učni proces. Učitelji tako kljub večkratnim pozivom moderatorjev prevladujoče niso šli onkraj razumevanja aktivnega državljanstva, vezanega na poučevanje oziroma potrebe po *večji* aktivaciji mladih in vzpostavljanju subjektivacije aktivnih državljanov *pri mladih*.

V prepletu s prvim vidikom se prek vladnosti pokaže še drug vidik, in sicer prevladujoča usmeritev oziroma osredotočenost na formiranje mladih kot aktivnih državljanov, ki poteka prek različnih oblik izobraževanja. V teh okvirih je izobraževanje o in za državljanstvo pojmovano na različne načine, na primer državljanska vzgoja ali aktivno državljanstvo, ki jo v okvirih vladnosti lahko razumemo kot oblastno tehnologijo, ki stremi k usmerjanju delovanj mladih k predpostavljenim in zaželenim oblikam političnega udejstvovanja (Mitchell, 2006; Pykett, 2007, str. 301). Vpeljava izobraževanja o državljanstvu je bila v zadnjih desetletjih pogosto izpostavljena tako na ravni političnih predstavnikov, akademskih razprav in raziskovanja kot tudi prek civilnodružbenih organizacij, pri čemer je izhodiščna točka prepoznavanje pomanjkanja znanja in veščin za politično udejstvovanje ter potreba po izobraževanju za delovanje v političnih skupnostih (Isin in Wood, 1999).

Oživitev izobraževanja o državljanstvu oziroma državljanske vzgoje je hkrati posledica razprav o pomanjkanju političnega angažmaja mladih, predvsem prek argumentov o nezanimanju mladih za institucionalno politiko in nizkih stopnjah participacije na volitvah. Tako je utrjeno prepričanje, da so mladi »kronično nezainteresirani, nesposobni ali apatični pri izpolnjevanju svojih državljanskih dolžnosti« (Kennelly in Llewellyn, 2011, str. 897). V isti smeri gredo premisleki tudi o premajhni vlogi državljanske vzgoje v izobraževalnih sistemih, ki naj bi zagotavljala aktivno državljanstvo mladih – seveda, ko bodo dovolj stari, da bodo lahko izpolnjevali državljanske dolžnosti. V tem pogledu mladim umanjajo veščine in znanje za aktivno sodelovanje v skupnosti, kar še dodatno prispeva k negativni percepciji mladih oziroma konstrukciji mladih kot problema (Nicoll idr., 2013). Takšni diskurzi in kritike utrjujejo pozicijo, da problem leži v državljanih kot posameznikih, v tem primeru mladih, brez širših kontekstualizacij in brez obravnavanja vprašanja razmerij moči. Predpostavka, da mladi nimajo ustreznega znanja, veščin, vrednot in zmožnosti za udejanjanje državljanstva, »utrjuje konservativne in neoliberalne ideje, ki krivdo za njihove socialne težave pripisujejo posameznikom, namesto da bi

obravnavali vprašanja moči med posamezniki, skupinami in družbenimi strukturami« (Yeung et al., 2012, str. 76). Rezultat takšnih pojmovanj je torej identifikacija osebne odgovornosti in utrjevanje mladih kot pasivnih subjektov.

Takšna pojmovanja je mogoče prepoznavati tudi na mikronivoju, na katerega nas napoteva analitični aparat vladnosti, tj. v diskurzu učiteljev o njihovem dojemanju aktivnega državljanstva. Iz zgornjih izjav je tako prepoznati, da je aktivno državljanstvo predvsem šolski predmet, ki mora mlade *ozavestiti, opolnomočiti in prebuditi to pasivno mladino, ki nima možnosti, da bi bila aktivna, ali pa jih nič ne zanima, še najmanj* pa politika. V to smer gredo tudi naslednje izjave:

Kaj meni pomeni zdaj aktivno državljanstvo, da dijake pripravim, da začnejo razmišljati oziroma da začnejo razmišljat o svetu okoli sebe. Ker sem ugotovila, da so zelo nerazgledani, ni važno, a govorimo o gimnazijah ali ne, oni ne vejo, kaj se dogaja po svetu. Gabrijela, fokusna skupina 2

Recimo, zdaj otroke želim jaz recimo izobraziti v tem smislu, ja, državljanstvo, ampak zraven tisti poudarek na aktivno. Da, tukaj, ker se mi zdi današnji otroci izredno egocentrični in da, pri aktivnem državljanstvu je ravno to pomembno, da stopi mogoče kdaj tudi iz te cone ugodja, da zadeve ne pridejo same do njega, ampak da mora nekaj narediti za to, da potem lahko tudi dobi tiste ugodnosti, ki jih najprej vidijo od države. Ampak da morajo nekaj vložiti tudi v to in konstantno spremljati, si naredit širši nek pogled, ne samo biti strogo ozki. Milan, fokusna skupina 3

Otroci danes nimajo kritičnega razmišljanja, ker je vse preveč repetitive, prepisovanja, ponavljanja nekega ... Ni pa nekega, ne dobijo nobenega uvida v nek, nimajo širine, ne znajo razmišljat malo širše, izven konteksta, kaj šele kritično razmišljat v neki smer in vzpostaviti neko svojo lastno mnenje in na podlagi tega potem aktivno delovati. Špela, fokusna skupina 3

To je čist pasivni so, čist nič, nič ne dajo od sebe. Mislijo, da bodo vsi milijarderji, vse jim bo padl, in to ... Tina, fokusna skupina 4

Taka pasiva med mladimi je pa zdej neverjetna. Jaz sem tudi pomočnik ravnatelja in opažam totalno nezanimanje, samo pouk, domov, kaka dodatna aktivnost. Rok, fokusna skupina 1

[J]az, tako kot vi, a ne, zelo čutim, zadnja leta sploh, jaz ne bi rekla niti pasivnosti, jaz bi rekla bolj apatijo /.../ na nivoju dijakov te generacije zdaj, ko prihajajo, a ne. Diana, fokusna skupina 1

Onkraj pojmovanja pasivnosti kot individualne lastnosti (Yeung idr., 2012) je, kot nas napoteva vladnost, treba postaviti percepcijo o pasivnosti mladih pri učiteljih skozi razmerja moči. Številne historično senzibilne raziskave (Ball, 1990; Hultqvist in Dahlberg, 2013; Rose, 1999b; Winkler in Rybnikova, 2024) prepoznavaajo, da šola kot institucija in pridobivanje izobrazbe kot proces predstavljata pomemben mehanizem »reguliranja izobraževalnih subjektov z določanjem normalnih in nenormalnih subjektivnosti (npr. dobro pripravljeni in slabo pripravljeni učenci, aktivni učenci in pasivni učenci, učenci z dobrimi dosežki in učenci s slabšimi dosežki, lepo vedenje in nepriumno vedenje učencev)« (Lee in Fanguy, 2022, str. 480). Šola tako predstavlja prostor discipliniranja, ki se kaže skozi raznolike in številne mikroprakse nadzora nad telesi in *primerne*ga razvoja, od združevanja šolajočih glede na starost, ločitve na razrede, napredovanja po šolskih letih, določitev urnikov, pričakovanega obnašanja, zagotavljanja tišine v razredu, vzpostavitve kurikula in vsebin, ki naj bi jih učenci osvojili, najrazličnejših oblik ocenjevanja, spletnih ređovalnic in sporočanja odsotnosti staršem v realnem času prek telefonskih sporočil idr. Tudi če se učitelji posključujejo idej kritične pedagogike, ki izhaja iz pozicije učencev, tendira k horizontalnim odnosom in spodbuja t. i. izobraževalno demokracijo (Winkler in Rybnikova, 2024, str. 1925), še vedno reproducirajo neenaka razmerja moči z določanjem tega, katere vsebine bodo obravnavali, kdaj bodo vsebine zaključili in kakšne so meje sodelovanja učencev (Perumal, 2008). Sam ustroj in

zasnova šole tako deluje kot način pasivizacije oziroma normalizacije in discipliniranja. To se odraža tudi v zgornjih izjavah učiteljev, da šola predstavlja prostor repetitije in prepisovanja, torej tudi prostora vkalupljanja oziroma discipliniranja glede tega, kaj učenci lahko in česa ne, oziroma kaj je pravi način delovanja in kaj napačen. Vendar pa učenci v tem procesu niso popolnoma podrejeni in nemočni, saj discipliniranje deluje tudi kot produktivna sila, ki spodbuja subjekte, da spremljajo svoja delovanja ter ne ponotranjijo določenih pravil kot edinih mogočih in naravnih (Foucault, 2004).

Drug vidik osvetljevanja pasivnosti mladih prek razmerij moči je njihova *ujetost* v obdobje mladosti, časa med otroštvom in odraslostjo. V tem obdobju je mladim prevladujoče odvzeta moč glede sprejemanja odločitev tako o svojem delovanju kot tudi o širših družbeno-političnih vprašanjih, hkrati pa nimajo lastnih (finančnih) virov in lastnine, ki je v liberalno-demokratski ureditvi eden od ključnih pogojev sodelovanja v politični skupnosti (A. James in Prout, 1990). Kot pravi Lesko (2001, str. 51), se »najstniki ne morejo vrniti nazaj v otroštvo, niti naprej v odraslost 'pred svojim časom', ne da bi si prislužili omalovažujoče oznake – na primer nezreli«, nezainteresirani in pasivni. Takšen diskurz je prisoten tudi v izjavah učiteljev oziroma je še potenciran z označevanjem njihovih učencev kot egocentričnih, nerazgledanih in nekritičnih. V svoji ujetosti v obdobje, ki jih postavlja v pasivno pozicijo, tudi v razmerju do državljanskih pravic oziroma participacije, so mladi tako dojeti kot državljani v nastajanju (*citizens in the making*) (Walther, 2023), a še ne polnopravni, saj bodo to postali šele z nastopom polnoletnosti oziroma s pridobitvijo lastnosti zrelosti, lastnine, družine, službe idr. Pri tem je skozi ekovladnost pomembno spoznanje, da so mladi dojeti kot potencialni *rešitelji* permanentnih kriz in še posebej okoljskih kriz (Sloam idr., 2022; Taft, 2020), kar smo odstirali že v prejšnjem poglavju v analizi diskurzov in delovanj ambasadorjev evropskega podnebnega pakta. Ta vidik se kaže tudi z zdravorazumskimi slogani, kot je 'Na mladih svet stoji', s čimer se jim nalaga veliko breme, paradoksalno pa še niso polnopravni državljani. Mladi so tako vedno definirani skozi procese 'postajanja'

(*becoming*), v katerem so podvrženi nenehnemu opazovanju, nadziranju in ocenjevanju, pri čemer pa odrasli določajo pogoje, kdaj bodo odrasli (pridobitev odgovornosti in zrelosti, šolska uspešnost, zaposlitev, poroka, otroci, pridobitev premoženja itd.) (Lesko, 2001), s čimer so postavljeni v podrejen položaj oziroma pasivnost.

To se odraža tudi v izjavah učiteljev, ki aktivno državljanstvo razumejo kot *prebujanje* mladine, ki *bo* naredila potrebne spremembe in ne lastnega angažmaja *tu in zdaj* za razreševanje aktualnih političnih problematik. V redkih samokritičnih premislekih so to prepoznali tudi učitelji:

Jaz sem lih hotel reči, ker se zdi, da se vidi, kako smo ukalupljeni v ta učiteljski poklic. Jaz sem tudi prvo, torej pomislil, kako zdaj naša naloga dijake aktivirati in ne pa pri sebi. In ja, v bistvu se o tem niti nisem spraševal, ker je treba to mladim približat. Tak, da sem se zdaj vmes vprašal, a sem sploh jst aktiven državljan? Tak na pol, bi rekel. Tadej, fokusna skupina 5

Nimamo časa, a ne ... Jure, fokusna skupina 5

No, prav bi bilo, da bi res vsi učitelji imeli to aktivno držo, državljanstvo. Ampak na žalost v teh poklicnih šolah opažamo, da je takšnih zelo malo. Veliko učiteljev dela kontra. Klara, fokusna skupina 5

... zadnje čase (smo) namreč precej zaprta (družba). Vsak živi v svojem mehurčku, ne želi se izpostavljati. Ne, ne bom aktiven, ker te sigurno nekdo slej ko prej utiša, če izstopaš iz povprečja. Saj v takšni družbi načeloma jaz živim ... Petra, fokusna skupina 2

Ob vlogi prebujanja pasivne mladine so učitelji tako reflektirali tudi lastno pozicijo oziroma prepoznali širšo neaktivnost pri ostalih (!) učiteljih in zelo redko samokritično pri sebi. Še redkeje pa so prepoznali, kar odraža zadnja izjava, individualizacijo, atomizacijo, tekmovalnost in zapiranje v zasebno sfero kot posledice sodobnih

neoliberalnih političnih ureditev (Bauman, 2008). Skozi vladnost je tako izobraževanje treba dojemati tudi kot vpeto v sodobne politične kontekste, kjer so tako učitelji kot učenci podvrženi »kulturi pasivega potrošništva« (Winkler in Rybnikova, 2024, str. 1924), kjer učenci ponotranjijo prevladujoč način delovanja potrošniške družbe, v kateri je izobraževanje dojeno kot še ena od dobrin, ki so jim na voljo. Učitelji pa takšen način delovanja udejanjajo in podpirajo s prevladujočim načinom poučevanja, kjer je učitelji tisti, ki ve, znanje pa prenaša najpogosteje prek principa *ex cathedra*, kjer morajo učenci osvojiti predpostavljeno vednost in jo v specifični obliki predstaviti v procesih ocenjevanja (Naidoo in Whitty, 2013).

Pasivnost in apatičnost sta oznaki, ki sta podani mladim oz. s katerima se mlade označuje s pozicije vednosti oziroma hierarhično od zgoraj navzdol s strani odraslih oziroma ekspertov, kamor prištevamo tudi učitelje. A kot opozarja Giroux (2001, str. 102), učenci v izobraževanju kljub raznolikim praksam discipliniranja, ki smo jih omenili zgoraj, niso zgolj pasivni in podložni. Prek Girouxa lahko percepirano pasivnost učencev s strani učiteljev razumemo na dva načina. Prvič: da se nemoč oziroma, kot smo opozorili zgoraj, *ujetost v času in prostoru* (Lesko, 2001), brez možnosti sodelovanja v politični skupnosti, zamenjuje s pasivnostjo. Drugič: da dojemanje in označevanje učencev kot pasivnih hkrati pomeni neprepoznavanje, da učenci na ta način lahko izražajo upor oz. zavračanje zamišljenim načinom delovanja in obnašanja, v katere jih interpelira šola, bodisi s predpostavljenimi identitetami in potjo, po kateri naj bi šli, bodisi v specifični obravnavi določenih tematik (Giroux, 2001, str. 102–107). Vendar je, kot izpostavlja Hope (2013, str. 46), težko prepoznavati razlike med pasivnostjo oz. apatijo in določenimi pasivnimi oblikami upora, pri čemer se ne smemo ujeti v past, kot smo že omenili, da je pasivnost bodisi posameznikova osebna izbira ali lastnost oziroma njegovo ali njeno *naravno* stanje. Prout in James (2005, str. 4) tako izpostavljata, da ni produktivno, da mlade označujemo kot pasivne ali apatične, niti da jih dojemamo kot *uboge* »pasivne subjekte strukturnih mehanizmov«, temveč da percepirano pasivnost odstiramo in obravnavamo z njihove perspektive in skupaj z njimi.

Pasivnost kot način upora lahko prek vladnosti mislimo tudi v okvirih politične racionalnosti zamišljanj aktivnega državljanstva. Temeljna lastnost sodobne neoliberalne racionalnosti je, da se družbo oziroma skupnost zamišlja kot trg, delovanja posameznikov pa kot delovanja potrošnikov oziroma podjetnikov (Foucault, 2008; Gane, 2014). V tej smeri nam Rose (1999a, str. 10) razkriva, da je aktivno državljanstvo priležno oziroma inherentno neoliberalni racionalnosti. »Državljan je aktiven gradnik sodobne politične skupnosti, nič več pasivni prejemnik navodil in zapovedi, temveč mora biti aktivno vključen v vzdrževanje političnega reda in družbene harmonije« (Rose, 1999a, str. 31). Posameznik tako prek svojih izbir oziroma odločitev o izobrazbi, družinskem življenju, delu idr. ureja lastna delovanja, pri čemer oblast deluje na daljavo, na način, da so te izbire v skladu s »političnimi vrednotami potrošnje, donosnosti in učinkovitosti« (Rose, 1999a, str. 11). Kot odstirajo kritične študije (Fejes in Nicoll, 2008; Kennelly in Llewellyn, 2011; Mitchell, 2006; Nicoll idr., 2013), sta tudi državljanska vzgoja in izobraževanje za aktivno državljanstvo v političnih smernicah in dokumentih, tako v EU kot tudi širše, vpeta v neoliberalno racionalnost, »aktiven državljan v sodobnih učnih načrtih državljanske vzgoje« pa zamišljen kot »globoko neoliberalen subjekt« (Kennelly in Llewellyn, 2011, str. 897). V teh okvirih naj bi posameznik, razumljen kot človeški kapital, pridobil potrebne kompetence za aktivno delovanje na trgu. Še več, posameznik naj bi tudi sebe razumel v skladu s človeškim kapitalom, kot »podjetnik samega sebe« (Foucault, 2008, str. 226), ki bo prek lastnih izbir oziroma odločitev deloval aktivno v smeri lastne dobrobiti. Torej kot aktivno tekmujoč in odgovoren individuum, kar je v okvirih neoliberalne racionalnosti onnipotentna subjektivacija, v katero je interpeliran posameznik.

Tudi onkraj izključno državljanske vzgoje in poučevanja aktivnega državljanstva je aktivacija učencev prek pedagoških pristopov t. i. aktivnega učenja postala prevladujoč trend v izobraževanju (Kolb, 2015; Silberman, 2006; Watkins in Noble, 2010). »Živimo v obdobju, ko je 'aktivno učenje' postalo sprejeto kot temeljni cilj dobrega pouče-

vanja« (Watkins in Noble, 2010, str. 107), pri čemer je to pedagoško načelo pogosto sprejeto in vpeljano brez kritičnega premisleka, a sovпада z logiko neoliberalne racionalnosti in aktivacije posameznika za delovanje na trgu. Pedagoško usmeritev aktivnega učenja je moč prepoznati od prvih korakov vključitve v vzgojno-izobraževalne institucije v vrtcih (Pečarič, 2021), do vpeljave »lastništva nad procesom učenja«, partnerstva med profesorji in študenti oz. aktivnega učenja na univerzah (Garnham in Gowers, 2023; Pongratz, 2006). Prek kritike tradicionalnih pristopov k učenju se vedno bolj poudarja *progresivne* oblike, ki naj bi bile bolj angažirane in vodile k aktivaciji učencev ter so med drugim poimenovane kot eksperimentalno učenje ali učenje skozi prakso (*learning by doing*). Kontrapol oziroma nasprotje aktivnega učenja, v katerem učenci izkušajo, sodelujejo v skupinah, izvajajo predstavitve, se učijo skozi igro oz. delo zunaj učilnic, pa naj bi predstavljal pasivno pozicijo oziroma pasivno učenje, kjer naj bi bile ključne lastnosti podajanje znanja s strani avtoritete – učitelja, učenje na pamet in individualno delo v učilnici.

Pasivnost oz. mirnost naj bi tako bila dojeta kot problem (Watkins in Noble, 2010). Vendar je, kot izpostavljata Watkins in Noble (2010), v procesu učenja in intelektualnega razvoja potrebna določena mirnost, ki jo poudarjanje aktivnega učenja pogosto zanemarja in zapostavlja. Pasivnost, ki v tem kontekstu pomeni pogoje možnosti za premišljanje, poimenujeta »stanje zbranosti« (*state of composure*) (Watkins in Noble, 2010, str. 114), ki spodbuja fizično mirnost in zbranost za namene (abstraktnega) mišljenja, razreševanja miselnih zagat ter spodbujanja razumevanja in ustvarjalnosti. Stanje zbranosti, ki terja fizično in mentalno umirjenost, tako ni prevladujoče percepirano pasivno stanje, temveč predpogoj za ustvarjalnost in intelektualnih prebojev. V isto smer pa prek Nietzschejevih teoretskih nastavkov pasivnost študentov subvertirata Yacek in Jonas (2020), ki poudarjata, da učenje predstavlja boj in določeno mero trpljenja za preseganje samega sebe oziroma intelektualno rast. Učenci naj bi tako tendirali k mojstrstvu (*mastery*), ki predstavlja določeno stopnjo mirnosti, truda, vztrajnosti v procesu učenja in soočanje s težavami v premislekih, kar

naj bi vodilo v motivacijo premagovanja (mentalnih) izzivov in željo po udejanjanju mojstrstva (Yacek in Jonas, 2020, str. 83). Percepirano pasivnost mladih, ki so jo prepoznavali učitelji pri vprašanju razumevanja aktivnega državljanstva, lahko tako prek vladnosti mislimo tudi kot odklon oziroma upor predpostavljenemu načinu aktivacije v izobraževanju, ki tendira k aktivnemu delovanju na trgu in *bremenu* lastne odgovornosti ne zgolj za svoja delovanja in lastno dobrobit, temveč tudi za razreševanje okoljske krize. Slednje, interpeliranje v odgovorne posameznike, ki bodo s *svojim* aktivnim individualnim delovanjem reševali problem okoljske krize, je bila namreč ena od osrednjih tem v razpravah z učitelji o njihovem poučevanju okoljskih tematik.

5.3 OKOLJSKO IZOBRAŽEVANJE: INTERPELACIJA V SAMOODGOVORNE DRŽAVLJANE KOT PREVLAJUJOČ NAČIN SOOČANJA Z OKOLJSKO KRIZO

V jedru razprav fokusnih skupin sta bili tematiki okoljske krize in okoljskega izobraževanja. Kot smo pokazali v prejšnjem poglavju, je okoljsko izobraževanje na ravni EU sistematizirano kot ključen element in mehanizem uresničevanja zelenega prehoda in trajnostnih politik. Pri tem pa ne gre *zgolj* za zasledovanje cilja prenosa znanja in vednosti, temveč širše, za legitimacijo zelenega prehoda in zagotavljanje široke podpore njegovim idejam, usmeritvam in praksam. Poleg tega je cilj okoljskega izobraževanja tudi oblikovanje okoljskih subjektov, t. i. »zelenih državljanov«, ki naj bi na vseh področjih življenja spodbujali trajnostno ravnanje. Z okoljskim izobraževanjem imajo šole kot prostori izobraževanja in socializacije pomembno mesto, saj premoščajo vrzel med abstraktnimi podnebnimi politikami in konkretnimi vsakodnevnimi praksami. S tem postajajo ne le tarča, temveč tudi orodje delovanja oblasti in zelenega upravljanja ter katalizatorji širših družbenih sprememb. V tem kontekstu okoljsko izobraževanje presega *zgolj* formalne institucionalne okvire, saj pomeni tudi preoblikovanje

subjektivitete učencev, učiteljev in širših kolektivitet izobraževalnih skupnosti, pri čemer gre za aktivno spreminjanje načinov razmišljanja in delovanja.

Okoljska kriza in odgovornost zanjo: odstranje subjektivitet učiteljev

Tako smo že pri vprašanju, kako razumejo okoljsko krizo, identificirali, kakšne diskurze uporabljajo učitelji ter kakšne subjektivitete se odstirajo v njihovih pojmovanjih in praksah:

Čisto na splošno, kaj bi nej okoljska kriza bila. Mislim, da se zadeva, kaj je v tem, da nam narava vrača to, kar smo mi pač pretirano počenjali v preteklosti. Ne, in to je nekaj, kar nas bo streznit moralo, koliko nas še ni. Sej tisti, ki smo te generacije, ki vemo, kaj je bilo dvajset let vreme normalno, zdaj ni. In recimo mladi tega sploh ... Njim je to normalno, ne, mi pa dejansko vemo, da je bilo včasih drugače in enostavno bo treba spremeniti odnos do okolja. /.../ Pa vsakemu dopovedat, ker meni zmeraj reče recimo dijak: pa kaj lahko sam naredim? Ja, začni pri sebi. To, da ti tudi nosiš eno odgovornost do tega, ne samo drugi. Tut to je treba spremenit, ne, ker potem se bo pač tudi globalno pokazal rezultate. Petra, fokusna skupina 2

Kak jo razumem, ja, tisto kar jaz vidim v okoljski krizi, je res ta kritičen dvig temperature, ki jo povzročamo, posledično mikroplastika, ki jo imam že zdaj v svojem telesu na nek način. Tisto, kar si... Mogoče bo že tudi v Sloveniji, podnebne migracije, ki so kar grozljive. Se mi zdi, da so to ena taka področja, ki kar eno kritičnost okolja kaže, v katerem živimo. /.../ [N]e nazadnje samo, če pogledamo svoje smeti. Smo res takšni, da lahko rečemo, da /.../ delujemo trajnostno? Tako da mislim, da mora vsak pri sebi še najprej tudi kaj za naredit. Eva, fokusna skupina 2

Jaz pomislim na moč teh lobijev no, predvsem dokler bo v ospredju prevladala teža po kapitalu, bodo te močne korporacije itak

stremele k izčrpanju al naravnih virov al k onesnaževanju zaradi neke proizvodnje, in to je, dokler bo prioriteta pri ljudeh kapital. Ali pa ne vem, če po domače rečem pohlep. Do takrat se bo zelo težko premaknil, ta prevrat zgodil, da bo okolje na prvem mestu. No, trenutno ni na prvem mestu, ker če bi bilo, potem se ne bi te stvari dogajale, a ne. V bistvu tukaj bi moral biti transformacija, dobesedno mindseta družbe, da postavijo kot vrednoto na prvo mesto, ne vem, recimo okolje, šele potem neka finančna dobrobit, a ne, ne vem. Se mi zdi, da je največji catch no. Sandra, fokusna skupina 4

No, saj na koncu koncev, leta 1972 so prišle ven Meje rasti ne, in takrat so že v bistvu nakazovali na vse te probleme, ki so, ki se bodo pojavili in so v bistvu sedaj tukaj. Preobremenjenost okolja, previsoka nataliteta v določenih državah sveta, do raznih nesreč, jedrskih nesreč ali pa možnost jedrskih nesreč /.../. Potem neenakost na globalni ravni ali pa v samih državah, sej vemo, sever, jug in tako dalje. Kar pomeni, problemi so in se nadaljujejo. Valentina, fokusna skupina 5

Za razliko od pojmovanj okolja in narave so učitelji pri opisovanjih okoljske krize prepoznavali ključen vpliv človeka oziroma okoljsko krizo kot posledico človeških dejanj. Pri tem so navajali diapazon izrazov okoljske krize od dviga temperatur in mikroplastike v telesih, sprememb vremenskih pojavov, podnebnih migracij in obilice smeti do izčrpanja naravnih virov. Hkrati pa okoljske krize niso opisovali zgolj prek načinov, na katere doživljajo okoljsko krizo, temveč prek širših sistemskih vplivov in vzrokov zanjo, kot so kapitalizem in vpliv korporacij, širše gonja za dobički oziroma pohlep ter nenazadnje prenaseljenost in neenakosti. Še nekoliko bolj pa se je njihov diskurz izostril pri razpravah o odgovornosti za okoljsko krizo. V eni od fokusnih skupin se je na vprašanje moderatorja, kdo je odgovoren za okoljsko krizo, debata odvijala sledeče:

Vsi. Nina, fokusna skupina 2

Kapital. Milena, fokusna skupina 2

Ma vsi, če mene vprašate. Anže, fokusna skupina 2

Jaz vidim glavni problem prav med starejšo generacijo in mladi to vidijo in se učijo od njih, da ti doma kuri plastiko in povzroča praktično karcinogeno možnost širjenja svoji lastni družini, sebi. Mislim, to ne moreš verjet, kaj počnejo ljudje, kaj kurijo doma ali pa na vrtovih in tako naprej. Maja, fokusna skupina 2

V ostalih fokusnih skupinah pa so bili najbolj tipični odgovori naslednji:

Kapitalizem je rak rana vsega, če sem iskrena, pa ne zagovarjam neki drugih ortodoksnih sistemov, ampak ta kapitalizem tako žene ljudi v individualno družbo in v rezultate in v denar in dosežek in uspeh je samo, če si bogat, kar je v mladih že zasidrano, da uspeš samo, če imaš toliko denarja, imaš to na voljo. Lara, fokusna skupina 1

Teh deset odstotkov, ki vodijo cel svet, teh deset odstotkov bi jst poklicala na zagovor, definitivno, ker smo šli res predaleč. Še manj verjetno zdaj že, ne, ampak recimo, da je tam. To bi poklicala na zagovor, ker to ni več normalno. Lara, fokusna skupina 1

... najprej treba sam pri sebi poštirati. Če razmišljam, jaz prihajam iz kraja, kjer zelo skrbimo za okolje in tudi ločevanje, strogo vse, vse, vse. Še vedno se najde doma pri nas nekdo, pač živim v bloku v večji skupnosti, ki ne bo kupil bio vrečke in dal v bio odpadke. Mislim, tukaj je treba začeti /.../. Se mi zdi, da je to najbolj pomembno in potem bomo lahko tudi mi dali otrokom in mladostnikom naprej. Saša, fokusna skupina 3

Mislim, pač tle je kapital tisti, ki verjetno narekuje tempo, mi pa z njim, ne. Brigita, fokusna skupina 5

V zadnjem odgovoru sta prešiti dve tematiki, ki sta najbolj izstopali in odslikavata širšo vsebino razprav – sistemski vidik neoliberalne oziroma kapitalistične ureditve in naše individualno delovanje v okviru tega sistema. V okviru prve teme, kapitalizma, so tako na ravni razumevanja okoljske krize kot tudi odgovornosti zanjo prepoznali problem zasnove kapitalizma, ki temelji na neomejeni rasti in dobičku, spodbuja izčrpavanje naravnih virov in onesnaževanje ter postavlja finančno korist pred okoljsko. Kapitalisti, lobiji, elita, korporacije, kapital, so bili vsi izrazi prepoznavanja sistemskih vzrokov za krizo. Pri ter lahko skozi ekovladnost identificiramo, da učitelji razen zelo splošnih in neoprijemljivih ukrepov, kot npr. da bi 10 % procentov *tistih, ki vodijo svet*, poklicali na zagovor, ali da bi bila potrebna transformacija celotnega ustroja družbe, niso navajali konkretnih rešitev in načinov zoperstavljanja kapitalizmu oziroma neoliberalni racionalnosti. Pri tem je zanimivo, kako se sistemski vidik prepoznavanja kapitalizma kot enega ključnih razlogov za nastanek, perpetuiranje in poglobljanje okoljske krize, (ne) prevaja v vsebino in prakse poučevanja, kar bomo obravnavali v nadaljevanju.

Še pred tem pa moramo osvetliti drug vidik, in sicer prepoznavanje osebne odgovornosti oziroma individualnega angažmaja tako na ravni razumevanja okoljske krize med učitelji kot tudi pripisovanju odgovornosti za njeno razreševanje. V prešitju izjave, da »je kapital tisti, ki narekuje tempo, mi pa z njim«, se odražata dva vidika. Prvič: izjava implicira, da kapitalistični sistem ni nekaj zunanjega, temveč način produkcije in delovanja, v katerega smo vsi vpeti, bodisi prek dela, potrošnje ali drugih oblik naših delovanj, in ga torej perpetuiramo. Drugič: s tem pojmovanjem se zmanjšuje odgovornost kapitala kot sistema in načina delovanja oblasti ter se jo premakne na posameznike, državljanke ali kolektivitete. Premik na osebno odgovornost se kaže tudi skozi sintagme, da nam »narava vrača, kar smo mi [!] pretirano počeli v preteklosti, da bo treba spremeniti odnos do okolja, da je treba vsakemu [!] dopovedati da tudi ti nosiš odgovornost, da mora vsak pri sebi kaj narediti, da bo težko naredi spremembo, dokler bo pri ljudeh prioriteta pohlep. Hkrati pa tudi neposredni odgovori, da smo za okoljsko krizo *odgovorni vsi*

in da so *moramo začeti pri sebi*, da moramo biti *uzor s kupovanjem bio vrečk*, da bomo *vzged mladim* itd.

Za razliko od prepoznanja problema v kapitalu, kapitalizmu oziroma neoliberalnemu delovanju oblasti se na ravni identifikacije problema v posameznikih in populaciji nakazujejo dosti oprijemljivejše rešitve. Hkrati se prepletenost in kompleksnost okoljske krize poenostavlja in se naredi navidezno bolj razumljivo. Bolj zamisljive so seveda tudi rešitve v smeri spremembe naših osebnih in kolektivnih navad, ki naj bi škodovala okolju, kakršni sta recimo omenjeno zažiganje plastike v domačih gospodinjstvih ali nakupovanje bio vrečk. Aktivacija posameznikov predstavlja, kot smo poudarili, sodobni način delovanja oblasti (Rose, 1999a), pri čemer pa je skozi ekovladnost pomembno tudi prepoznanje, da redukcija rešitev na individualna ravnanja briše in zavira obravnavanje širših družbenih sprememb, potrebnih za reševanje okoljskih vprašanj. Poleg poenostavitve in oprijemljivosti ima dojemanje in oblastni manever odgovornosti in rešitev na ravni posameznikov še eno lastnost – kljub temu, da je okoljska kriza predstavljena s katastrofičnim diskurzom, vzpostavlja občutek in razumevanje, da je obvladljiva in rešljiva. Povedano drugače: vzpostavlja optimističen pogled na prihodnost, ki temelji na prepričanju, da lahko s pravilnimi individualnimi dejanji in prilagoditvami preprečimo ali vsaj omilimo najhujše posledice okoljske krize.

V diskurzih o dojemanju okoljske krize in odgovornostih zanjo skozi prizmo ekovladnosti tako prepoznavamo, da učitelji v veliki meri prevzemajo dominantno politično racionalnost. Učitelji predstavljajo most med »abstraktnimi« politikami in prakso ter prevajajo politike tako na raven lastnih delovanj, prek poučevanja pa tudi do učencev (Perryman idr., 2017). Izobraževanje je, kot smo obravnavali v preteklih poglavjih, sredstvo opredeljevanja, kako se razume okoljske probleme in, kar je tudi pomembno, kdo je odgovoren za razreševanje okoljske krize (D. Olsson, 2022). Hkrati pa smo v historični analizi okoljskih politik v evropskih integracijskih procesih pokazali, da se je kot ključnega akterja na področju varstva okolja opredeljevalo posameznika. Pri tem se je poudarjalo osebno odgovornost: da so posamezniki tako na kolektivni

kot individualni ravni tisti, ki morajo spremeniti svoja obnašanja in delovanja za razreševanje okoljskih problemov. Iz diskurza učiteljev je torej razvidna subjektiviteta zelenih državljanov, ki prevzemajo odgovornost za razreševanje okoljske krize z vsakodnevnimi delovanji. Prek ekovladnosti sta takšno percepiranje in delovanje dojeta kot tehnologija sebstva, kjer posamezniki ponotranjijo osebne prakse oz. delovanja, npr. recikliranje, vzornega trajnostnega delovanja idr., kot ključen način boja proti podnebnim spremembam, okoljski krizi in onesnaževanju okolja (Death, 2013, str. 86–87). Takšne usmeritve oziroma interpelacije učencev v subjektiviteto (samo)odgovornih aktivnih državljanov lahko dojemamo tudi v okvirih okoljskega izobraževanja.

Okoljsko izobraževanje: interpeliranje v (samo) odgovorne okoljske državljanke

V sklopu o okoljskem izobraževanju smo učitelje povprašali, kako se lotevajo poučevanja okoljskih tem, katere vsebine obravnavajo in kakšne pedagoške oziroma didaktične pristope uporabljajo, ko obravnavajo okoljske teme. Skozi razprave se je kot pomembna tema pojavila razširjenost okoljskega izobraževanja. V eni od fokusnih skupin je razprava potekala sledeče:

Jaz pri geografiji ravno tako neprestano preučujem te vsebine. Mogoče smo malo bolj praktični. Ne vem, zapisujemo invazivne vrste v določenih predelih, potem. Dijaki poskušajo v svojem okolju prepoznati degradacije tal, erozije prsti, potem kakšne druge oblike onesnaženja, da zapišejo v svojem okolju, kje zaznajo, ne, ali pa recimo se priključit čistilnim akcijam. Potem zasadimo kakšno drevo ... Klara, fokusna skupina 5

Teh tem ni malo ... pri večih predmetih ... Tadej, fokusna skupina 5

Ogromno ... pa prepoznati in vem, da jim odpreš oči, da oni dejansko vidijo, kaj vse to, kaj vse spada v to ... Klara, fokusna skupina 5

Enaka spoznanja pa smo zasledili tudi v drugih skupinah:

[M]idva imava geografijo, ne. Tle praktično ne mine ura, da ne bi okoljskih zadev vpletal notri, ne, in jaz [prek] tega vedno osveščam. Mogoče jaz /.../ gledam naravo kot naravo, ne, da pa mislimo, da bi ta okoljska kriza morala bolj v družbo poseči, v spremembe v družbi. Milan, fokusna skupina 3

Jaz poučujem biografijo in geografijo, in pri geografiji je kar velik poudarek v učnem načrtu na teh vsebinah, tako okoljskih kot socialnih, tako da pravzaprav vsa 4 leta je to ... Zala, fokusna skupina 1

[M]alo spremljam, ne, tudi, kaj se v osnovni šoli [dogaja] in se mi zdi, da so že vsi malo siti, ne, tudi veliko, ja, veliko je tega, seveda. Vsaka beseda je super, ne, ampak seminarskih, predstavitev, jaz tega več ne počnem, niti jim ne predavam več, recimo pri sociologiji imamo celo poglavje in spet te podnebne spremembe. Jaz se temu izogibam, a ne. Lana, fokusna skupina 4

Izjave odražajo, da učitelji prepoznajo okoljsko izobraževanje kot dobro vpeto in sistematizirano v formalni izobraževalni sistem, da učitelji te teme po lastnem mnenju vključujejo v veliki meri in pri več različnih predmetih. To je skladno s krepitvijo okoljskega izobraževanja tudi na ravni političnih institucij v EU, kar smo obravnavali v prejšnjih poglavjih, kjer naj bi okoljsko izobraževanje postalo del mehanike oblasti za doseganje okoljskih ciljev. Hkrati pa je pomembno prepoznanje, da se pojavljajo tudi spoznanja, ki jih bomo bolj podrobno prikazali tudi v nadaljevanju, da so mladi že zasičeni s temi tematikami – kar lahko nakazuje bodisi to, da o teh temah že veliko vedo, bodisi, da jih te tematike ne zanimajo oziroma so jim nepomembne, ali pa, da so jim neprijetne. Percepcije o dijakih, *zasičenih* s tematikami okoljevarstva, pa so se osmislile skozi prakse, s katerimi učitelji poučujejo okoljske teme.

Učitelje smo tako poprosili, da spregovorijo tudi o tem, kako poučujejo okoljske teme, ter če lahko navedejo konkretne primere pedagoških in didaktičnih pristopov:

Jaz jih recimo odpeljem na center za zbiranje odpadkov, ne. Tam so pa totalno šokirani. Vidijo, kako vse zmečemo v en koš. In potem ti ljudje, ki so tam zaposleni, prebirajo, torej pločevinke, platenke in vse ostalo. /.../ Tam je strašen smrad, ki ga začutijo ... in ta količina odpadkov, ki se ves čas vozi, vozi in se potem malo zamislijo. /.../ Vrtci res so dobro zastavili vse skupaj, v osnovni šoli, še nekak, srednja šola pa kot, da vse pozabijo. In zbiranje in ločevanje. In tut vse se jim brez veze zdi. Rok, fokusna skupina 1

[M]i na šoli imamo ločeno zbiranje odpadkov, zbiramo tudi zamaške za Vesele nogice, a ne, in jih ozaveščamo in dijaki res ... In jst vsakič, ko vidim platenko, čist vn padem. Zakaj? Pa tut mel so zdele, v Kranju smo delal, letos je poudarek, saj veste, na zmanjševanju plastične embalaže za enkratno uporabo in k so imeli oni predstavitev. Jaz imam vedno vprašanja in koliko jih pa ti kupiš? Da bi oni to ponotranjili ... Jst ne vem, ali so oni še zmožni ali smo že zamudili ta čas, pr sedemnajstih, osemnajstih, devetnajstih. Diana, fokusna skupina 1

[M]i smo lani preko aktivnega državljanstva /.../ [organizirali] veliko, veliko prireditev Zero waste varianta. In to so dijaki sami organizirali, na takšen način ... Petra, fokusna skupina 2

Mi smo v sklopu aktivnega državljanstva za to temo okolja letos organizirali najprej delavnice za tretješolce, kjer so si računali svoj ogljični odtis. Umanotera ima fantastične pripomočke /.../ in so bili šokirani. Maja, fokusna skupina 2

[M]i imamo zdaj nekaj let že, vsako leto to izmenjavo rabljenih oblačil recimo, a ne, ta trajnostni razvoj ... Sabina, fokusna skupina 3

[M]i imamo težavo že recimo v razredih glede čistoče, tak da začnemo že kar tam. Plastenke, misliš, da je vse pospravljeno, pol pa greš zadaj, za radiator, in je vse ... Tak da imamo kar že s tem težave in v bistvu, da jih sploh aktiviramo /.../. [Č]istimo, naredimo, mammo športne dneve, recimo tisti dijaki, ki ne morejo športat, da imajo neke opravičljive razloge, tut na tak način, da malo te teme spet tudi, ne samo v okviru aktivnega državljanstva, ampak tudi recimo na nek športni dan, da pomagamo, da čistimo. Ampak je spet enako, ne. Sara, fokusna skupina 1

Torej tu pa smo se nekak kar povezali z učenci. Tudi učenci so potem predlagali naprej vodstvu šole, da smo nabavili koše za ločevanje, zbiranje odpadkov. Potem nad vsako stikalo so dali plastificiran napis »ugašaj luči«. Potem pipe smo zamenjali s tistimi, ki same ugasnejo /.../. In ker so sami delali, so mogoče tudi sami bolj pazili na to. Sanela, fokusna skupina 3

V identifikaciji konkretnih praks smo prepoznavali, da so učitelji vezani na širše šolsko okolje oziroma delovanje šole, med drugim organiziranje prireditev, urejanje šol, čistilne akcije v okolicih šol, ter na konkretne aktivnosti in učne ure pri predmetih, kjer se izvajajo delavnice, ekskurzije oziroma ogledi, npr. centra za zbiranje odpadkov. Kot je razvidno iz zgornjih izjav, je vsem skupno, da ciljajo na konkretno, celo tehnično spremembo vedenja in delovanja posameznikov oziroma kolektivitet. Iz praks so eksplicitno ali implicitno razvidni in izraženi cilji, da bi se morali učenci z obiskom centra za ločeno zbiranje odpadkov ali z uvedbo košev za ločeno zbiranje po šolah, *zamisliti*, kako ljudje in neposredno oni sami (ne) ločujemo, a bi morali. Z izvedbo čistilnih akcij bi se morali zamisliti, kako ljudje in oni sami, mečemo odpadke, kamor jih ne bi smeli. Kako ne zapiramo pip in ugašamo luči, a bi jih morali – morali delovati *bolj varčno*. Kako delujemo v vseh svojih aspektih, od prehranjevanja, nakupovanja in potovanja, da ustvarjamo *prevelik* ogljični odtis, in kako bi morali *optimizirati* oziroma zmanjšati in delovati *bolj trajnostno*.

Te dejavnosti »oblikujejo nove osebnosti, saj vsako – še tako majhno in vsakdanje – podrobnost posameznikovega življenja spremenijo v

priložnost za natančno prilagajanje lastne podobe« (Ferreira, 2019, str. 327). Na ta način je dobro razvidno, kako oblast, razumljena kot upravljanje delovanj, deluje na mikroravni, kapilarno, prek različnih aktivnosti, ki spodbujajo specifična delovanja posameznikov in poskušajo vplivati na njihovo razumevanje samih sebe in spremembo njihovih delovanj. Cilji teh aktivnosti so torej, da se učence *ozavesti* in *opolnomoči* ter da *ponotranjijo trajnostna, pravilna* delovanja. Prek ekovladnosti lahko takšna delovanja prepoznamo kot delovanje oblasti, ki prek izobraževanja spodbuja in interpelira posameznike v okoljsko sprejemljiva delovanja (Blewitt, 2018; Ferreira, 2019; Gruenewald, 2004). Kot smo obravnavali že v preteklih poglavjih, sta koncepta opolnomočenja in ozaveščanja pogosto predstavljena in dojeta kot nevtralna, apolitična in pozitivna koncepta. Hkrati pa se na te načine v kontekstih (neo)liberalnih načinov (zelenega) upravljanja poudarek preusmeri na individualna ravnanja in tehnične posege oziroma tako imenovane »win-win« rešitve, ki ohranjajo obstoječa razmerja moči (Cruikshank, 1999). Hkrati gre v skladu z neoliberalnim okvirom in načinom delovanja oblasti v konkretnem primeru za neposredne, *merljive* prakse, ki jih lahko takoj okarakteriziramo s pridobljenimi *veščinami*.

Vladnost kot analitični aparat sočasno z identifikacijo razmerij moči, diskurzov in subjektivitet hkrati prepozna tudi, kaj ni bilo izraženo, povedano ali materializirano (Bowers, 2004; Dean, 2010; Foucault, 1991; McIlvenny idr., 2016b). Torej kako se s specifičnim razumevanjem in racionalnostjo fokusira na določene prakse in druge (diskurzivne) materializacije, drugačne premisleke pa (ne)namerno utiša, spregleda in onemogoča pogoje možnosti za njihovo delovanje oziroma materializacijo. S takšnimi pedagoškimi praksami, ki se osredotočajo na individualno odgovornost za okolje, se odvrča pozornost od širših premislekov o okoljski krizi, o sistemskih problemih in rešitvah, o širšem kolektivnem delovanju, o drugačnih aspiracijah in načinih delovanja ter posledično o drugačnih subjektivitetah in identitetah. Učenci so prek takšnih pedagoških prijemov in praks tako prevladujoče interpelirani v odgovorne posameznike. Izobraževalne prakse v veliki

meri rezonirajo širšo oblastno racionalnost okoljskega izobraževanja, ki smo jo odstirali v prejšnjih poglavjih: da je izobraževanje opredeljeno in sistematizirano kot mehanizem spodbujanja odgovornosti, s čimer se del bremena za razreševanje okoljskih problemov prenaša na posameznike oziroma populacijo (Ferreira, 2019).

V dosedanjem delu analize prihaja do navidezno paradoksalne situacije in kontradiktornosti: po eni strani učitelji izražajo, da okoljske tematike vključujejo in obravnavajo v veliki meri, a hkrati sporočajo, da učenci že vse vedo in da so s temi temami, ali načinom (!) obravnave zasičeni. Na drugi strani pa prevladujejo prakse, usmerjene na individualno spreminjanje obnašanj in delovanj, ki temeljijo na predpostavki ali pa neposredno izražajo, da *mladi še ne delujejo dovolj trajnostno*. Še bolj pa so se ti vidiki zaostрили pri vprašanju, kako mladi delujejo kot akterji v boju proti okoljski krizi. V eni od fokusnih skupin je debata tekla sledeče:

Jaz imam tak občutek, da kar se tiče okoljske same osveščenosti, da so mladi bolj na boljšem kakor kakšne starejše generacije, ker so rasli s tem in se jim določene zadeve zdijo povsem normalne. Zdaj pa res, pri aktivaciji pa rabijo veliko spodbude. Milan, fokusna skupina 3

Jaz jih tudi ne vidim, da bi sami bili samoiniciativni, /.../ se pa zavedajo, da je to problem. Sabina, fokusna skupina 3

Bi se strinjala. Kot je rekel Milan, da so osveščeni, da imajo veliko znanja o tem, ampak manjka ta samoiniciativnost, aktivnost. /.../ [D]a bi pa sami, tako, da bi nekaj ... Jana, fokusna skupina 3

Neko akcijo sprožili ... Tjaša, fokusna skupina 3

Ja, to pa ne. Bi se zelo težko spomnila ... Jana, fokusna skupina 3

V drugih fokusnih skupinah pa so bili izpostavljeni naslednji vidiki:

Greta, ne. Greta Thunberg. Je tukaj skoraj revolucijo naredila s tem svojim glasom /.../. Ona recimo je zastopnica mladih in je res akcijo zagnala ... Sandra, fokusna skupina 4

Vzor, ne. Vzor za marsikoga, za v bistvu naš aktivizem ... Maja, fokusna skupina 4

Niso aktivni ... Manja, fokusna skupina 6

Niso akterji, ker so pasivni ... Patricija, fokusna skupina 6

V bistvu jim je za vse vseeno. Lina, fokusna skupina 2

Še v koš ne vržejo ... Anže, fokusna skupina 2

Mislím, da en del mladih je dost aktiven. Jaka, fokusna skupina 6

Če pomislimo na Greto Thunberg, a ne, kok je ona naredila v bistvu za eno, kaj rečem, medijsko prepoznavnost tega problema, a ne, pa kako je ta zadeva šla zelo, zelo od grass root level potem v Združene narode, a ne. Se mi zdi to nek proces, ki ga pač odrasli ne bi mogli spelat, a ne. /.../ [M]ogoče tut tožbe mladih proti svojim vladam, ne, na Nizozemskem mislim, da je bil tak primer. Pa ne vem, še v ene parih evropskih državah, ali je bila tudi Švedska vmes. Češ da morajo pač neke akcije začeti, a ne, zaradi tega, ker v bistvu jim kršijo človekove pravice s tem, ko njihovo okolje onesnažujejo oziroma ne skrbijo za to. Ivo, fokusna skupina 6

Redki so politično angažirani. Individualno zelo, sej pravim. Pa ta izmenjevalnica pa to. Jure, fokusna skupina 5

Iz zgornjih izjav in razprav je razvidno, da učitelji mlade do določene mere prepoznava jo kot pomembne akterje v boju proti okoljski krizi.

Vendar pa so to *drugi* mladi in ne *njihovi* mladi, ki jih poučujejo ali poznajo. Med drugim tako izpostavljajo Greto Thunberg kot »obraz okoljskega aktivizma« (White, 2021), ali tožbe mladih v drugih državah in okoljih. Prevladujoče pa so *njihovi* mladi označeni kot neaktivni in kot subjekti, ki jim ni mar, kar sovpada z njihovo splošno podobo mladih, ki smo jo obravnavali zgoraj, kjer je *pasivnost* dojeta kot individualna lastnost mladih, ki jo je treba zagrabit in spremeniti v smer subjektivacije v aktivo delujočega, samoodgovornega mladega. Redki učitelji so prepoznavali aktivnost tudi pri *svojih* mladih, pri čemer so, kot odraža zgornja izjava, to aktivnosti individualnega angažmaja in delovanja, kar ni presenetljivo glede na to, da smo predhodno identificirali, da je prevladujoč ustroj okoljske vzgoje osredotočen na individualna ravnanja posameznikov. Iz dojemanj, da so mladi, ki jih poučujejo, pasivni, pa se je dodatno zaostрила paradoksalnost in kontradiktornost – v prevladujoči naraciji učiteljev tako mladi že vse vedo in so zasičeni z okoljskimi temami, hkrati se jih še vedno interpelira, da bi prek izobraževanja delovali bolj trajnostno oziroma bili bolj aktivni, pa so kljub temu še vedno pasivni.

Pri tem se poraja vprašanje, kako misliti takšno paradoksalno situacijo in navidezno kontradiktorna delovanja mladih. Do določene mere so zagato prepoznavali in obravnavali tudi učitelji ter pojasnjevali, zakaj prihaja do takšnega (ne)delovanja mladih, ki ga lahko označimo kot povratno zanko interpeliranja mladih v (samo)odgovorne okoljske državljanke:

V bistvu oni so tok zasičeni s tem, to ločevanje odpadkov jim je do tuki, pa še vedno ne znajo ločevati, pa nekega rezultata ni, da bi oni vidli to, nek učink, aha, neki pa smo prispevali. Torej pade motivacija in se v bistvu tuki vse konča. Patricija, fokusna skupina 6

Vse to so neke stvari, ko jih že v šolah gonimo dvajset let, pa se še niso prijele, pol jih je pa verjetno res, ne treba, ne vem, na nekem drugem nivoju spreminjati. Tjaša, fokusna skupina 6

Jaz pa mislim, kokr jst gledam po teh klopek dijaških so vse te trajnostne flaške. Jaz mislim, še enkrat, to sam znajo igrat ne, to so se iz vrtca naučili, da je to neka igra, ki je obvezna, ne, ampak ta igra na nek način prikriva. A ne, to, da se s tem v resnici nič ne naredi, in ko oni pri sedemnajstih dojamejo, da se to vrti. Da je to samo nek ideološki ritual, ki nekaj ponavljajo, da bi bili. Ne vem koga osrečevali, velikega drugega ... Vesna, fokusna skupina 1

Eno preprosto ločevanje odpadkov ne bo spremenilo tega procesa, tut če se boš ne vem enkrat na leto manjkrat usedel na avion, to bo mal premal. Tle so res potrebne velike spremembe. Jaka, fokusna skupina 6

Meni se tu zdi, da je ja, ta osnovni problem ta neka kolektivna akcija. Ne, ko imaš filling, da ja, saj kot posameznik itak ne morem nič, mislim. Moje osebno dost podobno, jaz mislim, da je tu prihodnost ... Mislim, politika ne naredi, kar bi pač naj, da bi se to ustavilo, zdaj tak na individualni ravni. Ja, me ful skrbi, kaj iz tega bo, kaj sem jaz osebno za to pripravljena narediti? Ja, tu se pa zalomi podobno kot dijakom, ne. Mislim, okej, lahko se odpovem potovanjem z letalom. Pa meso sem tudi nehala jest, recimo. Ampak, ja, to definitivno se ne zdi, da je dosti, ne, da bi res rabili kot neko tako ne vem spremembo v razmišljanju ali pa nasploh neki recimo temu paradigmi, da bi lahko dejansko še kaj naredili, ne, ker mogoče, ko se bo pa pač dejansko začelo kaj spreminjati, bo pa že pač prepozno. Tjaša, fokusna skupina 6

Tako da mislim, da mora vsak pri sebi še najprej tudi kaj za naredit, res pa je po drugi strani tako slišimo to, kar boste vi naredili, ne, sej geografi bolj poznate te filme, se pravzaprav v samem, na planetu ne bo nič poznalo, se pravi je pesek v oči, tako da smo kar v eni dilemi kot posamezniki, kot izobraževalci in kot skupnost, kaj zdaj ja, kaj ne? Eva, fokusna skupina 2

Tipične izjave izražajo refleksijo lastnega delovanja tako v boju proti okoljski krizi kot tudi poučevanja, hkrati pa tudi kritično pre-

izprašujejo hegemonsko racionalnost okoljskega izobraževanja in subjektivacije mladih v okoljsko odgovorne, aktivne državljane. Na ravni samorefleksije njihovega osebnega doprinosa kot okoljskih državljanov preizprašujejo zmožnosti in domet, ki jih prinašajo spremembe njihovih delovanj. Prepoznavajo, da individualna ravnanja, npr. ločevanje odpadkov, spremenjene potovalne navade, odpoved prehranjevanju z mesom idr., k potrebnim spremembam ne bodo doprinesla *v zadostni meri*. Kot se je izrazil eden od udeležencev, so individualne spremembe »pesek v oči« in da se »na planetu ne bo nič poznalo«. Preizprašujejo oziroma kritično obravnavajo torej ravno usmeritve in breme samoodgovornosti za okoljsko krizo in njeno razreševanje, kar je primarna sistemska ureditev okoljskih politik v evropskih integracijskih procesih, kot smo videli v preteklih poglavjih, kot tudi njihovih lastnih izobraževalnih praks, ko obravnavajo okoljske teme s svojimi učenci.

Povedno in zanimivo je, da na drugi ravni kritično preizprašujejo tudi slednje – svoje prakse okoljskega poučevanja in širšega okoljskega izobraževanja. Tako prepoznavajo, da okoljsko izobraževanje, usmerjeno v spremembe delovanja posameznika, ne prinaša rezultatov ter da se njihova delovanja in spremembe, ki jih želijo doseči pri učencih, »niso prijela«, čeprav to »gonimo [že] dvajset let«. Na tretji ravni pa osvetljujejo in razumejo tudi (ne)delovanja mladih, ki se jih interpelira v okoljsko odgovorne subjekte. Izražajo, da so mladi zasičeni z individualnimi delovanji, ki so jim tekom izobraževanja podvrženi že od zgodnjih otroških let, in da mladi prepoznavajo, tako kot oni sami, da takšna delovanja ne delujejo, zato nimajo motivacije za takšne aktivnosti. Kot smo obravnavali že predhodno v označevanju in dojemanju mladih in učencev kot pasivnih s strani učiteljev, lahko zavračanje predpostavljene individualnega reševanja okoljske krize dojemamo kot prakse upora oziroma skozi ekovladnost kot protidelovanja (*counter-conduct*). Pozicija protidelovanja tako predstavlja zavračanje specifičnega delovanja, v katerega so spodbujeni (določeni) deli populacije, hkrati pa predstavlja tudi načine in prakse, kako ravnati drugače (Davidson, 2011). Na tem področju so učitelji prepoznavali

rešitve v smeri od potrebe po kolektivnih delovanjih in spremembe delovanja političnih odločevalcev do še bolj abstraktnih in nedorečenih aktivnosti, kot so spremembe načina razmišljanja oziroma paradigme in širšega političnega delovanja.

Zanimiv pa je tudi vidik, ki ga je v razpravi izpostavil eden od udeležencev, in sicer da so učitelji zaradi prevladujočega fokusa okoljskega izobraževanja na individualni ravni in na osebni odgovornosti ter hkrati zaradi prepoznanja, da ta ne prinaša sprememb in ni zadostno, v zagati – tako osebno kot profesionalno –, kako delovati. Skozi prizmo ekovladnosti je jasno, da so tudi učitelji podvrženi delovanju oblasti in hegemonski racionalnosti, ki sooblikuje njihovo subjektiviteto učiteljev. Od nadzora dela učiteljev, zasledovanja tržnih principov njihovega delovanja oziroma njihove učinkovitosti, do kurikularnih okvirov in zahtev (Ball, 2003). Posledično učitelji v vlogi okoljskih izobraževalcev ne morejo biti *krivi* oziroma *izključno* odgovorni za usmeritve okoljskega izobraževanja v odgovorne subjekte, s čimer se disperzira tako krivda kot tudi potrebne spremembe delovanj. Kot je razvidno iz diskurza učiteljev, šola s takšno usmeritvijo ne predstavlja prostorov kritičnega premisleka in katalizatorja upornih delovanj prevladujoči racionalnosti. Kot smo prepoznavali že v predhodnih poglavjih, takšna usmeritev ni unikum slovenskega šolskega prostora, temveč velja tudi širše, da je okoljsko izobraževanje »preveč osredotočeno na eno vrsto delovanja – spremembo individualnega vedenja« (Ferreira, 2019, str. 328). V širši analizi okoljskega izobraževanja te uvide Ferreira (2019, str. 328–329) še poglubi:

V literaturi o okoljskem izobraževanju ter v programih in praksah tega področja je treba resnično pobrskati, da bi našli dejavnosti, ki oblikujejo naše učence kot državljane – ne le odgovorne za uravnavanje lastnega okoljskega vedenja, temveč tudi aktivno vključene v oblikovanje svoje skupnosti ali mesta v družbenem in političnem smislu. Na žalost pa tudi takrat, ko naletimo na dejavnosti, osredotočene na kolektivne pristope k družbenim in političnim spremembam, te večinoma niso politično konfrontacijske ali izzivalne.

Namesto tega gre pogosto za dejavnosti, kot so izdelava plakatov na okoljske teme za vrstnike ali pisanje pisem politikom – torej dejavnosti, ki ne »zamajejo čolna«.

Zaznava torej, da je okoljsko izobraževanje priležno neoliberalni oblastni racionalnosti in kot takšno mehanizem delovanja oblasti. Hkrati pa predlaga usmeritev k radikalnejšemu okoljskemu izobraževanju, ki bi preizpraševalo in izzvalo obstoječe politične strukture in procese. Na ta način okoljski izobraževalci učencev ne bi interpelirali zgolj v »dobre okoljske navade«, temveč k »politično angažiranim in aktivnim okoljskim državljanom« (Ferreira, 2019, str. 329).

ZAKLJUČEK

Zdi se, kot nas želijo prepričati prevladujoče naracije, da je EU po spretju evropskega zelenega dogovora vstopila v novo fazo povezovanja, za katero so značilni odločilen preobrat v smeri okoljske trajnosti, večje skrbi za okolje in intenziviran boj proti podnebnim spremembam. Ta zastavitev in osmišljanje zelene agende nas nagovarjata celo, da ne gre le za obravnavanje perečih podnebnih in okoljskih izzivov, temveč tudi preoblikovanje samih temeljev oblikovanja evropskih politik ter celo političnih skupnosti in družb. Izjave številnih evropskih politikov, naracije v medijih in odzivi civilne družbe utemeljujejo, da zeleni dogovor pomeni (vsaj delni) umik preteklih usmeritev EU in vzpostavlja v prihodnost usmerjeno pot. Čeprav se je predvsem zaradi rusko-ukrajinske vojne in drugih konfliktov v mednarodnem okolju poleg zelenega začel krepiti tudi militantni diskurz, pa je zeleni dogovor še vedno prikazan kot združevalna in preoblikovalna sila v okviru evropskega projekta.

V tem kontekstu je na primer Kata Tüttö, podpredsednica Komisije za okolje, podnebne spremembe in energijo pri Evropskem odboru regij izpostavila, kako izjemnega pomena je, da evropski zeleni dogovor ostane še naprej vodilo delovanja EU: »Nova Evropska komisija je potrdila, da bo EU ostala na pravi poti glede ciljev, določenih v evropskem zelenem dogovoru, ki je zasnovan kot naša strategija za rast in je osrednjega pomena za našo novo industrijsko politiko,

konkurenčnost in varnost« (European Committee of the Regions, 2024). Iz izjave lahko vidimo, da zeleni dogovor dobiva tudi nove pomenske razsežnosti. Prepletanje okoljskih ciljev z varnostnimi pomisleki ponazarja prilagodljivost zelenega dogovora in njegovo fleksibilnost v smislu, da so mu pripisane nove pomenske razsežnosti. Ne glede na te nove razsežnosti (ali pa prav zaradi njih) je zeleni dogovor še vedno živ; še več: postavljen je kot središčen za prihodnji razvoj EU, obenem pa uteleša obliko diskontinuitete, saj naj bi praktično povsem na novo določil smernice upravljanja in hkrati oblikoval nov okvir kolektivnega ukrepanja.

Eden od osrednjih ciljev te monografije je bil opraviti »zgodovino sedanosti« (Bevir, 2008) evropskih zelenih politik in se analitično usmeriti k vprašanju, kako to razvijajoče se področje politik deluje kot mehanizem upravljanja evropske populacije. Skozi analizo smo pokazali, da je nujno treba zavrniti vsako razumevanje evropskega zelenega dogovora ter tudi specifičnih trenutnih okoljskih in podnebnih politik in ukrepov kot izoliranih pojavov ali samoniklih inovacij. Takšne politike so globoko zakoreninjene v predhodnih oblikah evropskega upravljanja in so jih oblikovali zgodovinski, družbenopolitični in gospodarski konteksti, ki so nastali pred sodobno zeleno agendo. Ti predhodni procesi vključujejo prejšnje regulativne okvire, tržno usmerjene mehanizme in mednarodne zaveze, ki so že dolgo del institucionalnega okolja EU in njenih predhodnic.

Formativno obdobje evropskega združevanja po drugi svetovni vojni se pogosto obravnava kot nepomembno za oblikovanje okoljske politike, saj je bilo v veliki meri osredotočeno na oživitev gospodarstva in v tem kontekstu tudi na utrjevanje kapitalističnega načina produkcije. Med drugim Hogan (1985, str. 45) glede snovalcev Marshallovega načrta povojne obnove, prihajajočega iz ZDA, pravi naslednje: »Predstavljali so si zahodnoevropski sistem, v katerem bi se razredni spori umaknili korporativnemu sodelovanju, gospodarska samozadostnost gospodarski povezanosti, mednarodno rivalstvo zbliževanju in sodelovanju, samovoljni nacionalni nadzor pa povezovalni moči nadnacionalnih institucij in naravnih tržnih sil«.

Tudi ti formativni elementi povojne Evrope so pomembno determinirali in trasirali prihodnje zasnove politik na evropskem parketu, tudi okoljskih. Zato interpretacije, ki govorijo o nepomembnosti prvega obdobja, izpustijo subtilne, a pomembne spremembe, ki so se pojavljale postopoma. Čeprav okoljska vprašanja dejansko še niso bila kodificirana v zakonodaji, je to obdobje postavilo bistvene temelje za poznejši nastanek okoljskih politik. Tudi sama vprašanja ekološke degradacije, onesnaževanja in hitre industrializacije v tistem času niso bila le stranske posledice gospodarskega napredka, temveč historični pogoji, ki so spodbujali razvoj novih oblik vednosti, okrepljeno ozaveščenost različnih javnosti ter nastajajoče regulativne in izobraževalne diskurze.

Kljub prevladujočemu poudarku na gospodarski rasti in obnovi je v povojnem obdobju torej naraščala tudi potreba po reševanju problematike onesnaževanja okolja, zlasti v nacionalnih okvirih. Kot sta ugotovila Walters in Haahr (2004), se je logika moči v povojni Evropi preusmerila v upravljanje gospodarskih in družbenih procesov, v katere so bila postopoma vključena okoljska vprašanja. Ta premik je postal očiten z Rimsko pogodbo leta 1957, ki je bila prelomnica v evropskem združevanju. Čeprav pogodba ni izrecno obravnavala okoljskih vprašanj, so njene določbe o izboljšanju življenjskih in delovnih razmer ter o izjemah od trgovinskih omejitev zaradi zdravja in varnosti zagotovile latentni okvir za okoljske ukrepe. Te postavke so nakazovale implicitno priznanje medsebojne povezanosti med gospodarskim napredkom, javno blaginjo in okoljskim upravljanjem ter ponudile temelje za poznejši razvoj na področju okoljskega upravljanja na evropski ravni.

Poleg tega so imeli družbeno-politični okviri od konca 50. do začetka 70. let ključno vlogo pri kristalizaciji zavesti o okoljskih vprašanjih na nacionalni in nadnacionalni ravni. V tem obdobju so se pojavile vplivne znanstvene publikacije, ki so se močno uveljavile tako med oblikovalci politik kot v javnosti: avtorji, kot je Carson (1962), so dodatno utrdili in počasi stabilizirali diskurz nujnosti obvladovanja degradacije okolja ter slednjo obravnavali kot kolektivni izziv, ki gre

onkraj nacionalnih meja. Vse večja prisotnost takšnih idej, ki so se na različne načine tudi materializirale, je omogočila, da so okoljska vprašanja vstopila tudi v širši diskurz o evropski enotnosti. Zato to obdobje ni vplivalo le na pravne kodifikacije in institucionalne strukture, temveč je tudi ustvarilo kulturno in intelektualno okolje, ki je determiniralo temelje okoljske politike na evropski ravni, tudi izobraževalnih vidikov in praks.

Z naše perspektive je nujno izpostaviti problematizacije – gre za prve zametke ne le detektiranja, temveč tudi konstruiranja okoljskih problemov, ki jih je treba v imenu Evrope urejati. S tem je zgodnja problematizacija okoljskih vprašanj prešla polje konstituiranja evropskega nivoja kot okvira možnih oblikovanj politik ter upravljanja določenih družbeno-političnih in gospodarskih vprašanj, tudi okoljskih.

V 70. letih prejšnjega stoletja so se okoljska vprašanja na mednarodnem prizorišču močno intenzivirala, k čemur je delno prispevala tudi prelomna stockholmska konferenca leta 1972. Deklaracija s te konference je opredelila okolje kot univerzalno skrb, tesno povezano s človekovo blaginjo in razvojem, sam akt opredelitve in torej konstituiranja okolja kot problema na mednarodni ravni pa je predstavljal premik od obravnavanja varstva okolja kot obrobne vprašanja k priznavanju varstva okolja kot osrednjega elementa globalnega upravljanja. V deklaraciji so bile izražene neločljive povezave med varstvom okolja, mirom in družbeno-gospodarskim razvojem, s čimer so bila okoljska vprašanja vključena v širši okvir mednarodnega sodelovanja. Morda pogosto prezrto dejstvo, ki je z naše perspektive izjemnega pomena, je to, da stockholmska deklaracija ni pomenila le utrditve okoljskih vprašanj kot svetovnega problema, temveč je hkrati s tem tudi umestila izobraževanje kot polje iskanja in implementacije odgovorov na okoljske probleme in kot eno od načel deklaracije v tem kontekstu izpostavila: »Izobraževanje o okoljskih vprašanjih za mlajšo generacijo in odrasle, pri čemer je treba ustrezno upoštevati prikrajsane, je bistveno za razširitev osnove za razsvetljeno mnenje in odgovorno ravnanje posameznikov, podjetij in skupnosti pri varovanju in izboljšanju okolja v njegovi polni človeški razsežnosti« (United Nations, 1972).

Stockholmska konferenca je tudi v evropskem okviru spodbudila pomemben razvoj. Na vrhu v Parizu oktobra 1972 so evropski voditelji poudarili potrebo po nadaljnjem političnem sodelovanju med državami članicami in širitvi Evropske skupnosti, pri čemer je bilo varstvo okolja opredeljeno kot prednostna naloga. Kot odgovor na to nalogo je bil predlagan poseben okoljski akcijski program z jasnim časovnim načrtom. Kmalu zatem je srečanje okoljskih ministrov Evropske skupnosti 31. oktobra 1972 v Bonnu to zavezo še utrdilo. Na tem srečanju je bilo sprejetih enajst temeljnih načel, ki naj bi usmerjala pristop Skupnosti k okoljskemu upravljanju.

V monografiji smo iz perspektive ekovladnosti prepoznavali, da so dogodki, kot so konference in srečanja ministrov, specifični »teatri«¹ izvajanja oblasti (Death, 2011). Konference so kot orkestrirani dogodki izmenjave znanja kritični element sistemizacije upravljanja, saj služijo kot prostor, kjer se prepletajo in preoblikujejo vednosti, oblastni mehanizmi, forme upravljanja ter involvirane individualne in kolektivne subjektivitete. V foucaultovskem smislu pri vladanju prek konferenc in »vidnih«² dogodkov ne gre le za uvajanje zakonov ali neposredno posredovanje, temveč tudi za subtilnejše procese, s katerimi se ustvarjajo, razširjajo in normalizirajo resnice. Na konferencah se ti procesi lažje izvajajo, saj se na njih zberejo (in s tem tudi konstituirajo) strokovnjaki, oblikovalci politik in »zainteresirane«³ strani, katerih razprave in debate ustvarjajo avtoritativne okvire za razumevanje in ukrepanje v zvezi s specifičnimi vprašanji, kot je okoljsko upravljanje.

Nadalje, v 70. letih kot desetletju »hitre«⁴ institucionalizacije in formalne kodifikacije okoljskih politik na evropski ravni je kot izjemno relevantno treba izpostaviti vzpostavitev prvega okoljskega akcijskega programa novembra 1973 in njegovega naslednika, drugega akcijskega programa. Opredelila sta ključne cilje, kot so preprečevanje, zmanjševanje in nadzor okoljske škode, ohranjanje ekološkega ravnovesja in racionalna raba naravnih virov, z njihovo identifikacijo in samim zapisom pa sta programa pomenila tudi velik premik k vključevanju okoljskih vidikov v strukture upravljanja Evropske skupnosti. Poleg tega sta poudarila uveljavljajoče se spoznanje, da so za reševanje okoljskih izzivov potrebne usklajene, dolgoročne strategije na nadnacionalni

ravni, s tem pa tudi izobraževanje na področju in v zvezi z okoljem zadobiva utemeljitveno podstat.

Je pa prvi in drugi okoljski akcijski program zaznamovala temeljna napetost med gospodarskimi in okoljskimi cilji, ki se jo je že takrat skušalo razreševati. Programa sta potrdila pomen varstva okolja, istočasno pa sta podčrtala potrebo po uskladitvi teh prizadevanj z delovanjem skupnega trga. To uravnoteževanje je temeljilo na širši dinamiki evropskega povezovanja, kjer sta bili gospodarska rast in tržna učinkovitost ključni prednostni nalogi. Z našega vidika je prav tako ključna ugotovitev, da je bila v prvem okoljskem akcijskem programu podrobno priznana vloga izobraževanja pri podpiranju okoljske politike in ukrepov.

80. leta prejšnjega stoletja smo interpretirali kot kritično točko na poti evropskega upravljanja, ko se je (dokončni) vzpon neoliberalne racionalnosti prepletel z začetkom uveljavljanja trajnostnega razvoja kot konceptualnega okvira okoljske politike. Neoliberalizem je z valoriziranjem tržne svobode, konkurence in deregulacije vse bolj oblikoval projekt evropskega povezovanja in v njegovo jedro vgradil logiko gospodarske optimizacije (van Apeldoorn, 2004). Hkrati se je na mednarodnem prizorišču pojavila ideja trajnostnega razvoja, ki je v evropski diskurz vnesla zahtevo po uskladitvi gospodarske rasti z ekološkim upravljanjem. To zbliževanje, prepletanje in grajenje racionalnosti – ene, ki daje prednost tržnim imperativom, in druge, ki zagovarja dolgoročno okoljsko odgovornost – razkriva formacijo v razvijajočih se strukturah upravljanja v tem obdobju.

Sprejetje Enotnega evropskega akta leta 1986 odseva točno to dvojno dinamiko. Ta akt je v kontekstu vzpostavljanja evropske okoljske politike običajno razumljen kot podlaga nadaljnjih formalnopравnih kodifikacij na tem področju, mi pa smo ga interpretirali tudi kot artikulacijo temeljev za (še) bolj neoliberalno Evropo, ki je poudarjala proste trge in konkurenco kot temelje evropskega povezovanja. Ta akt je bil razglašen za mejnik pri vzpostavljanju formalizirane evropske okoljske politike, hkrati pa je v strukturi evropskega povezovanja utrdil neoliberalni etos, ki je dajal prednost tržni učinkovitosti in

konkurenčnosti. Takšna zastavitev se je skozi formulacije prelivala in kazala tudi v četrtem okoljskem akcijskem programu, ki je poskušal artikulirati na deklarativni ravni ambiciozne ekološke cilje, hkrati pa tendiral prek specifičnih artikulacij inkorporirati tržno usmeritev okvira.

V 80. letih prejšnjega stoletja se je trajnostni razvoj izkristaliziral kot prevladujoč okvir, ki je temeljito spremenil obrise mednarodnih in evropskih političnih diskurzov: Brundtlandina komisija je v svojem temeljnem poročilu *Naša skupna prihodnost* (1987) oblikovala vizijo trajnostnega razvoja kot »razvoja, ki zadovoljuje potrebe sedanosti, ne da bi pri tem ogrožal sposobnost prihodnjih generacij, da zadovoljijo svoje potrebe«. Ta opredelitev, ki je (še vedno) temeljna za globalno okoljsko upravljanje, vključuje načelo medgeneracijske pravičnosti in hkrati zagovarja vključitev okoljskih vidikov v razvojne paradigme. Vendar je, kot smo argumentirali sledeč ugotovitvam Luka (1995b), ta vizija zakoreninjena v specifičnem ontološkem in epistemološkem okvirjanju narave – kot sistema, ki ga je mogoče meriti, urejati in optimizirati z namenom ohranjanja tokov virov za človeško materialno porabo. Takšna upravljavska usmeritev razkriva tehnokratsko ogrožje trajnostnega razvoja, kjer so okoljska vprašanja omejena na vprašanja kalkulativne učinkovitosti in proceduralnega upravljanja, na račun katerega je zapostavljeno in utišano vprašanje družbeno-gospodarske asimetrije in ekološke soodvisnosti, ki sta podlaga za krize, ki naj bi jih ta okvir skušal rešiti.

V začetku 90. let je bil seveda ključen proces vzpostavitve EU. Maastrichtska pogodba je, kot smo pokazali, prinesla nekaj formalnopравниh podlag in sprememb neposredno pri upravljanju okolja. Še pomembnejša v smislu dolgoročnih posledic in modalitete izvajanja nadaljnjih okoljskih in podnebnih politik pa je bila zastavitev smeri (gospodarskega) razvoja EU, ki je predstavljala podstat nadaljnjim ukrepom tudi na polju okolja in podnebja. Hegemonski proces neoliberalizacije v 80. letih prejšnjega stoletja je (dokončno) izpodrinil keynesianski povojni konsenz, saj so evropske države vse bolj sprejemale monetarne politike in uvajale reforme trga dela pod parolo

in diskurzom »fleksibilnosti«, ki je zamenjala ekonomske politike upravljanja povpraševanja kot glavnega orodja politike zaposlovanja (van Apeldoorn, 2004, str. 117–118). Maastrichtska pogodba, s katero je bila ustanovljena EU in katere osrednji cilj je bila vzpostavitev ekonomske in monetarne unije, je ta prelom še utrdila, saj je evropsko povezovanje vključila v in navezala na okvir stalne rasti, potrošništva, finančne stabilnosti in centralizirane pristojnosti Evropske centralne banke (Aguiló, 2022, str. 146). S centralizacijo denarne politike je Evropska centralna banka omejila fiskalno avtonomijo držav članic, za katere so veljala stroga pravila, in postavila evro kot nadnacionalno valuto, ki se upravlja neodvisno od državne suverenosti. Poleg tega je Pogodba uvedla konvergenčna merila, niz makroekonomskih pogojev, ki so jih morale države članice izpolnjevati, da so lahko sodelovale v ekonomski in monetarni uniji, s čimer se je neoliberalna ekonomska racionalnost utrdila v arhitekturi evropskega upravljanja (Aguiló, 2022).

Začetek 90. let je torej zaradi ravnokar opisanih transformativnih procesov na evropski ravni pomenil tudi preobrazbo evropskega upravljanja, vendar je bilo to desetletje, kot ugotavlja Hey (2007), zaznamovano tudi z opazno inercijo na področju okoljske politike. To paradoksalno situacijo najbolj odslkava peti evropski okoljski akcijski program, v okviru katerega je bilo vidno zgolj zadržano izvajanje predvidenih ukrepov. V tem času je hegemonsko pozicijo pridobivala širša pot evropskega povezovanja, ki so jo poganjale neoliberalne racionalnosti – te so dajale prednost gospodarski liberalizaciji in konkurenčnosti. Vendar pomena petega okoljskega akcijskega programa ne moremo omejiti na njegove pomanjkljivosti na ravni materializacije. Kljub manjši konkretnosti in temu, čemur bi v neoliberalnem diskurzu rekli »neambicioznosti« petega okoljskega programa, smo prepoznavali, da je bil ta izjemno pomemben v kontekstu dokončnega fiksiranja samega koncepta in načel trajnostnega razvoja kot organizacijskega okvira za okoljsko in podnebno upravljanje. Z uokvirjanjem trajnosti kot povezave ekoloških, socialnih in gospodarskih ciljev je program poskušal pomirjati protislovja svojega zgodovinskega

trenutka in okoljska vprašanja vključil v širšo strukturo oblikovanja evropske politike. Poleg tega je program ponovno potrdil nepogrešljivo vlogo izobraževanja pri gojenju etosa ekološke odgovornosti in ga postavil kot mehanizem za spodbujanje kolektivne ozaveščenosti in vključenosti. V tem smislu gre za eno od kritičnih točk v verigi etabliranja diskurzivne konstrukcije, formalnopravnih kodifikacij in praks okoljskega upravljanja, kjer je usklajevanje idealov in izvajanja ostalo razvijajoč se proces.

Prvo desetletje 21. stoletja je za Evropsko unijo pomenilo obdobje transformacije, ki sta ga zaznamovala sprejetje lizbonske strategije (European Council, 2000) ob začetku desetletja in strategije Evropa 2020 (European Commission, 2010) kot odziv na gospodarsko in finančno krizo, ki se je pojavila ob koncu prvega desetletja. Obe strategiji sta artikulirali vizijo EU kot svetovne avantgarde na področju gospodarske konkurenčnosti: lizbonska strategija je želela vzpostaviti Unijo kot vodilno dinamično in na znanju temelječe gospodarstvo, strategija Evropa 2020 pa je spodbujala retoriko pametne, trajnostne in vključujoče rasti. Hkrati pa se pod temi prizadevanji skriva globlja strukturna logika upravljanja – logika, ki je omogočanje kapitalistične proizvodnje in prizadevanje za tržno usmerjeno rast artikulirala kot temelj projekta evropskega povezovanja.

Osrednji element te logike je bil pojem konkurenčnosti, ki se je iz gospodarskega aksioma spremenil v načelo upravljanja na makroravni. Konkurenčnost ni bila pojmovana le kot merilo gospodarske uspešnosti, temveč kot kakovostni okvir, ki je vključeval gojenje človeškega in fizičnega kapitala, utrjevanje institucionalnih struktur in uveljavljanje družbenih norm za ohranjanje konkurenčne prednosti. Te strategije so poudarile nujnost uskladitve evropskega upravljanja z dinamiko svetovnega trga s prepletanjem gospodarskih, institucionalnih in socialnih politik v celovit sistem, katerega cilj sta čim večja produktivnost in rast. Glede socialne dimenzije je treba biti previden, kot opozarja van Apeldoorn (2014, str. 194):

Čeprav sta Lizbona in njena hegemonika formula konkurenčnosti s socialno kohezijo, kot smo videli, sprva uspeli združiti evropski

transnacionalni kapital in organizirano delavstvo, nikoli ni bila pravi razredni kompromis. Lizbona je kot hegemonski projekt elit razpadla, ko je postalo jasno, da evropski vladajoči razred ni pripravljen na nikakršno bistveno popuščanje evropskim delavskim razredom, kar je razkrilo vse bolj prazno govorjenje o evropskem socialnem modelu.

To dajanje prednosti konkurenčnosti v obeh dokumentih – tako lizbonski strategiji kot Evropi 2020 – razkriva širšo usmeritev evropskega upravljanja v tem desetletju, ki je svoje integracijske ambicije – tudi na področju okoljskih in podnebnih politik – vse bolj povezovalo z zahtevami globalnega kapitalizma in etosom tržne učinkovitosti ter s tem na novo določalo obrise svojega družbeno-političnega imaginarija. Natanko ta ambicija je torej zarezala v samo jedro okoljske politike EU v tistem obdobju; že strategija Evropa 2020 je v tem kontekstu trajnost vsebinsko identificirala kot potencialno in dejansko »gonilo« industrijske in gospodarske rasti.

Poleg koncepta trajnosti pa je v strategiji Evropa 2020 že zaznati porajajoči se »zeleni« diskurz, kar smo tudi obsežno interpretirali; kot ugotavlja Lynggaard (2017, str. 1425), lahko strategijo Evropa 2020 prav na diskurzivnem polju zelenih politik zaznamo kot »reprodukcijo (mitične) vsebine, strateško uporabo političnih mitov za utemeljitev političnih pozicij«.

V kontekstu prelomov v prvem desetletju 21. stoletja, katerih epitoma sta lizbonska strategija in Evropa 2020, moramo v zaključku nujno izpostaviti sedmi akcijski program, sprejet leta 2013, ki je še bolj izrazito napovedoval »zeleni« diskurz ter vznik nanj vezanih politik in form upravljanja. Z vidika zastavitve izobraževanja kot podpornega elementa pa smo prepoznavali, da ta v programu ni bil prioriteta točka; zato pa se je toliko bolj silovito kot bumerang vrnil že čez nekaj let, in sicer v kontekstu evropskega zelenega dogovora.

Z vidika ekovladnosti je treba evropski zeleni dogovor razumeti kot pojav vsaj dvojnega konteksta. Najprej gre za »kulminacijo« daljše deklarativne zavezanosti EU k okoljskemu in podnebnemu upravljanju, hkrati pa tudi izraz, simptom splošne družbenopolitične

in gospodarske usmeritve, ki je, kot smo že povedali tudi v zaključku, bistveno zaznamovana z neoliberalno doktrino. Zeleni dogovor torej ni nastal *ex nihilo* in nikakor ne pomeni preloma, temveč razširja niz političnih okvirov, kot sta lizbonska strategija in Evropa 2020, ki so si dosledno prizadevali uskladiti ekološke zahteve z zahtevami po konkurenčnosti, inovacijah in gospodarski rasti. Ta kontinuiteta kaže strukturno logiko evropskega upravljanja, v kateri je trajnost (in sedaj silovito tudi »zelena« paradigma) vključena v širši projekt ekonomske racionalnosti in integracije, pri čemer ni obravnavana kot izoliran cilj, temveč kot funkcionalna sestavina upravljanja.

Konceptualni temelji zelenega dogovora in drugih hegemonskih »zelenih« sporazumov temeljijo na predpostavki, da lahko ekološki in gospodarski imperativi ne le sobivajo, temveč se tudi medsebojno krepijo. Ta postavitev gradi naracijo ter tendira in sili k materializaciji ideje zelenega prehoda kot generativne sile – »prehod« naj bi bil katalizator inovacij, učinkovitosti in produktivnosti –, hkrati pa vključuje okoljske cilje v strukture globalnega kapitalizma: »Ta strategija temelji na ideji ali prepričanju, da si ekologija in gospodarstvo ne nasprotujeta nujno, ko je presežena ‚umazana rast‘, ki gre z roko v roki z emisijami ogljika, proizvodnjo odpadkov in ekstraktivizmom. Diskurz o zeleni rasti predpostavlja, da je mogoče gospodarstvo in ekologijo uskladiti v simbiotičnem odnosu in tako nadomestiti parazitizem industrijskega gospodarstva, ki uničuje okolje« (Ossewaarde in Ossewaarde-Lowtoo, 2020). Zeleni dogovor kot tak odraža širšo paradigmo v sodobnem upravljanju, prizadevajoč si legitimirati in ohraniti obstoječe politično-gospodarske ureditve s preoblikovanjem okoljskih ukrepov kot sestavnega dela racionalnosti tržno usmerjene rasti. Dejansko lahko govorimo dispoziciji zelenega kapitalizma, ki ga zaznamujeta vse večja vključitev in internalizacija ekoloških pogojev v kroge akumulacije kapitala: »zelene spirale«, v katerih nove okolju prijazne infrastrukturne in energetske tehnologije ustvarjajo nove trge, ti pa spodbujajo nadaljnje tehnološke inovacije. Te spirale so podlaga za politiko v razvitih državah in državah v razvoju ter naj bi lahko ponudile nove vire produktivnosti in proizvodnje (Fox, 2023; Zysman in Huberty, 2013).

Evropski zeleni dogovor je primer specifične racionalnosti, saj se mikropolitичno ukvarja z določenimi ukrepi, ki jih lansira na »agregat podnebnih sprememb«, ki vključuje raznoliko konstelacijo materialnosti. Te vključujejo fizične vire, kot so »okolje«, gospodarske strukture, kot sta tržno gospodarstvo in kapital, tehnološki napredek in družbene akterje od potrošnikov do podjetnikov. Ta agregat sestavlja načrtno sestavo, ki usmerja pozornost na elemente, za katere velja, da naj bi bili v okviru sodobnega upravljanja izvedljivi in obvladljivi. Gre za konstrukcijo, ki se osredotoča na elemente, ki so v skladu s krovno utemeljitvijo usklajevanja ekološke trajnosti z gospodarsko rastjo.

V središču te racionalnosti je prepričanje o podjetniških inovacijah kot transformativni sili, ki je sposobna preoblikovati te materialnosti. S prednostnim pozicioniranjem gospodarskih prizadevanj kot nosilnih in vodilnih zeleni dogovor udejanja vizijo, v kateri so surovine, kot sta jeklo in elektronika, ponovno predstavljene kot vložki za »zeleno« inovacije, kot so sončni paneli in vetrne turbine. Te tehnologije so postavljene kot ekološke rešitve in tržno blago, saj utelešajo dvojno obljubo, da bodo zmanjšale emisije toplogrednih plinov in hkrati globalno konkurirale tradicionalnim energetskim tehnologijam. Ta logika vključuje zeleno paradigmo v mehanizme tržne konkurence in okoljskih ukrepov ter jo ponuja kot gonilo njihove modernizacije in širitve.

Racionalnost evropskega zelenega dogovora kot okvira, ki orkestrira specifični sklop materialnosti za uskladitev ekoloških ciljev z gospodarsko rastjo, je odločilno okrepljena z evropskim podnebnim paktom in razporeditvijo izobraževalnih mehanizmov, sistemov, tehnologij kot podpornih mehanizmov. Evropski podnebni pakt je s tem postavljen in konstituiran kot sestavni del širše oblastne strategije, ki racionalnost zelenega dogovora razširja na področja družbenega udejstvovanja in ustvarjanja vednosti, hkrati pa zagotavlja, da se njegove temeljne predpostavke razširjajo, legitimirajo in udejanjajo na različnih ravneh upravljanja in družbenih interakcij.

Evropski podnebni pakt je ključna platforma za spodbujanje vključevanja državljanov, mobilizacijo različnih (»zainteresiranih«)

akterjev ter vključevanje podjetniške in tehnološke usmeritve zelenega dogovora v vsakdanje prakse in kolektivne predstave. Z oblikovanjem mrež podnebnih ambasadorjev, financiranjem pobud na lokalni ravni ter spodbujanjem posameznikov in organizacij k sprejemanju »podnebnih zavez« pakt krepi logiko izvedljivosti zelenega dogovora. Podnebne spremembe uokvirja kot izziv, ki ga je mogoče obravnavati s postopnimi, tržno združljivimi ukrepi, tako da posameznikom, podjetjem in civilni družbi omogoča, da prispevajo k ciljem tega, kar smo prej poimenovali podnebni agregat.

V samem jedru tega je dispozicija racionalnosti zelenega dogovora s spodbujanjem vizije sprememb, ki temeljijo na podjetniškem posredovanju in tehnoloških inovacijah. Pakt na primer slavi inovacije na področju obnovljivih virov energije, trajnostne proizvodnje in zelenega vedenja potrošnikov kot poti za reševanje podnebnih sprememb. S tem postavlja reševanje ekoloških kriz v okvir tržno naravnanih rešitev, kar je povsem kompatibilno s poudarkom zelenega dogovora na, na primer, preoblikovanju surovin v inovativne, globalno konkurenčne tehnologije.

Izobraževanje je ena ključnih osi, prek katerih se operacionalizira racionalnost zelenega dogovora, saj deluje kot mehanizem oblikovanja subjektivitet in ustvarjanje serije specifičnih (in bolj splošnih) vednosti, ki je v skladu z njegovimi cilji. Z učnimi načrti, programi usposabljanja in kampanjami za ozaveščanje javnosti izobraževanje v kolektivno zavest vgrajuje načela trajnosti, inovativnosti in podjetništva ter tako specifične segmente evropske populacije usmerja k mentaliteti in praksam, ki so prilagojene zahtevam podnebnega agregata.

S tem, ko EU postavlja izobraževanje kot gonilo zelene ozaveščenosti in ukrepanja, spodbuja individualne in kolektivne subjektivitete, ki so sinhronizirane s specifično racionalnostjo zelenega dogovora kot formalnopravne kodifikacije in nasploh zelenim prehodom kot modaliteto delovanja evropskega prostora. V tem kontekstu, na primer, učeči se subjekti – zeleni državljani – niso le informirani o podnebnih spremembah, temveč so spodbujeni, da sami sebe in druge obravnavajo

kot akterje na polju zelenih priložnosti, na katerem lahko tehnološke inovacije in sodelovanje na trgu pripeljejo do rešitev. Evropski podnebni pakt in v njem ideja prilagajanja in usmerjanja izobraževanja tudi k zeleni agendi skupaj krepita specifično racionalnost evropskega zelenega dogovora in zagotavljata njegovo vključitev v družbene strukture. Pakt razširja logiko zelenega dogovora na raven delovanja posameznikov in skupnosti ter spodbuja podjetniške in tehnološke rešitve kot dostopne in zaželeno poti, kar je še posebej vidno skozi delovanje in vsebinske poudarke ambasadorstva podnebnega pakta.

Ambasadorstvo deluje kot oblastna tehnologija, ki uteleša »sredstva, v katera so vpisane posebne racionalnosti, katerih namen je strukturirati prostor tako, da se lahko pojavijo specifične subjektivitete« (Karlsen in Villadsen, 2008, str. 348). Širjenje, legitimiranje in implementiranje evropskega podnebnega pakta z vključevanjem ambasadorjev je treba obravnavati kot oblastno tehnologijo, ki hkrati zajema različna področja upravljanja in na njih deluje. Angažiranje ambasadorjev in vključevanje različnih ciljnih skupin ne pomeni osvoboditve podrejenih ali izenačitve razlik med vladajočimi in vladanimi. Sodelovanje »pod enakimi pogoji« ne pomeni dokončnega izničenja oblastnih odnosov, temveč slednje ponovno vzpostavlja, čeprav na nov način. Dialog je treba razumeti kot novo metodo za strukturiranje področij govora in delovanja v mnogoterih organizacijskih okoljih. Ambasadorstvo smo zato z naše perspektive razumevali kot široko paleto upravljavskih praks, v katerih oblasti delujejo na druge, da bi oblikovale usmeritve, motivacije in samopodobo različnih individualnih in kolektivnih subjektivitet (glej Karlsen in Villadsen, 2008, str. 347).

Naša raziskava je bila usmerjena na načine, na katere ambasadorji podnebnega pakta konceptualizirajo in udeležujejo izobraževanje, pri čemer je njihovo raznoliko sodelovanje umeščeno v širši okvir zelenega prehoda. Čeprav dejavnosti ambasadorjev presegajo področje izobraževanja, ima slednje absolutno pomembno mesto v njihovih prizadevanjih za spodbujanje okoljskega delovanja in mobilizacijo kolektivne podpore. Njihove pobude so sicer raznolike, vendar se združujejo okoli izobraževalne razsežnosti, ki jo je treba kritično preučiti,

kar je bilo torej tudi naše vodilo. Z osredotočanjem na ta vidik smo si med drugim zastavili cilj raziskati, kako se njihove prakse ujemajo s prevladujočimi diskurzi zelenega upravljanja in jih reproducirajo.

Oblike izobraževanja, ki jih spodbujajo ambasadorji, razkrivajo izrazito naklonjenost neformalnim in fleksibilnim pristopom. Te metode, ki jih »odlikujeta« vključenost in prilagodljivost, predstavljajo idejo, da je sistemske spremembe mogoče doseči z vključevanjem širokega spektra posameznikov in organizacij. Vendar pa kritičnejše branje razkrije njihovo vpetost v racionalnost neoliberalnega upravljanja: širitev sodelovanja in dialoga, ki navidezno demokratizira, deluje kot mehanizem upravljanja subjektivitet, pri čemer usmerja individualne in kolektivne dejavnosti v tržno usmerjen okvir zelene preobrazbe. Čeprav je uokvirjen kot emancipator, ta poudarek na vključenosti in mnogoterosti v končni instanci služi ohranjanju decentralizirane arhitekture upravljanja, ki je v skladu z neoliberalno logiko razpršenega, a nadzorovanega sodelovanja. Izobraževanje v tem kontekstu postane kraj, forma, modaliteta, kjer se želje zelenega upravljanja subtilno reproducirajo, zaradi česar je hkrati orodje opolnomočenja in sredstvo za ohranjanje strukturnih imperativov obstoječega družbenopolitičnega reda.

Pri preučevanju izobraževalnih tem, ki jih odpirajo in v svoje izobraževalne aktivnosti vključujejo ambasadorji podnebnega pakta, smo izpostavili več osrednjih vsebin, ki osvetljujejo bodisi njihove prakse bodisi sama sporočila. V tem kontekstu smo teme razumevali kot presegajoče zgolj strategije za spodbujanje sodelovanja; gre namreč za to, da utelešajo širše (ideološke) okvire, na katerih temeljijo njihova prizadevanja, in razkrivajo mehanizme, s katerimi izobraževanje deluje na ravni mehanizma oziroma specifične tehnike upravljanja. V tem kontekstu je izobraževanje lansirano kot sredstvo za širjenje znanja, kot tako pa inherentno tudi kot sredstvo za oblikovanje dojemanja, usmerjanje vedenja, vključevanje posebnih naracij in »prednostnih« nalog v javni diskurz ter njihovo usklajevanje z racionalnostjo zelenega prehoda.

Osrednja tema, ki jo spodbujajo ambasadorji, je krožno gospodarstvo, ki ga nekritično ponujajo kot panacejo za okoljske izzive v okviru trajnostnega razvoja. Čeprav je ta koncept navidezno nevtralen oziroma celo pozitiven, saj se osredotoča na učinkovito rabo virov in zmanjšanje količine odpadkov, ima njegovo zagovarjanje v okviru zelenega upravljanja specifično funkcijo. Krožno gospodarstvo je mobilizirano kot vsebinski moment, ki strukturira posebne načine razmišljanja in prakse, ki se ujemajo z neoliberalnimi paradigmi okoljskega upravljanja. S tem, ko ga ambasadorji s svojimi izobraževalnimi dejavnostmi uokvirijo kot ključno rešitev, ne gre enostavno le za povečevanje njegove pomembnosti v javnem diskurzu, temveč tudi za krepitev logike upravljanja, ki ekološke skrbi transformira v nove priložnosti in jih vključuje v tržno usmerjene okvire učinkovitosti in inovacij.

Druga ponavljajoča se tema, ki jo želimo v zaključku izpostaviti, je poziv k »vrnitvi človeštva k naravi«, za katero so značilni klici k ponovni povezanosti z naravnim svetom in harmoničnem odnosu z njim. Na prvi pogled se ta naracija zdi kot nedolžno in romantično priklicevanje ekološkega ravnovesja. Naš argument pa je bil, da ima ta narativni lok glede ponovnega združevanja z naravo dodaten strateški pomen v projektu zelenega upravljanja. S tem, ko ambasadorji povezavo z naravo prikazujejo kot moralni imperativ, mobilizirajo retoriko, za katero domnevajo, da bo našla strinjanje v javnostih, ki jih nagovarjajo, hkrati pa subtilno usmerja individualno in kolektivno subjektiviteto k ciljem »ekološke modernizacije«. V tem kontekstu in s tem ciljem narava ni več opredeljena in obravnavana kot zunanja, izkoriščana domena; z novim procesom kapitalizacije, ki se izvaja predvsem s spremembo reprezentacije, postanejo prej »nekapitalizirani« vidiki narave in družbe interni kapitalu. Skladno s tem se spremeni tudi primarna dinamika kapitalizma, in sicer od akumulacije in rasti, ki se hranita z zunanjo domeno, do navideznega samoupravljanja in ohranjanja sistema kapitalizirane narave, ki se zapira nazaj vase (Escobar, 1996, str. 326).

Ambasadorji evropskega podnebne pakta s svojimi izobraževalnimi pobudami vključujejo različne skupine prebivalstva, pri čemer se osredotočajo na mlade, podjetnike in marginalizirane skupine. Njihove izobraževalne angažiranosti in konkretne aktivnosti za specifične skupine odražajo strateško priznavanje različnih zmožnosti in družbenih vlog, ki jih imajo te javnosti v širšem projektu zelenega prehoda. S prilagajanjem dejavnosti tem posebnim skupinam ambasadorji domnevno želijo spodbujati sodelovanje in udeležbo v različnih družbenih slojih, kar je točno tista oblastna strategija, ki smo jo detektirali kot fleksibilno tehnologijo (Karlsen in Villadsen, 2008). V središču pobud ambasadorjev, ko naslavljajo specifične skupine, je koncept opolnomočenja; izraz, ki je postal vseprisoten v sodobnih izobraževalnih režimih. V okviru liberalnega zelenega upravljanja je opolnomočenje oblikovano kot splošno zaželen in navidezno nevtralen cilj, ki je povezan tudi z naracijo o soglasju in skupnih interesih različnih segmentov (evropske) populacije. Vendar ta konceptualizacija, kot smo pokazali s Cruikshank (1999), preusmerja pozornost od zakoreninjenih strukturnih neenakosti in eksploatacije k tehničnim posegom in »win-win« rešitvam, ki pa ohranjajo obstoječo dinamiko moči in hierarhične odnose.

Drugi ključni cilj teh izobraževalnih dejavnosti je prizadevanje za merljive, oprijemljive rezultate. Ambasadorji pogosto poudarjajo razvoj konkretnih spretnosti, usmerjenih rezultatov, ipd., kar je izjemno značilno za sodobne izobraževalne paradigme. Čeprav se ta usmeritev zdi pragmatična, pa gre za krčenje izobraževanja na tehnokratski proces, ki proizvaja »človeški kapital«, prilagojen potrebam trga. Kot ugotavlja Gibson (2011), ta instrumentalizacija izobraževanja odseva globljo logiko kapitalističnega upravljanja, kjer je kultiviranje človeškega vedenja podrejeno imperativom gospodarske učinkovitosti in produktivnosti.

V tem kontekstu izobraževalne prakse ambasadorjev postanejo čisti mehanizmi reprodukcije racionalnosti zelenega upravljanja, ki udeležbo in sodelovanje transformirajo in lansirajo kot načine angažiranja, ki so v skladu z neoliberalnimi imperativi. Opolnomočenje in merljivi

rezultati niso nevtralne težnje, temveč strategije za vključevanje različnih populacij v sistem, ki daje prednost stabilnosti, konsenzu in ekonomski funkcionalnosti. S temi praksami postane izobraževanje, kot ga ponujajo ambasadorji, manj orodje emancipacije in bolj sredstvo za utrjevanje ideoloških in materialnih temeljev zelenega prehoda znotraj globalnih kapitalističnih struktur.

Iz širšega okvira okoljskih politik in praks v Evropski skupnosti smo prek fokusnih skupin z učitelji v Sloveniji rezonirali tudi diskurze in prakse okoljskega izobraževanja na mikronivoju. Argumentirali smo tezo, da se hegemonске neoliberalne politike in usmeritve evropskega zelenega dogovora razširjajo tudi na raven formalnega izobraževanja. Zanimalo nas je torej, kako učitelji razumejo in opredeljujejo okolje in okoljsko krizo ter kako udejanjajo okoljsko poučevanje. Hkrati pa smo odstirali tudi, na kakšen način učitelji prek raznolikih praks in diskurzov vzpostavljajo raznolike subjektivitete in kako interpelirajo učence v prihodnje okoljske državljane.

Prek asociacij na »zeleno Slovenijo« smo prepoznavali vednostne okvire in razumevanja narave in okolja, pri čemer je prevladoval naturalističen oziroma primordialen diskurz. Učitelji so okolje in naravo razumevali primarno prek ločnice nečlovek. Takšen pogled je prevladujoč v družbi in ga sokonstituira tudi naravoslovna znanost. S te perspektive gre v prvi vrsti torej za probleme okolja in narave, ki jih povzroča človek, in ne problematike človeških delovanj, družbeno-ekonomskih odnosov, načinov produkcije in političnih ureditev, ki povzročajo raznolike učinke, ki jih danes pojmujeemo kot *okoljska* (!) kriza. V sintagmi oziroma sloganu »zelene Slovenije« je bilo moč zaslediti tudi nacionalni diskurz oziroma ekonacionalizem: učitelji so izražali emotivno identifikacijo s slovenstvom in implicitno inferiornost drugih narodov.

Kot prehod k obravnavi dojemanja in soočanja z okoljsko krizo ter poučevanjem okoljskih tematik smo na fokusnih skupinah odprli tudi tematiko aktivnega državljanstva. Učitelji so aktivno državljanstvo skoraj izključno dojemali skozi prizmo izobraževanja. Natančneje

prek svoje vloge prebujanja in opolnomočenja pasivnih, apolitičnih, individualističnih in egocentričnih mladih. Takšna pojmovanja, ki temeljijo na prevladujočih vednostnih okvirih, vodijo v interpelacijo mladih kot osebno odgovornih za svoj trenutni položaj v družbi in prihodnja delovanja ter hkrati krepijo in ohranjajo predstavo o mladih kot pasivnih subjektih.

Prek analitičnega okvira ekovladnosti smo vzpostavili trditev, da percipirana pasivnost ne predstavlja posameznikove lastnosti, temveč je rezultat širših razmerij moči in oblastnih mehanizmov. Prvi vidik je dejansko okolje, v katerem so mladi dojeti kot pasivni, saj predstavlja šola tudi prostor discipliniranja in normalizacije ter pasivizacije delovanj mladih. Drugi vidik je časovnost oziroma *ujetost* mladih v obdobje med otroštvom in odraslostjo, kjer jim je odvzeta moč odločanja tako o lastnem življenju kot o širših družbeno-političnih vprašanjih. Tretji vidik pa je sistemski, saj sodobna neoliberalna politična ureditev posameznike interpelira v individualizacijo, atomizacijo, tekmovalnost in zapiranje v zasebno sfero ter t. i. kulturo pasivnega potrošništva (Winkler in Rybnikova, 2024), v kateri učenci ponotranjijo prevladujoč način delovanja potrošniške družbe, kjer je izobraževanje dojeto kot *še ena od dobrin*, ki so jim na voljo.

Percepirano pasivno pa je mogoče prek ekovladnosti misliti tudi kot način upora proti normativnim oblikam delovanja in vedenja, v katere jih interpelira šolsko okolje, kar se je potrjevalo tudi v razpravah o okoljskem izobraževanju. Ta upor se lahko izraža bodisi kot zavračanje predpostavljenih identitet in pričakovane poti, po kateri naj bi mladi stopali, bodisi kot kritičen odnos do specifične obravnave določenih tematik v izobraževalnem procesu. Hkrati lahko pasivnost mislimo tudi kot zavračanje prevladujoče racionalnosti aktiviranja mladih prek izobraževanja, ki tendira in mlade usmerja k delovanju po tržnih principih. V tem kontekstu je pasivnost odklon in predstavlja produktiven izraz razmerij moči, kar vzpostavlja pogoje možnosti za drugačen način delovanja mladih. Percepirano pasivnost mladih smo mislili kot produktivno tudi prek nasprotujočih stanj aktivnemu delovanju, tj. mirnosti oz. zbranosti. Pasivno v tem kontekstu vzpostavlja prostor

za premišljanje in refleksijo, ki sta nujen predpogoj za (abstraktno) mišljenje, razreševanje kompleksnih vprašanj ter spodbujanje razumevanja in ustvarjalnosti.

V središču razprav fokusnih skupin sta bili tematiki okoljske krize in okoljskega izobraževanja. Slednje je v okvirih uresničevanja okoljskih politik in zelenega prehoda v EU dojeto kot ključen mehanizem socializacije *pravih* okoljskih državljanov. Okoljsko izobraževanje in specifično šole kot prostori izobraževanja imajo tako pomembno mesto, ker prevajajo ideje in usmeritve podnebni politik v konkretne izobraževalne prakse in diskurze, ki naj bi bili mladim bolj razumljivi. V tej vlogi jih je prek ekovladnosti potrebno dojemati tudi kot mehanizme delovanja oblasti, pri čemer smo bili pozorni na diskurze, ki so jih učitelji uporabljali pri opredeljevanjih okoljske krize in praks okoljskega izobraževanja ter subjektivitet, ki so se odražale v pojmovanjih učiteljev in v katere učitelji spodbujajo oziroma interpelirajo tudi učence.

V pojmovanjih okoljske krize so prevladovali sistemski problemi, od vloge in delovanja kapitalizma oziroma kapitalistične produkcije, neoliberalne ureditve, vpliva korporacij in elit in neenakosti do prenaseljenosti idr. Hkrati se je v vzrokih za okoljsko krizo ohranjal vpliv sistemskih razlogov, ki ga je tesno spremljal tudi diskurz in prepričanje o deljeni odgovornosti oziroma potrebi, da vsak posameznik prispeva svoj delež. Ravno ta vidik, razpršitev odgovornosti, predstavlja enega temeljnih sodobnih načinov delovanja oblasti in neoliberalne racionalnosti. Takšen diskurz učiteljev je razumljiv, ker je prevladujoč način pojmovanja rešitev za razreševanje okoljske krize in hkrati skorajda onipotenten tudi v okoljskem izobraževanju (Ferreira, 2019). Hkrati je takšno razumevanje tudi nevarno, ker išče razloge in rešitve za okoljsko krizo v zmotnih premisah. Razumljiv pa je tudi iz vidika, da kompleksnost okoljske krize poenostavlja in naredi na videz razumljivejšo ter hkrati rešitve naredi oprijemljivejše – v smeri spremembe naših osebnih delovanj – s tem pa okoljsko krizo naredi tudi na videz obvladljivo in rešljivo.

V razpravah o okoljskem izobraževanju in pristopih, po katerih učitelji podajajo te vsebine, se je ohranjal identificiran vidik osredotočenosti na spremembo posameznikovih delovanj in interpeliranja v osebno odgovorne okoljske državljanke, pri čemer smo bili soočeni s sprva paradoksalnimi in kontradiktornimi izjavami in pojmovanji učiteljev, ki pa so se skozi prizmo ekovladnosti osmislile. Učitelji so tako izražali, da je okoljsko izobraževanje v različnih oblikah razširjeno in močno prisotno pri njihovem delu, hkrati pa so prepoznavali tudi, da so dijaki s temi vsebinami že zasičeni oziroma jim niso pomembne. Ti vidiki so se do določene mere osmislili skozi razpravo o praksah poučevanja, kjer so prevladovale aktivnosti, ki so bile usmerjene v spremembo delovanj posameznikov. Identificirali smo moralističen diskurz in predpostavko o mladih, ki delujejo problematično ali vsaj ne dovolj dobro, da bi razreševali probleme okoljske krize. Tako so prevladovale prakse, ki so ciljale na tehnično spremembo vedenja in delovanja posameznikov in kolektivitet k varčnejšim ter bolj trajnostnim in ozaveščenim posameznikom in skupnostim. Slednje implicira predpostavko, da mladi ne razmišljajo, ko ne ločujejo odpadkov, kot bi jih *morali*, niso varčni pri svojih vsakodnevnih opravilih in ne živijo trajnostno v raznolikih mikroaspektih svojih delovanj in življenj.

Skozi ekovladnost smo osvetljevali, da se s pedagoškimi praksami, ki se osredotočajo primarno ali skoraj v celoti na potrebo in spremembo individualnih delovanj mladih (!), odvrta pozornost od širših vzrokov okoljske krize oziroma krize človekovega delovanja in vpliva, od sistemskih problemov in rešitev, od širšega angažmaja in kolektivnih delovanj in uporov, od drugačnih aspiracij in načinov delovanja ter interpeliranja v subjektivitete, ki gredo onkraj individualne odgovornosti za okolje. Navidezna paradoksalnost in kontradiktornost diskurzov učiteljev se je še zaostрила z zaznavami učiteljev, da kljub temu, da so mladi s temi tematikami že zasičeni in da vse vedo, izobraževanje še vedno temelji na predpostavki, da mladi še ne delujejo *dovolj trajnostno* in da morajo spremeniti svoje obnašanje in delovanje, vendar tega ne želijo storiti. Pri tem so učitelji implicitno povezali usmeritev izobraževanja na individualne spremembe in subjektivacijo mladih v

okoljsko odgovorne in aktivne državljane s svojim delovanjem. V tej smeri so kritično preizpraševali zmožnosti in domet, ki jih prinašajo spremembe njihovih lastnih delovanj v *boju* proti okoljski krizi. Prek tega pa so kritično vrednotili tudi lastno pedagoško usmerjenost okoljskih izobraževalcev in potrebe po odmiku k tendenci individualne odgovornosti za okoljske zagate.

Neudinjanje prelaganju bremena za razreševanje okoljskih težav s strani mladih smo skozi ekovladnost brali kot način upora oziroma zavračanja predpostavljenih subjektivitet in načinov delovanj, h katerimi tendira okoljsko izobraževanje. Ob teh spoznanjih smo prepoznali tudi zagato učiteljev glede delovanja v vlogi okoljskih izobraževalcev, ker usmeritev k individualizaciji in prelaganju odgovornosti na mlade niti ne deluje niti ni primerna. V tem delu se je kazala diskrepanca med tem, da učitelji v določeni meri prepoznavajo problem takšnega ustroja okoljskega izobraževanja in perpetuiranja pedagoških praks, ki pa ostajajo v okvirih, ki jih zaznavajo kot problematične. Skozi prizmo ekovladnosti smo reflektirali, da so seveda tudi učitelji podvrženi delovanju oblasti in prevladujoči logiki okoljskega izobraževanja in širše okoljskih politik, ki sooblikujeta tudi njihovo profesionalno subjektiviteto učiteljev. Učitelji v vlogi okoljskih izobraževalcev tako ne morejo biti izključno odgovorni za problematične usmeritve okoljskega izobraževanja. Je pa iz njihovega diskurza jasno, da šole s takšno zasnovo okoljskega izobraževanja ne predstavljajo prostorov za kritično preizpraševanje prevladujočih racionalnosti okoljskih politik niti niso katalizatorji upornih delovanj. Obstoječa monografija z analizo širših zasnov in usmeritev okoljskih politik in še posebej politik, usmerjenih na okoljsko izobraževanje tudi na mikroravni, v skladu z ekovladnostjo osvetljuje problematičnost obstoječih delovanj ter na tej podlagi omogoča misliti in snovati drugačne usmeritve in delovanja.

VIRI IN LITERATURA

- Abowitz, K. K. in Harnish, J. (2006). Contemporary Discourses of Citizenship. *Review of Educational Research*, 76(4), 653–690. <https://doi.org/10.3102/00346543076004653>
- Agrawal, A. (2005). *Environmentality: Technologies of Government and the Making of Subjects*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9780822386421>
- Aguiló, A. (2022). The euro system as a laboratory for neoliberalism and colonialism. V R. Manzanera-Ruiz, C. Lizárraga in F. López-Castellano (ur.), *Neoliberalism and Unequal Development* (str. 141–156). Routledge.
- Aiello, J. (2022). The Discursive (De)Construction of Climate Change Advocacy: Framing the US Green New Deal Resolution. *Iperstoria*, 20, 99–119. <https://doi.org/10.13136/2281-4582/2022.i20.1232>
- Apostolopoulou, E., Bormpoudakis, D., Paloniemi, R., Cent, J., Grodzińska-Jurczak, M., Pietrzyk-Kaszyńska, A. in Pantis, J. D. (2014). Governance rescaling and the neoliberalization of nature: The case of biodiversity conservation in four EU countries. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 21(6), 481–494. <https://doi.org/10.1080/13504509.2014.979904>
- Armondi, S. (2020). The Urban Agenda for the European Union: EU Governmentality and Urban Sovereignty in New EU-City Relations? V S. Armondi in S. De Gregorio Hurtado (ur.), *Foregrounding Urban Agendas: The New Urban Issue in European Experiences of Policy-Making* (str. 3–20). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-29073-3_1
- Arribas-Ayllon, M. in Walkerdine, V. (2008). Foucauldian discourse analysis. V C. Willig in W. Stainton-Rogers (ur.), *The Sage handbook of qualitative research in psychology* (str. 91–108). Sage.
- Bacchi, C. (2012). Why Study Problematizations? Making Politics Visible. *Open Journal of Political Science*, 2(1), 1–8. <https://doi.org/10.4236/ojps.2012.21001>

- Bacchi, C. (2023). Governmentalizing 'policy studies'. V W. Walters in M. Tazzioli (ur.), *Handbook on Governmentality* (str. 54-71). Edward Elgar Publishing.
- Bäckstrand, K. in Lövbrand, E. (2007). Climate Governance Beyond 2012: Competing Discourses of Green Governmentality, Ecological Modernization and Civic Environmentalism. V M. E. Pettenger (ur.), *The Social Construction of Climate Change* (str. 123-147). Routledge.
- Bærenholdt, J. O. (2013). Governmobility: The Powers of Mobility. *Mobilities*, 8(1), 20-34. <https://doi.org/10.1080/17450101.2012.747754>
- Ball, S. J. (1990). *Foucault and education: Disciplines and knowledge*. Routledge.
- Ball, S. J. (2003). The teacher's soul and the terrors of performativity. *Journal of Education Policy*, 18(2), 215-228. <https://doi.org/10.1080/0268093022000043065>
- Barbehön, M., Münch, S. in Lamping, W. (2015). Problem definition and agenda-setting in critical perspective. V F. Fischer, D. Torgerson, A. Durnová in M. Orsini (ur.), *Handbook of Critical Policy Studies* (str. 241-258). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781783472352.00021>
- Bauman, Z. (2008). *Retrotopija*. Založba /^{*}cf.
- Bendlin, L. (2019). *Orchestrating Local Climate Policy in the European Union: Inter-Municipal Coordination and the Covenant of Mayors in Germany and France*. Springer.
- Benson, D. in Adelle, C. (2012). EU environmental policy after the Lisbon Treaty. V A. Jordan in V. Gravey (ur.), *Environmental Policy in the EU: Actors, institutions and processes* (str. 58-74). Routledge.
- Bevir, M. (2008). What is Genealogy? *Journal of the Philosophy of History*, 2(3), 263-275. <https://doi.org/10.1163/187226308x335958>
- Bibri, S. E. (2014). *The Potential Catalytic Role of Green Entrepreneurship – Technological Eco-Innovations and Ecopreneurs' Acts – in the Structural Transformation to a Low-Carbon or Green Economy: A Foucauldian Discursive Approach*. Lund University.
- Binkley, S. in Capetillo Ponce, J. (2009). *A Foucault for the 21st century: Governmentality, biopolitics and discipline in the new millennium*. Cambridge Scholars Publishing.
- Blewitt, J. (2018). Education for Sustainable Development, governmentality and Learning to Last. V K. Van Poeck, J. A. Lysgaard in A. Reid (ur.), *Environmental and Sustainability Education Policy* (str. 164-176). Routledge.
- Bloomfield, J. in Steward, F. (2020). The Politics of the Green New Deal. *The Political Quarterly*, 91(4), 770-779. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12917>

- Blühdorn, I. (2014). Post-Ecologist Governmentality: V J. Wilson in E. Swyngedouw (ur.), *The Post-Political and Its Discontents* (str. 146–166). Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748682973.003.0008>
- Blühdorn, I. in Deflorian, M. (2021). Politicisation beyond post-politics: New social activism and the reconfiguration of political discourse. *Social Movement Studies* 20(3), 259–275. <https://doi.org/10.1080/14742837.2021.1872375>
- Bongardt, A. in Torres, F. (2012). Lisbon Strategy. V E. Jones, A. Menon in S. Weatherill (ur.), *The Oxford Handbook of the European Union* (str. 469–483). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxford/hb/9780199546282.013.0033>
- Bowers, C. A. (2004). Comments on David Gruenewald's 'A Foucauldian Analysis of Environmental Education'. *Curriculum Inquiry*, 34(2), 223–232. <https://doi.org/10.1111/j.1467-873X.2004.00288.x>
- Braun, V. in Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bröckling, U., Krasmann, S. in Lemke, T. (2011a). From Foucault's Lectures at the Collège de France to Studies of Governmentality: An Introduction. V U. Bröckling, S. Krasmann in T. Lemke (ur.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges* (str. 1–33). Routledge.
- Bröckling, U., Krasmann, S. in Lemke, T. (2011b). *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. Routledge.
- Brown, M. L. (2018). The evolving and interacting bases of EU environmental policy legitimacy. V B. Winter in L. Sorbera (ur.), *Contending Legitimacy in World Politics* (str. 72–95). Routledge.
- Brown, T. (2016). Sustainability as Empty Signifier: Its Rise, Fall, and Radical Potential. *Antipode*, 48(1), 115–133. <https://doi.org/10.1111/anti.12164>
- Burnete, S. in Ogunmokun, A. E. (2017). European Union: Spearhead of the Environment Protection Movement. *Human and Social Studies, Research and Practice*, 6(3), 37–47.
- Cao, B. (2015). *Environment and Citizenship*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203084335>
- Carson, R. (1962). *Silent Spring*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Castel, R. (1994). 'Problematization' as a mode of reading history. V J. E. Goldstein (ur.), *Foucault and the Writing of History* (str. 237–252). Blackwell.
- Chandler, D. in Reid, J. (ur.). (2016). *The Neoliberal Subject: Resilience, Adaptation and Vulnerability*. Rowman & Littlefield.

- Commission of the European Communities. (1972). *Bulletin of the European Communities Vol. 5, No. 10, 1972*. <https://aei.pitt.edu/56272/>
- Commission of the European Communities. (1992). *Report of the Commission of the European Communities to the United Nations Conference on Environment and Development*. <https://aei.pitt.edu/3437/>
- Corvellec, H., Stowell, A. F. in Johansson, N. (2022). Critiques of the circular economy. *Journal of Industrial Ecology*, 26(2), 421-432. <https://doi.org/10.1111/jiec.13187>
- Council of the European Communities. (1973). *Declaration of the Council of the European Communities and of the representatives of the Governments of the Member States meeting in the Council of 22 November 1973 on the programme of action of the European Communities on the environment*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41973X1220>
- Council of the European Communities. (1977). *Resolution of the Council of the European Communities and of the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council of 17 May 1977 on the continuation and implementation of a European Community policy and action programme on the environment*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41977X0613>
- Council of the European Communities. (1983). *Resolution of the Council of the European Communities and of the representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, of 7 February 1983 on the continuation and implementation of a European Community policy and action programme on the environment (1982 to 1986)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41983X0217>
- Council of the European Communities. (1986). *Council resolution of 6 March 1986 on an action programme for the European year of the environment (1987)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX%3A31986Y0318%2801%29>
- Council of the European Communities. (1987). *Resolution of the Council of the European Communities and of the representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council of 19 October 1987 on the continuation and implementation of a European Community policy and action programme on the environment (1987-1992)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:41987X1207>
- Council of the European Communities. (1988). *Resolution of the Council and the Ministers of Education meeting within the Council on Environmental education of 24 May 1988*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41988X0706%2802%29>

- Council of the European Communities. (1993). *Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council of 1 February 1993 on a Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development—A European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A41993X0517>
- Council of the European Union. (2022). *Council Recommendation of 16 June 2022 on learning for the green transition and sustainable development 2022/C 243/01 (Text with EEA relevance)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022H0627%2801%29>
- Cruikshank, B. (1999). *The will to empower: Democratic citizens and other subjects*. Cornell University Press.
- CVCE. (2013). *Statement from the Paris Summit (19 to 21 October 1972)*. https://www.cvce.eu/en/obj/statement_from_the_paris_summit_19_to_21_october_1972-en-b1dd3d57-5f31-4796-85c3-cfd2210d6901.html
- CVCE. (2016). *The Single European Act (SEA)—Historical events in the European integration process (1945–2009)*. <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/c5c70c4a-898e-4eeb-96d2-94c7091dd293>
- Darier, E. (1995). Environmental Studies in Context: Knowledge, Language, History and the Self. V M. Mehta in E. Ouellet (ur.), *Environmental sociology: Theory and practice* (str. 153–170). Captus Press.
- Darier, É. (1996). Environmental governmentality: The case of Canada's green plan. *Environmental Politics*, 5(4), 585–606. <https://doi.org/10.1080/09644019608414294>
- Davidson, A. I. (2011). In praise of counter-conduct. *History of the Human Sciences*, 24(4), 25–41. <https://doi.org/doi:10.1177/0952695111411625>
- Daviter, F. (2007). Policy Framing in the European Union. *Journal of European Public Policy*, 14(4), 654–666. <https://doi.org/10.1080/13501760701314474>
- De Almeida, L. in Esposito, F. (2023). Consumers and the green transition between saying and doing: Promising consumer empowerment while restricting consumers' choices is dangerous. *Yearbook of European Law*, 42, 407–427. <https://doi.org/10.1093/yel/yead011>
- De Laurentis, C., Eames, M. in Hunt, M. (2017). Retrofitting the built environment 'to save' energy: Arbed, the emergence of a distinctive sustainability transition pathway in Wales. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 35(7), 1156–1175. <https://doi.org/10.1177/0263774X16648332>

- Dean, H. (2001). Green Citizenship. *Social Policy & Administration*, 35(5), 490-505. <https://doi.org/10.1111/1467-9515.t01-1-00249>
- Dean, M. (1999). Risk, calculable and incalculable. V D. Lupton (ur.), *Risk and sociocultural theory: New directions and perspectives* (str. 131-159). Cambridge University Press.
- Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and rule in modern society*. Sage.
- Death, C. (2011). Summit theatre: Exemplary governmentality and environmental diplomacy in Johannesburg and Copenhagen. *Environmental Politics*, 20(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/09644016.2011.538161>
- Death, C. (2013). The Limits of Climate Governmentality. V H. Bulkeley in J. Stripple (ur.), *Governing the Climate: New Approaches to Rationality, Power and Politics* (str. 77-92). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107110069.008>
- Death, C. (2015). Disrupting Global Governance: Protest at Environmental Conferences from 1972 to 2012. *Global Governance*, 21(4), 579-598.
- deLeon, P. in Vogenbeck, D. M. (2007). The Policy Sciences at the Crossroads. V F. Fischer, G. J. Miller in M. S. Sidney (ur.), *Handbook of Public Policy Analysis* (str. 3-14). Routledge.
- Delreux, T. in Happaerts, S. (2016). *Environmental Policy and Politics in the European Union*. Palgrave.
- Devuyst, Y. (2012). The Constitutional and Lisbon Treaties. V E. Jones, A. Menon in S. Weatherill (ur.), *The Oxford Handbook of the European Union* (str. 163-178). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199546282.013.0012>
- Dilling, R. (2000). Improving implementation by networking: The role of the European Environment Agency. V C. Knill in A. Lenschow (ur.), *Implementing EU environmental policy: New directions and old problems* (str. 62-86). Manchester University Press.
- Dobson, A. (2003). *Citizenship and the Environment*. Oxford University Press.
- Ehrlich, P. R. (1968). *The Population Bomb*. Ballantine Books.
- Elden, S. (2007). Rethinking governmentality. *Political Geography*, 26(1), 29-33.
- Enroth, H. (2013). Governance: The art of governing after governmentality. *European Journal of Social Theory*, 17(1), 60-76. <https://doi.org/10.1177/1368431013491818>
- Escobar, A. (1996). Construction nature: Elements for a post-structuralist political ecology. *Futures*, 28(4), 325-343. [https://doi.org/10.1016/0016-3287\(96\)00011-0](https://doi.org/10.1016/0016-3287(96)00011-0)

- European Commission. (1992). *Fifth European Community environment programme: Towards sustainability*. https://publications.europa.eu/resource/cellar/b0086e47-40ba-49af-9ff0-a38608400bba.0002.02/DOC_2
- European Commission. (2001a). *Communication from the Commission: A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0264&from=LV>
- European Commission. (2001b). *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the sixth environment action programme of the European Community 'Environment 2010: Our future, Our choice' - The Sixth Environment Action Programme*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52001DC0031>
- European Commission. (2010). *Communication from the Commission: EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52010DC2020>
- European Commission. (2013). *Living well, within the limits of our planet: 7th EAP – the new general Union environment action programme to 2020*. <https://data.europa.eu/doi/10.2779/57220>
- European Commission. (2019a). *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: The European Green Deal*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1588580774040&uri=CELEX%3A52019DC0640>
- European Commission. (2019b). *The European Green Deal Sets out How to Make Europe the First Climate-Neutral Continent by 2050, Boosting the Economy, Improving People's Health and Quality of Life, Caring for Nature, and Leaving No One Behind*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6691
- European Commission. (2020a). *The European Climate Pact: Empowering citizens to shape a greener Europe*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2323
- European Commission. (2020b, december 16). *European Climate Pact Launch Event [Video]*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=8iiawQdjzec>
- European Commission. (2024a). *About | Our planet, Our future*. https://our-planet-our-future.climate.ec.europa.eu/about_en
- European Commission. (2024b). *Kaj je Erasmus+?* <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sl/about-erasmus/what-is-erasmus>

- European Committee of the Regions. (2024). *Delovna skupina za zeleni dogovor na lokalni ravni poudarja, da morata biti konkurenčnost in zeleni prehod tesno povezana*. <https://cor.europa.eu/sl/novice/delovna-skupina-za-zeleni-dogovor-na-lokalni-ravni-poudarja-da-morata-biti-konkurencnost-zeleni>
- European Communities. (1986). *Single European Act*. Official Journal of the European Communities. <http://data.europa.eu/eli/treaty/sea/sign/eng>
- European Council. (1985). *European Council, Brussels 29 and 30 March. Conclusion*. https://www.consilium.europa.eu/media/20653/1985_march_-_brussels__eng_.pdf
- European Council. (2000). *Lisbon European Council 23-24.03.2000: Conclusions of the Presidency*. https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
- European Council. (2001). *Göteborg European Council 15/16.06.2001: Presidency Conclusions*. <https://www.consilium.europa.eu/media/20983/00200-r1en1.pdf>
- European Council. (2024a). *Evropski zeleni dogovor*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/green-deal/>
- European Council. (2024b). *Strategic agenda 2024-2029*. <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/strategic-agenda-2024-2029/>
- European Economic Community. (1957). *Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 25 March 1957)*. https://www.cvce.eu/en/obj/treaty_establishing_the_european_economic_community_rome_25_march_1957-en-cca6ba28-0bf3-4ce6-8a76-6b0b3252696e.html
- European Environmental Bureau. (2024). *About EEB*. <https://eeb.org/about/>
- European Parliament in Council of the European union. (2002, julij 22). *Decision No 1600/2002/EC of the European Parliament and of the Council of 22 July 2002 laying down the Sixth Community Environment Action Programme*. <http://data.europa.eu/eli/dec/2002/1600/oj/eng>
- European Parliament in Council of the European Union. (2013, november 20). *Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our planet' Text with EEA relevance*. <http://data.europa.eu/eli/dec/2013/1386/oj/eng>
- European Parliament. (2020). *European Parliament resolution of 15 January 2020 on the European Green Deal (2019/2956(RSP))*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020IP0005>
- European Union. (1992). *Treaty on European Union*. Office for Official Publications of the European Communities.

- European Union. (1993). *Towards Sustainability: A European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41993X0517%2801%29&qid=1727768581907>
- European Union. (2007). *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007*. <http://data.europa.eu/eli/treaty/lis/sign/eng>
- European Union. (2024a). *About the Pact*. https://climate-pact.europa.eu/about/about-pact_en
- European Union. (2024b). *Become a Pact Ambassador*. https://climate-pact.europa.eu/get-involved/become-pact-ambassador_en
- European Union. (2024c). *European Climate Pact—What is the European Climate Pact?* https://climate-pact.europa.eu/index_en
- European Union. (2024d). *Meet our Ambassadors*. https://climate-pact.europa.eu/get-involved/meet-our-ambassadors_en
- Ewald, F. (1991). Insurance and risk. V G. Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.), *The Foucault effect: Studies in governmentality* (str. 197–210). The University of Chicago Press.
- Farneubun, P. K. (2016). European Union Financial Crisis: A Marxist Analysis. *Jurnal Hubungan Internasional*, 5(1), 60–69. <https://doi.org/10.18196/hi.2016.0086.60-66>
- Fejes, A. in Nicoll, K. (2008). *Foucault and lifelong learning: Governing the subject*. Routledge.
- Fereday, J. in Muir-Cochrane, E. (2006). Demonstrating Rigor Using Thematic Analysis: A Hybrid Approach of Inductive and Deductive Coding and Theme Development. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), 80–92. <https://doi.org/10.1177/160940690600500107>
- Ferreira, J.-A. (2019). The limits of environmental educators' fashioning of 'individualized' environmental citizens. *The Journal of Environmental Education*, 50(4–6), 321–331. <https://doi.org/10.1080/00958964.2019.1721769>
- Fien, J. (1993). *Education for the Environment: Critical Curriculum Theorising and Environmental Education*. Deakin University.
- Finnemore, M. in Jurkovich, M. (2020). The Politics of Aspiration. *International Studies Quarterly*, 64(4), 759–769. <https://doi.org/10.1093/isq/sqaa052>
- Fischer, F. in Black, M. (ur.). (1995). *Greening Environmental Policy*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-08357-9>
- Fletcher, R. (2010). Neoliberal Environmentality: Towards a Poststructuralist Political Ecology of the Conservation Debate. *Conservation and Society*,

8(3), 171–181.

- Fletcher, R. in Cortes-Vazquez, J. A. (2020). Beyond the green panopticon: New directions in research exploring environmental governmentality. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 3(2), 289–299. <https://doi.org/10.1177/2514848620920743>
- Fontan, C. (2018). Frankfurt's double standard: The politics of the European Central Bank during the Eurozone crisis. *Cambridge Review of International Affairs*, 31(2), 162–182. <https://doi.org/10.1080/09557571.2018.1495692>
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality, Volume I: Introduction*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977*. Harvester Press.
- Foucault, M. (1981). Omnes et Singulatim: Towards a Criticism of Political Reason. V S. M. McMurrin in R. Aron (ur.), *The Tanner lectures on human values / [Vol].2 1981* (str. 225–254). University of Utah Press.
- Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777–795.
- Foucault, M. (1988a). *Politics, philosophy, culture: Interviews and other writings of Michel Foucault*. Routledge.
- Foucault, M. (1988b). Practicing Criticism. V L. D. Kritzman (ur.), *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings 1977-1984* (str. 154–155). Routledge.
- Foucault, M. (1988c). Technologies of the self. V L. H. Martin, H. Gutman in P. H. Hutton (ur.), *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault* (str. 12–25). University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. (1988d). The Concern for Truth. V L. D. Kritzman (ur.), *Politics, philosophy, culture. Interviews and other writings 1977-1984* (str. 255–267). Routledge.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. V G. Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.), *The Foucault effect: Studies in governmentality: With two lectures by and an interview with Michel Foucault* (str. 87–104). University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1993). About the Beginning of the Hermeneutics of the Self: Two Lectures at Dartmouth. *Political Theory*, 21(2), 198–227. <https://doi.org/10.1177/0090591793021002004>
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Vintage.
- Foucault, M. (1997). *The politics of truth*. Semiotext(e).

- Foucault, M. (2002). *The order of things*. Routledge.
- Foucault, M. (2003). *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France 1975–1976*. Picador.
- Foucault, M. (2004). *Nadzorovanje in kaznovanje: Nastanek zapora*. Krtina.
- Foucault, M. (2006). *Psychiatric Power: Lectures at the Collège de France, 1973–74*. Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2009). *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977–1978*. Palgrave Macmillan.
- Fox, N. J. (2023). Green capitalism, climate change and the technological fix: A more-than-human assessment. *The Sociological Review*, 71(5), 1115–1134. <https://doi.org/10.1177/00380261221121232>
- Friedman, T. L. (2009). *Hot, Flat, and Crowded: Why The World Needs A Green Revolution - and How We Can Renew Our Global Future*. Penguin UK.
- Gabriel, M. (2021). *Commissioner Gabriel: The New European Bauhaus is a project for all regions and territories in Europe*. [Intervju]. TheMayor. EU. <https://www.themayor.eu/en/a/view/commissioner-gabriel-the-new-european-bauhaus-is-a-project-for-all-regions-and-territories-in-europe-7753>
- Gabrielson, T. (2008). Green citizenship: A review and critique. *Citizenship Studies*, 12(4), 429–446. <https://doi.org/10.1080/13621020802184275>
- Gambarotto, F., Rangone, M. in Solari, S. (2019). Financialization and Deindustrialization in the Southern European Periphery. *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 5(3), 151–172. <https://doi.org/10.30958/ajms.5-3-2>
- Gane, N. (2014). The emergence of neoliberalism: Thinking through and beyond Michel Foucault's lectures on biopolitics. *Theory, Culture & Society*, 31(4), 3–27.
- Garland, D. (2014). What is a 'history of the present'? On Foucault's genealogies and their critical preconditions. *Punishment & Society*, 16(4), 365–384. <https://doi.org/10.1177/1462474514541711>
- Garnham, W. in Gowers, I. (ur.). (2023). *Active Learning in Higher Education: Theoretical Considerations and Perspectives*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003360032>
- Genel, K. (2006). The Question of Biopower: Foucault and Agamben. *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 18(1), 43–62.
- Giannone, D. (2015). Suspending Democracy? The Governance of the EU's

- Political and Economic Crisis as a Process of Neoliberal Restructuring. V K. N. Demetriou (ur.), *The European Union in Crisis: Explorations in Representation and Democratic Legitimacy* (str. 101–119). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-08774-0_6
- Gibbs, D. (1996). Integrating sustainable development and economic restructuring: A role for regulation theory? *Geoforum*, 27(1), 1–10. [https://doi.org/10.1016/0016-7185\(95\)00046-1](https://doi.org/10.1016/0016-7185(95)00046-1)
- Gibson, H. (2011). Management, skills and creativity: The purpose and value of instrumental reasoning in education discourse. *Oxford Review of Education*, 37(6), 699–716. <https://doi.org/10.1080/03054985.2011.635104>
- Giroux, H. A. (2001). *Theory and resistance in education: Towards a pedagogy for the opposition*. Bergin & Garvey.
- Goldstein, J. (2018). *Planetary Improvement: Cleantech Entrepreneurship and the Contradictions of Green Capitalism*. The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/11478.001.0001>
- Gottweis, H. (2003). Theoretical strategies of poststructuralist policy analysis: Towards an analytics of government. V M. A. Hajer in H. Wagenaar (ur.), *Deliberative policy analysis: Understanding governance in the network society* (str. 247–265). Cambridge University Press.
- Gregson, N., Crang, M., Fuller, S. in Holmes, H. (2015). Interrogating the circular economy: The moral economy of resource recovery in the EU. *Economy and Society*, 44(2), 218–243. <https://doi.org/10.1080/03085147.2015.1013353>
- Gruenewald, D. A. (2004). A Foucauldian Analysis of Environmental Education: Toward the Socioecological Challenge of the Earth Charter. *Curriculum Inquiry*, 34(1), 71–107. <https://doi.org/10.1111/j.1467-873X.2004.00281.x>
- Haahr, J. H. in Walters, W. (2004). *Governing Europe: Discourse, Governmentality and European Integration*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203299722>
- Haas, T., Syrovatka, F. in Jürgen, I. (2022). The European Green Deal and the limits of ecological modernisation. *Culture, Practice & Europeanization*, 7(2), 247–261. <https://doi.org/10.5771/2566-7742-2022-2-247>
- Häberlen, J. C. (2023). *Beauty is in the Street: Protest and Counterculture in Post-War Europe*. Penguin Books Limited.
- Hall, P. A. (2012). The Economics and Politics of the Euro Crisis. *German Politics*, 21(4), 355–371. <https://doi.org/10.1080/09644008.2012.739614>
- Hanna, P., Scarles, C., Cohen, S. in Adams, M. (2016). Everyday climate discourses and sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 24(12), 1624–1640. <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1136636>

- Heenan, N. (2021). Ecosocialism and the Green New Deal. V L. Brownhill, S. E.-D. Mauro, T. Giacomini, A. Isla, M. Löwy in T. E. Turner (ur.), *The Routledge Handbook on Ecosocialism* (str. 310-319). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429341427>
- Heinelt, H. in Münch, S. (2018). Introduction. V H. Heinelt in S. Münch (ur.), *Handbook of European Policies* (str. 1-16). Edward Elgar Publishing.
- Hey, C. (2007). *EU Environmental Policies: A short history of the policy strategies*. *EU Environmental Policy Handbook*. <https://aei.pitt.edu/98675/>
- Hildebrand, P. M. (1993). The European Community's Environmental Policy, 1957 to '1992': From Incidental Measures to an International Regime? V D. Judge (ur.), *A Green Dimension for the European Community* (str. 13-44). Routledge.
- Hogan, M. J. (1985). American Marshall Planners and the Search for a European Neocapitalism. *The American Historical Review*, 90(1), 44-72. <https://doi.org/10.2307/1860748>
- Hope, A. (2013). Foucault, panopticism and school surveillance research. V M. Murphy (ur.), *Social Theory and Education Research: Understanding Foucault, Habermas, Bourdieu and Derrida* (str. 35-51). Routledge.
- Horsford, S. D., Scott, J. T. in Anderson, G. L. (2019). *The Politics of Education Policy in an Era of Inequality: Possibilities for Democratic Schooling*. Routledge.
- Howarth, D. (2000). *Discourse*. Open University Press.
- Hughes, C. (2019). Resisting or enabling? The roll-out of neoliberal values through the voluntary and community sector in Northern Ireland. *Critical Policy Studies*, 13(1), 61-80. <https://doi.org/10.1080/19460171.2017.1374872>
- Hultqvist, K. in Dahlberg, G. (2013). *Governing the Child in the New Millennium*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203614525>
- Isin, E. F. in Wood, P. K. (1999). *Citizenship and Identity*. SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446218129>
- Jacobs, M. (2013). Green Growth. V R. Falkner (ur.), *The Handbook of Global Climate and Environment Policy* (str. 197-214). John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118326213.ch12>
- James, A. in Prout, A. (ur.). (1990). *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood*. Falmer Press.
- James, F. (2022). Ethics review, neoliberal governmentality and the activation of moral subjects. V M. Tesar, M. A. Peters in L. Jackson (ur.), *The University as an Ethical Academy?* (str. 130-140). Routledge.

- Jessop, B. (2015). Neoliberalism, finance-dominated accumulation and enduring austerity: A cultural political economy perspective. V K. Farnsworth in Z. Irving (ur.), *Social Policy in Times of Austerity* (str. 87-112). Policy Press.
- Karlsen, M. P. in Villadsen, K. (2008). Who should do the talking? The proliferation of dialogue as governmental technology. *Culture and Organization*, 14(4), 345-363. <https://doi.org/10.1080/14759550802489680>
- Kenis, A. in Lievens, M. (2015). *The Limits of the Green Economy: From re-inventing capitalism to re-politicising the present*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315769707>
- Kennelly, J. in Llewellyn, K. R. (2011). Educating for active compliance: Discursive constructions in citizenship education. *Citizenship Studies*, 15(6-7), 897-914. <https://doi.org/10.1080/13621025.2011.600103>
- Kirk, A. G. (2007). *Counterculture Green: The Whole Earth Catalog and American Environmentalism*. University Press of Kansas.
- Knill, C. in Liefferink, D. (2013). *Environmental politics in the European Union: Policy-making, implementation and patterns of multi-level governance*. Manchester University Press.
- Knill, C. in Liefferink, D. (2021). The establishment of EU environmental policy. V A. Jordan in V. Gravey (ur.), *Environmental Policy in the EU* (str. 13-32). Routledge.
- Koch, J. (2023). The making of the Single European Act reconsidered: IPE, UCD and the challenge of supranationalism. *Global Political Economy*, 2(1), 98-120. <https://doi.org/10.1332/QLOC4375>
- Kolb, D. A. (2015). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Pearson Education.
- Koopman, C. (2008). Foucault's Historiographical Expansion: Adding Genealogy to Archaeology. *Journal of the Philosophy of History*, 2(3), 338-362. <https://doi.org/10.1163/187226308x335994>
- Koppen, I. J. (2005). The Role of the European Court of Justice. V A. Jordan (ur.), *Environmental Policy in the EU* (str. 85-104). Routledge.
- Krämer, L. (2003). The genesis of EC environmental principles. *Research Paper in Law 7/2003*. <https://aei.pitt.edu/39393/>
- Larsson, O. L. (2020). The governmentality of network governance: Collaboration as a new facet of the liberal art of governing. *Constellations*, 27(1), 111-126. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12447>
- Larsson, O. L. (2021). Why More Civil Society Will Not Lead to Less Domination: Dealing with Present Day State Phobia through Michel Foucault and Neo-Republicanism. *Journal of Political Power*, 14(1), 258-275. <https://doi.org/10.1080/2158379X.2021.1889155>

- Laurent, É. (2020). The European Green Deal: From growth-strategy to social-ecological transition? V B. Vanhercke, S. Sabato in S. Spasova (ur.), *Social policy in the European Union: State of play* (str. 97-111). ETUI. <https://www.etui.org/sites/default/files/2021-01/07-Chapter5-The%20European%20Green%20Deal.pdf>
- Lazarevic, D. in Valve, H. (2017). Narrating expectations for the circular economy: Towards a common and contested European transition. *Energy Research & Social Science*, 31, 60-69. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.05.006>
- Lee, K. in Fanguy, M. (2022). Online exam proctoring technologies: Educational innovation or deterioration? *British Journal of Educational Technology*, 53(3), 475-490. <https://doi.org/10.1111/bjet.13182>
- Leonardi, E. in Pellizzoni, L. (2023). Governmentality and political ecology. V W. Walters in M. Tazzioli (ur.), *Handbook on Governmentality* (str. 266-285). Edward Elgar Publishing.
- Lesko, N. (2001). Time Matters in Adolescence. V K. Hultqvist in G. Dahlberg (ur.), *Governing the Child in the New Millennium* (str. 35-67). Routledge.
- Lorenzini, D. (2023). Foucault, governmentality, and the techniques of the self. V W. Walters in M. Tazzioli (ur.), *Handbook on Governmentality* (str. 22-37). Edward Elgar Publishing.
- Luke, T. W. (1995a). On Environmentality: Geo-Power and Eco-Knowledge in the Discourses of Contemporary Environmentalism. *Cultural Critique*, 31, 57-81. <https://doi.org/10.2307/1354445>
- Luke, T. W. (1995b). Sustainable development as a power/knowledge system: The problem of 'governmentality'. V F. Fischer in M. Black (ur.), *Greening environmental policy: The Politics of a Sustainable Future* (str. 21-32). Springer.
- Luke, T. W. (1999). Environmentality as green governmentality. V E. Darier (ur.), *Discourses of the Environment* (str. 121-151). Blackwell Publishers.
- Lynch, R. A. (2011). Foucault's theory of power. V D. Taylor (ur.), *Michel Foucault: Key Concepts* (str. 14-16). Routledge.
- Lynggaard, K. (2017). Exploring the emotional appeal of green and social Europe myths among pan-European Union organizations. *Journal of European Public Policy*, 24(10), 1409-1429. <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1216152>
- Maarten, S. in Hodgson, N. (2012). Learned Voices of European Citizens: From Governmental to Political Subjectivation. *Teoría de la Educación*, 24(1), 19-40.
- Machin, A. (2019). Changing the story? The discourse of ecological modernisation in the European Union. *Environmental Politics*, 28(2), 208-227. <https://doi.org/10.1080/09644016.2019.1549780>

- Mackieson, P., Shlonsky, A. in Connolly, M. (2019). Increasing rigor and reducing bias in qualitative research: A document analysis of parliamentary debates using applied thematic analysis. *Qualitative Social Work*, 18(6), 965-980. <https://doi.org/10.1177/1473325018786996>
- Maher, N. M. (2008). *Nature's New Deal: The Civilian Conservation Corps and the Roots of the American Environmental Movement*. Oxford University Press.
- Malette, S. (2009). Foucault for the Next Century: Eco-governmentality. V S. Binkley in J. Capetillo-Ponce (ur.), *A Foucault for the 21st Century: Governmentality, Biopolitics and Discipline in the New Millennium* (str. 221-239). Cambridge Scholars Publishing.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class: And other essays*. University press.
- Masschelein, J., Simons, M., Bröckling, U. in Pongratz, L. (2006). The Learning Society from the Perspective of Governmentality. *Educational Philosophy and Theory*, 38(4), 415-415. <https://doi.org/10.1111/j.1469-5812.2006.00201.x>
- May, T. (2014). Governmentality. V J. Nale in L. Lawlor (ur.). *The Cambridge Foucault Lexicon* (str. 175-181). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139022309.034>
- McIlvenny, P., Klausen, J. Z. in Lindegaard, L. B. (2016a). New Perspectives on Discourse and Governmentality. V P. McIlvenny, J. Z. Klausen in L. B. Lindegaard (ur.), *Studies of Discourse and Governmentality: New perspectives and methods* (str. 1-72). John Benjamins Publishing Company.
- McIlvenny, P., Klausen, J. Z. in Lindegaard, L. B. (ur.). (2016b). *Studies of discourse and governmentality: New perspectives and methods*. John Benjamins Publishing Company.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. in Behrens III, W. W. (1972). *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. Universe Books.
- Meyer, J.-H. (2020). *Ideas, actors and political practices in the environmental history of Europe*. <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/ecology-and-environment-in-europe/ideas-actors-and-political-practices/ideas-actors-and-political-practices-in-environmental-history-europe>
- Meyer, J.-H. (2024). *The European Parliament and the origins of environmental policy*. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_STU\(2024\)757644](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_STU(2024)757644)
- Miller, S. (1990). Foucault on Discourse and Power. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 76, 115-125.
- Miller, T. (2017). *Greenwashing Culture*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315659251>

- Mitchell, K. (2006). Neoliberal governmentality in the European Union: Education, training, and technologies of citizenship. *Environment and planning D: society and space*, 24(3), 389–407.
- Montrie, C. (2018). *The myth of silent spring: Rethinking the origins of American environmentalism*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520965157>
- Moore, J. W. (2017). The Capitalocene, Part I: On the nature and origins of our ecological crisis. *The Journal of Peasant Studies*, 44(3), 594–630. <https://doi.org/10.1080/03066150.2016.1235036>
- Mosley, S. (2014). Environmental History of Air Pollution and Protection. V M. Agnoletti in S. Neri Serneri (ur.), *The Basic Environmental History* (str. 143–169). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-09180-8_5
- Naidoo, R. in Whitty, G. (2013). Students as Consumers: Commodifying or Democratising Learning? *International Journal of Chinese Education*, 2(2), 212–240. <https://doi.org/10.1163/22125868-12340022>
- Nehring, H. (2009). Genealogies of the Ecological Moment: Planning, Complexity and the Emergence of 'the Environment' as Politics in West Germany, 1949–1982. V S. Sörlin in P. Warde (ur.), *Nature's End: History and the Environment* (str. 115–138). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9780230245099_6
- Nelson, S. H. (2015). Beyond The Limits to Growth: Ecology and the Neoliberal Counterrevolution. *Antipode*, 47(2), 461–480. <https://doi.org/10.1111/anti.12125>
- Nicoll, K., Fejes, A., Olson, M., Dahlstedt, M. in Biesta, G. (2013). Opening discourses of citizenship education: A theorization with Foucault. *Journal of Education Policy*, 28(6), 828–846. <https://doi.org/10.1080/02680939.2013.823519>
- O'Malley, P. (2016). Governmentality and the analysis of risk. V A. Burgess, A. Alemanno in J. O. Zinn (ur.), *Routledge Handbook of Risk Studies* (str. 109–116). Routledge.
- OECD. (2009). *Meeting of the Council at Ministerial Level, 24–25 June 2009, Ministerial Conclusions C/MIN(2009)5/FINAL*. [https://one.oecd.org/document/C/MIN\(2009\)5/FINAL/en/pdf](https://one.oecd.org/document/C/MIN(2009)5/FINAL/en/pdf)
- OECD. (2011). *Towards Green Growth*. OECD.
- Olsson, D. (2022). Empowering political engagement with unsustainable actions: The possibilities and limitations of teaching guides for climate change education. *Environmental Education Research*, 28(8), 1109–1125. <https://doi.org/10.1080/13504622.2021.2007221>
- Olsson, U., Petersson, K. in Krejsler, J. B. (2011). 'Youth' Making Us Fit: On Europe as Operator of Political Technologies. *European Educational Research Journal*, 10(1), 1–10. <https://doi.org/10.2304/eeerj.2011.10.1.1>

- Orsini, M. in Smith, M. (2011). Critical Policy Studies. V M. Orsini in M. Smith (ur.), *Critical Policy Studies* (str. 1–17). UBC Press.
- Ossewaarde, M. in Ossewaarde-Lowtoo, R. (2020). The EU's Green Deal: A Third Alternative to Green Growth and Degrowth? *Sustainability*, 12(23), Article 23. <https://doi.org/10.3390/su12239825>
- Pál, V. (2017). Economy, Technology and the Environment in Europe After World War II. V V. Pál (ur.), *Technology and the Environment in State-Socialist Hungary: An Economic History* (str. 37–58). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-63832-4_3
- Palmer, J. (2002). *Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise*. Routledge.
- Parker, O. (2012). A Foucauldian perspective on the ethics of EU(rope): Genealogies of liberal government. V P. Nousios, H. Overbeek in A. Tsolakis (ur.), *Globalisation and European Integration* (str. 70–88). Routledge.
- Pečarič, E. (2021). Formativno spremljanje in aktivno učenje z roko v roki. *Realka*, 4, 95–103.
- Pepermans, Y. in Maesele, P. (2016). The politicization of climate change: Problem or solution? *WIREs Climate Change*, 7(4), 478–485. <https://doi.org/10.1002/wcc.405>
- Perryman, J., Ball, S. J., Braun, A. in Maguire, M. (2017). Translating policy: Governmentality and the reflective teacher. *Journal of Education Policy*, 32(6), 745–756. <https://doi.org/10.1080/02680939.2017.1309072>
- Perumal, J. (2008). Student resistance and teacher authority: The demands and dynamics of collaborative learning. *Journal of Curriculum Studies*, 40(3), 381–398. <https://doi.org/10.1080/00220270701724570>
- Pongratz, L. A. (2006). Voluntary Self-Control: Education reform as a governmental strategy. *Educational Philosophy and Theory*, 38(4), 471–482. <https://doi.org/10.1111/j.1469-5812.2006.00205.x>
- Prout, A. in James, A. (2005). Introduction. V A. James in A. Prout (ur.), *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood* (str. 1–6). Falmer Press.
- Pykett, J. (2007). Making citizens governable? The Crick Report as governmental technology. *Journal of Education Policy*, 22(3), 301–319. <https://doi.org/10.1080/02680930701269202>
- Pykett, J. (2013). Introduction: The pedagogical state: Education, citizenship, governing. V J. Pykett (ur.), *Governing Through Pedagogy: Re-educating Citizens* (str. 1–5). Routledge.
- Radaelli, C. M. (2003). *The Open Method of Coordination: A new governance architecture for the European Union?* Swedish Institute for European Policy Studies.

- Repe, B. (2011). Vloga akcije 'Slovenija, moja dežela' pri nacionalni homogenizaciji osemdesetih let. V M. Ferenc, J. Hadalin in B. Babič (ur.), *Osamosvojitve 1991: Država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih* (str. 225–240). Znanstvena Založba Filozofske Fakultete.
- Repo, J. (2016). Gender Equality as Biopolitical Governmentality in a Neoliberal European Union. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 23(2), 307–328. <https://doi.org/10.1093/sp/jxu028>
- Rist, R. C. (1994). Influencing the Policy Process with Qualitative Research. V Denzin, Norman K. in Lincoln, Yvonna S. (ur.), *Handbook of qualitative research* (str. 545–557). Sage.
- Rose, N. (1996). Governing 'Advanced' Liberal Democracies. V A. Barry, T. Osborne in N. Rose (ur.), *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism and Rationalities of Government* (str. 37–64). University of Chicago Press.
- Rose, N. (1999a). *Governing the soul: The shaping of the private self*. Routledge.
- Rose, N. (1999b). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge University Press.
- Rose, N. (2009). *The politics of life itself: Biomedicine, power, and subjectivity in the twenty-first century*. Princeton University Press.
- Rose, N. in Miller, P. (2010). Political power beyond the State: Problematics of government. *The British Journal of Sociology*, 61, 271–303. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2009.01247.x>
- Rutherford, P. (1994). The administration of life: Ecological discourse as 'intellectual machinery of government'. *Australian Journal of Communication*, 21(3), 40–55.
- Rutherford, S. (2007). Green governmentality: Insights and opportunities in the study of nature's rule. *Progress in Human Geography*, 31(3), 291–307. <https://doi.org/10.1177/0309132507077080>
- Saar, M. (2011). Relocating the Modern State: Governmentality and the History of Political Ideas. V U. Bröckling, S. Krasmann in T. Lemke (ur.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges* (str. 24–55). Routledge.
- Samper, J. A., Schockling, A. in Islar, M. (2021). Climate Politics in Green Deals: Exposing the Political Frontiers of the European Green Deal. *Politics and Governance*, 9(2), 8–16. <https://doi.org/10.17645/pag.v9i2.3853>
- Santini, C. (2017). Ecopreneurship and Ecopreneurs: Limits, Trends and Characteristics. *Sustainability*, 9(4), 492. <https://doi.org/10.3390/su9040492>

- Sheenal, S. (2012). *Technologies of Government*. The University of Sydney. <https://ses.library.usyd.edu.au/handle/2123/9273>
- Shore, C. (2011). 'European Governance' or Governmentality? The European Commission and the Future of Democratic Government. *European Law Journal*, 17(3), 287-303. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2011.00551.x>
- Silberman, M. (2006). *Active Training: A Handbook of Techniques, Designs, Case Examples and Tips*. John Wiley & Sons, Ltd.
- Skoglund, A. (2017). Deconstructing ecopreneurship. V C. Essers, P. Dey, D. Tedmanson in K. Verduyn (ur.), *Critical Perspectives on Entrepreneurship: Challenging Dominant Discourses* (str. 245-262). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315675381>
- Sloam, J., Pickard, S. in Henn, M. (2022). 'Young People and Environmental Activism: The Transformation of Democratic Politics'. *Journal of Youth Studies*, 25(6), 683-691. <https://doi.org/10.1080/13676261.2022.2056678>
- Slovenska turistična organizacija. (b. d.). *Znamka I feel Slovenia*. <https://www.slovenia.info/sl/poslovne-strani/o-sto/znamka-i-feel-slovenia>
- Sneddon, C., Howarth, R. B. in Norgaard, R. B. (2006). Sustainable development in a post-Brundtland world. *Ecological Economics*, 57(2), 253-268. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2005.04.013>
- Soneryd, L. in Ugglå, Y. (2015). Green governmentality and responsabilization: New forms of governance and responses to 'consumer responsibility'. *Environmental Politics*, 24(6), 913-931. <https://doi.org/10.1080/09644016.2015.1055885>
- Streit, M. E. in Mussler, W. (1995). The Economic Constitution of the European Community: From 'Rome' to 'Maastricht'. *European Law Journal*, 1(1), 5-30. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.1995.tb00002.x>
- Sutton, P. W. (2007). *The Environment: A Sociological Introduction*. Polity Press.
- Swyngedouw, E. (2005). Governance Innovation and the Citizen: The Janus Face of Governance-beyond-the-State. *Urban Studies*, 42(11), 1991-2006. <https://doi.org/doi:10.1080/00420980500279869>
- Swyngedouw, E. (2010). Impossible Sustainability and the Post-political Condition. V M. Cerreta, G. Concilio in V. Monno (ur.), *Making Strategies in Spatial Planning: Knowledge and Values* (str. 185-205). Springer. https://doi.org/10.1007/978-90-481-3106-8_11
- Swyngedouw, E. (2019). The Anthro(po)bscene. V T. Jazeel, A. Kent, K. McKittrick, N. Theodore, S. Chari, P. Chatterton, V. Gidwani, N. Heynen, W. Larner, J. Peck, J. Pickerill, M. Werner in M. W. Wright (ur.), *Keywords in Radical Geography: Antipode at 50* (str. 253-258). John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781119558071.ch47>

- Szczepanski, M. (2019). *A decade on from the crisis: Main responses and remaining challenges*. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2019\)642253](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2019)642253)
- Taft, J. K. (2020). Hopeful, Harmless, and Heroic. *Girlhood Studies*, 13(2), 1–17. <https://doi.org/10.3167/ghs.2020.130203>
- Taylor, D. (2011). *Michel Foucault: Key concepts*. Acumen.
- The Green New Deal Group. (2021). About the Group. <https://greennewdealgroup.org/about-the-group/>
- Tikhomirov, S. (2006). 1939-1945: Environmental Aspects of the War in Europe. *Review of Central and East European Law*, 31(1), 111–125. <https://doi.org/10.1163/092598806X111622>
- Tišma, S. in Čermak, H. (2010). V V. Samardžija in H. Butković (ur.), *Environmental Dimension of the Lisbon Strategy and Europe 2020* (str. 250-273). Institut za razvoj i međunarodne odnose (IRMO). <https://www.croris.hr/crosbi/publikacija/prilog-knjiga/42806>
- Trant, A. (1979). Environmental Education Network within the EEC. *European Journal of Science Education*, 1(2), 231–232. <https://doi.org/10.1080/0140528790010211>
- Tröhler, D. (2014). Self-Reflection, or the Intellectual's Virtues: The Culture-Epoch Theory as a System of Reasoning. V M. Pereyra in B. Franklin (ur.), *Systems of Reason and the Politics of Schooling* (str. 299-318). Routledge.
- Trowler, P. (1998). *Education Policy: A Policy Sociology Approach*. Gildredge Press.
- UNECE. (2024). *Aarhus Convention—The UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters*. <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/introduction>
- UNESCO. (2002). *Education for Sustainability: From Rio to Johannesburg: Lessons Learnt from a Decade of Commitment*. UNESCO.
- UNESCO. (2023). *UNESCO declares environmental education must be a core curriculum component by 2025*. <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-declares-environmental-education-must-be-core-curriculum-component-2025>
- United Nations. (1972). *Report of the United Nations Conference on the Human Environment—Stockholm, 5-16 June 1972*. <https://docs.un.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1>
- United Nations. (2024a). *United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992*. United Nations; United Nations. <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>

- United Nations. (2024b). *United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm 1972*. United Nations; United Nations. <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
- Valdivia, G. (2015). Eco-Governmentality. V T. Perreault, G. Bridge in J. McCarthy (ur.), *The Routledge Handbook of Political Ecology* (str. 467-480). Routledge.
- Valenzuela, F. in Böhm, S. (2017). Against wasted politics: A critique of the circular economy. *Ephemera: Theory & Politics in Organization*, 17(1), 23-60.
- van Apeldoorn, B. (2004). European unemployment and transnational capitalist class strategy The rise of the neo-liberal competitiveness discourse. V H. Overbeek (ur.), *The Political Economy of European Employment: European Integration and the Transnationalization of the (Un)Employment Question* (str. 113-134). Routledge.
- van Apeldoorn, B. (2014). The European capitalist class and the crisis of its hegemonic project. *Socialist Register*, 50, 189-206.
- van Apeldoorn, B. in Hager, S. B. (2010). The social purpose of new governance: Lisbon and the limits to legitimacy. *Journal of International Relations and Development*, 13(3), 209-238. <https://doi.org/10.1057/jird.2010.9>
- von der Leyen, U. (2019a). *A Union that strives for more: My agenda for Europe*. <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20190716RES57231/20190716RES57231.pdf>
- von der Leyen, U. (2019b). *Opening Statement in the European Parliament Plenary Session by Ursula von der Leyen, Candidate for President of the European Commission*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_19_4230
- Walters, W. (2004). The Frontiers of the European Union: A Geostrategic Perspective. *Geopolitics*, 9(3), 674-698. <https://doi.org/10.1080/14650040490478738>
- Walther, A. (2023). Being or becoming democratic citizens? Young people's liminal participation between everyday life and politics. *Citizenship Studies*, 27(8), 1057-1073. <https://doi.org/10.1080/13621025.2023.2298346>
- Wang, T. (2015). Green governmentality. V R. L. Bryant (ur.), *The International Handbook of Political Ecology* (str. 318-331). Edward Elgar Publishing.
- Wanner, T. (2015). The New 'Passive Revolution' of the Green Economy and Growth Discourse: Maintaining the 'Sustainable Development' of Neoliberal Capitalism. *New Political Economy*, 20(1), 21-41. <https://doi.org/10.1080/13563467.2013.866081>
- Watkins, M. in Noble, G. (2010). The productivity of stillness: Composure and the scholarly habitus. V D. Bissell in G. Fuller (ur.), *Stillness in a Mobile World* (str. 107-124). Routledge.

- Welch, J. (2011). The Financial Crisis in the European Union: An Impact Assessment and Response Critique. *European Journal of Risk Regulation*, 2(4), 481–490.
- White, M. (2021). Greta Thunberg is 'giving a face' to Climate Activism: Confronting Anti-Feminist, Anti-Environmentalist, and Ableist Memes. *Australian Feminist Studies*, 36(110), 396–413. <https://doi.org/10.1080/08164649.2022.2062667>
- Wiede, W. (2020). Subjectification, the Subject, and the Self. *Docupedia-Zeitgeschichte*, 2021. <https://doi.org/10.14765/zzf.dok-2076>
- Winkler, I. in Rybnikova, I. (2024). Identity positions of the resisting student in the academic student resistance discourse. *Teaching in Higher Education*, 29(8), 1915–1933. <https://doi.org/10.1080/13562517.2022.2153589>
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our Common Future*. Oxford University Press.
- Yacek, D. W. in Jonas, M. E. (2020). The Problem of Student Disengagement: Struggle, Escapism and Nietzsche's Birth of Tragedy. *Philosophical Inquiry in Education*, 26(1), 64–87. <https://doi.org/10.7202/1071421ar>
- Yeung, P., Passmore, A. in Packer, T. (2012). Examining citizenship participation in young Australian adults: A structural equation analysis. *Journal of Youth Studies*, 15(1), 73–98. <https://doi.org/10.1080/13676261.2011.623689>
- Zahariadis, N. (2008). Ambiguity and choice in European public policy. *Journal of European Public Policy*, 15(4), 514–530. <https://doi.org/10.1080/13501760801996717>
- Zelko, F. (2013). *Make It a Green Peace!: The Rise of a Countercultural Environmentalism*. Oxford University Press.
- Zysman, J. in Huberty, M. (2013). *Can Green Sustain Growth?: From the Religion to the Reality of Sustainable Prosperity*. Stanford University Press.

